

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

✓
Er. g/wc.

10

[illegible]

Съ третьяго изданія, допущеннаго Попечительскимъ Совѣтомъ
Кавказскаго Учебнаго Округа, со значительными дополненіями.

428
15-ԱՂ

2. ԱՂԱՅԵԱՆՅ

ՈՒՍՈՒՄՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶԻԻ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐԴ

ՀԵՆՐԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

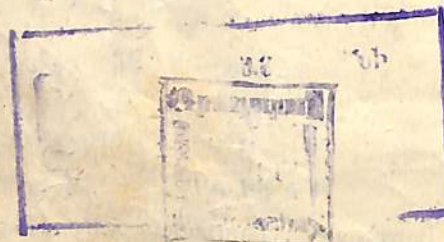
ԵՐՐՈՐԴ, ՀՈՐՐՈՐԴ և յաջորդ տարիների համար

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Тип. М. Вартанянца, Гановская ул. д. № 3.
Տպ. Մովսես Վարդանեսյանցի, Դանովսկ. փողոց № 3.

Дозволено Цензурою Тифлисъ, 17-го Сентября 1904 г.

10-2003

49 10

86675-42
(404-95)

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԵ

Հնտանեկան նեանքից առած յօդածներ՝ արծակ եւ քանա-
ստեղծական, դիրքմբռնելի եւ քարոյակրթական:

○ 1. ՀՐԱԻԷՐ

Հաւը խօսեցաւ, օրը բացեցաւ,
Արևն էլ վաղուց ելաւ, բարձրացաւ,
Խելօք մանուկներ, շուտ հաղներեցէր,
Չուտով դասարան գուր հաւարեցէր:

Մարդ և անասուն, գաղան և թռչուն,
Ամենքն էլ իրանց գործին են զնում,
Մըջիւնը բերնով իր կերն է տանում,
Մեղուն ծաղկներից հիւթեր է ծրծում:

Դաշտը գոյնգոյն ծաղկով զարդարւած,
Մարգագետինը կանաչ հազնւած,
Անտառը ձմեռւայ քնից արթնացած,
Իր տերէները շարժում է կամաց:

Ձկնորսներն իրանց ուռկանն են քաշում,
Հնձողներն իրանց մանգաղը շարժում,
Դուք էլ, մանուկներ, ձեր զրբերն առէք,
Ասուած ծուլութիւն չի սիրում երբէք:

2. ԶԱՆԱՍԻՐ ՄԱՆՈՒԿԸ

Մի ջանասէր մանուկ լուսամուտի առաջ նստած, պատ-
րաստում էր դասերը. փայլուն արեւի շողքն ընկնելով գըր-
քի վրայ, դուրս է հրաւիրում մանուկին, ասելով.

— Սիրուն մանկիկ, բաւական չէ, քիչ կարգա, դուրս
արի քիչ էլ խաղա:

Մանուկը պատասխանում է.

— Ո՛չ, պայծառ արեւիկ, ոչ. ես հիմա խաղալու չեմ,
պէտք է դասերս վերջացնեմ: Մանուկը շարունակում է
իր գործը:

Մէկ էլ մի սիրուն թռչնակ թռթռալով գալիս է իջ-
նում պատուհանի վրայ և ծըլւրլալով ասում:

— Սիրուն մանկիկ, բաւական չէ ինչքան կարգացիր,
դուրս արի երգիր, խաղա, զրւարձացիր:

Մանուկը պատասխանում է.

— Ո՛չ, սիրուն թռչնակ, ոչ, ես դեռ չեմ կարող խա-
ղալ ու երգել, քանի որ դասերս դեռ չեմ պատրաստել:

Մանուկը շարունակ գրում է ու կարդում, բայց հի-
մա էլ կարմիր կեռասն է երևում նրա աչքին և փսփը-
սում ականջին, թէ՛ բաւական չէ ինչքան գրեցիր, արի իմ
ծառիս վրայ բարձրացիր, հասած կեռասներս կեր ու կըշ-
տացիր: Իսկ մանուկը պատասխանում է. — Շնորհակալ եմ,
այժմ գործ ունիմ, ախորժակ չունիմ:

Վերջապէս մանուկն իր գործն աւարտեց, ոչ ոքի
խօսքից չըխաբւեց. իր դասերը լաւ պատրաստեց, յետոյ
դէպի այգին վազեց և համարձակ ձայնով գոչեց.

— Այն ո՞վ էր, որ ինձ հրաւիրում էր. եկէք, այժմ ես
պատրաստ եմ ամենիդ առաջարկութիւնը կատարելու:

Այնուհետև նրա երեսին ժպտաց արեգակը, իր քաղ-
ցրիկ տաղեր երգեց թռչնակը, կեռասն էլ դէմ արաւ իր
կարմիր թշիկ, որ տղայից առնէ համբոյր քնքուշիկ:

3. ԺՐԱՋԱՆ ՏՂԱՅ

Տղան սիրում է ձեզ շատ, արեգակ,
Դաշտ ու պարտէզում ճուրղող թռչնակ,
ձիւղերից կախ-կախ պտուղներ հասուն,
Բայց ձեզնից աւել պիտ սիրէ ուսում:

Ուրեմն թողէք նա դպրոց երթայ,
Ընկերների հետ դասերը նա տայ,
Եւ երբ որ իր սուրբ պարտքը կատարէ,
Որքան որ ուզէ, թող նա ձեզ սիրէ:

Այնուհետև ցոլա՛, պայծառ արեգակ,
Այնուհետև երգէ դու, նախշուն թռչնակ,
Եւ անուշ համը հասուն պտուղին
Թող լինի վարձը ժրաջան տղին:

4. ՀՐԱՇԱԼԻ ԽՈՏ

Երկու աղախին, Աննան ու Կատարինէն, բաղաք էին
գնում: Նրանցից ամեն մէկը մի կողով խնձոր էր տանում:
Աննան շարունակ տրտնջում էր ու հառաչում, իսկ Կա-
տարինէն ծիծաղում ու կատակներ էր անում:

— Ասա, խնդրեմ, ի՞նչ է պատճառը, որ դու այդպէս
ուրախ-ուրախ ծիծաղում ես. — հարցրեց վերջապէս Ան-
նան. — չէ՞ որ քո կողովն էլ իմիս պէս ծանր է և դու էլ
ինձանից ուժեղ չես:

— Ճշմարիտ ես ասում, պատասխանեց Կատարինէն.
բայց ես իմ կողովումս մի՛ ախալիսի խոտ եմ դրել, որից
ամեն բեռ թեթեւանում է:

— Մի՞թէ. այդ ի՞նչալիսի խոտ է և ո՞րտեղից ես ձա-
րել, — հարցրեց Աննան զարմացած:

— Թէ որտեղից եմ ձարել, այդ ես էլ չըզիտեմ. — պա-
տասխանեց Կատարինէն, — միայն անունը կարող եմ ասել. դա
կոչւում է համբերութիւն, որից դու գուրկ ես, սիրելի Աննա:

Դեռ թոթովախօս մի մանուկ էի,
Եօթը տարեկան անզամ չըկայի,
Երբ ինձ աւանդեց հայրս իմ անուս՝
Մի սրբազան խօսք—և դա էր՝ «Նամուս»:

Դպրոցի շէմքին դեռ ոտք չըզըրած,
Դեռ նոր էի ես գիրք ձեռքս առած,
Երբ մօրըս համբոյր թըրչեց իմ ճակատ
Ու պատուիրեց ինձ՝ անել միշտ «ղէյրաթ»:

Բայց կարճ մնացի ուսումնարանում.
Ազբատի բախտը դէ ինչ է լինում...
Հօրըս պատւէրով սովորեցի արհեստ,
Սիրեցի նըրա վաստակը համիստ:

Եւ այն օրից յետ,
Երբ ընկերացայ մուրճ ու սալի հետ,
Քրտինքը դէմքէս ծորում է կաթ կաթ
Ու ինձ յիշեցնում նամուս ու ղէյրաթ:

6. ՀԱՅՐ ՆԻ ՈՐԴԻՔԸ

Մի մարդ երկու որդի ունէր. մեծը տաաներկու տա-
րեկան էր, իսկ փոքրը՝ տասը: Մի անգամ հարեաններն
ասացին, թէ նրա որդիքը ծիծաղել են մի պառաւ կնոջ
վրա: Հայրը խիստ յանդիմանեց նրանց և երեխաները խոս-
տացան ուղղւել: Բայց մի քանի ժամանակից յետոյ մա-
նուկները մոռացան իրանց խոստումը և մի ծերունու պա-
տահելով, սկսեցին ծաղրել նրան: Այս բանը հօր ականջը
հասաւ:

Միւս օրը հօր տօնն էր: Որդիքը եկան շնորհաւորե-
լու և առողջութիւն ու երկար կեանք մաղթեցին նրան:

— Զաւակներս,— ասաց հայրը, ես չեմ ցանկանում եր-
կար ապրել. վախենում եմ, որ երբ ծերանամ, չար մա-
նուկները ծիծաղեն ինձ վրա:

Երեխաները հասկացան, թէ ինչ է ուզում ասել հայ-
րը և սաստիկ ամօթից չըզիտէին ինչ անեն: Այն օրից
նրանք այլևս չէին ծիծաղում ծերունիների վրա:

7. ԿԱՐԴԱ

Կարդա՛, ա՛յ իմ խելօք մանուկ,
Կարդա՛, գըրի՛ր տարին բոլոր.
Կարդացողի խելքն է կտրուկ,
Միտքը պայծառ ու լուսաւոր:

Դիր կարդալով, դու գըրերում
Չա՛տ նորանոր բան կիմանաս.
Չա՛տ շատերից, շա՛տ բաներում
Մըտքով հեռո՛ւ կըսըլանաս:

Դիր կարդալով դու աշխարհիս
Կըճանաչես չարն ու բարին.
Ո՞վ է խնդում, ո՞վ է լալիս,
Ո՞վ է զրկում խեղճ թշուալին:

Դիր կարդալով, դու քո սրտում
Առատ, անբաւ դանձ կըզիգես.
Այնպիսի դանձ, որ աշխարհում
Ամեն հարուստ զուլիս կըտայ քեզ:

Կեանքում ծածուկ էլ քեզ համար
Բան չի մնալ, որ չիմանաս.
Քո մէջ կապրի արար-աշխարհ,
Հոգով այնքան կըզօրանաս:

Դու կիմանաս, թէ ինչո՞ւ մենք
 Լուղորդի պէս կեանքի ծովում
 Դիշեր-ցերեկ հա՛ լողում ենք.
 Ո՛րտեղ է ավին. ո՞ւր ենք լողում:

Դու կիմանաս, ինչո՞ւ մարդիկ
 Պէտք է ապրեն իրար համար,
 Ի՞նչ է մարդկանց ցաւն ու կարիք,
 Ի՞նչ է լոյսը, ի՞նչ է խաւար:

Կարգա՛, որդիս, որ հօրըդ պէս
 Դու էլ անուս, խեղճ չըմնաս,
 Որ ամենքին վիզ չըծուես,
 Եւ միշտ ազատ առաջ գընաս...

Անբախտ հայրըդ դիր չըդիտէր,
 Հողագործ էր, կարօտ ուսման,
 Դիւղի անգուլթ վաշխառուներ
 Քաղցած, ծարաւ թողին նըրան:

Հազար ու մի թուղթ գըրելով,
 Քո հօր տեղակ ստորագրեցին.
 Յետոյ մէկ էլ օր-ցերեկով
 Ձեր ողջ տունը կողոպտեցին:

Չնոտ թափառեց նա դէս ու դէն
 Դատարանի շէմքը մաշեց.
 Բայց անդրադէտ, անուս, անզէն—
 Վերջին շունչը հողում քաշեց...

Կարգա՛, ա՛յ իմ խելօք մանուկ,
 Կարգա՛ գըրի՛ր տարին բոլոր.
 Կարգացողի խելքն է կտրուկ,
 Միտքը պայծառ ու լուսաւոր:

8. ՊԱՊԸ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿԸ

Պապը սաստիկ ծերացել էր: Նրա աչքերը լաւ չէին
 տեսնում, ականջները ծանրացել էին, նրա ձեռներն ու
 ոտները ծերութիւնից դողդողում էին, այնպէս որ՝ գգալը
 բերանը տանելիս՝ կերակուրը կաթկըթեցնում էր:

Այս բանը դուր չէր գալիս նրա որդուն ու հարսին:
 Ծերին իրանց հետ հացի չէին նստեցնում, այլ մի անկիւ-
 նում առանձին տեղ էին տալիս հաց ուտելու:

Մի անգամ, ճաշի ժամանակ, ծերի ձեռները դողդո-
 ղացին. կաւէ ամանը վայր ընկաւ և կոտրւեց: Աւելի ևս
 բարկացան հարսն ու որդին խեղճ ծերի վրայ և դրանից
 յետոյ փայտէ ամանով էին կերակուր տալիս նրան:

Ծերունին մի թոռնիկ ունէր: Մի օր մանուկը, յա-
 տակի վրայ նստած, տաշեղներից ինչ-որ բան էր շինում:

— Այդ ի՞նչ ես շինում, սրդի,— հարցրեց նրան մայրը:

— Փայտէ աման եմ շինում, մայրիկ, որ երբ դու և
 հայրիկս ծերանաք, նրանով կերակուր տամ ձեզ,— պա-
 տասխանեց մանուկը:

Հայրն ու մայրը իրար նայեցին և ամօթից կարմրե-
 ցին: Նրանք այնուհետև սկսեցին ծերին շատ պատուով
 պահել:

9. Մ Ա Ն Կ Ա Ն Ը

Ուրախութիւն քեզ անպակաս,
 Ո՛վ դու մանուկ սիրելի,
 Ծլիս, ծաղկիս ու ծերանաս
 Տալով պտուղ արժանի:

Որպէս ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես,
 Եւ շնորհագեղ որպէս օր:

Մանուկ-մանուկ, ինձ չըխաբես,
Միշտ կաց այդպէս լուսաւոր:

Նայիր վերե, տես ինչ սիրուն
Այնտեղ փայլում են աստղեր,
Եւ անթիւ են, և՛ շողշողուն
Որպէս երկու քո նշեր:

Այնտեղ, հոգեակ, բնակւում է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
Նա է, որ մեզ ուղարկում է
Եւ կեանք, և՛ սէր, և՛ հոգի:

10. ՄԵԾՆ ՈՒ ՓՈԼՐԸ

Գարեգինը պատուհանի առաջ կանգնած, նայում էր
զէպի փողոց, որտեղ պառկած էր նրանց գամփոը—Բօ-
ղարը և տաքանում էր արեգակի տակ:

Յանկարծ Բօղարին մօտեցաւ մի փոքրիկ քոթոթ և
սկսեց սաստիկ անհանգստացնել նրան, յարձակւում էր
վրան հաչում էր և կծոտում նրա ահագին թաթերն ու
դունչը:

—Սպասիր, ասաց Գարեգինը. նա քեզ խրատ կըտայ:

Քոթոթը շարունակում էր իր չարութիւնները, իսկ
Բօղարն ամենեկին չէր բարկանում նրա վրայ և տեղից չէր
շարժւում:

—Տեսնում ես,—ասաց հայրը Գարեգինին.—Բօղարը
քեզանից բարեսիրտ է. նա իրանից փոքրին չի դիպչում:
Իսկ երբ քո փոքր եղբայրներն սկսեն քեզ հետ խաղալ,
այն ժամանակ անշուշտ ձեր խաղը կըվերջանայ նրանով,
որ դու նրանցից մէկին կամ միւսին մի զրկանք կըհասցնես:

11. ՈՐ Բ Ի Կ

Մերկ ու թուլակազմ եկար այս աշխարհ,
Եւ մօրըդ զրկում կառնէիր հանդիսա:
Ի՞նչ էր դառնութիւն, չարչարանք ու վիշտ՝
Քեզ ծանօթ չէին, խաղաղ էր հոգիդ:

Բայց միայն, աւանդ, մահը տարածամ,
Տառապեալ մօրըդ զրաւ գերեզման,
Եւ քեզ, խեղճ դառնուկ, որը, անօգնական
Թողեց օտարի մըշտափակ զըռան...

12. ԵՂԵԱՅՐՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղը երբեմն մի մշակւած դաշտ
էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր, որոն-
ցից մէկն ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի: Հնձի ժամա-
նակ նրանք իրանց խուրճերը կապեցին և երկու հաւասար
բաժին անելով՝ սկսեցին տուն կրել:

Գիշերը ամուրի եղբայրը մտածում է.

—Եղբայրս կնոջ ու որդոց աէր է և նրանց պէտք է
կերակրէ, իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հա-
ւասար լինին: Գնամ, իմ բաժնից մի քանի խուրճ վեր առ-
նեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տես-
նիլ և չի ընդդիմանալ ինձ:

Այս ասելով՝ նա գնաց և իր մտածածը կատարեց:

Նոյն գիշերը միւս եղբայրն արթնանալով իր կնոջն
ասաց.

—Եղբայրս ինձնից փոքր է և ամուսնացած չըլինելով,
ոչ ոք չունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւա-
ցի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին:
Գնամ իմ բաժնից մի քանի խուրճ վեր առնեմ և ծածուկ

աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդ-
դիմանալ ինձ:

Այս ասելով՝ նա էլ գնաց իր մտածածը կատարեց:

Հետեւեալ առաւօտը եղբայրները դաշտ գնացին և
շատ դարմացան. երկու բաժինն էլ հաւասար էին և ան-
փոփոխ: Նրանցից ոչ մէկը չըկարողացաւ իմանալ այս
հրաշքի պատճառը:

Հետեւեալ գիշերը դարձեալ նոյնպէս արին: Եւ այս-
պիսով նրանց դէպերը, ինչքան էլ որ տուն էին կրում,
չէին պակասում, այլ շարունակ աճում էին:

Վերջապէս մի գիշեր, երբ խուրճերը շալակած տա-
նում էին միմեանց դէպի վրայ դնելու, յանկարծ իրար
տեսան և հասկացան խուրճերի աճելու պատճառը:

Մարդիկ օրհնեցին այդ երկու եղբայրների արար և
Աստուծոյ տաճարը այնտեղ շինեցին:

13. ԵՐԿՐԻ ՄՇԱԿՆԵՐ

Օ՛, ծանր հոգսերի խեղճուկ զաւակներ,
Որքան համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Տանջւում էք անվերջ, օրեր, տարիներ,
Կարծես, տանջանքն է միայն ձեր բաժին...

Մանուկ օրերից ձեր մէջ ապրելով,
Վկայ եմ եղել ձեր շատ ցաւերին.
Տեսել եմ, ինչպէս տանջանքի գրնով
Դուք հաց էք տալիս հայրենի երկրին:

Տեսել եմ, ինչպէս յուսալից, զրւարթ
Դուք մշակում էք անմշակ դաշտեր.
Ինչպէս տանջանքում անլաց, անվրհատ
Դուք երգ էք երգում—վաստակի՛ երգեր:

Տեսել եմ, ինչպէս ամառայ շողին,
Երբ կրակ է թափում արևառ երկինք,
Ոսկեշող արտում, մանգաղը ձեռքին,
Դուք մէջք խոնարհած՝ թափում էք քրտինք:

Տեսել եմ, ինչպէս գունաթափ աշնան
Հայրենի երկրի կուրծքը պատռելով,
Այնտեղ թաղում էք, գանձերի նրման,
Ոսկի՛ հատիկներ, ոսկի՛ յոյսերով...

Տեսել եմ գարնան սիրուն օրերին,
Պայծառ արևը դեռ նոր ծագելիս,
Կանաչ, ալեծովի արտերի մօտին
Ձեզ ծունկ խոնարհած՝ ջերմ աղօթելիս:

Տեսել եմ, ինչպէս և՛ ցուրտ, տաղտկալի
Ձմրան գիշերներն նստած խրճիթում.
Յոգնած ձեռքերիդ դադար չէք տալի—
Խոփն էք նորոգում, մանգաղը սրբում...

Եւ այդպէս ազնիւ գործին անձնուէք,
Ապրում, տանջւում էք անբաւ հոգսերում
Եւ ձեր տանջանքում, հերոս-մշակներ,
Արդար վաստակն է ձեզ ոգևորում:

Օ՛, հայրենիքիս բըրտնաջան ողբիք,
Որքան համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Ձեզնով է միայն կանգուն հայրենիք.
Համբոյր ու օրհնանք ձեր սուրբ վաստակին:

14. ԲԱՐՆԵՆԴՈՒԹԻՒՆՆ

Մի հնդկացի խափշիկ ծխախոտ խնդրեց հարևանից։ Հարևանը ժլատ մարդ չէր, ձեռքը դրպանը տարաւ և դուրս հանեց մի բուռը ծխախոտ։ Միւս առաւօտը հնդկացին դարձեալ եկաւ հարևանի մօտ և տըւաւ նրան մի հատ արծաթի դրամ, որ գտել էր ծխախոտի մէջ։

«Ինչո՞ւ չըպահեցիր այդ դրամը քեզ մօտ, ասաց այնտեղ պատահող սպիտակագէտ մարդը. քեզ ծխախոտ տուողը դրամն էլ է տւել»։

Խափշիկը ձեռքը դնելով սրտի վրայ՝ ասաց.

— Այո տեղումս երկու մարդ կայ, մինը բարի, միւսը չար։ Բարի մարդն ինձ ասաց. «Այդ փողը քոնը չէ, ուրեմն տար, տիրոջը տուր»։ Իսկ չար մարդն ասաց. «Նրբ տւել են քեզ այդ փողը, ուրեմն նա քոնն» է։ Բարին վրայ բերաւ. «Չէ, միայն ծխախոտն է քոնը և ոչ փողը»։ Չարը նորից ասաց. «Ի դուր ես նեղութիւն քաշում. գնա դրանով անող առ, խմիր»։ Ես չըգիտէի, թէ ինչ անեմ և պառկեցայ քնելու։ Բայց բարի և չար մարդիկն ամբողջ գիշեր դադար չէին տալիս ինձ և կռուում էին։ Առաւօտը ես զարթեցայ և յետ բերի փողը։

15. ԱՆԼՈՅՍ ԽԱՒԱՐԸ

Անլոյս խաւարը, չարութեան ոգին Տիրել էր աշխարհ, և վաղուց մարդիկ Ապառաժ սրտով կործանել էին Խանդավառ զգացման պատկեր դեղեցիկ։ Անցած օրերի մաքուր պարզութիւն Ապականութեան ասպարէզ դարձած, էլ չէր կարմրում նենդամբտութիւն,

Առաքինութեան փառքն էր շիջած... Բայց հասաւ օրը մի նորոգ կեանքի, եւ Բէթղեսէմից նոր արեւ ծագեց։ Այրից առաջին ճիշդ Մանուկի Փրկութեան ժամը մարդկանց աւետեց. նրա ժպիտն էր, որ անհուն սիրով Սրտերի սառուցը պիտի հալցընէր, եւ մարդկութիւնը նրա շրթունքով ձշմարտութիւնը պիտի ուսանէր։

16. ՎԻՆԱՆԶՆՈՒԹԻՒՆՆ

Մի շատ հարուստ մարդ, ծերութեան օրերում ցանկացաւ իր ունեցած կայքը բաժանել երեք որդոց մէջ։ Իւրաքանչիւրին իր մասը տալուց յետոյ նա ասաց. «Մընում է էլի մի շատ թանգազին դոհար. ես այն կըտամ ձեզանից նրան, ով մի վեհանձնութիւն կանէ։ Իսկ դրա համար ես ձեզ երեք ամիս ժամանակ եմ տալիս։

Շուտով որդիքը ցրեցին. նրանք ման եկան դանադան քաղաքներ և երբ հօր ուզածը կատարեցին, կրկին վերադարձան առնա։ Նրանք սկսեցին պատմել հօրը իրանց արած վեհանձնութիւնները։

Անդրանիկ որդին ասաց.

— Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ մի օտարական յանձնեց ինձ իր բոլոր հարստութիւնը, և թէպէտ նա ինձանից ոչինչ ստացական չառաւ, բայց ես կրկին հաւատարմութեամբ վերադարձրի նրան իր դոյքը։

— Ո՛րդեակ, պատասխանեց հայրը, դու արել ես այն՝ ինչ որ պէտք է անէիր, և այն մարդը որ ուրիշ տեսակ կըվարէր, խաբեբայ կըլինէր. ազնիւ լինելը մարդու համար մի պարտականութիւն է։ Քո արածի մէջ վեհանձնութիւն չըկայ։

Յետոյ խօսեց միջնակ որդին.

— Իմ ճանապարհորդութեան միջոցին մէկ օր ես անց էի կենում մի լճի եզերքով. մի փոքրիկ երեխայ շուրն ընկաւ: Ես խփոյն օգնութեան հասայ և չըմնայելով իմ կեանքը՝ ազատեցի նրան:

— Շնորհաւորում եմ, ասաց հայրը. բայց դարձեալ այդ գործի մէջ վեհանձնութիւն չըկայ: Քո արածը կարեկցութիւն է, բարեգործութիւն է, բայց ոչ վեհանձնութիւն:

Վերջապէս խօսեց կրտսեր որդին.

— Մի օր ես իմ թշնամուն տեսայ խորը քնած մի անդունդի ծայրի: Ամենաթեթիւ շարժողութիւնն անգամ կարող էր նրան անդունդը գլորել. բայց ես նրան դարձեցի մեղմաբար և ազատեցի վտանգից:

— Ո՛հ, զաւակս, — աղաղակեց բարի ծերունին, — գոհարը քոն է: Ո՛րպիսի վեհանձնութիւն՝ լաւութիւն անել թշնամուն, մահից ազատել թշնամուն:

17. ԲԱՄԻՆ ԵՒ ԱՐԵՒԸ

Մի անգամ արեգակն ու հիւսիսային սաստիկ քամին վէճ բաց արին, թէ նրանցից որն է ուժեղ: Երկար վիճեցին նրանք. վերջապէս վճռեցին, որ իրանց ոյժը փորձեն այն ճանապարհորդի վրայ, որ նոյն ժամին մօտից անցնում էր: «Նայիր թէ ինչպէս կընկնեմ նրա վրայ, ասաց քամին և մի ակնթարթում կըխլեմ նրա վերարկուն»: Այս որ ասաց, սկսեց փչել՝ ինչքան ոյժը կտրում էր. բայց որքան շատ էր աշխատում քամին, այնքան աւելի պինդ էր փաթաթւում ճանապարհորդը վերարկուի մէջ. նա, ի հարկէ, դժգոհում էր վատ եղանակից, բայց միևնոյն ժամանակ աւելի շտապում էր առաջ գնալ: Քամին բարկացաւ, կատաղեցաւ և թափեց խեղճ ճանապարհորդի վրայ ան-

ձրև ու ձիւն: Նզովելով քամուն՝ ճանապարհորդը վերարկուի թևերը հագաւ, վերևից էլ գօտին կապեց: Հիմա հասկացաւ քամին, որ էլ չի կարող նրա վերարկուն խլել: Արեգակը՝ տեսնելով իր հակառակորդի անզօրութիւնը, ժպտաց, դուրս նայեց ամպերի յետքից, ջերմացրեց, ցամաքացրեց երկիրը, դրա հետ միասին և խղճուկ սառած ճանապարհորդին: Արեգակի ճառագայթներովը տաքացած, նա քաջալերեց, օրհնեց արեգակը, հանեց վերարկուն, ծալեց ու կապեց թամբին: «Տեսնում ես, ասաց այն ժամանակ հեղիկ արևը բարկացկոտ քամուն. քաղցրութեամբ ու բարութեամբ աւելի բան կարելի է անել, քան թէ բարկութեամբ»:

18. ԿԱՆԱՅ

Կանաչ տերևով ծառը ծածկելով
Եւ կոկոններով քընքոյշ հագնուեց.
Կենսատու ցօղով մարգարտանման
Ուռճանում էր նա շրջովը դարնան:
Բայց նրրա զաւար շիւղերին մօտիկ
Թաքնուեց զաժան ծեր-սառնամանիք:
— «Է՛յ, տուր ինձ, ասաց, մանուկ կոկոններ.
2եւ տալ, տես, զօրով ինքըս կը խլելմ...»:
«Ա՛խ, թող տուր հանգիստ զու իմ բողբոջներ,
Գոնէ բացէին նրրա ծաղիկներ...»:
Սառնամանիքին ծառը շըշընջաց
Եւ ողջ էութեամբ արմատից զողաց:

Եւ ահա կամայ-կամաց բացուեցան
Անուշ բուրմունքով քընքոյշ կոկոններ,
Եւ արեգակից ջերմ փայփայեցան.
Իսկ թռչունների անհոգ երամներ

10-2003 (1002) (404-957) (8562) (1958)

Հնչեցին ուրախ անուշիկ երգեր:
Յանկարծ ծառի մօտ թրուաւ չար բամին.
— «Էյ, տո՛ւր ինձ, ասաց, սիրուն ծաղիկներ,
Կըյափշտակեմ, թէ չէ, այս ժամին:
«Ա՛խ, խընայիր ինձ և մի արգելիր
Իմ ծաղիկներին պըտղատու լինիլ».
Կատաղի քամուն ծառը շըշընջաց
Եւ սարսափելով վախիյ զողողոց:

Բայց ահա մատաղ պտուղներին խակ
Ջերմութիւն տըւաւ ամրան արեղակ,
Եւ ծառը զուգեց հասուն մըրդերով:
Մօտեցաւ նըրան յուշիկ քայլերով
Մատղաշ պատանին՝ տապիցը նեղւած.
— Ա՛խ տո՛ւր ինձ, ասաց, անուշիկ մըրդեր.
Ջօրով չեմ խըլիլ երախայրիքներ...
«Առ քեզ, պատանի, ահա իմ ճըղներ
Քեզ են ըսպասում վաղուց անհամբեր,
Որ դաս, հեշտացնես նըրանց անուշ բեռ...»
Եւ ծառը սիրով նըրան ողջունեց
Ու խոնարհելով ճգները կախեց:

19. ԱԳԱՀՈՒԹԻՒՆ

Երեք մարդ միասին ճանապարհորդելիս, դանձ գտան
և բաժանեցին իրանց մէջ: Նըրանք պէտք է շարունակէին
ճանապարհը. բայց որովհետեւ ուտելու պաշարը վերջացրել
էին, վճռեցին որ իրանցից մինը դնայ քաղաք կերակուր
բերելու, և այդ գործը յանձնեցին աւելի փոքրահասակ
ընկերին: Սա գնաց և ճանապարհին սկսեց այսպէս մը-
տածել. «Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ
կըլինիմ, եթէ կարողանամ ընկերներին բաժինն էլ ձեռք

զցել: Եւ այս շատ դժւար չէ. կըթունաւորեմ այն ու-
տելիքը, որ պիտի գնեմ. իսկ իմ մասին կասեմ, թէ ճա-
շել եմ արդէն. ընկերներս առանց կասկածելու կուտեն ու
կըմենեն»:

Միւս ընկերներն էլ այսպէս էին խօսում.

«Ինչո՞ւ պէտք է մենք անպատճառ բաժին տանք այս
պատանի մարդուն. միթէ չենք կարող գործ դնել մեր
սուր դանակները, որ մեր հարստութիւնն աւելի կատա-
րեալ լինի. ուրեմն դայ թէ չէ՝ սպանենք իսկոյն»:

Պատանին բերաւ թունաւորւած կերակուր. ընկերնե-
րն շտապով սպանեցին նրան, իսկ իրանք մեռան թոյնի
ներգործութիւնից: Գանձը մնաց անտէր:

20. ԲԱԺԱՆՈՒԹԻՒՆ

Քանի մի վարպետ վաճառականներ
Սիրով միմեանց հետ գործ էին բռնել.
Լաւ աշխատեցին, քրտինք թափեցին,
Լաւ էլ շահեցին, մեծ փող դիզեցին:
Ժամը հասաւ. պէտք է հաշիւ տեսնէին,
Եղած վաստակն իրանց մէջը բաժնէին:
Բայց ո՞ր գտնեմ ես ընկերներ այնպիսի,
Որ բաժանին առանց կուի, վիճմունքի.
Այս պարոններն էլ մեծ վէճ յարուցին,
Որ ծայր-վերջ չունէր, կանչն էր ահադին:
Եւ ահա դըսէն
Չայներ կըլսեն.
«Կըրճկ կայ, կըրճկ.
Մարդիկ, դուրս եկէք.
Չո՛ւտ անէք, փախէք,
Թէ չէ՝ կորած էք»:
Ընկերներից մէկը կանչեց.

«Գուրս դանք, տեսնենք ինչ պատահեց»:

Միւսն այն կողմից աղաղակեց.

«Հազար ոսկիս... առաջ իմ պարտքս տրւէր»:

— Երկու հազար է առնելիքս, միւսն ասեց.

Մինչև փողս ես լիովի չստանամ,

Այստեղից ուր պիտի գնամ:

Միւս կողմն երրորդն էր գորգոռում.

«Հաշիւն այդպէս չէ, ինչ կասես, եղբայր»:

Չորրորդը դարձեալ իր պահանջն անում,

Թէ իրան բաժին պիտ տան հաւասար:

Խեղճ մարդիկը մոռացել էին,

Որ բոցերի մէջ բռնուել էին:

Այնպէս իրանց կուրն էին զբաղւած,

Որ մուկն եկաւ, խեղդեց ամենքին յանկարծ.

Իսկոյն կըրակն էլ հասաւ, պաշարեց,

Ապրանքն ու տէրերին այրեց, տոշորեց:

Այս առակը դու չըկարդաս առանց խրատ առնելու:

Չատ մեծամեծ գործերի մէջ վնասն ինչիցն է գոյանում—

Երբ որ փոխանակ հասարակաց փորձանքին դէմ զընելու,

Ամեն մարդ իր օգտին հին ու նոր վէճն է բաց անում:

21. Մ Ա Յ Ր Ա Ս Է Ր Ո Ր Դ Ի

Մի երեխայ, փողոցի միջով վազելիս, ընկաւ կառքի տակ. անիւն անցաւ նրա ոտի վրայով և ջարդեց: Խեղճ երեխային վերցրին և տուն տարան: Նրա մայրը տանը հիւսանդ պառկած էր և հէնց որ լսեց որդու լացուկոծը վախից ուշաթափւեց:

Երեխան իսկոյն կտրեց ձայնը, և մինչդեռ ուղղում ու կապում էին ոտը, նա ամենեկին ձայն չըհանեց:

— Միթէ դու ցաւ չես զգում,— հարցրեց նրան բժիշկը:

— Օ՛հ, սաստիկ,— հառաչեց մանուկը,— բայց ես չեմ ուզում, որ մայրիկս իմանայ այդ, նա շատ կըվշտանայ:

22. «ԿԵՆՆԻՔԸ ՍԻՐՈՅ ՄԷՋ Է»

Դուրսը փշում է բքաշունչ բամի,

Ձմեռւա մի ցուրտ գիշեր է խաւար.

Նստած սենակումս մենակ ու տխուր,

Տալիս եմ կեանքիս հարցեր անհամար:

Վառարանիս մէջ այրւող կրակը

Կարծես ասում է իր վառվողոցով—

«Ի՞նչ ես մտածում. ինչպէս ծուխ ու բոց՝

Քո կեանքն էլ կանցնի, կըմարի շուտով:

«Երեւի, ուրեմն, կեանքը տրւած է

Մեզ իբրեւ պատիժ, որ միայն վիշտ, ցաւ

Կրելով, տանջւինք մեռնելու համար...»

Հէնց էն էր՝ մտքովս այս բանը անցաւ,

Յանկարծ բացւեցաւ սենեակիս դուռը.

Փոքրիկ չրածինս՝ տիկինը գրկած՝

Վազեց ինձ փարւեց, և հրեշտակային

Անմեղ ժպիտով «Հայրիկ ջան», ասաց.—

«Տես, ինչ գեղեցիկ շապիկ եմ կարել

Տիկինիս համար. երբ լինիմ այս չափ»,

Ձեռքը բարձրացրեց, «Բեզ էլ կըկարեմ.

Քեզ շատ եմ սիրում, շատ-շատ, ամալի՛ չափ...»

Մռայլ մտքերս ցրւեցան իսկոյն.

Ես ինձ զգացի զըլարթ ու թեթեւ.

Կեանքի խորհուրդը պարզեց ինձ համար.—

Նա մեզ պատիժ չէ, այլ անգին պարգև:

23. Մ Ա Ն Ո Խ Կ Ի Ն

Տեսնում ես, մանուկ, երկնքի վերան
 Ինչպէս այն ամպը լողում է հանդարտ—
 Անծանօթ է նա բնաւ ստրկութեան,
 Զբօսնում է օդում ազատ ու անդարդ...

Բայց, աւանդ, ամպը չէ այն երջանիկ,
 Թէպէտ ազատ է նա օդի միջին.
 Ամպը չէ կարող, իմ խելօք մանկիկ,
 Քեզ պէս մըտածել ու սիրել մէկին:

* *

Արա՛ մէկ նայիր աստղերի խմբին...
 Տես, որքան նորա փայլում են պայծառ,
 Կասես, թէ ոսկու կտորներ լինին
 Երկնից կամարին կըպցրած շարէշար...

Բայց արեւելքից կելնէ արեգակ,
 Կըհանգչին մէկ մէկ աստղերն շտապով...
 Եւ կըմնան այդպէս անդորը շարունակ
 Երբէք չըզգալով, չըմըտածելով...

Տեսնում ես այնտեղ, կանաչ դաշտերում
 Գոյնըզգոյն ծաղկունք խոտերի միջում—
 Վաղ-առաւօտեան ցօղի տակ ծածկւած—
 Տատանւում են մեղմ գեփիւռի առաջ...

Բայց շուտով կըգայ ձըմեռն ահալից
 Եւ ծաղկունք անշուշտ կըմեռնին ցրտից,
 Անբախտ են նորա, որ զուրկ են սիրուց,
 Որ զուրկ են իսպառ զգալու շնորհից...

Եւ դու, իմ մանկիկ, նըման ես ամպին
 Քո այդ թըռթըռան, սալիտակ ձեռքերով...
 Դու գեղեցիկ ես, նըման աստղերին—
 Քո պայծառ, անհոգ, ժպտող աչերով...

Բայց դու աւելի բախտաւոր կըլինիս,
 Քան ամպը, աստղը և այն ծաղիկներ,
 Պու կեանք կըմտնես, դու կըհամոզւիս,
 Որ պէտք է «սիրել» պէտք է «մտածել»...

24. Ա Ր Յ Ո Խ Ն Ռ

Շատ ու շատ դարեր սրանից առաջ ասորում էր մի
 Թագաւոր: Նա այնքան բարի և ողորմած էր, որ ժողովուրդը
 նրան հօր պէս սիրում ու պաշտում էր և ամեն բոլոր
 պատրաստ էր նրա համար իր կեանքը զոհել: Պակաս չէր
 և թագաւորի սէրը դէպի իր ժողովուրդը: Նա էլ ժողովուրդին
 էր իր որդու պէս սիրում և գիշեր-ցերեկ նրա մասին
 խորհում ու մտածում: Նրա որդէ պակասութիւնը, կարիքը
 տեսնելիս, կամ մի վշտալի խօսք, մի տխուր պատմութիւն
 նրա մասին լսելիս — թագաւորի սիրտը ճըմլւում էր,
 հոգին տակնուվրայ էր լինում... Եւ ահա նա
 մի օր ուղեցաւ այնպէս անել, որ իր հպատակներից ոչ
 մէկը իրան դժբախտ չըհամարի և հաստատապէս
 վճռեց վերջ տալ իր տէրութեան մէջ գտնուող բոլոր դատապարտեալների արցունքներին: Նա պատուիրեց իր գըլխաւոր
 դեսպանին շրջել տէրութեան մէջ գտնուող բոլոր երկիրները,
 որոնել անբախտ մարդկանց և նրանց արցունքները ժողովել
 մի ոսկի սափորի մէջ:

Թագաւորական պաշտօնեան առանց մի բոլոր դանդաղելու,
 ճանապարհ ընկաւ իր պետի հրամանը կատարելու:

Նա երկար, երկար թափառեց դէս ու դէն և սաստիկ
 յոգնեց, բոլորովին նըլաղեց, ուժից ընկաւ:

Նա մի քանի անգամ վերադառնում էր այս կամ այն երկիրը, նորից ու նորից ուշիուշով որոնում էր տարաբախտներին, երկիւղ կրելով որ մի գուցէ մոռացութեան տըւած կամ աչքից թողած լինի մի որևիցէ անկիւն, ուր կարող էր ծածկւած լինի մի մարդ, որ տառապում էր վշտից ու հոգսերից:

Նա շրջում էր սարերի ու ճանապարհների վրայ, մութ-մութ ձորերում ու ճախճախուտ ճահիճներում, անցնում էր նեղ ու խուլ շուկիղներով, մինչև անգամ մըտնում էր ամայի, չոր ու ցամաք անապատները, սակայն այնտեղ էլ յայտնւում էին անբախտ, արտասուք թափող մարդիկ: Թագաւորի դեսպանը մխիթարում, սիրտ էր տալիս նրանց բարւոք և երջանիկ ապագայի յուսով և նրանց արցունքները ժողովելով, ոսկէ սափորի մէջ՝ առաջ էր գնում: Սակայն ուր էլ որ գնում էր—ամեն տեղ, ամեն անկիւնում, տարաբախտաբար, առատութեամբ էր գտնում այն, ինչ որ ինքը որոնում էր:

Մէկ տեղ մայրն էր ողբում իր սիրասուն որդոց մահը, միւս տեղ թոյլ ու սրտամաշ ձայնով որդիքն էին աղաչում, պաղատում հօրը, որ նա մի կտոր հաց տայ իրանց ուտելու, իսկ խեղճ հայրը վշտակոծ և աղիողորմ լալիս էր, որովհետև հաց չըկար, ինքը հիւանդ էր, գործելու ոյժ չունէր: Մի այլ տեղ մանկահասակ և շնորհագեղ կոյսը կանգնած մեծ ճանապարհի վրայ, որտեղով պէտք է պատերազմից վերադառնար նրա անգին և կարօտեալ եղբայրը, անհամբեր և սրտատրոփ սպասում էր իր հոգու հատորին և արտասուլից աչքով նայում էր հեռուն: Այստեղ որդին էր ողբում իր հօր մահը, այնտեղ մայրն էր հեծկըլտում աղի արցունք թափում իր դստեր գերեզմանի վրայ... Մի խօսքով՝ ուր էլ որ գնում էր թագաւորական պաշտօնեան, ամեն տեղ լաց ու արտասուք էր տեսնում, ամեն տեղ ան ու վախ լսում...

Բայց ահա յանկարծ մի տեղ բոլորովին նոր տեսարան բացւեց նրա աչքի առջև:

Անշուք, բայց մաքուր խրճիթի խորքում, մահաւան անկողնի մէջ պառկած էր մի պատկառելի ծերունի և հանգիստ ու անխուլ վերջին հրաժարականն էր տալիս իր երկրաւոր կեանքին: Թագաւորած աչքերով նայում էր նա իր կնոջն ու որդոցը, որոնք նրա ոտների մօտ կանգնած՝ դառն արցունք էին թափում: Բայց ահա նա իր երեսը շրջեց դէպի պատը, որի վրայ կախւած էին նրա սուրն ու նիզակը: Նա մի խորը հայեացք ձգեց այդ զէնքերի վրայ, որոնք այնքան յաղթութիւններ էին տարել, և մի ակնթարթում նրա աչքերը պայծառացան, դէմքը վառւեց, որպէս ճաճանչափայլ արև: Ծերունին հաւաքելով իր վերջին ոյժը, գլուխը մի փոքր վեր բարձրացրեց և մեղմ ձայնով արտասանեց.

— Ես մեռնում եմ հանգիստ և խաղաղ սրտով, որովհետև պատւաւոր կերպով ապրեցի: Ինձ հետ դադար դրէք և իմ զէնքերը, որովհետև ես չունիմ ոչ ոք, որին կարողանամ կտակել իմ այդ փառքն ու պատիւը: Անարդ որդիս յաւիտեանս արատաւորեց իմ անունը: Նա արժանի չէ այդ զէնքերը կրելու:

Այս ասելիս, աղի արցունքները հեղեղի նման թափւեցին ծերունու աչքերից և թրջեցին նրա ձիւնի պէս սպիտակ մօրուքը: Անշուք խրճիթում մեռելային լուծիւն տիրեց և ծերունու կրծքից դուրս թռաւ մի խորին հառաչանք...

Նրա մաքուր հոգին վերացաւ աւելի գեղեցիկ, աւելի չքնաղ աշխարհ...

Թագաւորական դեսպանը մեծ հոգատարութեամբ ժողովեց վշտահար ծերունու արցունքները և խրճիթից դուրս գալով՝ շարունակեց առաջ գնալ:

Նրա սափորը հետզհետէ լցւում էր:

Նրա մէջ կային և՛ վշտի, և՛ տառապանքի, և՛ ուրախութեան, և՛ անհուն զգացման արցունքներ: Ոսկէ սափորը փակ էր միայն ատելութեան և վրէժխնդրութեան արցունքների համար:

Մի քանի տարի անցնելուց յետոյ, թագաւորական դեսպանը վերադարձաւ իր պետի մօտ, արցունքներով լի սափորը դրաւ նրա առջև և սկսեց պատմել իր տեսածն ու լսածը: Թագաւորը խորին կարեկցութեամբ լսում էր դեսպանի պատմածները. բայց երբ դեսպանը վերջացրեց իր պատմութիւնը, թագաւորը տխուր ու տրտում նայեց իր առջև դրած սափորի մէջ և ապշած մնաց: Դժբախտների ամեն մի կաթիլ արցունքը ամենայնապէս և զուտ մարգարտի էր փոխւել, միմիայն անարգ որդու վրայ թափած ապաբախտ հօր արցունքները մի ահագին և ծանր քար էին դարձել:

—Այժմ պարզ տեսնում եմ, ասաց թագաւորը, որ ես կարող եմ լիովին վարձատրել բոլոր տառապեալներին ներանց կրած կորուստների և թափած արցունքների համար. միայն հայրական արցունքներն են, որոնց հնար չը կայ ոչ վարձատրելու և ոչ էլ աշխարհիս անհուն գանձով ու հարստութեամբ որ և է հատուցում տալու:

—Այո, այո, շարունակեց թագաւորը, անպատուած ծնողների արցունքները ծանր քար դարձած ճնշում են իրանց տակ անարգ գաւաղներին և յաւիտեան անփրկելի պատասխանատու են դարձնում նրանց թէ մարդկանց և թէ Աստուծոյ առջև...

25. Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ի Ն

Ինչո՞ւ այդպէս ամբողջ օրը
Չարչարում ես, անշափ տանջում,

Միթէ քեզ էլ մթնոլորտը
Ծանր է գալիս, ծանր է ազդում:

Դու մանուկ ես. դեռ քեզ շատ օր
Խոստանում է քո արևը.

Դու դեռ ժպտան, խաղան անհոգ
Եւ հեզ ընկիր մօրըդ գիրկը:

Ու թոթովիր մի երգ սիրուն
Քո մանկական անուշ ձայնով,
Ու միշտ յիշիր դու այն անուն,
Որ պաշտում է քեզ իր սիրով:

Մայրըդ է, որ օր ու գիշեր
Անթարթ աչքով քեզ է հսկում,
Եւ կարգալով շատ աղօթքներ,
Երկար օրեր է միշտ խնդրում:

Խաղան մանուկ, թըրթռալով,
Քնիր, զարթիր սիրահեղիկ.
Մայրըդ կերգէ քեզ փարեւով,
Որ շատ ապրիս դու երջանիկ:

26. ՈՒՍՈՒՄՆԱԾԱՐԱՆ ՄԱՆՈՒԿԸ

Մեր գիւղումն ուսումնարան չըկար, ով որ ուսում առնել էր ուղում, պէտք է գնար Ախալքալաք, որ մեր գիւղիցը հեռու չէր: Ես շատ նախանձում էի մեր քահանայի որդուն, Սարգիսին, երբ նա շաբաթ երեկոներին «Լոյս զըւարթ» էր երգում: Նա շատ յաջողակ ձայն ունէր, և երբ եկեղեցում սկսում էր «Լոյս զըւարթը»՝ բոլոր ժամօրները զարմացած նրան էին մտիկ տալիս: Եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ գաւթում խումբ-խումբ հաւաքւում էին գիւղացիք և չէին դադարում նրան զանազան գովեստներ տա-

լուց: Նրան գիւղացիները կողմից տւած անվերջ գովեստներն ինձ տեղիք էին տալիս անդադար խնդրել իմ մօրից, որ միջնորդէր իմ հօրս մօտ ինձ Ախալքալաք ուղարկել կարգալու համար, բայց խնդիրներս միշտ անկատար էին մնում և ես շարունակում էի հօտաղութիւնս:

Մի անգամ Ծննդեան տօնի, ճրագալոյցի երեկոյին, եկեղեցում ասեղ գցելու տեղ չըկար: Երբ սովորական աղօթքները ասում էին ու տիրացուները շատ զրքեր էին կարդում, յանկարծ տեսնեմ սեղանի վարագուրի մի կողմը բացւեց և Սարգիսը դեղին մետաքսէ շապիկ հագած երկու փոքր տղաների հետ, որոնք վառած մոմեր ունէին բռնած ձեռքերին: սեղանից դուրս եկաւ և վարագուրի այս կողմում կանգնելով՝ սկսեց Դանիէլի գիրքն անգիր կարդալ: Նրա կարդացած ժամանակ աղօթողների գովասանքի ձայներն արդէն հասնում էին ականջիս և ես դասից շատ լաւ տեսնում էի, թէ ինչպէս ետեից կանայք իրանց գլուխները վեր էին բարձրացնում տիրացու Սարգիսին տեսնելու: Եւ այդ բաները նկատելով, իմ նախանձը հետզհետէ գրգռւում էր և ես ուզում էի անպատճառ Ախալքալաք գնալ և այնտեղի ուսումնարանում սովորել և Սարգիսի նման Լոյս զըւարթ երգել և Դանիէլի գիրքը կարդալ: Իմ մէջ այդ ցանկութիւնը առաւել շատացաւ հէնց միևնոյն ճրագալոյցի երեկոյին, երբ մի քանի դրացի մանուկների հետ տներումը «Աւետիս» ման եկած ժամանակ, տեսնում էի որ այդ երեկոյին ամեն միսի խօսակցութեան նիւթը տիրացու Սարգիսն էր: Այդ բաները լսելուց և աւելի ու աւելի բորբոքւելուց յետոյ՝ ես որոշեցի— Ծննդեան կիւրակէները վերջանալուց յետոյ— ծնողներիցս ծածուկ գնալ Ախալքալաք և այնտեղի ուսումնարանում սովորել: Վերջապէս մի երեկոյ տրեխներս թրջեցի, խօտեցի, սրըմները քաշեցի և պատրաստւեցի: Ոչ մի երեկոյ այնպէս ջերմեռանդութեամբ Աստծուն աղօթք չէի արել

անկողին մտած ժամանակս, ինչպէս այդ երեկոյին: Երեք անգամ կրկնեցի իմ սովորական երեկոյեան աղօթքը, որ մի ընթանուր աղօթք էր՝ ինչպէս մեր ընտանիքի, նոյնպէս և բոլոր գիւղացիների համար: Տիրացու Սարգիս «Լոյս զըւարթով», նրա կարդացած «Դանիէլի գրքով», նրա դեղին դանկուղի շապիկով՝ յափշտակւած և Ախալքալաքի ուսումնարանով ոգևորւած, ես անկողնիս մէջ անդադար երեսս խաչակնքում էի և լուռ ու մունջ կրկնում:

Կրակը մարեցաւ

2արը խափանաւ.

Քրիստոս քօղն երեսին,

չընշտակները չորս դին,

երկնքէն իջաւ,

Խաչապաշտից տները մտաւ: Մեծաւորիս խաչը տեսայ,

—Տէր իմ, ո՛ւր կերթաս: Աղաչեցի. Տէր, դու ո՞վ ես,

—Չուր ունիմ հրեղէն,

Բուրվառ ունիմ բոցեղէն,

Ամեն թել է լուսեղէն,

Գընացի հասնիմ պատարա-
գիս:

—Կէս գիշերին դուրս ելայ,

Մեծաւորիս խաչը տեսայ,

Աղաչեցի. Տէր, դու ո՞վ ես,

—«Յիսուս Քրիստոսն եմ ես:

Առաւօտեան արշալուսի ծէզը բացւելուն պէս՝ մայրս ըստ սովորութեան, ինձ ձայն տրւաւ վեր կենալու և հորթերը ջրել տանելու: Առաւօտեան աղօթքս անելուց յետոյ հորթերը քշեցի առաջ՝ քայլերս դէպի ձորի ճանապարհը ուղղելով. բայց հազիւ ձորի գլխին էի հասել և մօրս տեսութիւնից ծածկւել, թողի իսկոյն հորթերը ձորի գլխին՝ ճանապարհի վրայ և գիւղի ետեի կողմով ընկայ Ախալքալաքի ճանապարհը:

Շարունակ վազ տալով և անդադար ձիւնի մէջ խրւելով, վերջապէս ընկայ ուղիղ ճանապարհի մէջ: Տեսայ Սարգիսն էլ է գալիս ձիով Ախալքալաքի ճանապարհով:

—Սաքօ, ինչ գլխի ինձի գաւազն առնես, այս եղաւ իմ առաջին խօսքը Սարգիսին:—«Տօ, Ովակ, ո՛ւր»:—Ախր-

քէլէկ կարգիւն:—«Հարըդ ու մարըդ գիտե՞ն»:—Չէ. Սաքօ ջան, Սաքօ, ի՞նչ գլխի ինձի գաւակըդ առնես:—«Իմ ձիս խրտան է»:—Տէ քիչմ կամաց զընը, ես հետդ կուգամ, ճամբան մենակ չիտեմ:—«Ծօ, դու ձիուն հետ չես կրնայ գայ, աչէ ճամբան կըմնաս, գալիքը կուգան քեզի կուտեն»:

—Սաքօ ջան, Սաքօ... Դեռ չէի վերջացրած իմ խօսքերը, երբ տեսայ, որ Սարգիսը իր ձիու գլուխը դարձըրեց դէպի գիւղ և մի քանի մտրակ խփելով թռաւ: Ես հասկացայ, որ նա գնում էր հօրըս իմ փախուստն իմաց անելու, ուստի ուղիղ Ախալքալաքի ճանապարհը բռնելով ոյժ տըւի իմ ոտքերին և սկսեցի վազել անդադար կրկնելով գիտեցածս «գալ-կապի» աղօթքը:

Ո՛ր, Գալը կապիմ երկու բթով,
Աստածածնա քաղցր կաթով,
Սուրբ Սարգսա ձիան ձարով,
Տէր Մովսէսին գաւազանով,
Լուսաւորչա սուրբ հաւատով,
Լեզուն կապի, ախուս թափի,
Եկած ճամբան գայ մոլորի,
Իմ տիրոջս խաչը տեսնի,
Դիւանի պէս թող սասանի...

Բայց անա տեսնում եմ ետեիցս ձիերով գալիս են հայրս և Սարգիսը: Նրանք շուտով հասան ինձ. հայրս վրբաս յարձակեց. ես ճանապարհից շեղւեցի, ընկայ ձիւնների մէջ, բայց իմ գլխին և կողքերին եղած հարւածներից հազիւ ազատեց ինձ մայրս, որ գիւղի ծայրում ինձ վայր իջեցրեց գաւակից և գուրգուրելով ձեռքերիցս բռնած տուն տարաւ: Այսպիսով իմ Ախալքալաք գընալս չըյաջողեց:

27. Ա Ն Դ Ր Ա Գ Է Տ

Երբէք մէկին չեմ հախանձում ես աշխարհի երեսին,
Միայն, գրագէս դուք պարոններ, հախանձում եմ ձեր բախտին.
Ա՛խ, գթացէք գեղջուկ որբիս, մի լաւութիւն միայն արէք—
Տըւէք մի թերթ ինձ ձերմակ թուղթ, մի փետուրէ գրիչ տւէք.
Եւ ինձ գրել սովորեցրէք, սովորեցրէք լաւ, շուտով,
Որ գրելչս կայծակից էլ արագ թռչէ գրելով.
Որ պատմելով թղթի վրայ ես ձեզ ցոյց տամ ամեն բան—
Մեր աշխատանք, մեր շարժարանքն ու մեր խաչը վկայութեան.
Կը յայտնէի, ինչ ցնորքներ ինչ մտքեր կան իմ գլխում,
Մի ողջ աշխարհ ցոյց կըտայի ես անման պատկերում...
Բայց այժմ անհետ չըքանում են բոլոր իմ քաղցր երազներ.
Ես անդրադէտ, ես անուս եմ... Սովորեցրէք պարոններ:
Կըգրէի ես աւաջուց, ինչ եմ տեսնում երազում:
Այս երազներն այնպէս չքնաղ, հրաշալի են... Եւ դաշտում
Ահա գեղջուկ մատաղ աղջիկն հունձ է անում եռանդով,
Նորան հրեշտակն կրկնքիցը ժպտում է վառ աչերով...
Նրեի թէ կարեկցում է նա հնձորին... Եւ նորան
Արտուտիկը կամի սփռիկ իւր երգովը քաղցրածայն...
Կըգրէի, ինչպէս ամառն արշալոյսն է փայլփայլում,
Եւ քարերին դարձնելով կայտառ ջուրն է կարկաջում.
Ի՛նչպէս արտում ցորենի հետ զրոյց է անում մեղմ քամին
Յւ աղօթքի հրաւիրում է փոքրիկ դանդը մեր ժամին.
Ես աղօթել կամենում եմ, բայց չըգիտեմ աղօթքներ—
Ես անդրադէտ, ես անուս եմ... Սովորեցրէք, պարոններ:

Ազնիւ գործ է, թէ մաշդ գրել իր խօսքերը կարենայ,
Բոլորն ինչ որ մտածում է, բոլորն ինչ որ գլուխը գայ,
Գրչով պատմէ այն ամենը, ինչ գիւղել է իւր սրտում,
Ճշմարտութիւն միշտ քարոզէ, բարի գործի մեծութիւն.
Լաւ է նոյնպէս, թէ կարող է գրչով կծու խօսքերին
Պատասխանէ—սուսերի պէս կըհարւածէ չարերին
Ես չատ անգամ ծաղր եմ լսում, բայց իմ ուսեալ թշնամուն՝
Սիրտս այրում է, պատասխանի չունիմ ոչինչ զօրութիւն,—
Եւ զուր տեղը ես տանջւում եմ և յուզւում եմ և դողում,
Եւ միմիայն թղթի վրայ անմիտ կերպով խաղաղում,

Ինձ ծաղրում են և ամօթու կտրմըրում են իմ այտեր...
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորեցրէք, պարօններ:

Շատ լաւ բան է զիր իմանալ: Գըրագէտ է վաշխառուն.
Գըրագէտ են դատարանի ծառայողներն անկշտում.
Եռանգուլ էլ նրանք գրում են, նրանցն է գրախտն աշխարհի,
Իսկ այդ գրելն ինչ վայթ որ խեղճ մարդու հոգին պիտ հանի:
Շուտով, շուտով, գըրիչ տըւէք, սովորեցրէք գործածել,
Կամիմ գըրել ազգի համար, նըրա համար աշխատել.
Եւ ես նըրան կըպաշտպանեմ շարագործից, յիմարից,—
Կարտագրեմ Աւետարանն ես բոլորը ըսկզբից...
Ա՛յ դու սնգ իմ ձերմակ թելիկ, քեզ տւի: Եմ կերակուր,
Քեզ սիրել եմ—փոխարէնը թելիցդ ինձ մի գըրիչ տուր,
Սիրուն դու սագ, տո՛ւր խնդրում եմ ինձ թուչելու զոյգ թևեր,
Ուր բոլորը գըրագէտ են.—սովորեցրէք պարօններ:

28. Կ Ո Յ Ր Ը Ե Ի Կ Ա Թ Ը

Կոյր ծնւած մի մարդ հարցըեց մէկին.

—Ի՞նչ գոյն ունի կաթը,

—Կաթը թղթի պէս սպիտակ է, պատասխանեց միւսը:

—Որեմն թղթի պէս ձեռքումը ծաւոնւմ է, հարցըեց
կոյրը:

—Ո՛չ, պատասխանեց նա, կաթը բամբակի պէս սպի-
տակ է:

—Ուրեմն կաթն էլ բամբակի պէս փափուկ ու թեթե՞ է:

—Ո՛չ, եղբայր, կաթի սպիտակութիւնը թէ ուզում ես
հասկանալ, քեզ օրինակ սպիտակ հաւկիթը:

—Նշանակում է՝ կաթն էլ հաւկիթի պէս շո՛ւտ է կոտորուած:

—Ո՛չ, ոչ, կաթը ոչ կոտորուող է, ոչ էլ պատուող, այլ
ձիւնի պէս սպիտակ է:

—Է՛հ, հասկացայ, ասեց կոյրը, ուրեմն կաթն էլ ձիւնի
պէս սնոն է:

Այսպէս, կաթի սպիտակութիւնը կոյրի համար ան-
հասկանալի մնաց:

29. Կ Ո Յ Ր Ե Ր Ի Կ Ռ Ի Ի Ը

Մէկ բանի կոյր մարդ մէկ ճամպա ընկած,
Այնպէս էին զնում, ինչպէս մոլորւած.

Ոտք էին փոխում, սայթաքում, ընկնում,
Կամ գլխի վրայ ցիցանակ լինում:

Անցորդի մէկը այս ուր նկատեց,
Մէկ փայտ վեր առաւ և նրանց տըւեց,

Որ էլ վայր չընկնին

Եւ ոչ սայթաքին,

Փայտը դէմ տալով՝ դնան տեղ հասնին:

Կոյրերի մէկը, գլուխը պատռած,

Փայտը ձեռքն առաւ

Եւ առաջ ընկաւ:

Ողջ հօտը քաշեց, իրարից բռնած:

Առաջւա նըման թէպէտ վայր չընկան,

Լօք-լօք անելով՝ մի քիչ հեռացան,

Բայց յանկարծ մէկ թունդ կռիւ բաց արին,

Առջից գնալն ամենքն ուզեցին:

Եւ այս կռիւը դեռ չըվերջացած՝

Մէջներից մէկը բըղաւեց յանկարծ.

—Տղէք, լսեցէք, ձեզ բան եմ ասում,

Այս փայտն ինչի է, ով էք իմանում.

—Ես լաւ կիմանամ, տուր մէկ շօշափեմ,

Դրա անունը ես իսկոյն կասեմ:

Մէկն ասաց, առաւ, շօշափեց,

Հոտ քաշեց,

Տնաղեց,

Դըլուխը շարժեց,

Խելքին զօռ տըւեց,

եւ յետոյ վճռեց, թէ սա բոխի է:

—Ոչ թէ բոխի է, այլ լաւ ջոխի է.—

Ասում է միւսը և ձեռքիցն առնում,

Նոյնպէս շօշափում,

եւ ձեռնահարում.

—Հը՛մ, ես լաւ դրտայ, ասում է յանկարծ,

Այս ջոխին կազնի ծառիցն է կտրած:

—Ի՞նչ ես դուս տալիս, դա սերկիւլի է:

—Իսկ ես կասեմ ձեզ որ դա զկուի է:

—Բա ես խելը չունիմ. ես էլ լաւ գիտեմ,

Ամենքիցըդ լաւ ես կըճանաչեմ.

Դա ձեր ասածից և ոչ մէկը չէ,

եւ հաստատ գիտեմ որ դա սզնի է:

Այսպէս ամեն մէկն իր գոռունան փչեց,

Փայտն առաւ ձեռքը և մատնահարեց.

Ձեռքով ուղեցան այն բանը գտնիլ,

Որ երազումն էլ կոյրը չի տեսնիլ:

Եւ դրա վրա այնքան վիճեցին,

Որ գործն իսկական կուի հասցրին.—

Գլուխ էր, որ ճղեց, ատամ, որ ջարդեց,

Որն էլ շնչասպառ գետնին տարածեց.

Օգտաւէտ փայտից ոչ թէ շահեցին,

Այլ նրանով միմեանց գլուխ ջարդեցին...

30. ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Մէկ չքաւոր երիտասարդ հանդիպեց իր նախկին ուսուցչին և սկսեց գանգատուել իր անբախտութեան վրայ:

Նա ուսումնարանում եղած ժամանակը ամենալաւ աշակերտն էր: Իրանից թոյլ ուսանողներն արդէն լաւ անւան ու հարստութեան տէր էին դառնել, իսկ ինքը մնացել էր աղքատ ու թշուառ:

Միթէ ասածիդ չափ աղքատ ես դու, ասաց ուսուցիչը, և բռնելով նրա ձեռքը, շարունակեց.—այս ձեռքը ուժեղ է և կարող է գործել. եթէ քեզ հարիւր մանէթ տան, թոյլ կըտամ, որ կտրեն:

—Ի՞նչ էք հրամայում, վարժապետ, պատասխանեց երիտասարդը.—Աստուած հեռու տանէ, և ոչ տասը հազարով թոյլ կըտամ կտրելու:

—Հապա քո վառվռուն աչքերը, որ տեսնում են լոյս աշխարհքը, քո սուր ականջները, քո արագաշարժ ոտները. կարծեմ դու չես փոխիլ դրանց մի ամբողջ թագաւորութեան հետ:

—Իհարկէ, չեմ փոխիլ:

—Եթէ այդպէս է, եթէ այդչափ հարստութեան տէր ես, ուրեմն էլ ինչո՞ւ ես գանգատուում քո աղքատութեան վրա:

31. ԱՐՈՒԹԻՒՆԻ ԱՂՕԹՔԸ

Ո՛վ Աստուած իմ, Աստուած, Դու բարի ես,

Դու միշտ ողորմած,

Չատ ժամանակ է, որ քո գթութիւնդ

Երբէք չեմ յիշած.

Ներիւր ինձ, ներիւր, Արարիչ երկնի,

Ես մեղաւոր եմ,

Դու ինձ շնորհել ես ուժ ու զօրութիւն,

Ես մոռացել եմ.

Դու հրամայել ես լինել գործունեա,

Ես նոր եմ յիշում.

Այժմից կըսիրեմ գործունէութիւն

Իմ բոլոր կեանքում.

Գործունէութեամբ իմ մէջ կըգտնեմ

Ես ինձ բարեւար,

Գործունէութեան դէմ չըկայ ոչինչ

Անհաս և դժուար:

Թող այս բազումներս, որ այժմ զօրաւոր՝

Պարապին գործով,

Թող այս ճակատը, որ այժմ լայնացած՝

Մտածէ ուշքով,

Թող այս ոտները, որ այժմ ամրացած՝

Ուղղապէս բայլին,

Թող այս աչքերը, որ այժմ փայլուն՝

Զըջանկատ լինին:

Յօժար եմ, յօժար, հողով և մտքով

Գործունեա լինել,

Հաստատուն յուսով, անվեհեր սրտով

Դէպ առաջ դիմել—

Դէպի նպատակ—դէպի կատարեալն

Եւ դէպի բարին,

Որ անհրաժեշտ լցուցանելու

Պարտք է մարդկային:

Դու մի ամբապինդ, ով իմ Ստեղծող,

Կամք տուր ինձ միայն,

Իսկ Քեզ վայել է և փառք և պատիւ

Այժմ և յաւիտեան:

32. Ո Ւ Շ Կ Ա Ն Ժ Ա Ռ Ա

Մէկ պարոն մի անփորձ ծառա ունէր: Մէկ օր պարոնը քնելիս ծառային պատուիրեց, որ զգոյշ կենայ և նայէ որ աղմուկ չըլլին:

Մի փոքր ժամանակ որ անցաւ, ծառան լսեց որ չափակ-չուփակ, չափակ-չուփակ, մի ձայն է գալիս սենեակից:

«Այս ով է, տէր Աստուած, այս ի՞նչ է»,—մումուաց ծա-

ռան ինքն իրան և ման եկաւ որ գտնի պարոնին անհանգիստ անողին: Նա տեսաւ որ այդ աղմուկ անողը սենեակի պատից կախ արած ժամացոյցն է:

«Է՛յ, ձէ՛նըդ»,—հրամայեց ծառան ժամացոյցին կամաց ձայնով. բայց ժամացոյցը չըլսեց նրան:

«Զէ՛նըդ կտրի՛ր, ասում եմ, է՛յ»,—բարկացաւ ծառան: Բայց ժամացոյցը շարունակեց չափակ ու չուփակ:

Զայրացաւ ուշկալ սպասաւորը. պատից վայր բերաւ ժամացոյցը, մի քար վեր առաւ և տո՛ւր թէ կըտաս, ջարդ ու փշուր արաւ:

Այս անգամ ժամացոյցը ձայնը կտրեց, իսկ ծառան ուրախանալով ասաց.

«Ահա այդպէս կըհանեմ հողիդ ու սուս կըկացնեմ հա... դէ գնա հիմա, որտեղ քոնն ասես, իմն էլ այնտեղ ասա»:

33. Է Զ Ե Ւ Ս Ո Ւ Ա Ն

Իշուկը մէկ Սոխակ տեսաւ,

—Մէկ ինձ նայիր, նրբան ասաւ,—

Ասում են՝ դու լաւ ես երգում,

Բայց չըգիտեմ՝ զորդ են ասում.

Ես ականջներ ունիմ լայն-լայն,

Լաւ եմ լսում ամեն մի ձայն.

Բայց քո երգը ես չեմ լսած,

Թէն լսել շատ եմ ուզած.

Այս լաւ եղաւ, որ քեզ զըտայ.

Դէ, մէկ երգիր, մէկ բլբլբլ,

Տեսնեմ ուղիղ լաւ ես երգում,

Թէ իզուր են այնքան զովում:

Անմեղ Սոխակը նազ չարաւ.

Սիրուն կտուցը բաց արաւ,

Ուղեց ցոյց տալ աւանակին,
 Որ սուտ չեն գովում Սոխակին:
 Չայնը լարեց և ըսկսեց...
 Սոխակի ձայն... ինչեր չասեց.
 Մէկ խօսում էր ու մէկ երգում,
 Հազար խաղով խաղացնում.
 Մէկ դայլայում, դըլդըլցնում,
 Մէկ գեղգեղում, կըլկըլցնում,
 Այնպէս շըւում սընգում էր,
 Որ սար ու ձոր գըւգըւում էր.
 Լեռ քարերն էլ դարձրին ուշ,
 Այնքան քաղցր էր, այնքան անոյշ.
 Ամեն մի շունչ և արարած
 Լսում էր լուռ, ապուշ կտրած:
 Քամին կտրեց իր վըզոցը,
 Աղբիւրն իրա քըշքըշոցը,
 Ոչ մի տերև չէր սըլսըլում,
 Ոչ մի թռչուն չէր ծըլըլում.
 Տաւարներն էլ չարածեցին,
 Այլ նստեցին ականջ դրին.
 Տաւարածն էլ շունչը քաշած,
 Սոխակին էր լսում ապշած,
 Անմեղ ժըպիտը բերանին,
 Չեռնով էր անում ընկերին:
 Վերջապէս Սոխակը լռեց,
 Իշի վճռին ականջ դրեց:
 — Էհ, էշն ասաց, — վատ չես, երգում,
 Լաւ ես ծըւում, ու ծըւծըւում,
 Բայց ես շատ եմ ափսոսում քեզ,
 Որ չես երգում աքլարի պէս.
 Եթէ մեր աքլարին տեսնես,
 Նրա երգին ականջ դնես,

Այնուհետեւ նըրա նման
 Դու էլ կերգես շատ աննման:
 Այս վճիռը որ իմացաւ,
 Մեր Սոխակը նոր աչք բացաւ,
 Նա նոր տեսաւ, որ իր դիմաց
 Մի անճաշակ էշ է կանգնած.
 Թեին խփեց, թռաւ գնաց
 Դէպի աշխարհն երանելիաց...

34. ԿԻՐԱԿՈՍՆ ՈՂՎԱՐԺԱՊԵՏԸ

Մէկ անգամ զիւղի վարժապետը Կիրակոսին ասաց.
 — Կիրակոս, փափախդ շատ է մեծ, մի բիշ փոքրացնել տուր:
 — Ձեմ կարող, գլուխս կըմբոխի, պատտախանեց Կիրակոսը:
 — Կիրակոս, ինչո՞ւ կօշիկ չես հագնում, միթէ նա տըխից լաւ չէ:
 — Ձեմ կարող, ոտներս ետրա կըգառնան:
 — Կիրակոս, ինչո՞ւ մի քանի փոխնորդ չես պահում, որ միջատներից ազատւիս:
 — Ինչի՞, նրանք Աստրծու ստեղծածները չեն...
 — Այ Կիրակոս, տունըդ խոնաւ է, ոսկըացաւ կընկնիս, երեսէքդ կըկոտորւին:
 — Որ տունս չոր լինի, մահից կըպըծնեմ:
 — Կիրակոս, սլաքապ մի նստիր, ափսոս է ժամանակը, զուր ինչո՞ւ ես կորցնում, գնա մէկ օրավար էլ ցանիր:
 — Էհ, բանըդ կտրւել է: Աստուած որ տայ, մի աւօսիցն էլ կըտայ:
 Կիրակոսին ինչ-որ ասում էր վարժապետը, նա իսկոյն մի սուր պատասխան էր տալիս, որ ցոյց տայ, թէ ինքը վարժապետից սլակաս խելօք չէ:

Ճշմարիտ որ Կիրակոսը յիմար մարդ չէր, ինքն էլ էր իմանում, որ իր ասածը ճշմարիտ չէր, բայց ծոյլ էր և իր ծուլութիւնը աշխատում էր սրախօսութիւնով ծածկել:

Վարժապետը նրա պատասխաններն առաջուց գիտէր, ուզում էր միայն խօսեցնել և կոտորել նրա յամառութիւնը:

— Կիրակոս, դու էլ ես իմանում, որ այդպէս չէ,— շարունակեց վարժապետը,— դու էլ ես իմանում, որ Աստուած աշխատողին կըտայ, որ նա շատից շատ կըտայ, քը՜չից՝ քիչ:

— Իհարկէ, այդպէս է, բայց...

— Էլ ի՞նչ բայց... երբ որ գիտես, թէ այդպէս է, էլ որ օրւան համար ես պահում քո խելքն ու հասկացողութիւնը:

— Պարոն վարժապետ, գիտե՞ս ինչ կայ.— դու ուզում ես որ ինձ շտկես, բայց ես շտկւող պտուղ չեմ, միանգամ ծուկել եմ, այսպէս էլ պիտի մնամ: շատ որ դու ա՜նես, կըկոտորես, բայց չես շտկիլ: Մենք մեծերս ինչ կանք՝ կանք. երևի մեր բախտն էլ այսպէս է: Բայց անձ քո այդ փոքր աշակերտները որ կան, փափուկ մոմի պէս բաներ են. դրանք հիմա մի-մի պատրուք են. կուզես՝ կը վառես, կուզես՝ կըհանգցնես: Դրանց լուսաւորիր, թող դրանք անեն այն, ինչ որ մեզանից պահանջում ես:

Վարժապետը շատ ուրախացաւ, որ Կիրակոսիցը այս խելօք խօսքերը լսեց: Տեսաւ որ ճշմարիտ նրա չափ հասակն առած մարդիկը չեն կարող փոխելի, այնուհետեւ իր բոլոր ուշադրութիւնը դարձրեց փոքր մանուկների վրայ:

35. ԱՆՎՆԱՍ ՀԱՌՈՒՍՏ

Իմ գլխիս պէտք է մի թեթեւ գլխարկ,
Որ ինձ պահպանէ ցրտից, արևից,

Թէկուզ ճակատը աննշան լինի,

Այդ վնաս չունի:

Մի բաճկոն է պէտք պինդ շալից կարած,

Որ ինձ պահպանէ ցրտից, արևից,

Թէկուզ կոճակը ոսկորից լինի,

Այդ վնաս չունի:

Ոտքերիս համար պէտք են կօշիկներ,

Որ ինձ պահպանեն ցրտից, արևից,

Թէկուզ հասարակ և անբիտ լինի,

Այդ վնաս չունի:

Որքան խեղճեր կան մերկ, ոտաբոքիկ,

Չունին հագնելիք և ոչ ուտելիք.

Ինձ հարկաւոր է հասարակ հագնել

Եւ նրանց օգնել:

36. Ե Ր Կ Ո Ղ Ն Ն Ո Փ

Երկաթավաճառը երկու հատ խոփ ունէր, երկուսն էլ մի մեծութեան և մի վարպետի ձեռքով շինւած:

Մի երկրագործ դրանցից մինը գնեց և գործ ածեց, իսկ միւսը երկար ժամանակ մնաց խանութումն ընկած:

Պատահեց որ մի քանի ժամանակից յետոյ այդ երկու ընկեր խոփերը պատահեցին իրար:

Գործածւած խոփը արծաթի պէս պընպըղում էր, և աւելի էր գեղեցկացել քան թէ նոր շինած ժամանակն էր. իսկ խանութում անգործ մնացածը ժանգոտւել ու սևացել էր:

— Այդ ինչի՞ցն է, որ դու այդքան գեղեցկացել ես, հարցրեց սևացած խոփը իր ընկերին:

— Աշխատելուցն է, բարեկամ, աշխատութիւնն է ինձ գեղեցկացրել, պատասխանեց ընկերը:

—Այլ, ինչքան բախտաւոր ես դու, որ ընկար երկրա-
գործի ձեռքը: Ես այստեղ մնացել եմ բանտարկւած, և ինչ-
պէս տեսնում ես, անգործութիւնիցս փտել ու սեւացել եմ:

37. Գ Ո Ւ Ք Ե Ձ Հ Ա Ւ Ա Տ Ա

Չըհաւատաս դու, եթէ քեզ ասեն՝
Հանգիստ դու նստիր և յուսով եղիր,
Օրեր, տարիներ անհոգ թող անցնեն,
Քեզ համար գործը կըզայ ինքն իրեն:

Դու մի հաւատար, թէ որ քեզ ասեն՝
Ձեռքդ մի շարժիր, նստիր ինչպէս կուտ.
Արծիւն ու առիւծ ոսկի կըբերեն,
Քեզ համար օտարք անդու կը գործեն:

Դու մի հաւատար այլոց խօսքերին.
Աչքդ մի ձգիր այլոց ձեռքերին.
Միայն հաւատա՛ քո իսկ ոյժերին
Եւ քո խելացի առողջ մտքերին:

38. Ա Ն Բ Ա Ն Տ Ն Ա Ձ Ի Կ Ը

1.

Շատ դարեր առաջ Բայազէդ քաղաքը բարբարոսների
արշաւանքներից ազատ պահելու համար նոյն տեղի իշ-
խանը կամեցաւ շրջապատել նրան հաստ և ամուր պարս-
պով. բերել տըւաւ ուրիշ երկիրներից երեւելի ճարտարա-
պետներ և ամբողջ Բայազէդի գաւառի բնակիչներին հրա-
ման գրեց, որ իւրաքանչիւր տանից մէկ մարդ գայ պարս-
պի կառուցմանն օգնելու.

Այսպէս ահագին բազմութեամբ մշակներ և վարպետ-

ներ սկսեցին ջերմեռանդութեամբ աշխատել: Սակայն
իզուր եղաւ բոլոր աշխատանքը, որովհետեւ երբ մի փոքր
բարձրացնում էին պարիսպը՝ յանկարծ տակից քանդուում էր:

Այսպէս շատ չարչարւեցին, բայց ոչինչ չըկարողա-
ցան շինել: Իշխանը սաստիկ բարկացաւ, հրամայեց կոտո-
րել բոլոր ճարտարապետներին և նրանց տեղ բերել տըւա-
մի նոր խումբ: Սրանք էլ ոչինչ չըկարողացան շինել. մին-
չև երեկոյ շարում էին, բայց գիշերը դարձեալ քանդուում
էր: Ժողովուրդն այս բանը վերաբերում էր չար ոգիներ-
ին, որոնք զոհ էին պահանջում:

Իշխանն այս բանի վրայ տխրած, մէկ օր տրտում
շրջում էր իր պարտիզում, մտածում էր թէ ինչ հնարք
գտնի այս չարիքի առաջն առնելու, այս միջոցին եկաւ
նրա մօտ մի գէլւիշ և ասաց, որ ինքը կարող է այդ բա-
նի հնարը գտնել: Իշխանն ասաց, — Թէ մի այդպիսի բան
կարողանաս անել, քո կշռովդ-մէկ ոսկի կըստանաս, իսկ
եթէ ոչ, պատիժ կընդունես. յօժար ես.

— Իշխանն ասլրած կենայ, յօժար եմ, եթէ միայն իմ
ասածս կըկատարէք:

— Շատ բարի, ասա, տեսնեմ ինչ ես ուզում:

— Ոչինչ, միայն մի աղջիկ պիտի դնես պարսպի մէջ
և շարես, այն ժամանակ չի քանդուի:

Միւս օրն իշխանը յայտարարեց, թէ ով որ մի աղ-
ջիկ կըտայ, փոխարէնը մի կարաս ոսկի կըստանայ իմ
զանձարանից:

2.

Այդ ժամանակ Բայազէդում ապրում էր մի որբ աղջիկ
իր մօրաքրոջ մօտ, Նազիկ անունով: Մօտ տաճարովեց տարե-
կան էր Նազիկը: Շատ սիրուն և համեստ աղջիկ էր, նա
սիրելի էր իր բոլոր հարեաններին, ամենքը նրա գըլխովն
էին պտտւում:

Երբ իշխանի մարդկանց ձայնը լսեց մօրաքոյրը, որ

մի ագահ և չար կին էր, շտապեց նրանց մօտ և առաջարկեց՝ Նազիկին տանել: Իշխանի մարդիկը խեղճ աղջկանը տարան պարսպի մօտ:

Նրա ետևից դնում էր իր մօրաքոյրը և բոլոր հարևանները. ամենքը լաց էին լինում, բայց անգուլթ մօրաքրոջից, որի սիրտը լեռ քար էր դառել և մի կաթիլ արտասուք անգամ չէր կաթում աչքերից:

Իշխանի մարդիկը Նազիկին կանգնեցրին պարսպի հիմքի վրայ և սկսեցին քարերը շարել, ականջ չըդնելով խեղճ աղջկայ դառն հառաչանքներին և աղի արտասուքին: Նազիկն օգնութիւն էր կանչում, բայց ով կարող էր օգնել նրան. մէկ որ իշխանի հրամանն էր, մէկ էլ որ Նազիկը ծախւած էր:

Նա դիմեց մօրաքրոջը. աղաչում, խնդրում էր, բայց նա ոչինչ չէր անում, այլ քարի նման պապանձւել էր և ծպտուն անգամ չէր հանում, և երբ վարպետներն արդէն շարել էին մինչև Նազիկի ծնկները, Նազիկը սկսեց հեկեկալով կանչել:

Չարեցին, մօրքուր, շարեցին.

Մինչև ծնկներս քարեցին.

Աղատիր, մօրքուր, աղատիր,

Մատաղ կեանքիս խնայիր:

Անգուլթ մօրաքոյրը փոխանակ կարեկցելու խեղճ աղջրկան, սկսեց խաբել նրան, մինչև վարպետներն իրանց գործը վերջացնէին, և զանազան խաբէական խոստմունքներ անելով՝ պատասխանեց.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,

Մինչև սրունքներդ թող քարեն.

Համբերիր, չարըդ տանեմ, համբերիր,

Դու կաղատուիս, հոգիս, սիրտըդ պինդ պահիր:

Այս միջոցին վարպետներն արդէն սկսել էին շարել մինչև սրունքները. ծանր քարերը կոտրատեցին նրա ոտ-

քի ոսկորները և այդ անտանելի ցաւից ճնշւած, անօգնական Նազիկը դառն արտասուքով դիմեց կրկին իր մօրաքրոջը՝ գուլթ և օգնութիւն խնդրելու.

Չարեցին, մօրքուր, շարեցին,

Մինչև սրունքներս քարեցին.

Մօրքուր, ճար ունիս, ճարըդ տես,

Փրկէ ինձ, թէ Աստուած կըսիրես:

Այս դառը աղերսանքից ժողովուրդի գուլթը շարժւեց և լաց էին լինում. սկսեցին աղաչանք, պաղատանք անել իշխանի մարդկանցը, որպէս զի խնայեն խեղճ աղջրկան. բայց լսող չըկար, որովհետև Նազիկը ծախւած էր: Ամեն կողմից դիմեցին քարասիրտ մօրաքրոջը, որ ազատի. բայց անգուլթը փոխանակ աղատելու՝ շարունակեց իր խաբէութիւնները՝ ասելով.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,

Մինչև կուրծքդ թող քարեն.

Յաւրդ առնեմ, փոքր էլ սպասիր,

Հրէս իշխանից կըրերեմ մի գիր:

Մինչև նա ասում էր, ծանր քարերն ու ցեխը արդէն ծածկեցին թշւառ աղջկայ կուրծքը: Խոնւած ժողովուրդը ակնհասեա էր այս զարհուրելի տեսարանին, ամենքը լաց էին լինում, զգում էին թշւառի դրութիւնը. բայց այս տեսարանը չէր շարժում քարասիրտ մօրաքրոջ գուլթը: Անտանելի ցաւից ճնշւած, ձայնը փոքր դցած, Նազիկը նորից դիմեց իր մօրաքրոջը.

Չարեցին, մօրքուր, շարեցին,

Մինչև կուրծքս էլ քարեցին.

Բաշխիր մօրս գերեզմանին,

Մօրքուր-ջան, հասակս անդին:

Մօրքուրը իր սատանայական խաբէութիւններն առաջ

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն.
Մինչև շինքդ թող բարեն.
Իշխանը ձեռք բաշեց քո թղթին,
Նա անխիղճ չէ, կաղատէ ուրբին:

3

Վարպետները շարեցին մինչև շինքը. ծանր ճնշու-
մից ոչ ոյժ էր մնացել, որ լաց լինէր, աչքերն էլ արդէն
ուռել էին և նրանցից վազող արտասուքը թրջում էր կո-
պիտ բանուորների ոտքերը, որ խեղճ աղջկայ գլուխը կոխ
տալով՝ շարունակում էին իրանց գործը: Շունչը կտրւած,
գլուխը թեքեց դէպի մօրաքոյրը. բայց այս անգամ ձայնը
դուրս չէր գալիս. եթէ դուրս գար՝ ոչ ոք չէր լսիլ, թէ
ինչ էր կամենում ասել, միայն նկատելի էր, որ արտաս-
ւածքով աչքերը շուռ ու մուռ էին գալիս, երբեմն մօրա-
քոյրը երեսին էր ձգում, երբեմն ամբողջի: Այս տեսնում էր
ամբողջը և ականատես էր մօրաքոյրը, բայց նրա խիղճը
մեռել էր, իշխանի տւած ոսկիները նրա աչքերը կուրա-
ցրել էին: Ցեխն ու քարը շարունակ դիգւում էր Նազի-
կի վրայ և մի փոքր էր մնացել, որ բերանն էլ ծածկէր,
երբ նա իր վերջին շունչը հաւաքելով՝ նըւազ ձայնով
կանչեց.

Ջարեցին, մօրքուր, շարեցին,
Մինչև գլուխս էլ քարեցին,
Միրող քար է, անխիղճ մօրքուր,
Հոգիդ ընկնի գեհննի հուր:
Անաստւած, դու ինձ ծախեցիր,
Ջահել ումբըս մաշեցիր:
Մօրքուր, մխիթար չունենաս,
Քեզ տեսնեմ, սև ազուալ դառնաս,
Բովանդակ երկիրը ման գաս,
Տեղ չըզտած, պարսպիս վրա
Նստես, զըռզըռաս...

Շունչը կտրւեց, քարերը ծածկեցին բերանը, անյայ-
տացաւ գլուխը: Այդ միջոցին ապշած ժողովուրդը նկա-
տեց, որ չար մօրաքոյրը սև ազուալ դառաւ, թուաւ դէպի
վեր: Այդ օրից սկսած ամենայն օր գալիս էր ազուալը
նստում պարսպի վրայ, դռում, դռում էր և կտուցը երկա-
րացնելով դէպի Նազիկի թաղած տեղը, անմխիթար թըռ-
չում էր: Այդ ժամանակից է, որ ազուաների մէջ սովո-
րութիւն է մնացել, որ իրանց դաւալու ժամանակ շինք-
ները երկարացնում են, որպէս զի յիշեցնեն մարդկանց
Նազիկի տխուր անցքը:

39. Ե Ր Գ Չ Ի Ա Ն Է Ծ Բ Ը

Դարեր առաջ կար բարձրաբերձ պարիսպներով մի դղեակ,—
Հոյակապ էր, փառքն հասել էր մինչև ովկեան կապուտակ.
Ջուրջը փռւած ծաղկեպսակ անուշաբոյր պարտէզներ,
Թարմ, զովաշունչ շաղրաններ ցայտում էին վառ շիթեր:
Ու բազմայաղթ այնտեղ նստող զոռող արքան հողաշատ
Բազմած էր իր գահի վրայ մույլ դէմքով ու գունատ.
Ամեն խորհուրդն արհաւիր էր, կատաղութիւն աչքերում,
Նրա ամեն խօսքը՝ կորուստ, արիւն էր նա միշտ գրում:
Այս ամբոցը երկու աղնիւ երգիչ գնացին մի անգամ՝
Մէկն ալեգարդ, միւսը մանուկ ոսկեզանգուր ու փարթամ.
Տաւիղն ուսին, մի գեղեցիկ նժոյգ հեծած ծերունին,
Նըրա կողքին ընթանում էր ծաղկահասակ պատանին:
Ծերունին ասաց իր ընկերին. «Պատրանստ եղիր, իմ որդեակ,
Մեր սրտառուշ տաղերն յիշիր, երգիր ազատ, համարձակ.
Երգիր և՛ վիշտ, և՛ խնդրութիւն մատաղ ձայնով դու հզօր,
Գոռ արքայի քարէ սիրտը պիտի շարժենք մենք այսօր»:
Արդէն ջրեղ և սինազարդ նրանք սրահումն են կանգնած.
Գահի վըրայ թաղաւորը և լժագունին են բազմած.

նա սիրգապանծ՝ ինչպէս փայլը արիւնավառ հիւսիսի,
Իսկ թաղուհին քնքուշ՝ նման արուեստիկին յուսալի:

Ջարկեց ծերուկն ոգևորւած նուրբ լարերին մատներով,
Ճոխ արձագանդ տուին նրան լիահնչիւն ձայներով.
Եւ զեղեցիկ տաղ երկնարժան չքնադատես պատանին,
Ինչպէս համերգ ոգիների, և խաձայն ծերունին:

Նրանց երգն էր գարուն և սէր, երանաւէտ ոսկեղար,
Ազատութիւն, խօսք ճշմարիտ, արիութեան գործ արդար,
Եւ հեշտութեան ամեն վայելք, որ յուզում է սիրտ մարդկան,
Եւ այն ամենն, որ կարող է մարդուն տալ տիպ վեհութեան:

Պալատական ասպետները ծաղրի խօսքեր մոռացան
Եւ անվհեր զինուորները հզօր երգիցն յաղթեցան.
Իսկ թաղուհին, սիրտը շարժւած, աչքին արցունք բերկ-
րալից,

Ահա հանեց, ձգեց երգչին չքնաղ մի վարդ իր կուրծքից:

«Գայթակղեցիր դուք իմ աղգը, կամիր խլել և իմ կին», —
Ահա զոչեց, զողաց մարմնով թաղաւորը մոլեգին.

Ձգեց սուսերն, օդում ցոլաց, մատաղ կուրծքը պատառեց,
Ոսկեհնչիւն երգերի տեղ կուրծքիցն արիւն դուրս ցայտեց,

Ասես մըրիկն խկոյն ցրեց այն ունկնդիր ամբոխին.
Իր վարպետի գրկումն հոգին փչեց անբախտ պատանին.
Ծածկեց մարմինն նա թիկնոցով, նստեցրեց երիվար,
Ամուր կապեց և ամբոցից նա հեռացաւ վշտահար:

Եւ դուրս եկաւ, կանգնեց բարձր դարբասի դէմ ծերունին
Եւ ձեռքն առաւ տաւիղն, ամեն տաւիղներից մեծաղին:
Ջարկեց նրբան կճեայ սեանը, փշուր-փշուր խորտակեց,
Դէպի ամբոց ու պարտէզներ սոսկալի ձայն տրձակեց.

«Վայ քեզ, խրոխտ դու ապարանք. թող ոչ մի ձայն
քաղցրութեան,

Լարի հնչիւն, երգ չըլտի քո յարկի տակ յաւիտեան,

Այլ ստրուկների երկշոտ քայլեր և հառաչանք, հեծութիւն,
Մինչ չար ոգին վրէժխնդրութեան քեզ դարձնէ սև աճիւն:

«Վայ ձեզ և դուք, անուշաբոյր, դարնանագեղ պարտէզներ,
Տեսէք ահա մանուկ երգչի դէմքին վառւած տանջանքներ.
Թող սրբա տեղ դուք թառամիր, աղբիւրները ցամաքեն.
Գալ օրերին թող քար կտրած և ամայի ձեզ տեսնեն:

«Վայ քեզ, նզովք երգիչների, վայ քեզ, անարգ մարդասպան,
Արիւնպսակ փառքի համար մարտը լինի թող ունայն.
Թող մոռացւի քո անունը մշտագիշեր խաւարում,
Ինչպէս մահաւան վերջին հառաչք, սին ձայն ցնդի թող օդում»:

Ծերուկն ասաց, և երկինքը լսեց նրբա պաղատանք.
Պարխայները փոշի դարձած, կործանւած է ապարանք:
Բարձր մի սիւն դեռ վկայ է հին օրերի փառաւոր,
Այն էլ շուտով պիտի լինի մի վրատակ սրգաւոր:

Ջրկայ բուրմունքն այգիների, շուրջը միայն անապատ,
Ջրկայ վտակ, սաղարթախիտ չրկայ մի ծառ սուերաշատ
Եւ չի յիշում մի տարեգիր կամ երգ անունն արբայի. —
Այսպէս ահա կատարեցաւ անէծքն ահա ծեր երգչի:

40. ՀԱԳԱՐ ԵՆ ԻՍՄԱՅԷԼ*

Թխադէմ գիշերը աչք-ուները կիտած՝ տարածել էր իր
սևաթոյր թևերը հարթ, աւաղուտ անապատի վրայ: Մութ-
կապոյտ երկնքի միայն բաձր կէտն էր երևում իր աղօտ,
առկայծեալ կանթեղներով. իսկ հորիզոնը մթութեան մէջ

* Հագորը Արրահամ նահապետի աղախինն էր, իսկ Իսմայէլը
Արրահամի որդին էր Հաղարից ծնւած: Արրահամի իսկական ժառան-
գը Իսահակն էր Սառայից ծնւած: Սառան չուղեց, որ Հագարը Իս-
մայէլի հետ մնան իրանց մօտ, Արրահամին ստիպեց, որ դուրս անէ
նրանց, նա էլ դուրս արաւ:

էր ընկղմւած: Մեռելութիւն էր տիրում այդ միապադադ տափարակի վրա. ձայն-ձուն չըկար. անշարժ էր աւաղի ծովը.— ոչ քամին էր ուժգին շառաշում, թումբեր կաղմում, մարդ, անասուն տակը թողնում և ոչ շնչաւոր արարածներն էին իրանց երեակայութեամբ լռութիւնը խանգարում. բայց մի վայրկեան ևս՝ և ահա ամայի անապատը դղրդաց, շարժեց տեղից. անցաւ մի վայրկեան ևս, կրկնեց նոյն դղրդոցը աւելի հուժկու և սարսափեցուցիչ կերպով և տարածեց սմբողջ հարթութեան վրա, տիրած խաղաղութիւնը վրդովեց:

Կենդանիների թագաւորն էր, որ իր մոնշիւնով սարսափահար արաւ. նա՝ կիզող արեւից թաքնւած՝ ամբողջ օրը մրափած էր իր որջում, այժմ դուրս է եկել իր ըստորադրեալներին աչք ածելու: Նա ազգարարութիւն է կարգում բոլոր կենդանիներին. «Ով ախանջ ունի, թոյլ լսի, պաշտպանեցէք, քաշեցէք շուտափոյթ, ապա թէ՛ ոչ՝ յետ մնացողները զոհ կըգնան իմ թաթի հարւածին»:

Սարսափահար ազգարարութիւնը տարածեց մի ակնթարթում և բոլոր կենդանիները փշաքաղած ու զարհուրած, յետ-յետ փախան իրանց որջերը. բայց սկզբեր էին այն երկու խօսուն արարածները՝ անապատի մէջ մոլորւած, մի՞թէ նրանք չըլսեցին և չէն սարսափում անդադոյ մոնշիւնից, և մի՞թէ չի տարածւում գազանների թագաւորի հրամանը բանւորների վրա:

Մայր ու որդի են այդ երկուսը. մթութեան մէջ մոլորւած խարխափելով դէս-դէն են գնում. այո, նրանք լսեցին հօգոր ազգարարութիւնը, զարգանդեցին, սարսուռ անցաւ նրանց մարմնով և քիչ էր մնում երեսներն ի վայր դետին ընկնէին, բայց նրանք յետ-յետ չեն փախչում, որովհետեւ չըզիտեն որտեղից են գալիս, նրանք խոնջացած քայլերով գնում են աջ ու ձախ, առանց իմանալու, թէ ուր են գնում:

«Դարձեալ այն սարսափելի ձայնը, ինչ որ մի քիչ առաջ լսեցինք. սէհ, մայրիկ, սարսուռ է ողջ մարմինս... նա մի զարհուրելի կենդանու ձայն է. բայց նրա մոնշիւնը մօտենում է... կարծես դէպի մեզ է գալիս... սէհ, մայրիկ, էլ չեմ կարողանում քայլել...» Եւ շունչը կտրած, մօր փեշից կապած՝ էլ չկարողացաւ խօսել և փոքրիկ, անգօր ոտները աւաղի միջից դուրս քաշել:

— Ոչինչ չըկայ, մի վախենար, որդեակս. եկ, եկ, շալկա առնեմ, վաստակել ես. ասաց մայրը և իր միակ աչքի լոյս որդուն՝ ահ ու դողի մէջ ընկած՝ շալակն առաւ:

Համբերատար մայրը՝ իր թանկագին բեռը կռնակին՝ շտապում էր ինքն էլ չըզիտէր՝ դէպի ուր: Նա գնում էր յետ ու առաջ, աջ ու ձախ նայելով, բայց ոչինչ չէր տեսնում. նա աչքով կարծես որոնում էր առիւծին և մի կերպ ուզում էր վտանգից ազատել իր սիրասուն մանուկը:

Մոնշիւն... վեր թռաւ գորովագութ մայրը, սրտի բաւախը սաստկացաւ, ոտերը թուլացան. ամբողջ մարմինը սառը քրտինքով ծածկեց և «վայ իմ երեխաս» ասելով, վայր ընկաւ: Խելքը դեռ գլխին էր. նա մտածում էր. «Վայ, գալիս է առիւծը... մօտեցաւ... երեխաս քնած է, աւաղի տակ ծածկեմ, թոյլ ես արտաքսւած միայն անկըշտում գազանի փորին կու գնամ, միայն իմ սիրելի որդին նրա ճիրաններից ազատւի...» Բայց նրա ձեռքերում ոյժ չըկար. նա փխրուն, սառն աւաղը չըկարողացաւ դէս-դէն անել, մնաց նըւաղած, ձեռքն աւաղի մէջ խրած:

Դարձեալ մոնշիւն... բայց այս անգամ փոխանակ Հագարին սարսափեցնելու և աւելի ու աւելի ուժասպառ անելու, մի՞ քիչ ոյժ տրւաւ. նա սրտախնդեց՝ իրքն իրան սիրտ տալով: «Առիւծը հեռացաւ. ձայնը հեռուից է գալիս. նրա հակառակ կողմը գնում:» Ծալապատիկ նստած տղին համբուրում և զանգուր մազերն էր փայփայում ուրախացած:

«Բայց չըպէտք է ուշացնել, պէտք է հեռանալ» ասելով՝ որդուն կռնակին առաւ, գնաց:

Բաւականին ճանապարհ կտրեց նա կարճ ժամանակամիջոցում, բայց վերջը տեսաւ էլ ոտներումն ոյժ չի մնացել, ինքն իրան հարց տրւաւ՝ կարծես խելքի գալով՝ «Ո՛ւր եմ գնում»: Կանգնեց. շալակից առաւ զգուշութեամբ իր քնած մանուկը, առաւ և պաշարը և տկի մէջ տաքացած ջուրը, նստեց: Ի զուր էր աչքերին ոյժ տալիս. նա ոչինչ չէր տեսնում, բացի իր գլխի վերև մութ կապոյտ երկնակամարը իր աղօտ աստղերով. խոր յոգոց քաշեց ասելով. «Արտաքսեցի տանից մի չնչին պատճառով. Աբրահամը ինձ սիրում էր՝ երբ իր օրինաւոր կնոջից որդի չունէր. անի, երբ նրա Իսահակը ծնւեց, էլ կորաւ իմ նշանակութիւնը, կորաւ և ինձանից ծնածի—իմ թանգազին Իսմայէլի նշանակութիւնը: Բայց ես Աբրահամից չէի սպասում. նա բարի, ողորմած է: Ե՛հ, թող նա ապրի ծերութեան օրում անվրդով. էլ Սառան իր անվերջ դանդառներով խեղճ ծերունուն անհանգիստ չի անի: Բայց անցածն անցած է, հարկ էլ չըկայ նրանց մասին խօսել. այժմ ես ճանապարհ կորցրել եմ. մութն է, ոչինչ չի երևում. այս գիշեր ապտեղ անցկացնեմ, առաւօտը լուսաբացին շարունակեմ ճանապարհ. բայց եթէ չըկարողանամ ճանապարհ գտնել, անա Աբրահամի տաճ պաշարն ու ջուրը հատել է... Ա՛խ, եթէ դարձեալ մոլորւինք և շուտով տեղ չըհասնենք, իմ Իսմայէլն ի՞նչ պիտի ուտի ու խմի»:

Այս մտածմունքի մէջ, քունը ծանրացաւ նրա աչքերին և պինդ-պինդ գրկելով իր թխադէմ, գանգրահեր տղին՝ քնեց:

Արևը նոր էր ճաճանչել, երբ եգիպտացի Հագարը տղին զարթեցրեց և ձեռը բռնելով շարունակեց ճանապարհը: Արևի ճառագայթները սաստկանում էին. աւաղը

տաքանում էր, բայց նրանք անդադրում քայլում էին: Կէս օրւայ ժամը հասաւ, կրակ էր թափում վերևից արևը. կրակ էր կտրւել հատիկ-հատիկ աւազը. այրւում էր Իսմայէլի ոտները. անդադար յետ էր մնում. վերջապէս էլ չը կարողացաւ առաջ գնալ, ուժասպառ ընկաւ գետնին. Տկի մէջ եփ եկած ջուրը, որ մի խմելու էր մնացել, ծարաւից ցրտակաւ մայրը, իրան գրկելով՝ որդուն տրւաւ, բայց այդ ջուրը նրա ծարաւը չըկտրեց:

Հագարը շալակն առաւ որդուն մորմոքած սրտով և դարձեալ շարունակեց իր անվերջ ճանապարհը: Յոգոց էր հանում մայրը ամեն անգամ՝ երբ աղանձած բերանով հազիւ հազ արտասանում էր որդին. «Մայրիկ, ծարաւ եմ»:

«Ջուր չըկայ, ի՞նչ անեմ, ի՞նչ մոխիր տամ գլխիս, բայց որդիս թուլանում է, էլ ձայնձուն չեմ լսում. շունչ չըկայ... վայ. մի՞թէ նա... խօսքը չըկարողացաւ վերջացնել, շտապով շալակից առաւ որդուն և ձայն տրւաւ. «Իսմայէլ, Իսմայէլ». իսկ նա միայն շարժեց և թխւած շրթունքները հազիւ հազ կարողացաւ շարժել: Մօր աչքերում արտասուք չէր երևում, չորացել էր. նրա սիրտն էր մորմոքում:

«Աչքիս առաջ չըտեսնեմ որդուս մահը. հեռացնեմ սրան... սա մեռնում է... բախտաւոր եմ, որ իմ վախճանը ևս հեռու չէ: Գնա, որդի, մեզ վիճակւած չէ էլ ապրել այս աշխարհում. քեզ միայնակ չեմ թողնիլ», ասաց և գողգոջ ձեռքերով գրկեց որդուն, ջերմաջերմ համբոյր տալով, թողեց և սկսեց հեռանալ:

«Ի՞նչ եմ անում ես, որդուս թողնեմ միայնակ այնտեղ: Ո՛չ, ո՛չ, թող նա իմ աչքիս առաջը մեռնի. բայց ոչ, ես կըգրկեմ նրան և մենք երկուսս միասին կըմեռնինք» ասելով, վազեց գլխապատառ դէպի որդին և գրկեց նրան: Ո՛հ, սա մեռնում է... ես դեռ կենդանի եմ և գուցէ

դեռ շատ ապրիմ... Հէ, չեմ կարող իմ ջուխտ կուրացած աչքերովս տեսնել քեզ, իմ սիրուն Իսմայէլ» ասելով, կրկին դրաւ աւագի վրայ և խելացնորի պէս վրան ընկաւ, համբուրեց, լիզեց և ապա կուրծքն ու գլուխը ջուխտ ձեռքերով ծեծելով, հեռացաւ:

Կանգնած է Հագարը անշարժ արձանացած և անթարթ նայում է որդու անշարժ մարմնին: Նա կարծես էլ չի ապրում, էլ չի շնչում և ոչինչ չի տեսնում, բայց միայն որդուն:

Այս պահին էր որ Հագարի ականջովն ընկաւ. «Հագար, Հագար, աչքդ դարձուր հակառակ կողմդ, մի՛ յուսահատիր, ան շալակդ որդուդ, այնտեղ կըգտնես և՛ ջուր, և՛ հով տեղ. որդիդ մեռած չէ: Աստուած լսեց մանուկի ձայնը»:

Այլայլեց Հագարն սկզբում, բայց յետոյ ուշքի գալով, նայեց և դալար նշմարեց հակառակ կողմում: Շտապեց, գիրկն առաւ որդուն և ուրախ-ուրախ վագեց դէպի կենսատու, փրկարար ջուրը:

42. ԲՈՂՈՐ ՄԱՐԴԻԿ ԵՂԵՅՐՆԵՐ ԵՆ

Որքան ուրախ և երջանիկ մեզ կըժպտար այս աշխար, թէ որ բոլոր մարդիկ անկեղծ սէր տածէին դէպ իրար. թէ հարեանն հարեանին ձեռք մեկնելով օգնութեան՝ Ասէր. «25 որ մենք եղբայր ենք, տո՛ւր ինձ ձեռքդ, եղբայր ջան»:

Եւ ինչո՞ւ մենք չենք հալածում քէնն ու ռիւր մեր սրտից եւ չենք կազմում մի գերդաստան օրհնարանուած Արարչից. Ինչո՞ւ մեզնից ամեն մէկը քաղցը ժպտով ընկերին 2ի ասում. «Եկ, մենք եղբայր ենք, եկ դու ինձ մօտ, իմ անդին»:

«Դու չես խաբում ոչ ուժեղին, ոչ տկարին կեղերում, ես էլ նոյնպէս, ինչպէս և դու, սուրբ եմ պահում իմ խոստում. երկուսս էլ մի աչքով ենք նայում բախտին մարդկութեան. Այո՛, այո՛, եղբայրներ ենք, տո՛ւր ինձ ձեռքդ, եղբայր ջան»:

«Քեզ սիրում էր բո մայրիկը, սիրում հոգւով ու սրտով. Իսկ իմ մայրը ինձ պաշտում էր. երգում միշտ իմ արևով. Ի՞նչ փոյթ, թէ դու մեծ իշխան ես, ես մի տկար շինական. 25 որ իրար մենք եղբայր ենք, արի բազմենք մի սեղան»:

«Մենք սիրում ենք երեկոյան վերջալոյսը արևի, Հայրենիքը վեր ենք դասում ողջ գանձերից աշխարհի. Կեանքի խաչը երկուսիս էլ ճնշում է միշտ, անդադար. Ուրեմն մենք եղբայրներ ենք՝ իրաւունքով հաւասար»:

«Բայց ահա մեզ, եղբայր, արդէն սպառնում է մի այլ հարած, Խոր ծերութիւն և ապա մահ—ահա վախճան մեր կենաց. Եւ շիրիմն է այնուհետև դառնում վերջին մեր կայան. Այո՛, այո՛, բոլոր մարդիկ եղբայրներ են անբաժան...»:

43. Ա. Ղ. Ա. Ս Ի

Աղասու անուշ բնաւորութիւնը, բարի սիրտն ու հոգին քիչ մարդ կունենար: Մյն հասակը հասել էր, քսան տարին անց կացել, նա դեռ հօրն ու մօր առջնն այնպէս էր, ինչպէս մէկ անմեղ զառը: Մէկ օր նրանց անհագ զանդ չէր գտնւել, մի օր նրա բերանից մի թթու խօսք չէր լսւած. աչքը նրանց աչքին հանդիպելիս՝ նա նրանց միտքն իսկոյն հասկանում ու ամեն կերպ աշխատում էր, որ նրանց կամքը կատարէ: Գիւղացիք բոլորը նրանով էին ուրախանում, նրա անունով երգւում: Ամենքի աչքը նրա վրա էր, նրան էր գովում, նրան էր օրհնում: Մէկին մի փորձանք պատահելիս կամ մի հոգս ունեցած ժամանակ

նա անձնանւթիւթեամբ նրա ցանկութիւնը կատարում, իր փափագին էր հասցնում: Բերանի պատառը հանում էր՝ ուրիշին ուտեցնում: Այնքան իր ապրանքին, իր հանգին ու տաւարին չէր զգուշանում, որքան իր դրացիներին: Տանուտէրի որդին էր, աղքատի ու ողորմելի ընկերը: Ո՛րք էր գնում նրա դուռը, սփռոյն էր բաց անում կամ քսակը, ո՞վ գութան չունէր, նրան իրանցն էր բան տալիս, ո՞վ եղ ու հոտաղ չունէր, նրան իրանցն էր ուղարկում, ո՞վ փող չունէր որ մշակ վարձէ, այգումը բանեցնէ, ինքն էր առաջ ընկնում, գիւղի տղայքը հաւաքում ու գնում՝ առանց կանչելու ու խնդրելու, նրա գործը կատարում, այնպէս որ՝ երբ այգիի տէրը ներս էր մտնում այգին՝ աչքը սառած էր մնում և նրան կեանք ու արև էր մաղթում: Շատ ծնողներ երանի էին տալիս նրա ծնողներին, որ այդպիսի բարի դաւակ ունին: Ո՛րտեղ հրաւէրք ու խնջոյք էր լինում, նա էր հիւրերի գլուխն անցնում, նրան կառավարում և ուրախացնում:

Նրա երկայն հասակը, նրա թուխ-թուխ աչքերը, նրա զաւամով քաշած ունքերը, նրա աննման գեղեցիկ դէմքը, նրա անուշ լեզուն, քաղցր ձայնը, նրա լայն թիկունքն ու բարձր ձակատը մարդու խելք էին տանում. տեսնողը երեսին նայելուց չէր ձշտանում: Սաղը ձեռքն առնելուն պէս, քարին, փայտին շունչ, հոգի, լեզու էր տալիս: Ուղիղ է՝ արևը երեսն այրել, գոյնը փախցրել էր, բայց ծիծաղելիս՝ երբ աչք ունքը բաց էր անում, կարծես վարդ էր բացւում, երեսիցը լոյս թափւում: Նրա հրացանի գընդակը նշանից չէր շեղւում: Սիրտն այնքան բարի էր, որ զուր տեղը թռչուն էլ չէր սպանում, մըջիմը չէր կոխում. բայց երբ թուրքերը գնում, այգին լցւում էին, կամ իրան էին ուզում սպանել կամ դրացուն, այն ժամանակ՝ եթէ երկնքում էլ լինէր, ցած էր իջնում. գիւղի ծայրիցը ձայն տային, իսկոյն, մի անկնթարթում, պատրաստ էր, և

եթէ բանը խօսքով չէր վերջանում, այն ժամանակ նա իր սրի, հրացանի ու բաղկի շնորհքն այնպէս էր ցոյց տալիս, որ թշնամին մնում էր կատու դառած, կամ նրա ձեռքին դո՛հ էր գնում:

Այնքան ուժեղ էր, որ ձեռքը աղամարդու գօտիկը ձգելիս՝ հաւի ձաղի պէս բարձրացնում, իր գլխի ծայրին էր հասցնում, պտոյտ տալիս և կրկին ցած բերում: Ձի հեծնելիս՝ հէնց որ ձեռքը բարձրացնում էր, առիւծ ձին խոնարհում էր ու մէջքը դէմ անում: Գոմշի կամ եզան պարանոցին մէկ սուր խփելով՝ այնպէս էր դուրս կտրում, որ սրի ծայրը գեանին էր խրւում: Շատ անգամ քսան աւաղակ իր սրի կոթովն էր փախցնում: Թուրքերը, նրա անունը լսելիս, լեղապատառ էին լինում: Յաճախ, կուր ժամանակ, հէնց որ նրա ձայնը լսում էին, ճանճի պէս ցրւում, ցիր ու ցան էին լինում, կորչում: Մականունը Ասլան-Բալասի * էին դրել:

Բայց այսքան զարմանալի յատկութիւններն ունենալով դարձեալ երեխայի հետ երեխայ էր, մեծի հետ՝ մեծ: Խանի, շահի առաջն այնպէս էր կանգնում, պատասխան տալիս, որ կարծես թագաւորի որդի լինէր: Ծիծաղն ու խնդութիւնը նրա երեսից պակաս չէր երբեք. այնքան պարզ էր նրա սիրտը, այնքան հանգիստ նրա խճմտանքը, այնքան արդար նրա հոգին: Նրա ամեն մի խօսքը անգին դոհար էր:

81. ԱՂԱՍՈՒ ՄՕՐ ԵՐԳԸ

Ձարթիր, մանուկ իմ նազելի, բաց այդ պայծառ աչերըդ, Թերթերունքէդ բունը թոթէ, գիրկը հանգիր բո մօրըդ,

* Առիւծի-կորիւն:

Բաւ քեզ՝ որքան բարի հրեշտակը հէքեաթ ասին երազում,
Այժմ արի քեզ այն պատմեմ, ինչ պիտ տեսնես աշխարհում:

Ջարթիր, որդեակ, քանի քընես,
Բաց աչերըդ այդ նախշուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բախտ, փառքը,
Կեանքն ու արեւն է տեսնում:

Դու կըմեծնաս, բոյ կըքաշես, չինար բոյիդ ես ղուրբան,
Քեզ ուժ կըտան Մասսի քաջեր, որ դու լինիս քաջ Վարդան:
Իմ մատներով մի ոսկեթել մէջքիդ զօտիկ եմ կարել,
Գօտիկիցդ թուր կըկապեմ, այն էլ ինքս եմ սըրել:

Ջարթիր, որդեակ, քանի քընես,
Բաց աչերըդ այդ նախշուն,
Ուր որ մայրըդ իւր բախտ, փառքը,
Կեանքն ու արեւն է տեսնում:

Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս Ն

Կ Ե Ն Դ Ա Ն Ի Ն Ե Ր Ի Կ Ե Ա Ն Զ Ի Յ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԱՎԱՐՈՐ

43. Մ Ե Ր Դ Ո Ւ Ր Ս Ո Ւ Ն Ը

(Մանկական յիշողութիւնից)

Ա.

Մենք գոմէշներ շատ ունէինք մինը քանրդ միւսը գե-
ղեցիկ և վայելչակազմ, բայց ամենին գերազանցում էր
Դուրսունը՝ ոչ միայն իր գեղեցկութիւնովը, այլ և իր ու-
ժովը, իր խելքովը ու ճարպիկութիւնովը:

Բնաւորութեան կողմանէ մարդկանց պէս անասուն-
ներն էլ են տարբերում միմեանցից: Նրանցում էլ մէկն
աւելի աշխոյժ է լինում, միւսը դանդաղ, մէկը սրտոտ,
միւսը վախկոտ, մէկը բթամիտ, միւսը սրամիտ: Մեր
Դուրսունը գոմէշների բոլոր լաւ յատկութիւններն ունէր:

Դուրսունը գեղեցիկ էր իբրեւ գոմէշ, և շատ գեղեցիկ:
Նրա հայեացքի մէջ ամեն ինչ արտայայտւում էր. երբեմն
ուրախութիւն և հաճոյք, երբեմն զարմացք և տխրութիւն,
երբեմն զայրոյթ և բարկութիւն, երբեմն խելք և ուշիմու-
թիւն: Երբ նա կանգնում էր իբրեւ մի առիւծ, պոչը շը-
պրտում գցում մէջքի վերայ, վիզը թեքում և նայում ե-
րեսիս, ես մնում էի հիացած, թէ և անգիտակցաբար:

Նա ամեն բան հասկանում էր, ամեն առած լաւ ըմ-
բոնում էր. կանչում էիր՝ պատասխան էր տալիս. ափ-

սոս միայն, որ իր միտքն ու զգացմունքը յայտնելու համար միայն չորս ու հինգ բառաձայն ունէր, այն էլ այնպէս դժւար արտասանելի, որ տառերով չեն գրուում:

— Դուրսուն, հասկանում ես, ինչ եմ ասում,—հարցնում էի շատ անգամ:

— Վույի,—պատասխանում էր Դուրսունս և պռչկում, Ինչքան քաղցր էր նրա պռչկալը:

— Դուրսուն, արի այստեղ:

Դուրսունը հասկանում էր միտքս: Գալիս էր մօտս, ցածրացնում էր գլուխը, ես երկու ոտքով կանգնում էի վրան և նա բարձրացնում էր դնում մէջքին:

Բայց ինչու Դուրսուն էր անունը, գուցէ կրհարցնէք, որ մի քաղցրահնչիւն անուն էլ չէ և ոչ իսկ հայերէն: Ես այդ բառը կրբացատրեմ ձեռք եթէ չէք ձանձրանալ:

Մեզանում վաղուց սովորութիւն էր դառել կենդանիներին թուրքերէն անուն դնելը, շատ սակաւ դնում են՝ և հայերէն անուններ: Բայց թէ թուրքերէնը և թէ հայերէնը ըստ մեծի մասին կենդանու արտաքին յատկութիւններն են վերցնում: Աննշան սև գոմշին ասում են Ղարա (սևուկ), եթէ ճակատը դաշդայ է, սպիտակ նշան ունի, ասում են՝ Թափալ. (դաշդա, նշանաւոր, բաշօ). եթէ կրծքին կամ վզին շէկ կամար ունի,—Շէքեալ, և այլն: Գոմշակովերին ջոկ անուն են տալիս, և այն աւելի քնքոյշ, ինչպէս՝ Մարջան (բուստ), Թեյլի (հուսաւոր), Շէկիկ, Թուխձամ, և այլն: Եղջերին ու կովերին էլ ուրիշ-ուրիշ անուններ են տալիս: Այս անունների ընդհանուր կանոնից դուրս է Դուրսուն անունը, թէև բացառութիւն չէ: Դուրսունը թուրքերէնի մէջ նոյն է, ինչ որ մեզանում «մնացական» բառը: Մնացական են անւանում այն երեխաներին, որոնք իրանց ծնողաց միակն են լինում, որոնցից առաջ ծնւածները ապրած չեն լինում: Այս աեսակ պատճառից է առաջ եկել և մեր Դուրսուն-մնացական անունը:

Դուրսունը իբրև բեռնակիր: Ամեն անգամ սար գնալիս և այնտեղից վերադառնալիս իմ ձին Դուրսունն էր: Մեծ թաղիքը (ալաշուխի քէչան) ծալում, գրցում էինք վրան, երկու չուալ էլ աման-չամանով լցնում, բարձում, ես էլ միջին նստում էի և ճանապարհ էինք ընկնում դէպի սար: Նա ինձանից աւելի լաւ էր իմանում ճանապարհը և լաւ էլ հասկանում էր, թէ ուր են ուղարկում: Շատ գոմէշներ առունների ու ցեխոտ լճակների մօտով անցնելիս, արևի շողից և ճանձ՝ ու բոռից նեղանալով՝ ընկնում էին գեօլերի մէջ, և ցեխի մէջ թաւալւելով, բեռներն ապականում էին և միջի ամանները կոտրատում: Դուրսունս նրանց օրինակին չէր հետևում: Նայում էր նրանց և գլուխը շարժում, որով պախարակում էր նրանց արարմունքը: Անտառ մտած ժամանակն էլ՝ շատ գոմէշներ ծառերին էին քսւում, ցածրացած ճղների տակովն էին անցնում, որ իրանց բեռներից ազատւին, բայց Դուրսունը այդպէս բան չէր անում, թէև խորամանկութեան դալով՝ նա կարող էր ամենին դաս տալ: Երևի նրանք մի ոխ ունէին իրանց տէրերի դէմ, բայց մեր Դուրսունը այդպիսի պատճառ չունէր, քանի որ նա մեզ ամենիս սիրելին էր և ամենքիցս փայփայւած: Հայրս նրան ճանապարհ ձգելով՝ ասում էր. «Տես, Դուրսուն, քեզ եմ պահ տալիս այս բեռն էլ, այս երեխէն էլ. պիտի անվտանգ տեղ հասցնես»:

— Վույի, պատասխանում էր Դուրսունը և իր խոստումը կատարում ամենայն հաւատարմութիւնով: Նա գլուխը քաշ գցած, բոլոր ձիաւորների առջևն էր գրնում, այնքան արագաքայլ էր. թէև մասամբ էլ նրանից էր այդ, որ ինքը մեզանից շատ էր ցանկանում ժամ առաջ հով ու գով սարերն ընկնել և ազատւիլ ճանձ ու մթեղից:

ԴՈՒՐՍՈՒՆՆԸ ԻԲՐԷ ԱՎԱՆԱՎԱՆ: ԳՈՄԷՂՆԵՐՆ ՍՈՒ-
հասարակ գայլերից երկիւղ չունին: Գայլերը գիտեն որ
գոմէշներն իրանց ժանիքի բանը չեն, այդ պատճառով
նրանց մօտենալ չեն յանդգնում: Այդ բանը գիտեն և տա-
ւարները. այս պատճառով գոմէշների մօտ իրանց միշտ
սալահով են զգում: ԴՈՒՐՍՈՒՆՆԸ ԻԲՐԷ ԱՎԱՆԱՎԱՆ և ԱՎԱՆ-
ԱՎԱՆ տաւարները՝ շատ գոմէշների գերադանցում էր իր
սասլետական քաջագործութիւնովը: Գայլերի յարձակմունք-
ներից նա ոչ միայն այն ժամանակն էր պաշտպանում տա-
ւարներին երբ որ նրանց մօտն էր լինում, այլ հեռու ե-
ղած ժամանակն էլ: Երբ որ ականջն էր հասնում յայտնի
վտանգաւոր գոռոցը, նա մի ակնթարթի մէջ կատաղի վազ-
քի պէս վազում էր և օգնութիւն հասցնում սարսափած
նախիրին: Նա շատ անգամ յարձակւում էր սովից յանդգ-
նացած գայլերի վրայ ու նրանց եղջերահար և ոտնահար
անում: Նրա օրինակին էին հետեւում և միւս գոմէշները,
և այսպէս յաղթութիւնը միշտ իրանց կողմն էր մնում:
Այսպիսի յաղթութիւններից յետոյ տաւարները միշտ մօ-
տենում էին ԴՈՒՐՍՈՒՆԻՆ և հոտոտում նրանից. դրանով
նրանք յայտնում էին իրանց շնորհակալութիւնը:

ԴՈՒՐՍՈՒՆՆԸ ԻԲՐԷ ԸՄԲԻՂ: ԳՈՄԷՂՆԵՐԻ մենամար-
տութիւնը մի զարհուրելի տեսարան է: Մենամարտութեան
ժամանակ մեր ԴՈՒՐՍՈՒՆԸ խելքը կորցնում էր. ոչ խօս-
քով, ոչ ծեծով ուղքի չէր բերւում, այլ աւելի էլ տաքա-
նում էր և դառնում մի կատաղի գազան: Իր ծանօթ գո-
մէշներից ոչ մէկը նրա հետ չէր մենամարտում, փորձով
գիտէին, թէ ինչ գազանի հետ գործ ունին. բայց եթէ
հանդիպում էր նրան մի անծանօթ և իր ուժի վրայ մեծ
համարում ունեցող ամբարտաւան գոմէշ, նրան խրատում

էր ԴՈՒՐՍՈՒՆՆԸ, և շատ անգամ ճանապարհ ձգում ուղղակի
դէպի միւս կեանքը:

Մէկ անգամ մի օտար անծանօթ գոմէշ հեռւից նը-
կատելով ԴՈՒՐՍՈՒՆԻՆ՝ իր քայլերն ուղղեց դէպի նա, բայց
այնպիսի մի ձևով՝ որ կարծես գետինը պիտի դողդողայ
ոտները տակ: Այդ ձևը շատ յարմար էր գալիս նրա հըս-
կայամարմին հասակին: Նրա եղջիւրներն երկարումէկ
ձգւել էին վրի ուղղութիւնով և հասել մինչև էրաթաթե-
րը: Սմբողջ ճակատը բաց և դուրս պրծած էր, ինչպէս
մի ահագին թումբ: Սրա հակառակ ԴՈՒՐՍՈՒՆԻ եղջիւրնե-
րը դէպի առաջ էին թեքւած և կեռացած, որ հարկաւոր
դէպքում վահանաձև գլխի երկու կողմից նիզակների պաշ-
տօն կատարեն:

Անծանօթ գոմէշը քիչ-քիչ մօտենալով, կանգ առաւ,
վիզն սկսեց ծաղրական ձևով ծռւմել, գլուխը թեքեց դէ-
պի վեր և բարձրից մի արհամարհական հայեացք ձգեց
ԴՈՒՐՍՈՒՆԻ վրա: ԴՈՒՐՍՈՒՆՆԸ անշարժ նայում էր անծա-
նօթի վրայ, բայց այնպէս, որ կարծես ասում լինէր իր
մէջ:—Այս յիմարն ի՞նչ է ուզում ինձանից: Անծանօթը
շարունակելով ծամածռութիւնները, սկսեց մօտենալ:—
«Վղղղ», ասաց ԴՈՒՐՍՈՒՆՆԸ, իբր՝ հասկացայ քո միտքը, հա-
մեցէք, ես պատրաստ եմ, և գլուխն սկսեց աւելի ևս
բարձրացնել և խեթ-խեթ նայելով դիմաւորել անծանօթին
կողմնակի ճանապարհով: Գոմէշներն սկսեցին իրար նայե-
լով մի ձրւաձև պտոյտ անել և շրջանը քիչ-քիչ փոքրաց-
նելով հանդիպեցին իրար և գլուխ գլխի դարկեցին:

Սովորաբար մի բոպէի մէջ գոմէշներն իրար հասկա-
նում են: Եթէ կռուողներից մինը միւսից թոյլ է լինում,
նա առանց կատաղեցնելու հակառակորդին, խսկոյն հեռա-
նում է, իսկ եթէ ուժ ուժի է հանդիպում՝ կռիւը շարու-
նակւում է, և հետըզհետէ այնպէս է թնդւում, որ էլ բա-
ժանել չի լինում, և տեսնում է շարունակ մի քանի ժամ:

Դուրսունը, թէեւ զօրաւոր հակառակորդի էր հանդիպել, բայց փախուստ տւողներէից չէր: Նա իր կեռ-կեռ պոզերով հակառակորդի ականջատակերին ու քթին խփելով ու վիրաւորելով, աւելի շուտ զայրացրեց և կռիւը շատ շուտով թնդացրեց: Հակառակորդը մի քանի անգամ չօքեց, բարձրացաւ, տեսաւ որ բանը վատ է գնում, բայց ուշ էր, էլ յետ դառնալ չէր կարող, անճարացած մինչև վերջը պիտի տանէր Դուրսունի հարւածները: Վախենում էր յետ քաշիլ, որովհետեւ կատաղած թշնամին օգուտ քաղելով այդ հանգամանքից, կարող էր նրան մահացու հարւած հասցնել: Գլուխը մի տեսակ վահան է, որով գոմէջը թէ կուռն և թէ պաշտպանում է իրան. գլուխը հեռացնելուց յետոյ՝ նա զինաթափ է լինում ու մնում է անպաշտպան թշնամու յարձակմունքից: Եթէ փախչելու էլ լինի, պէտք է այնպէս շուտ և արագ կատարէ այդ բանը՝ որ թշնամին չըկարողանայ ետևիցը հասնել: Այս անգամ մեր օտարական գոմէջը լաւ երազ չէր տեսել: Նա երկար ընդդիմանալուց յետոյ փախչելու փորձ արաւ, բայց կատաղած Դուրսունը հասաւ նրա հետևից և իրան յատուկ գոմշային ուժով այնպէս խփեց նրա փորին, որ խեղճը գլորւեց տակառի նման և ձորաբաշից ցած ընկնելով, ջարդուփշուր եղաւ: Գոմշի տէրը, որ մի խնդճ գիւղացի էր, շատ ուշ վրա հասաւ: Բայց մեր գեղացիք նրան չըթողեցին շինքը ծուռ. խսկոյն իրանց մէջ փող ժողովեցին և նրա համար մի գոմէջ առան: Այս բանում իմ հայրս աւելի օգնեց, որովհետեւ մեղապարտը մեր Դուրսունն էր:

Դուրսունը լինելով քաջ ըմբիշ, միևնոյն ժամանակ և ուժեղ լծկան էր: Հարկաւոր էր արդեօք դժար տեղից մի հսկայական գերան դուրս քաշել, ցեխում և զառիվայրի տակ մնացած ծանր սայլը վերև հանել, կարճ «առաւել» ունեցող հողի ակօսը մի լծով տեղ հասցնել, — ահա այդպիսի նեղ և դժար տեղերում Դուրսունի օգնութիւ-

նը անհրաժեշտ էր: Այդպիսի ծանր ուժ հարկաւոր եղած տեղերում, Դուրսունի կողմի լծակաբաժինը միշտ կարճացնում էին, որ ասել է՝ ծանրութեան երկու բաժինը միշտ նրան էին տալիս, որ ընկերը կարողանայ հետը քաշել: Նա դալը չէր. դժւարութիւնից փախս տալու համար շատերի պէս սամիք չէր կտրատում: Նրա ժամանակ գիւղումն էլ տուն չըմնաց, որ Դուրսուն անունով մի շիշակ չունենար: Ամենքն էլ անտեղի կերպով իրանց գոմշաձագերի անունը Դուրսուն էին գնում, որ նրա պէս քաջ, նրա պէս խելօք և ուժեղ լինի:

Ե.

Դուրսունի վարքը: Լաւ վարք ու բարք ունենալը շատ օկտակար բան է:

Գողութեան սովոր շունը պահող չի ունենալ. դալը եղը շուտով սպանդանոց կուղարկւի: Մեր Դուրսունը իր կեանքի վերջին օրերում, աւելի խելահաս ժամանակը մի տարօրինակ բնաւորութիւն ստացաւ: Նա սկսեց գողութիւն անել և այն էլ ոչ թէ գոմշավարի, այլ մարդավարի, հասկանալով, որ արածը մի արդելած բան է: Շատ անգամ կէս գիշերին վեր էինք կենում և տեսնում որ Դուրսունը տաւարի մէջը չէ: Երկիւղ չունենալով ոչ գայլից և ոչ գողից, էլ չէինք որոնում, յուսալով, որ ցերեկով կերևայ: Բայց ընդհակառակը Դուրսունի կորուստը մինչև ցերեկ չէր տեսնում. նա դեռ լուսը չըբացւած՝ էլի գալիս էր տեղը նստում, որպէս թէ ոչ մի տեղ գնացած չըլինի: Սրա վրա հայրս ասաց, որ Դուրսունը գնում է գողութեան, բայց դա վտանգաւոր բան է, կարող են սպանել. հարկաւոր է՝ գիշերները կապել: Հօրս նախադուշութիւնը երբեմն կատարում էինք և երբեմն մոռանում, բայց լաւ ստուգեցինք, որ յիրաւի, մեր Դուրսունը ամեն անգամ կէս գիշերին վեր է կենում սուսուփուս, կամաց կամաց,

առանց շփոթուն հանելու, բոլորովին գողավարի, և գնում հարևան թուրքերի կորեկները մանում, լաւ արածում և գալիս էլ ետ իր տեղը նստում:

Մի գեղեցիկ լուսնեակ գիշեր ձի հեծայ, գնացի, Դուրսունիս գտայ կորեկի մէջ: Նա այնպէս էր արածում, ինչպէս մի վայրենի. ամեն մի փունջ հախուելիս՝ գլուխը բարձրացնում, այս ու այն կողմն էր նայում, որ ասպհով լինի թէ իրան տեսնող չըկայ: Ինձ իսկոյն նկատեց և այնպէս դուրս ընկաւ արտիցը, ինչպէս մի եղջերու, և մինչև տուն մի շնչում վազեց:

Կորեկները հնձելուց յետոյ նա սովորութիւն արաւ մտնել այգիքը: Այգի մտնելիս՝ չափարը չէր ձմողում, որ ձայն չըլաւ, այլ գտնում էր ցածր տեղ և կապիկի ճարպիկութիւնով ոստնում վրայից: Սրա վրա շատ չանցաւ, մեր Դուրսունը գողութեան պատիժն ստացաւ, ըստ որում ասած է՝ «Տառն ամեն օր գաթա չի ուտի»:

Մի առաւօտ՝ տաւարը հանդ տանելու ժամանակ, Դուրսունիս գտայ, արիւնի մէջ շաղախւած: Սկսեցի բղաւել—վայ, ամի, անգի... Ամիս ու անգիս եկան և զըններով տեսան, որ Դուրսունի ետեւի աջ օմբին այնպէս են խփել կացնով, որ մինչև քուփը ներս է գնացել: Յայտնի էր, որ մի որևիցէ բազում է պատահել այդ շարագործութիւնը, բայց ո՞վ կ'ասէր, որ ինքն է արել: Սկսեցինք դեղուդուդ անել և վերքը շատ ուշ լաւացաւ: Այնուհետև մեր Դուրսունը այլ ևս գողութեան չըգնաց և իր խփողին էլ վերջ ի վերջոյ ինքը գտաւ:

Մէկ անգամ տաւարը տանում էի դէպի առուն ջուր տալու: Երբ որ հասայ առւի ափը, մի կնիկարմատ նոր լցրել էր կուժը, ուզում էր վերադառնալ: Բոլոր տաւարները վրա ընկան ջրին, իսկ Դուրսունը այդ կնկանը տեսաւ թէ չէ, իսկոյն դուրս ընկաւ տաւարի մէջից և մի քիչ տեղ փախչելով՝ յետ դառաւ և սկսեց աչքերը պլըշացնել

կնկայ վրա: Կնիկն այնպէս վախեց, որ կարծեց թէ հիմի ուր որ է Դուրսունը պիտի նրան ոտնատակ տայ:—«Ա՛ դոմէշ, ինչի՞ ես էդպէս մտիկ տալիս, ես խօսմ չեմ խփել քեզ,—ասաց կնիկարմատը: Ես այդ կնկանից Դուրսունի չափ վախեցի, ըստ որում նրանից ամեն բան սպասելի էր: Վերադառնալով տուն, այս անգըր պատմեցի մօրըս: Վերջն ստուգեց, որ Դուրսունին կացնով խփողը յիշեալ կնիկարմատն էր եղել:

2.

Դուրսունի մահը: Մեր Դուրսունը դեռ առոյգ հասակի մէջն էր, որ մի սարսափելի ցաւ եկաւ և անխնայ կոտորեց բոլոր տաւարներին: Ահա այդ ցաւին զոհ գնաց և մեր Դուրսունը: Մեր գիտցած բոլոր հնարները գործ դրինք՝ թէ արիւն առնել էր, թէ սառը ջուր ածել վրան, թէ սուրբի չորս կողմը պտըտցնել, թէ սուրբ հող և օրհնած աղ ուտեցնել, թէ մատաղ անել և ճրագ վառել, բայց բոլորը դուր անցաւ, Դուրսունը չըփրկւեց: Ես յիշում եմ նրա հիւանդութիւնը, նրա քաշած չարչարանքը՝ նրա աղիողորմ նայւածքը: Այդ տարին քառասուն գլուխ տաւար կոտորւեց մեր աանից, բայց մենք ամենքս լաց եղանք միայն Դուրսունի վրա, այնքան սիրելի էր նա: Հայրս նրա գլուխը չըթաղեց մարմնու հետ, այլ կաշից ու մսից մաքրելով, չոր գաղաթը ցցեց աղալի բճրի վրա:

Լաւ կենդանի է գոմէշը և շատ օգտակար, բայց մենք մեր ունեցած բաների արժէքը ճանաչել չըգիտէնք: Խելօք եւրոպացիների մօտ յիմար անասուններն էլ խելօք են լինում, իսկ մեզ մօտ մեր իմաստուն անասուններն էլ են յիմարանում, որովհետև մենք չըգիտենք նրանց զրաւել, կրթել և խնամել:

44. Խ Ո Ջ Ն Ո Ի Ե Ջ Ր

Խողն ինչ գլուխ ունի, որ ինչ զրոյց յտայ,
Բայց մէկ օր սկսեց եզին խրատ տալ նա.

Խողը խրատ կըտայ,

Ո՞վ կըհաւատայ:

Լսիր, սիրելի, նահլաթ սատանին,

Միթէ խողի պէս մարդիկ քիչ կըլինին:

— «Ձուր չեն քեզ մարդիկ եզուկ անւանում,
Ու ծանր լուծը շինքիդ դնում.

Քեզ այնքան ընկճել, խեղճացրել են,

Որ ոչ միայն լծում, այլ բարձում էլ են:

Ու քեզ, որ այդքան զործ ես կատարում,

Դրրա փոխարէն ինչպէս են պահում:

Մի բուռ խոտն ինչ է, այն էլ չեն տալիս,

Դունչդ էլ կապում կալը կասելիս,

Որ դու քո կասած դարմանից չուտես,

Կրած հասկերիդ համը չտեսնես:

Ինձ որ ուտելու ոչինչ չեն տալիս,

Դրրանց հախիցը շատ լաւ եմ գալիս.

Էլ ոչ հաւին եմ խնայում, ոչ ճըւին,

Ինչիս է պէտքը, բարն իրանց գլխին.

Ինչ-որ գտնում եմ, փորս եմ ածում,

Ինչ կուզի լինի, ես չեմ ջոկջրկում.

Օրէնք հազար տուն էլ որ քանդես,

Դեռ էլի քիչ է, որ լաւ մտածես:

Այսպէս եմ արել, չաղացել այսպէս,

Որ ճրագուս եկելի լցւել է աչքերս.

Իսկ դու չորացել, կմախք ես դառել,

Մէջքդ բարակել, շլինքդ ծուկել.

Ու երբ է եղել որ մէկն ասի քեզ,

Թէ դու լաւ եզն ես, շատ ապրիս, կեցցես,

Կամ ինձ բանտարկել և յանդիմանել,

Թէ դու ինչո՞ւ ես այդքան չաղացել:

— «Խողն իր խողութիւնը ձեռքից չի թողնիլ,—

Մեր եզն սկսեց լեզուն բաց անիլ.

«Ցեխն է քո տեղը՝ գնաս թաւալ տաս,

Լաւութիւն անելն ինչ կըհասկանաս:

Ի՞նչ օգուտ ունի այն բաղցը արեգակը,

Կամ այն գեղեցիկ պայծառ լուսնեակը,

Որ լոյս են տալիս, իրանք մայր մտնում,

Մեզից մի անուշ խօսք էլ չեն լսում:

Անձրեր գալիս, արևը բացւում,

Սար ու ձոր այնպէս ցնծում ու ծաղկում.

Մեզուն անդադար մեղր պատրաստում,

Աղբատ, հարստի բերան քաղցրացնում,

Վարդն էլ իր հօտը չի պակսացնում,

Ծառն իր պտուղը ինքը չի ուտում.

Հողը ծառին է նիւթ տալիս, պահում,

Ծառն էլ նրան է շրւար անում, սիրում.

Երկիրն անձրե է տալիս մեր երկրին,

Երկիրն էլ ծովից բաձրացնում ամալին:

Ինչո՞ւ ուրեմն ես էլ չաշխատեմ,

Հազար խեղճ, որբի կարիք չըլցնեմ:

Էլ երկրի խոտը ինչ սրտով ուտեմ,

Էլ աղբրի ջուրը ես ինչպէս խմեմ,

Որ աշխարհումս բանի պէտք չըզամ,

Իմ գլխիս նայեմ, իմ ցաւը հոգամ:

Ես իմ բախտիցը չեմ էլ դանդատում.

Իմ տիրոջ տանը ես լաւ եմ ապրում.

Ինձ շատ սիրում են և շատ էլ պատում,

Քաղցած չեն թողնում և լաւ են պահում.

Ով էլ մէկ մուրազ ունի իր սրտում,

Ինձ է Աստծուն մատաղ խոստանում:

Բայց քեզ ամենքն էլ սրտով ատում են,
Թուրք ու ջրհուղ խօսմ իսպառ զգում են.
Քրիստոնեան էլ որ տուն է թողնում,
Թուրքի ու ջրհուղի ջգրու է անում:
Ով մէկին մէկ վատ անուն է դնում,
Խոզ է ասում նրան կամ գոճի կանչում:
Դու քո խրատը քեզ համար պահիր,
Իմ մարտը սիրտը դու չես պղտորիր:
Միշտ աշխատել եմ, էլի կաշխատեմ,
Ու իմ արածով կըմխիթարեմ:

45. ԷՇԸ ԵՒՐՈՊԱՅՈՒՄ ԵՒ ԿՈՎԿԱՍՍՈՒՄ

Ա.

Սիրելի մանուկներ, գուցէ դուք կարծում էք, որ ես մտադիր եմ ձեզ անբան անասունների արտաքին տեսքը նկարագրել, որ իմանաք թէ քանի ոտք ունի ամեն մէկը, քանի աչք, քանի ականջ, քանի քիթ, պոչը կարճ է թէ երկար, մագոտ թէ անմագ, միտը, կաշին, ոսկորները բանի պէտք են գալիս թէ ոչ. կամ աւելի խորը գնանք— քանի աստամ ունի, որկորը նեղ է թէ լայն, ստամոքսը քանի պարկ ունի. սիրտ, թոքեր, աղիք-մաղիք ինչպէս են դասաւորւած և այլն և այլն: Ոչ, ամենեւին. միայն ես կուզենամ ձեզ ծանօթացնել թէ ինչ հանգամանքներում է ապրում Եւրոպայի և Կովկասի անբան անասունը, որ իմանաք թէ որչափ իրաւացի են պ. Աղայեանցի ասած խօսքերը, թէ՝ «խելօք եւրոպացիների մօտ յիմար անասուններն էլ խելօք են, իսկ մեզ մօտ խելօք անասուններն էլ են յիմարանում»:

Ես չեմ երկարացնիլ խօսքս ու կսկսեմ էջից:

Չեմ կարծում որ էշ տեսած չլինիք, այն կենդանին,

որին երկայնականջ էլ են ասում մեզանում և մեծ թէ փոքր համողւած են, որ նրա պէս յիմար արարած չըկայ աշխարհումս: Յիրաւի, կանգնիր էշի դիմացը, մի լաւ նայիր նրա քիթ ու մուկին, դուռի պէս կախ ընկած կարկաժ գըլխին, լատան-լատան ականջներին, խոշոր ու թմրած աչքերին, ագեղ կերպարանքին ու շարժւածքին և կըտեսնես որ էշ անունը շատ սազ է գալիս նրան:

Շուռ տուր աչերըդ նաև միւս էշերի վրայ, սև լինին նրանք թէ մոխրագոյն, մեծ լինին թէ փոքր, գիւղում լինին ապրում թէ քաղաքում, դարձեալ նոյն յիմար, նոյն թմրած, կեանքից ձանձրացած էշերն են: Բայց ինչո՞ւ այդպէս են, գուցէ կըհարցնէք ինձ, երևի Աստուած դրանց էլ թմրած է ստեղծել: Ամենեւին, կըպատասխանեմ ես, և կըհամոզւիք ասածիս, եթէ տեսել էք և կամ կըտեսնէք փոքրիկ էշերին— իշուկներին:

Մեզանում իշուկը, քանի որ մէջքին փալան չի դրւել ու կողքերին ճիպոտ չի դիպել, մի շատ ուրախ ու կայտառ կենդանի է. նա մարդից չի քաշուում, ում ասես մօտենում է, հոտոտում, ականջները խըշում, լոք-լոք անում, աջ ու ձախ թռչկոտում, կապկոթիւններ անում, մի խօսքով՝ նա շատ գրաւիչ է իր խաղերով, բայց ոչ մեծերն են ուշադրութիւն դարձնում նրան և ոչ էլ փոքրերը. մի՞թէ արժէ իշուկը այդ պատւին... Մեր իշուկի տարին դեռ չըլրացած, տեսնում ես խեղճի մէջքին մի ծանր փալան դրին, փոքրաշով պինդ կապկպեցին ու մի քանի փութ ծանրութիւն բեռնեցին գիւղ կամ քաղաքը տանելու: Մեր իշուկի ուժը չի պատում այդ բեռանը, նա ճըկըռ-ճըկըռ է անում, մէջքից երկտակում է, ոտքերը դողդողում են, ուզում է ճիւլել բեռի տակ, մէկ էլ յանկարծ տիրոջ ճիպոտը դաւակին այնպէս է շըմբիւում, որ դարմանքից թէ սարսափից երկու գագ առաջ է թռչում: Էլ կըհամարձակւի մեր իշուկը տեղը կանգնել կամ ճըկոխի,

ճխալոտը միշտ ճըմճըմում է ետևից, ինչքան ուզում է թող մէջքը կոտորւի, ո՞վ է նրան հարցնողը...

Գնում է տնքալով մեր իշուկը, քրտինքը ջրի պէս վազում է նրանից, բերանը փրփուր է կապում, աչքերը մթնանում են ու ծուռում է ճանապարհից. ճխալոտն ուղղում է նրա ծուռ քայլը. ուշքը գլուխն է գալիս, տեսնում է որ իր երազած երջանիկ աշխարհը չէ սա, ուր միշտ կարելի է տրտնգներ տալով ապրել. մի բոպէ մտածում է փախչել տիրոջից, սրում է ականջները, խլըշում գէտուղէն, բայց մի կողմից բեռն է ճնշում, միւս կողմից՝ «չո՛ւ, թո՛շ, թո՛շ» լսում է տիրոջ սպառնալի ձայնը...

Շարունակում է լուռ ու մունջ իշուկը իր ճանապարհը, ահա յանկարծ տեսնում է քթի տակին գլխները բարձրացրած փափուկ ու զիլ-զիլ խոտեր, բանջարներ. ախորժակը բացում է, գլուխը ծուռ է գէպի բոյսը բերանը լայն բաց անում ու հէնց որ ուզում է հափ—կծել, տիրոջ դադանակը թրը՛խկ, դիպչում է չոր գլխին, աչքերը կրակ են անում ու դատարկ ծնոտները իրար չըխկչըխկում...

Գալիս է մի առու, գըլգըլգըլ, քըջքշում է ջուրը, մեր իշուկը տաքից խաշում է, նրա լեզուն պատակում է վրայ ընկնել մի լաւ խմել, բայց դեռ մտքիցը չի անցել, տիրոջ դադանակի զօրութիւնը, դեռ ևս մրմնջում է խփած տեղը, այս անգամ թողնում անցնում է: Գալիս է երկրորդ առուն, երրորդը, մէկը միւսից աւելի պարզ, աւելի վճիտ. ծարաւը աւելի ևս տանջում է. ճար չկայ, որ մեռնի, պիտի խմէ այս անգամ, և ահա վիզը երկարացնում է, գլուխը կախում կամաց ու դեռ խեղճ հաստ շրթունքները ջրի երեսին չըգիպցրած՝ շրը՛մփ, էլի դադանակը հասնում է գնչին...

Աչքերը ճպճպալով ու ներքևի շրթունքը կախ դցած, ախոր հեռանում է առւից, ահա նրան պատահում են իր ծանօթներից ու ազգականներից շատերը, որը իր նման

բեռնւած է, որը անբեռ. նկատում է նրանց մէջ և իր հին ընկեր Չալէշին, կուրծքը զանգակներով զարդարւած, մի բոպէ մոռանում է իշուկը իր վիշտը. հեռւից զոխի-զոխի անելով նրան բարևում է, քայլերը արագացնում է, որ մի բոպէ շուտ բարեկամի տեսութեանն արժանանայ: Չալէշն էլ պակաս կարօտ չէ նրան, և ահա երկու հին բարեկամները դէմուդէմ են գալիս, քիթ-քթի դնում, մէկ-մէկու հոտոտելով բարևում, և դեռ իրարու ցաւը չըհարցրած, իրարու կարօտը չառած, փայտը՝ թրախկ՝ դիպչում է երկուսի քթին ու բաժանում...

Վերջապէս հասնում է մեր իշուկը տուն բոլորովին թուլացած, բոլորովին յուսահատ, բեռը վեր են առնում մեջքից, մի քիչ դարման կամ չոր խոտ թափում առաջը որ ուտի: Ազահութիւնով մի երկու բերան հախռում է կերակուրից ու յետ կանգնում խռոված երեսի պէս. դարմանը խոնաւ կամ փշոտ է լինում, խոտը ժանգաւներով, կածուկներով լիքը, այնպէս որ ուտելիս տաշում է բերանը: Մի երկու ժամից նրան ջուր են տալիս. նոյն ազահութիւնով խմում, լցնում է դատարկ փորը. այժմ ախորժակը աւելի ևս բացում է, բայց էլի նոյն կերակուրն է առաջին, ուզի չուզի՝ պիտի ուտէ...

Այսպէս նա մի կերպ փորի հոգսը վերջացնում է թէ չէ, այժմ նրան անհանգիստ են անում մի կողմից իշաճանճերը, միւս կողմից ականջներում հաւաքւած լրևանները, փորին ու ոտերին կպած տիգերն ու ցեխի փշուրտանքը, փալանի հարած տեղերը, մի խօսքով նրա ամբողջ մարմինը քոր է գալիս. ի՞նչ անէ, լեզու չըգիտէ, որ իր դրութիւնը մարդկանց հասկացնէ, ձեռներ չունի, որ ինքն իրան քորէ. շատ շատ՝ ատամներով կարողանում է միայն առջևի ոտերն ու դաւակը դրփել և գուդուլ պոչը տատանելով՝ ճանճերին փախցնել, բայց փոքր. մէջքը. նա զուռ է մի քանի անգամ, բայց չէ, տէրը դաշևը չի

բերում. ճարահատեալ նա չորում է, թո՛մի՛ ընկնում կող-
քի վրայ, ոտները օդի մէջ բարձրացնում, պարան-պարան
գալիս ու թաւալ տալիս. վայ նրան եթէ տէրը այդպիսի
դրութեան մէջ տեսաւ, դարձեալ անիծած դազանակը
փշրում է գլխին... բայց շատ անգամ էլ պատահում է,
որ մեր մոխրաթաւալը տեղից բարձրանալիս, այ քեզ բան,
փալանը շուռ է գալիս, ընկնում փոքրի տակը, փորքաշը
կտրում մէջքի սէռը. ամբողջ ժամերով նա անշարժ մնում
է այսպէս և անիծում իր թաւալ տալու ժամը...

Բոլորում է իշուկի չարչարանքի երեք տարին, այժմ
նրա հետ հանաք անել չի լինիլ. նա թողել է իր առաջ-
ւան խնդիկ-խնդիկ անելը, թռչկոտալը, ուրախ-ուրախ
զրոգոցը, լաւ քէֆի ժամանակ շանը, կատիկն ու չար ե-
րեխաներին մի-մի աքացի խփելը. այժմ ճիպոտից էլ չի վա-
խենում, ինչքան ուզում ես՝ հասցրու, նրա համար ողջ
մէկ է. կեր ու խումի մէջ էլ նազ ու սազ չըկայ, ինչ որ
տալիս են, ինչքան բեռնում են, ուր տանում են, նա ան-
տրտունջ հպատակում է. մի խօսքով նա կատարեալ
էշ է դարձել...

Եւ ահա մենք այդ էշին տեսնում ենք ինչպէս դու-
խը քաշ, տնքալով, չորս հինգ փութ մէջքին, շատ ան-
գամ էլ տէրն էլ վրան նստած, ոտները գետնին քսուելով,
գիւղը կամ քաղաքն է մտնում. նրան տեսնում ենք և մեր
հրապարակներում, ուր անձրևի, ցեխի կամ ձիւնի մէջ,
փայտի, փշի, քարի, հողի, ածուխի կամ մրգեղէնի բե-
ռան տակ, սոված, ծարաւ վեց եօթը ժամ շարունակ մը-
նում է ականջները կախ կանգնած և մեծ թէ փոքր ար-
համարհանքով նայում են նրան, թօշ-թօշ տսում ու անց-
նում...

Տարիներ անցնում են և մեր էշը պառաւում է ու
առաջւայ ունեցած յարգանքն էլ կորցնում. նրան այժմ
օրերով չեն քորում, գարի չեն տալիս, առանց դրան էլ

նա կարող է ապրել, մտածում է տէրը. բայց թէ փալա-
նը և թէ ծանր բեռը նրանից չի հեռանում, ի՛նչ փաս թէ
ծերացել է: Մի բան որ էշի կեանքում փոխւել է՝ այդ
ծեծի եղանակն է. նրա կաշին ծնած օրից սկսած դազա-
նակի հարւածների տակ այնպէս թմրել անզգայ է դար-
ձել, որ էլ թակը նրան չի ներգործում. այժմ հնարա-
գէտ տէրը բզած փայտ է բանեցնում, որ դրդըղալով ծա-
կում է խեղճի կաշին ու աչքերից ջրեր թափեցնում. վայ
նրան, որ մի քիչ դանդաղ գնաց ու հազար վայ, երբ
պառաւ էշը ցեխի մէջ մնայ կամ սառուցի վրայ գնա-
լուց սահի ընկնի ու չըկարողանայ տեղից շարժւիլ. էլ
ոտ, քիթ, բերան, գլուխ, ողջ տեղ չի մնալ, ջարդու-
փշուր կըլինի: Նա ամենայն ուրախութիւնով իր շունչը
կըփչէր ընկած տեղը, եթէ մարդիկ պոչից, ոտից, գըլ-
խից բռնած՝ ծեծելով չըբարձրացնէին ու բզբզելով էլի ա-
ռաջ չըքշէին...

Այսպիսի դառն օրերի մէջ անց է կացնում մեզ մօտ
էշը իր կեանքը և տասը-տասնհինգ տարին դեռ չըհասած,
մի օր բեռան տակ ընկնում, ոտքերը մի քանի անգամ գետ-
նին խփում ու յաւիտեանս աչքերը փակում:

Սեղճ անասունի սատկելուց յետոյ էլ հանգիստ չի
թողնում տէրը. ազցանով հանում է ամբակներից մեխերն
ու պայտը, կաշին մաշկում տրեխների համար, իսկ դիա-
կը՝ մի թոկ կապելով, քաշ տալիս դէպի ձորը... այնտեղ
միայն ազատում է նա իր փալանից ու տիրոջ դազանա-
կից...

Բ.

Բայց բոլորովին ուրիշ կեանք է կովկասի էշերի այն
ազգակիցների կեանքը, որոնք բախտի բերմամբ ընկել են
Եւրոպայի հողի վրայ:

Ես չեմ խօսիլ մարդած էշերի մասին, որոնք յայտ-

նի են կրկէսներում իրենց խաղերով, և ոչ էլ այն ուշիմ կաթ բաժանող էշերի մասին, այլ վեր կառնեմ Ծրանսիայի գիւղացու բեռնակիր էշը, որ նոյն չորքոտանի երկայնական շարարածն է, ինչ որ մեզանում, միայն այն տարբերութիւնով, որ տէրը կովկասցի չէ, այլ եւրոպացի:

Նա կըսկսեմ էլի իշուկից:

Իշուկին սիրում են ամենքը. նրան տեսնելիս թէ մարդ, թէ կին, թէ գիւղացի թէ քաղաքացի, թէ հարուստ և թէ աղքատ փաղաքշում է, «ոհ, ինչ ազնիւ է, ինչպէս խելօք է», ասում են փոքրիկները, շփում նրա թաւ ճակատը, ճպուռտ աչքերը, բիթուպուռնգը. ով մի քաղցր բան ունի, իշուկին է համեցէք անում. նա էլ խոնշիկ-մոնշիկ մօտենում է ամենքին, առնում համեղ պարզենները, հոտոտում, լիզում նրանց ձեռքն ու երեսն ու փոնգալով թռչկոտում է նրանց շուրջը:

Քանի մեծանում է իշուկը, տիրոջ խնամքն էլ շատանում է. նրան ամեն օր թիմարում է, տարին մի քանի անգամ լողացնում, միշտ լաւ խոտ ու դարման, աղած գարի ուտեցնում, անմաս չի թողնում և քաղցր ճակընդեղից, կաղամբի ու խամբարի (եգիպտացորենի) տերևներից, ուտացնում է և տանը մնացած հացի աւելցուկը, այնպէս որ իշուկի աչքը միշտ կուշտ է մնում. նրա գոմը ևս կարգին է, տաք, մաքուր, յատակը խոզանով ծածկած, չուլ ու փալասը եղանակի համեմատ փոխւում է. մի խօսքով՝ իշուկը գոհ է մնում իր վիճակից...

Գալիս է բեռ քաշելու ժամանակը, տէրը զիտէ որ նա դեռ թոյլ է, ոսկորները չեն ամրապնդւել, նրա ուժի համեմատ մի թեթեւ սայլակ է կապում ետևից, մի փոքր բան դնում մէջը և ճանապարհ ընկնում ուղած տեղը. իշուկը թռչկոտում է, սայլակի չխշխկոցը նրան զըւարճութիւն է պատճառում, տէրը դադանակի փոխանակ նրան

գուրգուրում, աշխոյժ է տալիս ամեն քայլափոխում, ճանապարհին պատահած խոտից կտրում, բերանն է կոխում և նա տոփ-տոփ անելով՝ միշտ սրանում է:

Հասնում է առւն իշուկը, նրան արձակում են սայլակից, իսկոյն շփում նրա աչքերը, ականջները, կերակուրը առատ թափում նրա առաջը, եթէ եղանակը ցուրտ է՝ լաւ ծածկում մէջքը, փորը, որ չըմբսի, ժամանակին ջուր տալիս. փոքրիկները մօտենում են նրան, դարձեալ սկսւում է առաջւան փաղաքշանքը երկու կողմից:

Նա մեծ էշ է դառնում, ուժը կրկնապատկւել է. նրան լծում են աւելի մեծ սայլակում, այժմ աւելի մեծ բեռ է քաշում, բայց երբէք չես լսիլ նրա տնքոցը, տիրոջ սպառնալի ձայնը. նա միշտ նոյն աշխոյժ էշն է, ինչ որ առաջ, նրա մէջքը դեռ մտրակի հարւած չի տեսել ու ծեծի մասին դադափար չունի: Մօտեցիր նրան ուր որ էլ լինի, ազատ թէ բեռան տակ. նա գլուխը կըծուի դէպի քեզ, կըհոտոտայ, ականջներն ու պոչը ուրախութիւնից կըշարժի ու կըփոնգայ:

Այդպիսի հարիւրաւոր էշեր ամեն օր կըպատահեն քեզ ճանապարհներում, շատ անգամ առանց տիրոջ, ահագին սայլը քաշելիս, և կամ չորս հինգ կնիկ նստած, սանձը բերանում գիւղը գնալիս:

Ծերացաւ էշը, պատիւն էլ շատացաւ. նրա բեռը թեթեւանում է, աշխատութիւնը քշանում. նա շատ ազատ ժամեր ունի դաշտում արածելու, իր ցանկացած խոտն ուտելու, իր ուղած ջուրը խմելու, ոչ ոք նրան չի արգելում, ոչ ոք նրան բէգամաղ չի անում. առաջւան պէս ամենքը սիրում են նրան, ինքն էլ նրանց է սիրում. սէրը՝ սիրոյ փոխարէն...

Մեռնում է եւրոպայի էշը ոչ թէ բեռան տակ, ոսկը ու կաշին մնացած, այլ հանգստութեան մէջ, խոր ծերութեան հասած. նրա վրայ ցաւում է տէրը, մանրիկները

արտասուում են սև էշի վրա ու յարգանքով թաղում գիւղից մօտիկ մի փոսի մէջ:

Սահում են տարիները, փոքրիկ գիւղացին մեծանալով՝ երբ անցնում է այնտեղից, յիշում է հօր սև էշը, նրա արած ծառայութիւնները. մի բոպէ կանգնում է տխրագէմ ու հառաչելով անցնում դէպի առաջ...

Ահա այսպէս են վարւում եւրոպացիք, որ յիմար ահաստուններն էլ խելօք են, իսկ մեզ մօտ մեր խելօքներն էլ յիմարանում են, որովհետեւ մենք չը գիտենք նրանց գրաւել, կըթել, խնամել:

46. ԷՇՆ ՈՒ ԳԻՒՂԱՅԻՆ

Մէկ գիւղացի մի պարտէզ ունէր,
2ըզիտէր ինչպէս պահէր պահպանէր

Անիրաւ ազուաներից
Ու սրիկայ ճընճղուկներից:

Մի էշ բըռնեց,

Վարձը կտրեց,

Դրբաւ նրան պահապան իր աղքատիկ պարտէզին:
Չիտակ, ազնիւ անունը տալիս էին իշուկին.

Մի բան ուտել, գողանալ, զըրկել դուռ ու դրացի՝
Քաւ լիցի.

Տիրոջը մէկ տերեւի չափ իսպառ վընաս չէր տրւել.
Թռչուններին բան ուտեցնել երբէք նա չէր յօժարել:

Բայց արի տես, որ գիւղացին

Իր պարտէզից շահ չունեցաւ այն տարին:

Գիտէր ինչո՞ւ, բարի էշը՝

2իմանալով զործի լաւըն ու գէշը՝

Թռչունների ետից վազվզելով անդադար՝

Կոխտտել էր պարտէզի ամեն բանը իշաբար,

Այնպէս որ չէր մընացել ամենեկին բոյս գալար,

Ո՛չ կաղամբ և ո՛չ բանջար:

Մարդը տեսաւ որ զուրկ մընաց բոլոր արգիւնքից՝

Փայտը առաւ, ոխը հանեց տըխմար իշի կըռնակից:

Դըրացիները որ տեսան՝ «հախն է» — ամենքն ասացին, —
«Երժանի է իշուկը կերած ծեծին ու պատժին.

Նըրա խելքի բանն էր այդպիսի մեծ պաշտօնը.

Բեռ կըրել աիրոջ տունը՝ այդ է նըրա փէշակը»:

Բայց ես՝ գիտէք՝ ինչ կասեմ,

Եւ չըկարծէր, որ իշուկի պաշտպան եմ.

էշը յանցաւոր էր, խօսք չըկայ,

Ուստի պատիժն էլ առաւ,

Բայց կարծեմ թէ յանցաւոր էր նաև նա՝

Որ պարտէզի պահապան մի էշ դըրաւ:

47. ՎԱՆԱՅ ԿԱՏՈՒՆ

Շատերն են լսել Վանայ կատուի մասին, բայց քչերն են տեսել և շատ քչերն են ուսումնասիրել նրան: Այդ կատուն սիրուն է, բըդոտ, գեղեցիկ, կլոր դիւսով ու փայլուն սիրուն աչքերով. նրա բուրդը փուռում է մինչև ոտները և մարդս ախորժանքով է շոյում այդ խիտ, մետաքսանման մազերը: Իմ հօրաքոյրս մի այդպիսի կատու ունէր և այդ կատուն մի օր երկու ձագ բերաւ:

Մենք նրան գտանք պառկած և ձագերը գրկի մէջ ամփոփած: Շատ սիրուն էին այդ ձագերը, բայց այդ օրը նրանք չէին շարժւում և մայրը լիզում էր նրանց: Ես կամեցայ խաղալ նրանց հետ, հեռացրի մօրը և ձեռքս առայ միայն երկու խեղդած կատուի ձագեր... Որքան ցաւեցինք... Մայրը մօտեցաւ ձագերին, լիզեց, շարժեց նրանց և երբ տեսաւ, որ չէին շարժւում, մի քայլ հեռու

գնաց, մեզ նայեց: Մենք շոյեցինք նրան. նա կրկին մօտեցաւ, լիզեց ձագերին և ես նկատեցի կատուի աչքերում արտասուքի կաթիլներ... Խեղճ ձագուկներ. արուկատուն էր խեղդել նրանց: Մայրը հանգարտութիւնով նայեց մեզ և դուրս գալով անհետացաւ:

Հօրաքրոջս մանուկները մի փոս փորեցին և ձագուկները թաղեցին:

Այդ օրը կատուն չերևաց այլևս. ես շատ փնտրեցի, բայց չըզտայ: Միւս օրը առաւօտեան նկատեցի, որ մի մոխրագոյն, զգզգւած կատու կանգնել է այնտեղ, որտեղ թաղեցին խեղդեցած ձագուկներին: Չմը, անգո՛ւթ կատու: — Դա ձագուկների խեղդողն էր: Աչքս դարձրի և մի քանի քայլ հեռու ծառի տակ կծկւած տեսայ ձագերի մօրը, որ սարսափելի աչքերով արււին էր նայում: Արուն նկատեց այդ, երկու ոտիւն գործեց և յետ փախաւ: Էզը վազեց նրա ետևից և երկուսն էլ անհետացան: Ես յետ դարձայ, բայց լսելով կատուների մլաւոցը, բարձր նայեցի և տեսայ, որ արուն ու էզը՝ միմեանց դէմ կանգնած, մլաւում էին—խօսում էին: Նրանք առաջ մեղմօրէն էին մլաւում. երևի էզը հաշիւ էր պահանջում արուից նրա արած անգլթութեան համար: Արուն արդարանալ աշխատեց: «Ո՛չ», դռաց էզը կատաղի մլաււնով: «Դու անգո՛ւթ ես», ասում էր այդ մլաւոցը: «Էլ չեմ անիլ», գոչում էր արուն յանցաւորի ձայնով և պոչը շարժելով... Էզը մեղմացաւ, մլաււններն էլ մեղմացան և երկուսն էլ ցած իջնելով՝ բաժանեցին:

Շատ ախուր էր փխօն իր ձագուկներից զրկւելու համար և երբէք հաց չէր ուտում: Ես խնդրեցի մեր դրացուն և նա տաւ ինձ իր կատուի ձագերից մէկը, որին ես դրի մեր կատուի առջև: Նա նայեց ձագուկին ախուր աչքերով, մի քանի բոպէ մտածեց, և յետոյ, զրեթէ աւամայ, բերնով վերցրեց նրան և, տանելով բնակարանը,

սկսեց թոյլ-թոյլ լիզել նրան. նա թէև հասկացել էր, որ իր ձագուկը չէ այդ, բայց որդեգրեց նրան:

Մեր փխօնի կաթը կտրւել էր և մենք ձագուկին ոչխարի կաթն էինք տալիս:

Հօրաքրոջս մօտ նստած, մի կիւրակէ օր խօսում էինք, երբ նրա որդին իմաց տրւաւ, որ արուն կրկին ձագուկին խեղդել է: Մենք դուրս վազեցինք և մտանք կատուի մօտ... Փխօն այս անգամ լաց չէր լինում. նա կատաղի աչքերով չորս կողմը նայեց և դուրս թռաւ սենեակից: Այս անգամ անգո՛ւթ արուն ուղղակի ձագուկի գլուխը բաժանել էր մարմնից: Մենք դուրս գնացինք սենեակից և այնտեղ մի սարսափելի տեսարան ներկայացաւ մեր առջև: Մեր փխօն բռնել էր արուի կոկորդից և խփում էր նրան պատէպատ, խռպոտ մօրնչիւն արձակելով... մի կատարեալ փոքրիկ առիւծ էր դարձել... Չար արուն ոտներով աշխատում էր վիրաւորել մեր փխօնին, բայց նա սաստիկ արագութիւնով նրան պատէպատ խփեց, մինչև որ արուն շունչը փչեց. յետոյ էզը թող տաւ նրան, մի բաւականութիւն արտայայտող աչքերով մեզ նայեց և սուր ձանկերը կրկին միեց արուի կոկորդի մէջ, ապա յետ քաշւելով՝ կանգնեց և սկսեց նայել, թէ ինչպէս տրուն կրում էր իր արժանի պատիժը...

48. ԱՌԻԻԾՆ ՌԻ ՄՈԾԱԿԸ

Խեճղի վրա մի ծիծաղիւր,
Անճարին մի վիրաւորիւր.
Խեղճ մարդն էլ շատ անգամ բեզ այնպէս
Կըխայթէ, որ կըմնաս սևերես:
Քո գլխին շատ էլ մի հաւատար,
Լսիր այս առակը, ահանջդ առ:

Այնպէս պատահեց, որ Առիւծը հօգոր,
Մոծակի սիրտը խիստ խոցեց մէկ օր:
Մոծակն այդ բանից շատ վիրաւորեց,
Առիւծ արքային պատերազմ յայտնեց:
Կռուողն էլ ինքն էր, փողհարն էլ ինքը,
Վըրան էր բոլոր զրահն սւ զէնքը.
Բզզալով ընկաւ թշնամու վրա,
Որ մէկ հարւածով մահացու վէրք տայ:
Առիւծն սկզբում մի հանաք կարծեց,
Բայց մեր Մոծակը նրան մէկ լաւ խայթեց,
Տեղից վեր թռաւ մեր առիւծ արքան,
Սկսեց զարկել պոչովն ինքն իրան:
Բայց քաջ Մոծակը արնի համն առած,
Սիրտն էլ նեղացած, ինքը բարկացած,
Ձո՛ւ արաւ, թռաւ ճակատին նստեց,
Տղրուկի նման արիւնը ծծեց:

Անճար առիւծը շատ էլ դօռ արեց,
Բաշը թափ տրւաւ, գլուխն օրօրեց,
Բայց, դու ո՛չ մեռնիս, Մոծակն իր քեփին,
Մէկ քթին էր զարկում ու մէկ ականջին:
Առիւծի ճարը հէնց որ կտրւեց,
Տեսաւ որ Մոծակն իր հողին հանեց,
Ընկաւ գետնի վրա և այնպէս դռաց,
Որ նրա ձայնից սար ու ձոր դողաց.
Մէկ ժանիքներն էր զրճըտեցընում,
Ու մէկ գետինը ճանկրտում, պոկում:
Ամբողջ անտառում էլ շունչ չըմաց,
Նըրա դռոցից փախան սարսափած.
Կարծես սար ու ձոր կրակ էր ընկել,
Կամ կարկուտ եկել, ջրհեղեղ արել:
Եւ այսքան շփոթ, այսքան աղմուկը
Հնարել կարաց փոքրիկ Մոծակը:

Երբոր Առիւծը իսպառ թուլացաւ,
Գետնի վրայ չորեց ու մեղայ եկաւ.
Խնդրեց մոծակից որ իրան ների,
Եւ այնուհետեւ էլ կռիւ չանի:
Մոծակն էլ իրան վրէժը հանած,
Թշնամուն այսպէս քարովը տրւած,
Մեր փաղիշահի յանցանքը ներեց
Եւ լաւ պայմանով նրա հետ հաշտեց:

49. Ս Ո Ն Ա Կ

Գարնան գեղեցիկ երեկոյին մէկ փոքրիկ տղայ իր
վարպետի հետ սլտտում էր անտառի շուրջը: Խիտ ծա-
ռերի միջից լսում էր սոխակի հրապուրիչ ձայնը: «Խնչ
գեղեցիկ ներգաշնակութիւն, ասաց տղան, երկար ժամա-
նակ հիացած ականջ դնելուց յետոյ, աստիկ ցանկանում
եմ այդ գեղեցիկ երգը մօտիկից լսել. մի քիչ առաջ գնանք
վարպետ, որտեղից ձայնն է գալիս»:

— Զգո՛յշ կաց, ասաց վարպետը. սոխակը վայրենի
թռչուն է և անչափ կասկածոտ. եթէ փոքր ինչ մօտե-
նանք, կըխրանի և կըգաղարեցնի երգելը:

«Բայց ինչի՞ համար, ասաց տղան, ինչի՞ անդ թռչու-
նը, որ իր երգի ճոխութեամբ ուրիշներինը խափանում
է, վայրենի միայնութիւն է սիրում. ինչի՞ իր քաղցը ձայ-
նը մարդկային բնակութիւնից հեռու է հնչեցնում, մինչ-
դեռ մեր պարտիզի փոքրիկ ծառերն անգամ մանրիկ թըռ-
չունների ձանձրացուցիչ ճուղիւններով լիքն են»:

— Ստոյգ արժանաւորութիւնը, պատասխանեց վար-
պետը, համեստ է լինում և սիրում է առանձնութիւն.
Նրան պէտք է մեծ յարգանքով մօտենանք, և եթէ չի կա-
րելի ձեռք ձգել, պէտք է բաւականանանք հեռուից նրա
արդիւնքը վայելելով:

Մի ճարպիկ թռչնորս գարնան օրերում
Անտառների մէջ սոխակ էր որսում.
Խեղճ սոխակները վանդակում փակւած,
ձուռողում էին ճարները կտրած.
Թէև, ի հարկէ, նրանք կուգէին,
Որ անտառներում ազատ ման գային.
Բանտում փակւածներն ինչ սիրտ կունենան,
Որ զեռ երգեն էլ, կամ զըւարճանան.
Բայց էլ ինչ անէին՝
Որ գոնէ չերգէին
Եւ իրանց սև օրը
Միասին չողբային:
Նրանցից միայն մէկը չէր երգում,
Նա իր սիրելու կարօտն էր քաշում.
Արտասւաթոր աչքերով
Նա դաշտերին էր նայում,
Գիշեր ցերեկ տանջւելով,
Ընկերունուն էր յիշում:
Իր ընկերունուց խեղճն անջատւած՝
Հալւում, մաշւում էր վանդակում փակւած:

Անբախտ սոխակը վերջը մտածեց,
«Այսպէս չի լինիլ», ինքն իրան ասեց,
«Անխելք մարդիկն են շարունակ տխրում,
Իսկ խելօքները հնար են փնտրում,
Որ զժբախտութեան
Մի կերպով վերջ տան.
Կարծեմ ես ինքս էլ եթէ աշխատեմ,
Իմ թշուառութեան մի ճար կը գտնեմ:
Մեզ հօ չեն բռնել, որ մեր միսն ուտեն,

Այլ որ մենք երգենք, իրանք էլ լսեն,
Մեր այս պարոնը, ինչպէս կերեի,
Երգեր լսելու սաստիկ սէր ունի.
Եթէ իմ ձայնով ես զուր դամ սրան,
Վերջ կըտայ, անշուշտ իմ ստրկութեան».
Եւ ոգևորւեց,
Երգել սկսեց,
Անուշիկ ձայնով,
Սիրուն երգերով
Նա իր պարոնին դմայեցրեց:
Պարոնն էլ միայն նրան հաւանեց
Եւ լաւ խնամեց.
Իսկ միւսներին,
Վատ երգողներին
Իսկոյն արձակեց:
Եւ այնուհետեւ մեր լաւ երգողին
Աւելի ամուր և պինդ փակեցին:

51. ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՇՈՒՆԸ

Մի վաճառական ձիով ճանապարհորդելու դուրս ե-
կաւ: Նրա ետեից վազում էր իր հաւատարիմ շունը: Վա-
ճառականը գնում էր մի մեծ գուժար ստանալու: Փողերն
ստացաւ, լիքը քսակը կապեց թամբի ետեւ և վերադար-
ձաւ դէպի տուն: Ճանապարհին քսակը կտրւեց, վայր ըն-
կաւ, իսկ վաճառականն այդ չընկատեց: Սրաւետ շունը
տեսաւ այդ բանը և փորձեց վեր առնել ստամներով,
բայց երբ դգաց, որ ուժիցը վեր է, թողեց պարկը, վա-
ղեց հասաւ տիրոջը, և կամենալով նրան մի կերպ իմաց
տալ, սկսեց ձիու առաջը կտրել, յարձակւիլ վրան և յա-

մառութեամբ ու կատաղութեամբ հաչելով՝ աշխատում էր նրան կանգնեցնել: Ձիմանալով պատճառը՝ վաճառականը բարկանում էր շան վրայ, նախատում էր նրան, խփում էր մտրակով, բայց ոչինչ չէր օգնում: Հաւատարիմ կենդանին շարունակում էր ձիու վրայ յարձակւիլ այնպիսի կատաղութեամբ, որ կարծես կամենում էր տիրոջը վայր քաշել: Տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում և որ վաճառականն աւելի ու աւելի հեռանում է, շունն սկսեց կծոտել ձիու ոտները, որ գոնէ այդպիսով կանգնեցնէ և յետ դարձնէ տիրոջը: Վաճառականը վախեց. նա մտածեց՝ մի՞ գուցէ շունը կատաղել է, և գիտենալով թէ որքան վտանգաւոր են կատաղած շները, վճռեց սպանել իր հաւատարիմ ծառային: Սակայն դեռ երկար ժամանակ աշխատում էր նա հեռացնել շանը մերթ փայփայանքներով, մերթ սպառնալիքներով և մերթ մտրակի հարւածներով: Վերջապէս՝ տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում, հանեց ատրճանակը և սրտամորմոք արձակեց հաւատարիմ կենդանու վրա: Շունը վայր ընկաւ, բայց մի բոպէից յետոյ դարձեալ վեր կացաւ և ցաւալի ճչիւնով ու արիւնաթաթախ սկսեց հետեւ տիրոջը: Վաճառականը շատ էր սիրում շանը, ծանր էր տեսնել նրա չարչարանքը, այդ պատճառով շարժեց ասպանդակները և առաջ գնաց: Մի փոքր հեռանալով՝ նա կամեցաւ տեսնել, թէ ի՞նչ եղաւ խեղճ կենդանին, և այստեղ ահա, յետ նայելիս, նկատեց, որ փողի քսակը չըկայ: Այն ժամանակ միայն հասկացաւ վաճառականը իր շան արարքը, և նա շան վրայ աւելի ցաւեց, քան կորցրած փողի վրա: Ճանապարհորդն իսկոյն ձիու բերանը յետ դարձրեց, բայց շանը նոյն տեղը չըգտաւ, ուր թողել էր: Արիւնի հետքը ցոյց էր տալիս, որ կենդանին յետ է դարձել: Ո՛րքան ցաւեց բարի վաճառականը, երբ արիւնը բռնած գնալով՝ նա գտաւ հաւատարիմ կենդանուն վայր ընկած փողի քսակի մօտ: Գիտակցաբար նայեց շու-

նը իր տիրոջը և սկսեց փաղաքշանքով լիզել նրա ձեռները... խեղճ կենդանին յայտնապէս գոհ էր, որ տէրը վերադարձաւ և գտաւ կորուստը: Մի քանի բոպէից յետոյ շունը մեռաւ. իսկ վաճառականը տխուր ու արտում վերադարձաւ տուն:

52. ԻՄ ԶՆԻԿԸ

Արի, իմ սիրուն շնիկ,
Գրկեմ նախշուն այդ թաթեր,
Բախտաւոր եմ, երջանիկ,
Որ ունիմ քեզ պէս ընկեր:
Ես սիրում եմ միշտ ազատ
Անտառներում դրօսնել,
Եւ դաշտերում ծաղկաշատ
Այս ու այն կողմ թռչկոտել:
Այնտեղ օդը մաքուր է,
Ոչ թէ այսպէս նեխ, խոնաւ...
Ծաղկանց հոտը բուրում է,
Երգիչ թռչունքն են անբաւ:
Բայց այնտեղ ման են գալիս
Միշտ կատաղի գաղաններ,
Թէ դու հետս չըլինիս,
Կարող են ինձ կլանել:
Ուրեմն արի, իմ շնիկ,
Գրկեմ նախշուն այդ թաթեր,
Բախտաւոր եմ, երջանիկ,
Որ ունիմ քեզ պէս ընկեր:

53. ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՀԱԻՐ

Մի անգամ գիշատիչ կենդանին ընկել էր երկաթեայ վանդակի մէջ. տխուր ու մունջ էր նա և կատաղաբար չորս կողմը նայելով՝ չէր մօտենում սուսն ածած մսի կտորներին: Վանդակը դրած էր դուրսը և մօտովը ման էին գալիս հաւերը, որոնք սկզբում բաւականին հեռու էին շրջում արծւից՝ դող ի դող մտիկ տալով ահարկու թռչունին, բայց յետոյ, հասկանալով որ նա չի կարող վրնաւ տալ վանդակի միջից, փոքր առ փոքր սիրտ առան, սկսեցին պարտիլ վանդակին շատ մօտ, վերջապէս մինչև անգամ սկսեցին խօսել արծւի հետ:

«Ինչո՞ւ չես ուտում, առաց նրան մի բարեսիրտ հաւ. մի՞թէ չես տեսնում առջևդ թափած քո սիրելի կերակուրը: Տես՝ ինչպէս ախորժակով ուտում ենք մենք գարու հատիկները: Կեր, մեր տէրն էլի կըտայ քեզ: Որ չուտես՝ կըմեռնիս: Հոգս մի անիւր, անազատ կեանքն այնքան վատ չէ, ինչպէս դու կարծում ես. վանդակդ էլ բաւականին ընդարձակ է»:

—Այո՛, այդպէս է՝ միայն հաւերի և ոչ արծիւների համար,— ձայն տըւաւ վերջապէս տխուր կալանաւորը, հաւի բոլոր դատարկախօսութիւնը զգանքով լսելուց յետոյ:—Վաղը, աւելացրեց նա, ձեզ շամփրի կանցկացնեն կամ կըձգեն կերակրի մէջ, իսկ դուք այնքան տխմար էք, որ չէք հասկանում ձեր թշուառ դրութիւնը, և այնչափ կուրացած էք ստրկութեամբ, որ չէք կարողանում սիրել ազատութիւնը, ինչպէս ես եմ սիրում նրան: Դուք փոխել էք նրան չնչին հատիկների հետ, որ ձրի թափւած են դաշտերում. իսկ ինձ համար անազատ կեանքը ոչինչ զինչունի:

54. ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՃԻՃՈՒՆ

Հսկա թեւերը լայն-լայն տարածած, հզօր արծիւը ուղղեց իր թռիչքը Դէպի բարձրաբերձ լեռներ անպայցած, Դէպի անսահման կապուտակ երկինք: Երկար սաւառնեց նա խիտ ամպերում, Քանի ոյժ ունէր զօրեղ թեւերում. Եւ վերջ ի վերջոյ՝ յոգնած ու զաղբած, նա նստեց հսկա մի լեռան կրճրին, Որի գաղաթը մինչ երկինք հասած, Մարսափ էր ազդում վերև նայողին: Նստեց նա հանդիստ, անվախ, անվրդով Եւ շուրջը գոռոզ հայեացք ձգելով, Իր արքայական ձայնովը անեղ Որոտաց ուժգին. «Մենակ եմ այստեղ, Մենակ ու ազատ այս լեռան վրա, Որպէս բաջայաղթ լիազօր արքայ. Իմ գահն է անհուն այս երկնականմար, Որոտ ու ամպեր—ոտքիս պատւանդան. Ո՞վ կայ աշխարհում փառքիս հաւասար, Ո՞վ կարէ հասնել գահիս բարձրութեան»:

—Ե՛ս...

Լսեցաւ յանկարծ մի ձայն թոյլ, բարակ, Մեծապանծ թռչնի հէնց ոտների տակ. —Ես՝ անձրևային ճիճու աննշան: —Ժ՛նչպէս, դու այստեղ իմ դէմ յանդիման: Ասա՛ ինձ շուտով, ճիճու անպատկառ, Որտեղից դու այս ամպերին հասար...: «Այն նեխւած ճահճից, արծիւ ինքնագով, Ուր դու ծնւած ես քո այդ վեհ փառքով. Այն նեխւած ճահճից, որտեղ այժմ դու Զրդում ես անգամ հայեացք ձրգելու»:

— Բայց ինչ հնարքով դու, միջատ չնչին,
 Հասար իմ անհաս ամպաղարդ գահին.
 Ասա՛, պատմիր ինձ, ինչպէս, ինչ կերպով... »:
 — « Ինչպէս. — սողալով, արծիւ, սողալով »:

55. ԱՐԾԻՆ ՈՒ ԿԱՂՆԻՆ

(չին զրոյց)

Եղաւ՝ մի անգամ Արծին ու Կաղնին
 Մի անտառի մէջ վէճի բռնեցին,
 Թէ՛ որն իրանցից շատ տարի կապրի,
 Ո՛րն է զիմացկուն ու պինդ աւելի:
 Արծին ասաց՝ ես. Կաղնին էլ թէ՛ ես:
 Երկուսն էլ յամառ ու հրպարտ այսպէս,
 Մեծ մեծ պարծեցան, սաստիկ վիճեցին,
 Վերջը այս տեսակ պայման կապեցին:
 Ժամանակ դրին հինգ հարիւր տարի,
 Արքան հաւքերի, արքան անտառի,
 Որ թէ որոշած այն օրին հասնին,
 Այն օրը դարձեալ մէկ մէկու տեսնին:
 Ու արծին իսկոյն կաղնուցն հեռացաւ,
 Հրդօր թևերը շարժեց, վերացաւ
 Դէպի ամպերը, դէպի ժայռերը,
 Ուր անց է կացնում իր լաւ օրերը:
 Կաղնին էլ փռեց ճիւղերն երկաթի,
 Խոր ու խոր մրխեց ճանկերն արմատի
 Ու այնպէս հուժկու կանգնեց անտառում,
 Որ վայր չընկնի էլ հինգ հարիւր տարում:
 Դարեր անցկացան:

Եւ ահա մի օր

Արծիւը եկաւ ծերացած, անզօր,
 Ծըռոցը կըտրած, տրկար, հեալով,
 Թոյլ-թոյլ թևերը հազիւ քարշ տալով,
 Տեղ հասաւ մի կերպ, նայեց դէս ու դէն,
 Տեսաւ որ կաղնին ընկել էր արդէն.
 Ընկել էր ահեղ փոթորկի առաջ,
 Ճիւղերը թէև դեռ թարմ ու կանաչ:
 — Հէյ, կանչեց, — գոռոգ, պարծենկոտ կաղնի,
 Դէ լաւ ճանաչիր ինձ ու քեզ հիմի.
 Հինգ հարիւր տարուց մի ժամ էլ դեռ կայ,
 Ընկել ես արդէն, անկոտրում հրսկա:
 — Հինգ հարիւր տարի ապրել եմ կանգնած,
 Այդքան էլ կապրեմ, այսպէս թեք ընկած,
 Մինչև լրանայ մի հազար տարին.
 Պատասխան տրաւ ընկած վիթխարին:

56. ՃՆՃՂՈՒԿ

Որսորդութիւնից վերադառնալիս՝ ես անցնում էի
 պարտէզների միջով: Շուռս վազում էր իմ առջևից: Յան-
 կարծ նա իր քայլերը փոքրացրեց և կամաց ու զգուշու-
 թեամբ սկսեց առաջ գնալ, կարծես թէ որսի հոտ էր առել:

Ես նայեցի փոքր ինչ հեռուն, ճանապարհի վրայ, և
 տեսայ մի փոքրիկ ճնճղուկ, որի կոտուցի շուրջը դեռ դե-
 ղին էր, իսկ զլուխը աղւամազով ծածկւած: Նա ցած էր
 ընկել բնից (քամին սաստիկ շարժում էր ճանապարհի եր-
 կու կողմի ծառերը) և անշարժ պառկել էր միայնակ և
 անօգնական, փռած ունենալով դեռ հազիւ դուրս եկած
 փոքրիկ թևերը:

Երբ իմ շունը ծանրաքայլ մօտենում էր նրան, յան-
 կարծ մօտակայ ծառի վրայից մի պառաւ, սև կրծքով

ճնձղուկ, քարի պէս նետուելով, ընկաւ ուղղակի նրա առաջը և յուսահատ ու սաստիկ ճրճըւոցով մի երկու անգամ թռաւ ուղղակի դէպի շան դռնէն: Նա յարձակեց, որ փրկէ, պահպանէ իր ձագը: Բայց նրա փոքրիկ մարմինը դողում էր երկիւղից: Նրա ձայնը կատաղի էր. նա ուժից ընկնում էր. նա զոհւում էր: Ի՞նչպիսի անաղին հրէշ պիտի երևար նրան շունը. բայց այնու ամենայնիւ նա չըկարողացաւ հանգիստ նստել բարձր ու անվտանգ ճիւղի վրայ. նրա ուժն աւելի թոյլ լինելով քան իր կամքը, վայր ձգեց իրան այնտեղից:

Շունը կանգ առաւ, յետ քաշեց...: Երևի նա էլ ճանաչեց այդ ուժը:

Ես շտապեցի շփոթեալ շանս յետ կանչել և հեռացայ՝ զգալով իմ մէջ յարգանք դէպի այդ փոքրիկ թռչունը:

Այո, մի ծիծաղէք, ես յարգում էի այն փոքրիկ հերոս թռչունին. նրա սիրոյ ուժգնութիւնը: — Սէրը, մտածում էի ես, մահից ու մահաւան երկիւղից աւելի զօրեղ է. միայն սիրով է պահպանւում ու շարժւում կեանքը:

57. Թ Ռ 2 ՈՒ Ն

Մի ձմրան օր էր. փչում էր քամին.

Ձիւնի քուլէքը ամեն տեղ ծածկում.

Մարդ և անասուն ցրտի երեսից

Փախչում էր, մտնում, տան մէջը պահում:

Իմ պատուհանին, որ պինդ փակած էր,

Ֆանկարծ մօտեցաւ մի փոքրիկ թռչուն.

Նա դողդողում էր, թևերը շարժում,

Եւ իր կտուցով խփում ապակուն:

Տեսնելով թռչնի դառն վիճակը,

Յուզեցաւ սիրտըս, զթացի վրջան.

Չըթողի երկար տանջւիլ այն ցրտում,

Իսկոյն սենեակս առայ ես նրան:

Դադարեց ձիւնը, հանդարտեց քամին,

Իմ սիրուն թռչնակը նորից ուժ առաւ,

Ուղղեց թևերը, սաւառնեց օդում

Եւ մի քաղցր երգ երգել ըսկաւ:

Անուշ էր երգը, մեղմ ու զրաւիչ.

Նա շարժեց իմ սիրտս, ազդեց իմ հոգուն.

Բռնեցի նորից, զրի վանդակում,

Որ զոհ չըգնայ կատաղի քամուն:

Բայց մի ժամ չանցած, նա տխուր, տրտում,

Դուլիւր կախեց, արձակեց մի ճիւղ.

Մօտեցայ նրան,—նա յետ-յետ քաշեց,

Կասեւ ես նրան լինէի դահիճ:

«Այո, դժւար է, ասացի նրան,

Վարել բեզ այդպէս բանտարկեալի կեանք.

Ընկերից դատւած, բնիցդ հեռի,

Անմահ երգիչ, սիրելի թռչնակ:

Անա կըբանամ քո բանտի դուռը,

Թըռիւր դէպի դաշտ և կամ խոր անտառ,

Գտիւր ընկերիդ, սիրէ քո բունը.

Մահ ու գերութիւն մի է քեզ համար»:

58. Ա Ղ Ա Ի Ն Ի Ն Ե Ր

Ես կանգնած էի սեպացած բլուրի վրա. իսկ իմ առջև սփռւած էր հաճարի հասունացած արտը. նա երբեմն ծածանւում էր ոսկեայ գոյնով, երբեմն տարածւում էր արծաթեայ ծովի նման և պոպղին էր տալիս:

Բայց ալիքները բնաւ չէին օրօրւում այդ ծովի վրա, խեղդող օդի անշարժութիւնը գուշակում էր մի մեծ փոթորիկ.

Իմ շուրջը արեգակը դեռ ևս լուսաւորում էր իր ջերմ և աղօտ լուսով. իսկ այնտեղ, հաճարի արտի միւս կողմում, ոչ այնքան հեռու, մոյգ կապտագոյն մառախուղը ահագին կուտակութեամբ բռնել էր երկնակամարի ամբողջ կէսը:

Ամեն ինչ լուսթեան մէջ էր... ամեն ինչ հառաչում էր արեգակի վերջին ճառագայթների փայլման ներքոյ: Չէր լսում, չէր երևում ոչ մի թռչուն. թաքնւած էին մինչև անգամ ճնճողուկները: Միայն մի ինչ-որ տեղ մերձակայքում, մենաւոր ջրածաղկի խոշոր տերևները յամառ կերպով շշնջում էին և թափահարւում:

Ի՜նչպէս սաստիկ բուրում էին դաշտերի խոտաբոյսերը: Ես նայում էի կապտագոյն ամպակոյտի վրա... մոայլը տիրում էր իմ սրտում: Դէ, շուտով, շուտով, մրտածում էի ես, փայլատակիր, ոսկեղէն օձ, դղրդղան, որոտ, շարժւիր, գլորւիր, հեղեղւիր, ո՞վ չար մառախուղ, վերջ տուր այդ տխուր հեծութեանը:

Բայց մառախուղը անշարժ էր: Նա առաջևս նման ճնշում էր անմռունչ երկիրը... միայն, կարծես թէ աւելի ուռչում էր և մթնանում:

Եւ ահա նրա միագոյն կապուտակութեան վրա նըշմարեց մի ինչ-որ բան, որ սլանում էր հարթ-հաւասար կերպով. կարծես թէ իսկ և իսկ մի սպիտակ թաշկինակ լինէր կամ ձիւնի սլառառ: Դա մի սպիտակ աղաւնի էր, որ թռչում էր զիւղի կողմից: Թռչում էր, թռչում էր, միշտ միևնոյն ուղիղ գծով... և խորասուզեց անտառի ետևում:

Անցաւ մի քանի վայրկեան,—դեռ տիրում էր միևնոյն խիստ լուսթիւնը: Բայց նայիր: Այժմ նշմարւում են երկու թաշկինակներ. ձիւնի երկու սլառառներ յետ են սլանում: Դրանք երկու սպիտակ աղաւնիներ են, որ թռչում են դէպի տուն հաւասար թռիչքով:

Եւ ահա վերջապէս պայթեց փոթորիկը և սկսեց բնութեան կատաղի խաղը:

Ես հազիւ կարողացայ փախչել մինչև տուն:—Քամին մոնչում էր, սոսկալի կերպով պտրտւում էր: Պատառ-պատառ եղած շիկագոյն ամպերը ներքեից առաջ էին մղւում: Ամեն ինչ տալին ու վրա էր լինում. խառնաշփոթութեան մէջ էր, դղրդղում էր: Անձրևի սարսափելի տարափը ջրային սիւների նման ցած էր թափւում: Կայծակների հրեղէն-կանաչագոյն փայլատակումը աչք էր կուրացնում: Որոտի բոմբիւնը, կարծես թէ թնդանօթներից էր արձակւում: Փչում էր ծծմբային հոտ...

Բայց կտուրի ծածկի տակ, երգիկի կողքին, միմեանց մօտ նստած են երկու սպիտակ աղաւնիներ—և այն, որ թռչում էր իր վարուժանի ետևից,—և այն, որին բերանա և կարելի է ազատեց նրան:

Երկուսն էլ գուրգուրում էին միմեանց—և իւրաքանչիւրը շօշափում էր իր թևիկով դրացու թևը...

Երջանիկ էին նրանք: Եւ ես ինձ երջանիկ էի զգում, նրանց վրա նայելով...

59. Ն Ե Ն Գ Ա Գ Ռ Ա Ի

(Ժողովրդական զրոյց)

Վախկոտ նասրաստակը յուսահատւած գիշատիչ թռչունների ձեռից, ընկերացաւ, բարեկամացաւ ազնաւի հետ: Ամեն օր միասին դաշտը որսի էին գնում, լիքը պաշարով յետ դառնում՝ մինը ընկուղենու վրա բարձրանում ճուտերին կերակրում, միւսը ծառի բնի մօտ տանձի տակ իր ձագերին կաթ տալիս ու ննջում:

Մի առժամանակ սիրով, կուշտ-կուշտ, սուրբ-սուրբ, մաքուր-մաքուր ապրեցին, և երջանկութիւն վայելեցին: Յետոյ բախտը կասկեց, քանի-քանի անգամ սար ու դաշտ ելան, թուփ ու ծառ փնտրեցին, բայց դարուդարտակ

յետ դառան. մի օր, երկու օր որ այսպէս շարունակեց,
ալապատրականերն սկսեցին քաղցից վսիսալ, վըյվըյալ,
խսկ ագռաւի ճուտերը «ղիւ—դաւ» անել և մօրն օղիկ-մօ-
ղիկ բերել:

Նրա էգսը, երբ գնացել էին որսի և դարձեալ լըւա-
ցած ձեռներով պիտի սոված գային, ագռաւը միտքը փո-
խեց: Մի անգամ թեկն արաւ, հասաւ ալապատրակի մի-
նը վերկալաւ տըւաւ ճուտերին ուտելու, իսկ ինքը տխրա-
դէմ հարևան պարտէզում նապաստակին տեսնելով, ասաց.

—Սանահայր, չար բախտը որ գալու լինի՝ կըգայ. բա
լինչ կասես, ալապատրակիդ մինը չլնայ. անիրաւ կաշա-
ղակներն իրանց ոխը հանեցին, նրանք թշնամացել էին
ինձ հետ, որ քեզ պահապան ու պաշտպան կանգնեցի:
Շատ աղանցեցին, մինչև օրս ոչինչ անել չըկարացին. տե-
սել են, հէնց որ մենք հեռացել ենք, եկել են խեղճ ան-
մեղ ձագը տարել. ախ արիւնարբու կաշաղակներ...

Միամիտ նապաստակը հասաւ միւսներին, լալով, ար-
տասուքով զըզւեց, համբուրեց և նրանց հետ դադրած,
քաղցած, անուշ քուն մտաւ:

Առաւօտը վաղ-վաղ ագռաւը չամաչեց, իջաւ բնից,
բարի լոյս ասաց և սանահօրը վերցրած, գնացին որսի:
Չափեցին, չափչփեցին, բան չըգտան. նապաստակն իս-
կի նիւթ չունէր, ոտները թուլացել էին, աղանջները կախ
ընկել: «Վնայ իմ խեղճ ալապատրակներս, ջան իմ քաղցը
ալապատրակներս, արգեօք ձեր անուշ արևով պիտի
մեծանաք, թէ՛ մէկիդ աղւէսը կըխեղդի, միւսիդ շունը»:
Այսպէս լալիս էր նապաստակը և ագռաւը թաքուն լսում
էր, որ յանկարծ շան հաջոցը խեղճին գցեց դէպի ան-
տառ, անտառից ձոր, ձորից դառիվայր, իսկ ագռաւը
ծլիկեց տուն: Այդ իսկ բոլէին ալապատրակները քաղցը
մոռացած, բնին մօտիկ ծուկ-ծուկ էին լինում, միմեանց
աղանջներից քաշքշելով խաղում: Ագռաւի «ղաւը» լսելուն

պէս՝ փախել էին, բնում կուչուր արել, որ ագռաւը նետի
պէս թեքւեց, բամփեց ալապատրակի գլխին և առանց
նրա ծմրոցին ուշ դնելու, քրքրեց, տըւաւ ճուտերին: Նա-
յեց տեսաւ ագռաւը, որ նապաստակը հեռու դաշտում
շանից պրծած, կրակի պէս գալիս է. բարեխօս գնաց ա-
ռաջը: «Սանահայր, բա չէս ասիլ, գնացի տեսայ խորա-
մանկ աղւէսը ձագերիդ մինը բերանում փախցնում է, «ղաւ
ղաւ» արի, իսկի ըոխիս չնայեց, առաւ ագին ցից գնաց»:

Նապաստակը կրկին լաց եղաւ. «վնայ իմ ալապատրակ
ջան, իմ ձագուկս», և թուլացաւ մնաց: Ագռաւը միխթա-
րեց նրան և բերաւ հասցրեց բոյնը, բարձրացաւ իր գա-
հը, այնտեղից լսում էր խուլ աղանջով նապաստակի դառն
մղկիտը և չէր խղճահարւում...

Նապաստակի սիրտը կասկած էր մտել:

Երրորդ անգամ որսի ելնելով, երբ ոչինչ չըգտան,
ագռաւը խաբէութիւնով ջոկւեց, որպէս զի քանի սանա-
հայրը դաշտումն է, ինքն իր բանը տեսնի. նապաստակը
գլխի ընկաւ և կրակը ջանն առած, առանց քար, փուշ
հարցնելու, վազըկոթած, մի շնչում եկաւ տեսաւ, որ վեր-
ջին ձագուկն ագռաւի ճանկերում, բերանը բացուխով ա-
նելով, կլափին է տալիս:

—Այդ ի՞նչ եմ տեսնում, կուրանամ ես, լալով բացա-
կանչեց նապաստակը, ահագին ոստում անելով:

—Ղը՛ը՛... շփոթւեց ագռաւը, նապաստակին անա-
կընկալ իր առջև տեսնելով, զը՛ը՛... այդ ես չեմ, ձա-
գարն էր, ձագարը. ուզում էր ուտել արիւնարբուն...

—Ճագարը, Աստուած սիրող, միս չի ուտում, բացի
հունդից, նա իմ ձագը փնջ կուտի, ո՞վ կըհաւատայ...

Նապաստակը հագիւ իրան թրեւելով հասաւ բնին և
դառնագին լալիս էր իր սեակոյոլ ձագերը, իր չարաբաս-
տիկ օրն ու կեանքը: Նա կասկածում էր ագռաւին, բայց
հաստատ չըգիտէր, որ նա է յափշտակողը:

Օրը մթնել, կէս գիշեր էր դառել, դեռ նապաստակը տխուր-տրտում իր դառը վիճակն էր անիծում:

Շատ լալէն, մղկրտալէն յոգնած, նապաստակն ուղղում էր քնի, որ առաւօտը կանուխ նենգ բարեկամից հեռանայ. — ահա ծառի վրայից խօսեաժք լսեց: Ագռաւը հաւաստի լինելով, որ նապաստակը վաղուց շնթրուած կըլինի, ինչքն իր հետ թոնթորալով, կէս մաս էլ նապաստակին սպառնալով, խօսում էր.

— Յիմար անասուն, խօսքիս չի էլ հաւատում, որ ասում եմ ճագարի ձեռքից խլեցի: Տես, ուղղում է հիմիկ ինձ աշխարհիս առաջ սուտ բռնի. ինձ, որ բովանդակ աշխարհս չի կարողանում ասել, — աչքիդ վերե սև ունք կայ: Լաւ, քնիր, քնիր, աչքերըդ հանեմ, այն ժամանակ ես գիտեմ քո թի վերին երուսաղէմը՝ ի՞նչ ձայնով կ'սկսեմ:

Այսպէս խօսելով, ագռաւը իջաւ ծառից, գնաց նապաստակի բնին սուսուփուս մօտեցաւ, կտուցը մեկնեց գէպի աչքը, սարսափով նկատեց, որ զարթուն է, ուստի կեղծաւորելով հարցրեց.

— Սանահայր, արդէն գիշերը կէս է, ինչո՞ւ չես քնում, հերիք լաս:

— Դու ասում էիր, քնիր, քնիր, աչքերդ հանեմ. էլ սրա լսողի քունը կըտանի: Լաւ է, շնորհակալ եմ քո բարեկամութեան և սրտացաւութեան համար: Հեռացիր, գնա. դու քեզ համար, ես ինձ համար:

Այդ օրից ագռաւը նապաստակի կատաղի թշնամին դարձաւ և ամեն կերպ աշխատում է քնած պատահեցնել, որ աչքերը հանելով՝ նրան ուտի. նապաստակն էլ իր կողմից զգոյշ է կենում և քնելիս անգամ աչքերը բաց է պահում, որ թշնամուն իսկոյն նկատէ:

60. ԳԱՌՆ ՈՒ ԳԱՅԼԸ

Հնուց մնացած մի լաւ առակ կայ,

Եւ շատ ուղիղ է, Ասուած է վկայ,

Որ «հօրի գէմ, թէև մեղաւոր,

Անգոր արդարն է լինում յանցաւոր»:

Այսպէս՝ մէկ անգամ, շողից նեղացած, հոտից մոլորւած, մի ծարաւ գառնուկ խայտալով վազեց դէպի առաւել, որ բիշ ջուր խմի, ծարաւը կտորի, փոքր ինչ գովանայ, վազէ տուն գնայ:

Այդ իսկ րոպէին, որտեղից որտեղ, մի գայլ դուրս պրծաւ, և կամաց-կամաց, սուս-փուս, գողի պէս, շան կերպարանքով, գառին մօտեցաւ.

Ի՞նչ ասել կուզի՝ թէ ինչի համար, —

Քաղցած գաղան,

Փափիկ գառնուկ.

Կառնէր կըտանէր

Եւ անուշ կանէր:

Բայց մէկէնիմէկ նա այդպէս չարաւ,

Իսկոյն չըտարաւ.

2րդիտեմ որտեղ մեր ծաղկաթաւալն ուսում էր առել, օրէնք սովորել, ուզեց իր գործը խեղճ գառնուկի հետ օրէնքով տեսնել, որպէս զի չասեն, թէ գառն արդար էր, գայլը մեղաւոր.

Բայց ինչ էլ լինէր, դարձեալ գաղան էր, կոպիտ բաւական, հետք չըկար վրան ուսման, կըթուլեան, ինչպէս կըտեսնէք նրա խօսելից, վարելու ձեւից.

— Ա՛յ դու անպիտան,

Կենդանի անբան.

Ասում է գառին

Գայլն իրաւաբան.

Ի՞նչ իրաւունքով, և ո՞ր օրէնքով համարձակել ես

իմ մարուր ջուրըս, պարզ խմելիքս քո պիղծ բերանով
այսպէս պղտորել, աւագով, ցեխով և հազար տեսակ աղբ
ու գիրիլով: Քո այդ յանդուգն չարութեան համար գիտես
ինչպիսի պատիժ կայ գրած:

—Վսեմափայլ տէր, ասում է դառը,—ես գիր չըզի-
տեմ, բայց թէ թոյլ կըտաս, այսքանը կասեմ, որ ջուրը
ցածից վերև չի գնալ, դու էլ կիմանաս:

—Ի՞նչ ես դուրս տալիս, ես չեմ հասկանում. ջուրը
ներքևից վերև չի գնալ...այդ ո՞վ չըզիտէ, էլ ասելդ ի՞նչ է...

—Իմ ասելն այն է, վսեմափայլ տէր, որ դուք վերևից
եկար գէպի ինձ: Այդ էլ չըլինի, մէկ լաւ նայեցէք, տե-
սէք ինչ պարզ է, ինչքան մարուր է: Զուր է, ճշմարիտ,
ձեր բարկութիւնը:

—Տեսէք, մէկ տեսէք այս ըստահակին,
Սրբա ասածին.

Համարձակում ես, կենդանի անբան,
Տալ ինձ պատասխան.

Ես լաւ եմ յիշում, և չեմ մոռացել,
Որ մէկէլ տարին էլի դու էիր,
Որ յանդգնեցար ինձ հակառակել,
Եւ հայհոյելով այստեղից փախար,

Ձեռիցըս պըծար:

—Ա՛խ, ի՞նչ էք ասում,

Տէր իմ պատւական,

Դեռ ես չըկամ

Ես մէկ տարեկան . . .

—Ուրեմն եղբայրդ էր,

էլ ո՞վ կըլինէր

Այնքան քեզ նման,

Քեզ պէս անպիտան:

—Ողորմած տէր իմ,

Ես եղբայր չունիմ:

—Ինձ համար մէկ է,

Ով կուզի լինի.

Միթէ դու չունիս

Քաւոր, խնամի:

Մի խօսքով, նա ձեր յիմար ցեղիցն էր: Դուր, ձեր
շները, ձեր հովիւները, ինձ չըսիրելով, իմ չարն ուզելով,

Երբ որ կարենաք,

Միշտ վնաս կըտար:

Այդ մեղքի համար

Ես հիմա գիտեմ,

Թէ քեզ ինչ կանեմ...

—Ա՛խ, Աստուծ իմ, Աստուծ, դառն աղաղակեց,
Ինչ է իմ մեղքս—սա չըհաստատեց... վսեմափայլ տէր...

—Լա՛իր, անպիտան, ոչխարի լակոտ,

Իմ բան ու գործըս խօսմ չի՛ կտրուել,

Որ քո յանցանքներդ սկսեմ քննել.

Ե՛կ գնանք անտառ,

Ես այնտեղ կանեմ

«Քո դատաստանը».

Ասաց զազանը,

Եւ մեր դառնուկին

Դըսաւ կռնակին . . .

61. ԼՈՒՍՆԱՀԱՅ

—Հայրիկ, ինչո՞ւ մեր Բողարը

Միշտ հաշում է լուսնի վրան.

Միթէ պայծառ լուսնեակը

Մէկ վնաս է տալիս նըրան.

—Ո՛չ, որդեակ իմ, ոչ թէ վնաս,

Այլ լոյս, միայն լոյս է տալիս,

Իսկ շանն՝ իբրև դայլի ցեղի՝
 Լոյս գիշերը դուր չի գալիս:

Բայց լուսինը խօմ չըզիտէ,
 Որ իր վրա հաշողներ կան,—
 Նա լուռ ու մունջ՝ բակ բոլորած՝
 Ջարուհակում է իր ճանապան:
 Մենք էլ, որդեակ, լուսնի նման
 Պէտք է լոյս տանք մութ աշխարհին,
 Եւ համարենք թէ չենք լսում.
 Մեզ վըրա դուր հաշողներին:

62. ԾԻԾԵՌՆԱԿՆԵՐԻ ՎՐԷԺԸ

Մի անգամ ճնճողակը կամեցաւ զօռով տիրել ծիծեռ-
 նակի բնին և այնտեղ բնակել: Բնից արտաքսւած ծիծեռ-
 նակը աղաղակ բարձրացրեց, որի վրայ խսկոյն հաւաքւե-
 ցին նրա ընկերները և սկսեցին յետ ու առաջ անել բնի
 մօտ. նրանք մտիկ էին տալիս ներսը աղաղակում էին,
 կարծես այդպիսով կամենում էին թշնամուն դուրս անել
 բնից: Բայց կամակոր ճնճողակը ներս էր քաշւել բնի խոր-
 քը և դուրս գալու միտք էլ չունէր: Վերջապէս, տեսնե-
 լով որ ոչինչ չի օգնում, ծիծեռնակները բոլորը միա-
 սին յանկարծ անհետացան: Նրանք թռան-գնացին մօտիկ
 ճահիճը, կտուցներով մի-մի փոքրիկ կտոր ցելա առան և
 եկան, մի քանի ըոպէի մէջ ծածկեցին բնի մուտքը: Այս-
 պէս մեր յանդուգն ճնճողակը բնի մէջ փակւած մնաց և
 սովամահ եղաւ:

63. ԹՈՒՉՆԻԿՆԵՐ

Չատ էի սիրում մանուկ հասակում
 Ես թռչունների սիրուն ձագերին,

Եւ որսում էի նրանց մեր այգում
 Կանաչ, ցօղապատ թրփերի միջին:

Ես հիւսում էի անխոնջ եռանդով
 Փափուկ մամուռից քրնքուշիկ բըներ.
 Հոգս էի տանում կարեկից սրբտով
 Մերկ ճուտիկներին ցերեկ ու գիշեր:

Բայց ահա նրանք թեւաորեցան
 Եւ ազատ օդում ճախրել են ուզում.
 Ես բաց եմ անում դուռն ու պատուհան,
 Որ ուրախ թռչեն, վրխտան թրփերում:

Թռչում են նրանք, երգում, ճըլըլում,
 Անհուն ցընծութեամբ լցւում է հոգիս.
 Եւ նորից նրանց ես յետ եմ կանչում.
 Նրանք գալիս են—ունկընդիր խօսքիս:

64. ԹՈՒԹԱԿՆ ՈՒ ՍՈՒՍԱԿԸ

Մի թութակ տան մէջ այնքան ճրդղաց, շըւշըւաց, որ
 տանտէրը նրան տանից դուրս անել տըւաւ:

Թութակի ինքնասիրութեանը դիպաւ այս բանը և նա
 սկսեց զանգատել սոխակին, որ եկել էր նրան տեսնելու:

— Աչքիս լոյս,—ասաց թութակը սոխակին.—եւ լսել
 եմ, որ դու լաւ վարպետ ես երաժշտութեան մէջ. խնդրեմ
 լսես իմ երգերը և ասես թէ ի՞նչ պակասութիւն կայ նը-
 րանց մէջ, որ իմ տիրոջը դիւր չեն գալիս:

— Շատ լաւ,—ասաց սոխակը.—երգիր, տեսնեմ՝ ինչ-
 պէս ես երգում: Ես ուրախութեամբ կըլսեմ քեզ պէս սի-
 րուն թռչունի երգը:

Թուժական սկսեց իր բոլոր ճարտարութիւնը թափել, հաւի պէս կըչկըչաց, շան պէս հաչեց, կատուի պէս մլաւեց, մի խօսքով՝ կըկնեց իր բերան արած բոլոր բառերն ու երգերը:

—Այժմ, սիրելիս,—ասաց նա սոխակին.—խնդրեմ ասես, դու լսած կ'սն մի այսպիսի բան երբ և իցէ:

—Սիրուն թուժակ,—պատասխանեց սոխակը.—գուինձ կընեքե՞ս, եթէ ես քեզ մի նկատողութիւն անեմ: Գու երգում ես ուրիշների ձայնով, ուրիշների երգեր ես երգում: Եթէ ունենաս քո սեպհական երգը, էլ քեզ տանից գուրս չեն անիլ:

65. Գ Ե Ր Ի Թ Ո Ի Թ Ա Յ

Իմ տիկինը կերակրում է
Ինձ նշերով, շաքարով,
Իմ վանդակը զարդարում է
Իր քնքուշիկ ձեռներով:

Բայց դէթ մի ժամ ուրախ լինել
Ես չեմ կարող իմ կեանքում,
Երբ յիշում եմ, թէ գերի եմ
Այս նեղ, փակւած վանդակում:

66. Թ Ո Ի Խ Ս Կ Ա Ն

Ամառն էր: Փոքրիկ Անահիտը կալումն էր: Նա դէզի սուերում շինել էր մի փոքրիկ տուն և տիկիներին մէջը հաւաքած՝ խաղում էր: Մայրն ուղարկել էր նրան, որ դէզը պահպանէ հաւերի քջրջելուց: Անահիտից մօտիկ կըրկուում էր նրանց թուխականը: Նա փախցրել էր մի հասկ,

կտցահարում էր և թափւող դեղին ցորենի հատիկները բաժանում էր իր ձագուկներին:

Թուխականը յանկարծ մի սարսափելի ճիչ արձակեց և թևերը լայն բացեց: Անահիտը ոչինչ չէր հասկանում, բայց փոքրիկ ձագուկները մօր արածը շատ լաւ հասկացան, որովհետև լսելով մօր ձայնը, մի փոքր հեռու եղողները հաւաքւեցին և մօտն մօր բացած թևերի տակ: Անահիտն ուշադրութեամբ նայում էր, առանց մի բան հասկանալու:

Բայց Անահիտը շուտով իմացաւ թէ թուխականն ինչու հաւաքեց իր ձագուկներին թևերի տակ: Ահա պտըտում է նրա գլխին մի ուրուր: Նա յարձակեց հաւի վըրայ, կամենում է նրա ձագուկները յափշտակել. մայրը չի թողնում: Հաւը կուռում է ուրուրի հետ իր թոյլ կտցով: Բայց նա դադարել է արդէն երկար կուելուց:

Անահիտն էլ երկար չընայեց, վազեց թուխականին օգնութեան: Ուրուրը տեսնելով Անահիտին, իսկոյն փախաւ և մայրն ու իր ձագուկներն ազատւեցին ուրուրի ճանկերից:

Անահիտը արագադակուիւններ շատ էր տեսած, բայց երբէք չէր տեսած, որ մի հաւ կուէր մի ուրիշ թռչնի հետ, մի վախկոտ հաւ կուէր մի զօրեղ ուրուրի հետ:

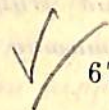
Անահիտն իսկոյն վազեց տուն և մօրը պատմեց իր տեսածը:

—Հապա ինչո՞ւ ես ասում ինձ՝ «վախկոտ հաւ ես», մայրիկ,—ասաց Անահիտը,—հաւը մի՞թէ վախկոտ է. ես տեսայ ինչպէս քաջութեամբ կուռում էր մեր թուխականը ուրուրի հետ:

—Հաւերը վախկոտ են,—պատասխանեց նրան մայրը,—բայց ոչ այն ժամանակ, երբ նրանք թուխս են լինում նստած:

Թուխականը մայր է, իսկ մայրը վախ չըզիտէ, Աստ-

ւած իրան ձագեր է տըւել, նրանց բաժին սէրն ու զօրութիւնն էլ հետն է տըւել մօրը, որ նրանց սիրէ, պահէ և մեծացնէ։ Մէկ մայր որքան որդի որ ունի, այնքան անգամ էլ աւելի է նրա սէրն ու զօրութիւնը։ Մեր թուխականը տասներկու ձագիկ ունի։ Նրա ոյժն ու սէրն էլ տասներկու հաւի ուժի ու սիրոյ չափ է։

67. ԱՆԲԱՆՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ

Մի օր Չղջիկն ու ձայն եկան,
Թէ՛ եկ դառնանք վաճառական։
Ասին ու խելք խելքի տըւին,
Հաւան կացան, պայման դրին.
Բայց արի տես, որ փող չունեն.
Շատ միտք արին, թէ ինչ անեն.
Վերջը եկան Փըշի մօտը,
Ընկան նըրա ձեռն ու ոտը,
Ու մուհակով,
Չահով, կարգով
Փող վեր առան բաւականին,
Ինչքան պէտք էր իրանց բանին։
Չիղջը մընաց, տընպահ դառաւ,
ձայը բոլոր փողերն առաւ,
Առաւ, նստեց գեամու միջին,
Հասաւ Մըսըր, Չինումաչին,
Փարս, Հընդստան,
Արաբըստան . . .

Ել թանգազին քիւրմանի շալ,
Ել մարգարիտ, զըմբուխտ ու լալ,
Հընդու խուրմա, փըստա-բաղամ,
Ել . . . որ մէկի անունը տամ.

Ինչ-որ տեսաւ, աչքը սիրեց,
Բօլ-բօլ առաւ, գեամին լըցրեց,
Գեամին լըցրեց հազար բարով,
Ու ետ եկած ճանապարով
Ուրախ-ուրախ տուն էր գալի,
Ճամբին ծովում սարսափելի
Բուր վեր կացաւ, քամի արաւ,
Գեամին մինչև երկինք տարաւ,
Հանեց վերև, բերաւ ներքև,
Բացեց, գոռաց անդունդը սև,
Բոլոր ապրանքն անդին ալը,
Ողջ կըլանեց մութ անտակը.
Լոկ սովաքեար խեղճ ձայն էր, որ
Ազատեցաւ մերկ ու տրկոր։
Ազատեցաւ—փառք իր Աստծուն,
Բայց ինչ սըրտով խեղճը գայ տուն.
Գայ—ինչ ասի պարտատէրին,
Ո՛նց երևայ իր ընկերին . . .
Ընկերն էնտեղ՝ դուռը կըտըած,
Աչքը ճանալին, վիզը ծըռած,
Համբում է օրն օրի վըրայ,
Թէ՛ մեր ձայը երբ պիտի գայ . . .

Երկար նայեց
Ճանալէն պահեց,

Չատ լաւ ու վատ երազ տեսաւ,
Մինչև պարտքի օրը հասաւ,
Ու՛ մուհակի թուղթը ձեռին,
Փուշը տնկեց կըտեր ծէրին։
—Է՛յ, բարեկամ, ինչ բանի էր,
Ել չէք ասում թէ պարտք ունէր. . .
Գործ բըռնեցիք—հօրս ողորմի,

Ետ տըւէք դէ փողըս հիմի:
Թուղթ էք տըւել—վախտ իմացէք,
Ամօթ, աբուռ, ահ ունեցէք . . .
Թալան հօ չի... մեղք եմ ես էլ . . .
Ախպէր, էսպէս բան էք տեսել.
Ոսկի տայ մարդ իրան ձեռով—
Չըկարենայ առնել զօռով . . .
Սրանից ետոյ դէ արի դու
Ու ձեռ մեկնիր աղբատ մարդու...

Գողգոթում էր ողջ թառակում,
Հայհոյում էր, խայտառակում.
Ամեն մարդ էլ, ով որ լրսում,
Հէնց մի բերան էն էր ասում.

—Այ ամօթ ձեզ, Չըղջիկ ու ձայ.
Ի՞նչ ենք լրսում, վայ, վայ, վայ, վայ.
Անունները վաճառական
Ու էս տեսակ խայտառակ բան...

Վայ, վայ, վայ, վայ,

Չըղջիկ ու ձայ...»

Խեղճ Չըղջիկը միշտ լրսելիս՝
Միրտը բերնով դուրս էր դալիս:
Բարկանում էր իրան մըտքում,
Անիծում էր, չըբում, թըբում:

—Այ բու տունը քանդուի, ա ձայ,
Այ դու դառնաս զըրողի փայ.
Էս ի՞նչ բան էր որ դու արիւր,
Գլուխս էս ինչ փորձանք բերիւր . . .
Ու խընդրում էր ամեն անգամ.
—Մի նեղանար, Փուշ բարեկամ,

Չատ ես կացել,

Կաց մի քիչ էլ.

Թուղթ ստացայ երէկ ձայից,
Թէ դուրս եկայ Արաբիայից.
Որտեղ որ է՝ շուտով կըգայ,
Գեռ մի բան էլ աւել կըտայ...»

—Ես չեմ ուզում աւելն, ախպէր,
Կանխիկ համրած իմ փողը բեր,

Չահ էք զըբել,

Վախտ էք զըբել.—

Ինչ զըբած ա՛ էն եմ ասում,
Չեղնից աւել բան չեմ ուզում»:

—Չէ, աղա-Փուշ,

Թէ վաղ, թէ ուշ,

Փողն իր կարգին, շահն իր կարգին.

Իսկ պատիւը... ես իմ հոգին...

Ես յոյս ունիմ... ասենք պարտ ենք...

Բայց չէ, ախր, մենք էլ մարդ ենք...

Չէ, քու արածն ով մոռանայ,

Իր Աստուածն էլ նա կուրանայ...

Խեղճը էսպէս լեզու ածաւ,

Չատ յոյս տըւաւ, շատ խոստացաւ,

Չատ սուտ ասաւ պարտքատէրին,

Շատ ըսպասեց իր ընկերին,

Բայց ընկերը չըկայ, չըկայ:

—Էս ինչ ցաւ էր, Աստուած վըկայ.

Ի՞նչ իմ բանն էր՝ մըտայ մէջը,

Որ խայտառակ լինիմ վերջը...

Ինչպէս պըրծնեմ էս կըրակից.

Էս ահագին պարտքի տակից.

Էլ ի՞նչ ասեմ,

Ո՞նց ըսպասեմ.

Նա երբ կըգայ, ինչ իմանամ,

Ո՛ր ջուրն ընկնիմ... ո՛ւմ մօտ զընամ...
 Հատ միտք արաւ,
 Դէս դէն թըռաւ,
 Ինչ որ ունէր տանը, հագին,
 Ողջ հաւաքեց տըլաւ պարտքին,
 Յիփ մերկացաւ,
 Էլ չըպըրծաւ:

Վերջը տեսաւ, որ ճար չեղաւ,
 Թեք ատաւ, ինքն էլ փախաւ.
 Փախաւ, կորաւ, որ էլ էնպէս,
 Դատարկ, սընանկ ու սեւերես,
 Ոչ պատահի պարտքատէրին,
 Ոչ երեսայ լոյս-աշխարհին:

Այնուհետեւ իր նամուսից,
 2ըղջիկը մերկ, փախած լուսից,
 Յերեկները դէս դէն թարչում,
 Գիշերն է միշտ մըթնում թռչում,
 Որ չերեսայ իր թայ-թուշին,
 Ոչ պարտքատէր աղա Փուշին:

Ճայն էլ ծովում,
 Ճըչում, ծըռում,
 Զուրն է մըտնում,
 Դուրս է պըրծնում,
 Թեին տալիս,
 Ման է գալիս,

Թէ մի գուցէ բախտը բանի,
 Կորուստն էլ ետ ջըրից հանի:
 Իսկ Փուշն արդէն յոսյը հատած,
 Ճանկ ու առամ սուր պատրաստած,
 Կողբովն ով որ անց է կենում՝

Քաշում է փէշն ու հարցընում,
 Թէ չէն տեսել մէկն ու մէկին.
 Էն լիըբ ճային կամ 2ըղջիկին,
 Ու էն օրից մինչև օրս էլ,
 Մէկը մէկին դեռ չեն տեսել:

68. ԱՆՃՈՌՆԻ ԲԱԴԻԿԸ

(Հ է ք ի ա թ)

Ամառուա ամենաթունդ ժամանակն էր: Որքան հրաշալի էին այդ ժամանակ քաղաքից դուրս եղած տեղերը: Յորենի արտերը դեղնին էին տալիս, հաճարինը՝ կանաչին. ծաղկաւետ չայիրների խոտն արդէն հաւաքել էին դէզեր դրել, կռունկն էլ դբօսնում էր այդտեղ իր երկայն ու սիրուն ոտներով և բըլբըլում ե գ ի պ տ ե ռ է ն, որովհետեւ այդ լեզուն էր սովորել իր մայրիկից:

Արտերի ու չայիրների չորս կողմից ձգւած էին մեծամեծ անտառներ, իսկ անտառների մէջ կային խոր-խոր լճեր: Արևի ամենաշատ այրող տեղը մի հին դաստակերաւ կար, չորս կողմը պատած բաւական խոր առուով: Առւի և շինութեան մէջ տեղը եղած տարածութիւնը բոլորովին ամայի էր: Այդտեղ տեսակ-տեսակ փշաթուփեր և ժ ա ն գ ա լ ն ե ի իրար խառնւած մի այնպիսի դ ա լ ե ն կ ու տ էին շինել, որ մարդ չէր կարող միջոքն անցնել: Այստեղ անհա պատասպարւել էր մի ջահէլ բադ և թուխս նստել մի քանի ձըւանների վրա: Խեղճը ձանձրացել էր շատ նստելուց և սպասում էր անհամբեր, թէ երբ պիտի դուրս գան իր ճուտիկները: Հազիւ էր պատահում, որ իր ծանօթ բադերից հիւր գային մօտը. նրանք աւելի լաւ էին համարում առւի մէջ լողանալ շարունակ, քան թէ երթալ փշաթուփերի մէջ նրա հետ զրոյց անել:

Վերջապէս ձըւաները մինը միւսի ետեից ճեղքճեղք-

ւեցին և բազիկները նրանց միջից հանեցին գլխիկները և դուրս պրծնելով՝ զարմացած նայեցին իրանց չորս կողմը: Մայրը չէր խանգարում, որ նրանք նայեն կանաչ խոտ ու թուփերին, որովհետև կանաչ գոյնը առողջարար էր նրանց աչքերի համար:

— Ո՛ւհ, ինչքան մեծ է այս աշխարհքը, — ասացին ձրւից նոր դուրս եկած բազիկները:

Իրաւ, որ հիմա աւելի մեծ տեղ ունէին, քան թէ երբ կուշ եկած էին իրանց ձրւերումը:

— Դուք կարծում էք հէնց այս է մեր բոլոր աշխարհքը, ոչ, ձեր տեսածից աւելի է մեծ, — ասաց մայրը, — այնքան մեծ է, որ տարածւում է, է, մինչև պարտէզի միւս կողմը, և հասնում է, հրէ՛ն, մինչև այն տափը, որ այստեղի տէրտէրինն է: Ես դեռ ոչ մէկ անգամ այնտեղ չեմ եղած, շատ է հեռու, է, որտեղ է հա... Այստեղ էք արդեօք ամենքդ էլ, հարցրեց մայրը և ուզեց տեղից վերկենալ, մէկ էլ տեսաւ, որ մեծ ձուռն դեռ չի բացւել, կրկին նստեց քրթմնջելով. — Ա՛խ, բա երբ պիտի վերջանայ. ես յոգնեցի բոլորովին. զահլէս գնաց. էլ սիրտ չըկայ:

Այս միջոցին նրան այցելութեան եկաւ մի պառաւ բաղ և հարցրեց.

— Հ՛ը, ի՞նչպէս է առողջութիւնդ, լաւ բոլ նստեցիր, Աստուած ապաշխարանք համարի:

— Է՛հ, ի՞նչ առողջութիւն, մօքիր, կրակն եմ ընկել մի ձրւի ձեռքից, ի՞նչքան ժամանակ է նստած եմ վրան, յամառել է, չի ուզում դուրս գալ: Բայց նայիր արդէն դուրս եկած երեխոցս, տես ի՞նչքան սիրուն են, ես զրանց նման սիրուն բազիկներ չեմ տեսած, ամենքն էլ իրանց հօրն են քաշել, ասես թէ նրա հետ մի խնձոր ըլին կէս արած: Բայց էս-էս-էս անիրաւը ցաւ է դառել գլխիս, չի դուրս գալիս:

— Աբա մէկ թող տեսնեմ այդ ինչ ձու է, որ չի ու-

զում բացւիլ, ասեց պառաւը, և երբ որ տեսաւ, բացահանչեց.

— Վ՛րջ իմ աչքին, էս խօսմ հնդուհաւի ձու է: Մէկ անգամ ինձ էլ է պատահել էսպէս բան: Դուրս գալուց յետոյ աւելի պիտի տանջւիս: Ախրը էդ անպիտանները ջրից վախենում են, որ սպանես՝ ջուրը չեն մտնիլ: Ձէ հոգիս, աւելի լաւ կանես, որ հէնց հմիկանից ձեռք վերցնես զրանից և միւսներին տանես ջուրը, լող տալ սովրեցնես:

— Ձէ, մօքիր, մե՛ղք է. այսքան ժամանակ նստել եմ, էլի կը նստեմ մի քանի օր, ո՛վ գիտէ, կարելի է քո ասածը չէ:

— Ինչպէս կամենաս, ասաց պառաւ բաղը և գնաց:

— Վերջապէս մեծ ձուռն ձեղքեց և միջիցը դուրս եկաւ մի բազիկ, բայց միւսներից մեծ ու տափակ: Մայրը նայեց վրան և բացահանչեց.

— Ո՛ւհ, ամա մեծ է, հա... Եւ իմ երեխոցս ոչ մէկի նման չէ, չըլինի՞ թէ ըղորդ հնդուհաւի ձուտ է: Ա՛յ, ես հիմա կըտեսնեմ. հիմա կըտանեմ ջուրը. թէկուզ սատկի, ես սրան կընկղմեմ ջրի մէջ:

Միւս օրը եղանակը շատ լաւ էր: Մայրը հաւաքեց բոլոր ձագերին և նրանց հետ ուղևորեց դէպի առուն: Ինքը ցատկեց ընկաւ ջուրը և այնտեղից կանչեց ձագերին, որ իրան հետեւեն: Ձագերը մօրն սպասել չըտւին, իրար ետևից ընկղմեցին ջրի մէջ: Նրանց գլխները թրջւեց ջրումը, բայց շուտով դուրս հանեցին և ջրից բարձր պահելով՝ սկսեցին լող տալ իրանց մօր նման: Վերջնածին խոշոր բազիկը նրանցից յետ չը մնաց, նա լող տըլաւ միւսներից աւելի լաւ:

— Ձէ, սա հընդուհաւի ձուտ չէ, ասաց մայրը. — տես ինչպէս լաւ է բանեցնում ոտները, ինչպէս ուղիղ է բըռնում իրան: Ձէ, սա թէպէտ մի քիչ անճոռնի է, շատ է

խոշոր ու տափակ, վիզն էլ մի քիչ աւելի է երկար՝ բայց ինչ կուզի լինի՝ իմ հարազատ դաւակն է։ Չէ, ո՞վ կարող է ասել, որ սա անճոռնի է. ընդհակառակը, մինչև անդամ գեղեցիկ էլ է. պէտք է միայն լաւ նայել վրան։ Այսպէս ինքն իրան սիրտ տըւաւ մայրը և միամտեց, որ իր ձագուկն անճոռնի չէ։

— Դէ հիմա հետո եկեք, երեխէք, ես ձեզ կը տանեմ միւս բաղերին, կը ծանօթանաք ամենի հետ։ Միայն կշտիցս չը հեռանաք, միշտ մօտս կացէք, որ ոտքի տակ չընկնիք. մէկ էլ՝ զգոյշ կացէք կատուներից։ Նրանք սուր սուր ձանկեր ունին և սուր ատամներ, երկայն պոչ, պլստրան աչքեր։

Այսպէս մայր ու ձագեր լընգլընգալով, մօտն հաւանոցի բաղը։ Այստեղ մեծ աղմուկ կար. երկու գերդաստան մէկ տեղ հաւաքւած, կուր էին սկսել իրար հետ և կտցահարում էին միմեանց մի օձաձուկի գլխի համար, որ խլում էին իրար կտցից. վերջը կատուն վրայ հասաւ և նրանց կուրից օգտաւ քաղելով՝ խլեց ու փախցրեց։

— Տեսնո՞ւմ էք, այսպէս են ապրում ահա աշխարհքումս,— ասեց մայրը բաղիկներին, և սկսեց կտուցը սրել գետնին քսելով, որ եթէ մի բան գտնւի՝ պատրաստ լինին կտցելու։— Է՛հ, եկէք ետեիցս, և երբ կը մօտենաք ահա այն պառաւ բաղին՝ ցածրացրէք գլուխներդ և բարեւուէք։ Դա ամենից ազնւատոհմն է այստեղի բաղերի մէջ. դա սպանիական ցեղից է, էնդուր էլ այնպէս հաստ է։ Տեսնո՞ւմ էք, նրա ոտին կամիր չիթ կայ կապած. դա ամենից մեծ դարդն է և ամենամեծ նշանը, որ պիտին կալող է ստանալ բաղը։ Այդ նշանն ունեցողը չի կորչիլ. ամենքն էլ նրան կը ձանաչեն և կը դանաղանեն միւսներից։ Դէհ. եկէք, ոտքերնիդ մէկ մէկով մի գցէք, փոխեցէ՛ք լայն-լայն, մէկը միւսից հեռու, ինձպէս ահա, տեսէ՛ք... Դէ, գլուխ տըւէք, ասեցէ՛ք՝ ունի։

Բաղիկները կատարեցին մօր հրամանը։ Միւս բաղերը նայեցին նրանց վրա և ասացին բարձրաձայն.

— Սրանք էլ ռիտեղից լոյս ընկան. իբր թէ մենք քիչ էինք, նոր ուտողներ աւելացան։ Եւ ինչքան անճոռնի է այդ մէկը. նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք, փի՛, ինչի՞ նման է. մենք դրան չենք ընդունիլ մեր մէջ։

Եւ մէկը նրանցից մօտեցաւ տգեղ բաղիկին ու նրա վզիցը մէկ պինդ կծեց։

— Ի՞նչ ես ուզում դրանից, բարկացաւ մայրը. քեզ հօ մի բան չարաւ այդ խեղճը։

— Շատ լաւ եմ անում, ասեց կծողը,— բա ինչո՞ւ դա էլ մեզ նման չէ, դրան պէտք է մի լաւ քոթակել...

Աւելի քաղաքավարի էր ոտնանշան ունեցող պառաւ բաղը. նա մտիկ արաւ ամենքին էլ և ասեց.

— Շատ սիրուն են երեխէքըդ, բացի ահա այս մէկից. սա անյաջող է դուրս եկել. սրան պէտք է շտկել։

— Ո՛չ, հարկաւոր չէ, ձերդ պայծառափայլութիւն,— ասեց մայրը,— իրաւ է, մի քիչ տգեղ է երևում, բայց շատ բարի է, շատ հնազանդ. իսկ ջրումը լող է տալիս ամենքից էլ լաւ։ Ես հաւատացած եմ, որ տարիքի հետ կը գեղեցկանայ և կը փոքրանայ, այդ մեծութիւնը չի ունենալ։ Դա շատ երկար մնաց ձըւի մէջ, էնդուր էլ այդպէս դուրս եկաւ.

Այս ասելով, մայրիկն սկսեց անճոռնի թըւացող ձագուկի վիզը քորել, փետուրները ողորկել։— Մէկ նայեցէ՛ք, սրա ի՞նչն է պակաս, մանաւանդ որ սա հարիկ է (արու), և ոչ մարիկ (մարի, էգ). ուրեմն շատ էլ հարկաւոր չէ որ գեղեցիկ լինի։ Ժամանակով շատ ուժեղ կըլինի, հիմիկւանից ցոյց է տալիս իր շնորքը։

— Է՛հ, փասս չունի, ասեց պառաւը.— միւս երեխէքըդ գեղեցիկ են։ Դէ հիմա պտըտեցէ՛ք այստեղ, տունը ձերն է. եթէ օձաձուկի գլուխ գտնէ՛ք՝ ինձ իմաց տըւէ՛ք...

Ամենքի համար լաւ էր այստեղ, բայց ոչ անճոռնի բաղիկի համար. նրան տանջում էին շարունակ ոչ միայն բաղերը, այլ և հաւերը: Ո՛րը կծում էր խեղճին, որը կըտցահարում, որը չանգոտում. ամենքն էլ իրանց շարութիւնը նրա վրայ էին թափում: «Այսպէս զուփի ճուտ կըլինի. սա որ տարիքն առնի՝ մեզ ամենիս կուտի», ասում էին ամենքը: Իսկ Կալկաթայի որձակը (հնդուհաւ) որ ահագին խթաններ ունէր ոտների վրայ և սրա համար ինքն իրան սուլթան էր համարում՝ սկսեց ուռչիլ ինչպէս մի փշած ուռմբի, և ձայնի բոլոր ուժովը որոտաց՝ «կրահըլի, կըլ-կըլ-կըլ...» որով ուզեց ասել՝ «այս հրէշը ճրտեղից է լոյս ընկել»:

Այսպէս անցաւ առաջին օրը, իսկ միւս օրն աւելի վատ եղաւ նրա համար: Ամենքն էլ սկսեցին հալածել խեղճ բաղիկին, իր քոյրերն անգամ բարկանում էին վրան և անիծում, ասելով.

— Կատուի ճանկն ընկնիս դու, հրէշ, քեզ պէս եղբայր չունենանք....

Մայրը չըկարողանալով նրան պաշտպանել ամենի յարձակմունքից, ինքն էլ սկսեց յարձակւիլ նրա վրայ՝ ասելով՝ «Հեռացիր մեզանից, դնա մի թաքուն տեղ մօտիք, որ քեզ չըտեսնեն»: Բաղերը շարունակում էին կծոտել, հաւերը ծեծում էին, թռչունների համար կուտ բերող աղջիկն էլ չէր հաւանում նրան, և ամեն կուտ տալիս՝ ոտքով մի կողմ էր հրում նրան:

Այսպէս շատ որ նեղացրին խեղճ բաղիկին՝ նա հեռացաւ միւսներէից և թռաւ ցանկապատի միւս կողմը: Այնտեղ փոքրիկ թռչուններ կային, նրանք բաղիկին որ տեսան, այնպէս վախեցան՝ որ թռան իսկոյն: Բաղիկն այդ նկատեց և ասաց ինքն իրան. «Ինչքան անճոռնի եմ, որ ամենքն էլ զգուս եմ ինձանից և փախչում». և նա շատ տխրեց, բայց էլի շարունակեց մինչև հասաւ

մի մեծ ճահճի, ուր վայրենի բաղեր էին կենում: Այստեղ նա մնաց մի ամբողջ գիշեր, որովհետեւ շատ էր բեզարել:

Առաւօտը վայրենի բաղերը զարթեցին և իրենց մօտ տեսան մի նոր ընկեր: «Դու ի՞նչ թռչուն ես», հարցրին նրանք: Բաղիկը շուռ ու մուռ եկաւ դէպի ամեն կողմ և խոր գլուխ տըլաւ ամենքին:— Դու շատ անճոռնի ես, ասացին վայրենի բաղերը, բայց մի և նոյն է մեզ համար, մենք քեզ կը պահենք այն պայմանով միայն, որ դու մեզանից աղջիկ չուզես:

Խեղճ բաղիկի մտքովն անգամ չէր անցնում աղջիկ ուզելը. նա ուզում էր միայն, որ իրան թոյլ տան բնակելու եղեգնութի մէջ և խմել ճահճի ջրից: Երկու օրից յետոյ մեր բաղիկի մօտ եկան երկու վայրենի սաղեր, որոնք իր նման դեռ նոր էին ձրւերից դուրս եկել:

— Լսիր մեզ, ընկեր, ասացին նրանք բաղիկին,— դու այնքան ոչինչ բան ես, որ մեզ չես կարող մի վնաս տալ: Կուգէս մեզ հետ թռչել և դառնալ չըւող թռչուն: Այստեղից մօտիկ մի ուրիշ ճահճ կայ, որտեղ կենում են շատ սիրուն սագուհիկներ, նրանցից մէկը կառնես և կը բախտաւորուիս, չընայած որ դու այդպէս անճոռնի ես:

Սաղիկները դեռ իրանց զրոյցը չէին աւարտել, որ մէկ էլ յանկարծ՝ պոփ, պոփ՝ հրացաններ արձակեցին և խեղճերը թրպրտացին գնդակահար եղած: Պոփ, պոփ, նորից արձակեցին հրացաններ, և ամբողջ երամբերով սագեր բարձրացան եղեգնութից: Որսորդներ էին եկել ահագին թւով և շրջապատել ճահճը: Շներ էլ ունէին հետները, որոնք վազվզում էին դէս ու դէն և սպանւած սագերը տանում էին որսորդներին տալիս:

Այս միջոցին մեր անճոռնի բաղիկը սաստիկ վախեցած՝ չը գիտէր ճրտեղ թաքնէ գլուխը. կուչ էր եկել կիսաշունչ եղած և հէնց ուզում էր, որ գլուխը կոխի թևի տակը՝ յանկարծ վրան կանգնեց մի ահագին շուն, լեզուն

բոլոր երկարութեամբ հանած, աչքերը կարմրատակած, ըռելիք բաց արաւ և սարսափելի ժանիքները ցոյց տալով՝ ուզեց հախուել տղաթեւած բաղիկին, մէկ էլ՝ հանփ հանփ անելով՝ ետ քաշուեց ու փախաւ, կարծես բաղիկից վախեցած։

—Ո՛ւֆ, ի՜նչ լաւ պըծայ, ասեց բաղիկը և ազատ շունչ քաշեց.— այնքան անճոռնի եմ, որ շունն էլ է վախում ինձանից ու փախչում։

Բաղիկն այլ ևս տեղիցը չը շարժւեց. նա թաք կացաւ տեղն ու տեղը և այնպէս մնաց կուշ եկած մինչև երեկոյ։ Երեկոյին, երբ դադարեցին հրացաններն ճայթիւնները և գնդակների սուլոցները՝ բաղիկը վեր կացաւ և սուս ու փուս փախաւ այդ վտանգաւոր տեղից։ Ճանապարհին էլ մի այնպիսի փոթորիկ բարձրացաւ, որ խեղճ բաղիկը չէր կարողանում ոտները շարժել։ Ինչպէս եղաւ՝ մինչև մութն ընկնելը հասաւ մի աղբատիկ խրճիթի և նրա պատի տակին կուշ դալով՝ ինքն իրան պատըսպարեց փոթորկից։ Սյստեղ փոքր ինչ շունչ առնելուց յետոյ նկատեց խրճիթի կիսաբաց դուռը և ուղղակի ներս մտաւ։

Խրճիթումը կենում էր մի պառաւ կին. նա ունէր մի հաւ և մի կատու։ Պառաւն անգաւակ էր և այդ երկու արարածներին նա իր զաւակներն էր համարում։ Կատուն նրա տղան էր, իսկ հաւը՝ աղջիկը։ Կատուն մլաւում էր զանազան եղանակով, նայած թէ ինչ էր ուզածը, ճլմկոտում ու կոտորատում էր տեսակ տեսակ. նա մինչև անգամ իրանից կայծեր էր արձակում, երբ շփում էին մազերը քիծիվեր։ Հաւը շատ լաւ ձրւան էր ածում։ Նրա ոտները շատ մանր էին և կարճիկ, սրա համար էլ պառաւը նրան անւանում էր «հաւիկ կարճոտնիկ», և սիրում էր նրան ինչպէս իր հարազատ աղջկանը։

Առաւօտը որ լուսացաւ՝ նոր նկատեցին բաղիկին։ Կատուն սկսեց մլաւել, իսկ հաւը՝ կըռկըռաց։

—Սյս ի՜նչ է նշանակում, ի՜նչ են իմացել զաւակներս,

հարցրեց ինքն իրան պառաւը և սկսեց չորս կոմը նայել. որովհետև պուշ էր (կարճատես), բաղիկին որ տեսաւ՝ դէր բաղի տեղ ընդունեց նրան։—Ա՛յ թանգազին դիւտ, բացականչեց պառաւը։—Ես հիմա կունենամ բաղի ձրւաներ, միայն թէ սա մարի լինի։ Պէտք է փորձել։

Բաղիկին փորձելու համար՝ պառաւը նրան պահեց մինչև երեք շաբաթ, բայց ձու չերեաց։

Կատուն իրան տան տէր էր համարում, իսկ հաւը՝ տանտիկին. ասում էլ էին. «Մենք ենք որ կանք աշխարքում»։ Բաղիկը համարձակում էր ուրիշ կարծիք յայտնել, բայց հաւը չէր հաւանում և ասում էր։

—Դու կարող ես ձու ածել։

—Ո՛չ։

—Ուրեմն նեղութիւն քաշիր լուել։

Իսկ կատուն հարցնում էր.

—Դու կարող ես ճկճկւել, մլաւել ու կայծեր արձակել։

—Ո՛չ։

—Ուրեմն էլ ինչո՞ւ ես մէջ ընկնում, երբ խօսում են խելօքները։

Եւ այսպէս խեղճ բաղիկը նստել էր մի անկիւնում միսուր ու տըտում։

Մէկ անգամ արևի ճառագայթներն ընկան խրճիթը և փչեց թարմ օդ։ Բաղիկի սիրտն այնպէս ուզեց ջրում լողալը, որ նա չըկարողացաւ իր ցանկութիւնը չը յայտնել հաւիկին։

—Պարապութիւնիցդ յիմար բաներ ես մտածում, ասեց հաւիկը։ Ձու ածա, կամ քթիդ տակ մի բան մոմոն, ինչպէս մեր կատուն է անում, այնուհետև էլ այդպէս անմիտ բաներ չես անցկացնիլ մտքովդ։

—Բայց որ իմանաւ ինչքան լաւ է ջրում լող տալը, ինչքան դուրեկան է։ Պէտք է դուխդ թաղես ջրումը, մէկ

էլ հանես, պէտք է սուղւիս մինչև ջրի յատակը և մէկ էլ երեսն ընկնիս՝ որ իմանաս թէ ինչքան սքանչելի բան է, ինչքան զըւարճալի...

— Այո, ինչպէս չէ, մեծ, շատ մեծ բաւականութիւն է, ծաղրեց հաւիկը:— Դու կարծեմ բոլորովին ցնորւած ես: Մեր կատուի նման խելօք արարած չըկայ աշխարհումս, մեկ հարցրու նրան, տես նա էլ սիրում է լողալ ջրումը: Իմ մասին ես դեռ ոչինչ չեմ ասում: Հարցրու թէ կուզ մեր պառաւ տիրուհուն, որի պէս իմաստուն ոչ ոք չըկայ, տես նա կը հաւանի՞ քո ասածին:

— Դուք ինձ չէք կարող հասկանալ, ասեց բաղիկը:

— Մենք չենք կարող հասկանալ քեզ: Ուրեմն դու աւելի խելօք ես քան թէ մեր կատուն է և տիրուհին: Իմ մասին ես ոչինչ չեմ ասում. բայց եթէ խելք ունիս՝ ինձ կըլսես և զանազան յիմարութիւններ չես մտածիլ: Գոհ եղիր այն բարիքի համար, որ դու գտնում ես այստեղ: Մի մոռանար, որ դու տաք սենեակում ես դռնում և խելօք հասարակութեան մէջ, ուր դու կարող ես շատ բան սովորել: Աշխատիր միայն ձու ածել, սովորիր մլաւել և կայծեր արծակել:

— Ո՛չ, ես այստեղ մնալ չեմ կարող, կերթամ ուրիշ տեղ, ուրիշ աշխարհ:

— Գնա, գնա, ուրիշ տեղ վեր ածած է, գնա հաւաքիր, հէնց իմանում ես, թէ ամեն տեղ էլ քեզ կուտ կը տան կը պահեն...

Բաղիկը դուրս եկաւ խրճիթից և ճանապարհ ընկաւ: Նա գնաց ընկաւ ջրերը, լողացաւ իր ուղածի չափ, բայց ոչ մի կենդանի նրան չընկերացաւ, ամենքն էլ խորշում էին նրանից, ամենքն էլ նրան անձուռնի էին համարում:

Աշունքը վրա հասաւ. անտառում տերեւները դեղնեցին և սևացան. քամին ճանկ էր գցում նրանց և օդի մէջ բարձրացնում: Հետզհետէ սկսեց ցրտել: Երկրի վրայ կախ

ընկան ծանրացած կարկտաբեր և ձիւնաբեր ամպեր: Ագռաւը մրսելուց կռաւում էր ցանկապատի վրա: Բաղիկի օրերը դառնացան: Մէկ անգամ իրիկնապահին, երբ արեգակը մայր էր մտնում շատ փառաւոր կերպով՝ անտառից դուրս թռան երամով խոշոր թռչուններ՝ ձիւնի պէս սպիտակ, երկայն ու ճկուն վզերով. դրանք կարապներ էին: Դուրս թռչելիս նրանք արձակեցին մի բոլորովին ուրիշ տեսակ ձայն, փռեցին իրանց հիւնալի թևերը և թռան ցուրտ տեղերից դէպի տաք երկիրներ: Նրանք թռան վեր ու վեր՝ մինչև հասան ահագին բարձրութեան: Այդ տեսնելիս՝ մի տեսակ թախծութիւն և տխրութիւն եկաւ բաղիկի վրա: Նա պարտուեց ջրի երեսին ինչպէս անիւ, երկարացրեց վիզը՝ ինչքան կարող էր՝ դէպի թռչող կաշապները և վերջապէս ճըշաց այնպէս ամուր և հրաշալի ձայնով, որ ինքն էլ վախեց իր ճըշալուց: Խեղճը չէր կարողանում մոռանալ այդ հրաշագեղ և բախտաւոր թռչուններին, և երբ նրանք ծածկեցին արգէն ամպերում՝ նա սուղեց ջրի մէջ մինչև յատակը, և երբ մէկ էլ երեսն ընկաւ, նա խելագարւածի նման էր: Նա չըզիտէր, թէ ինչ էր այն թռչունների անունը և ոչ էլ գիտէր, թէ ուր էին թռչում նրանք: Նա տեսաւ միայն, որ նրանք շատ երջանիկ են ապրում աշխարիս վրա: Բաղիկը չէր նախանձում նրանց. նրա մտքովը չէր կարող անց կենալ, որ ինքն էլ կարող էր լինել նրանց պէս բախտաւոր. խեղճը նրանով էլ գոհ կըլինէր, եթէ գտնէ բաղերը չըհալած էին նրան իրանց միջից:

Վրայ հասաւ ձմեռը: Այնպէս ցուրտ էր, որի նմանը չէր եղած: Զուրը սառչում էր. բաղիկն անընդհատ լողում էր, որ թոյլ չըտար բոլորովին սառչելու, բայց ամեն գիշեր այն բացւածքը, ուր նա լողում էր՝ փոքրանում, հոսի էր գալիս: Բաղիկը բոլոր ուժովը բանեցնում էր ստները, որ դրա առաջն առնի, բայց չը կարաց, այլ

շատ դադրելուց թուլացաւ և ինքն էլ սառաւ ջրի հետ։ Առաւօտը վաղ մի գիւղացի եկաւ և տեսնելով սառուցի մէջ մնացած բաղիկին, իր փայտէ կօշիկներով կտրտեց սառուցը և բաղիկին վերցրեց տարաւ կնոջը տըւաւ։ Հէնց որ մտաւ տաք խրճիթը՝ այստեղ բաղիկը կենդանացաւ։ Երեխէքն ուրախացան և ուզեցին հետը խաղալ, բայց բաղիկը վախեց, վեր թռաւ և ընկաւ կաթով լիքը դոյլի մէջ և վեր ածեց կաթը։ Տանտիկինը քըշ արաւ, որից աւելի շշկուեց բաղիկը և թռաւ ընկաւ իւղով լիքը չանի մէջ, այնտեղից էլ ալիւրի արկղի մէջ։ Կարող էք երեւակայել, թէ ինչի նման կըլինէր այդ ժամանակ ալրաթաթախ բաղիկը։ Տանտիկինը մաշան ձեռքն առած բղաւում էր և վազում ետեից, որ բռնէ, երեխէքը նոյնպէս վազվզում էին միմեանց առաջ կտրելով՝ ծիծաղելով և ճշալով, որ բռնեն բաղիկին։ Դուռը բաց էր, բաղիկը դուրս թռաւ և վայր ընկաւ նորեկ ձիւնի վրա բոլորովին ուժից ընկած։

Շատ տխրալի կըլինի, եթէ մի առ մի պատմենք բոլոր այն զրկանքներն ու տանջանքները, որոնց ենթարկեց բաղիկը այդ խիստ ձմեռը... Նա ընկած էր ճահճի ավին, եղեգնուտի մէջ՝ երբ արեւը նորից սկսեց տաքացնել երկիրը, երբ սարեակներն սկսեցին երգել, վրա հասաւ հրաշագեղ գարունը։

Այն ժամանակ ահա բաղիկը կարողացաւ կրկին բաց անել թևերը, որոնք այժմ բաւական ուժեղացել էին և նրան թռչնում էին շատ արագ և շատ հեռու։ Շուտով նա ընկաւ մի մեծ այգու մէջ, ուր արդէն ծաղկել էին խնձորենիքը, անուշ հոտ էին բարձրացրել թանթրւենիքը և իրանց կանաչ դլուխները կռացրել օձապտոյտ առւի վրա։ Այստեղ մեր բաղիկի ուրախութեանն էլ չափ չըկար, այնքան լաւ էր նրա համար։ Եւ ահա խիտ ծառերի մէջ երեւցան երեք սպիտակ ու գեղեցիկ կարապ-

ներ։ Նրանք փոփոացնում էին իրանց թևերը և ապա սահում ջրի երեսին ինչպէս սառուցի վրա։ Բաղիկն արդէն ճանաչում էր այդ հրաշագեղ թռչուններին, և հիմա էլ որ դրանց տեսաւ մի տեսակ տխրութիւն զգաց։

— Ես կըմօտենամ դրանց, մտածեց բաղիկը, կըմօտենամ այդ արքայական թռչուններին։ Եւ դրանք կըսպանեն ինձ այն յանդգնութեանս համար, որ իմ հրէշ տեղովս համարձակել եմ մօտենալ իրանց։ Է՛հ, միւնոյն է, ինչ կուզի՝ թող լինի։ Աւելի լաւ է, որ կարապներն սպանեն ինձ, քան թէ բաղերը կտցահարեն, հաւերը ծեծեն և թռչնապահները վռնդեն, ձմեռն էլ զրկել ամեն բանից և ջրումը սառչիլ։

Եւ բաղիկը բոլոր ուժը հաւաքելով՝ ընկաւ ջրի վրա և լողալով դիմաւորեց նրանց։ Կարապները նկատեցին բաղիկին և շեշտակի նետեցին դէպի նա։

— Սպանեցէք, սպանեցէք ինձ, շըշնջաց բաղիկը, և դլուխը քաշ զցած՝ սպասեց իր մահին։ Բայց փոխանակ մահւան՝ նա ինչ տեսաւ այդ ժամանակ։ Զրի վճիռ և անապակ հայելու մէջ նա տեսաւ ինքն իրան, տեսաւ որ ինքը մի անճոռնի և զղւելի բաղիկ չէ, այլ մի հրաշագեղ կարապ, բոլորովին նման իր մօտ եղած կարապներին...

Բաղերի մէջ ծնւելը մի դժբախտութիւն չէ, եթէ մինչև ծնւելը պառկած ես եղել կարապի ձրւի մէջ...

Նա շատ ուրախացաւ իր կրած տանջանքների համար։ Միայն հիմա հասկացաւ իր բախտաւորութիւնը և իրան շըշապատող փառաւորութիւնը։ Մեծ կարապները լողում էին նրա չորս կողմումը և համբուրում նրան իրանց կտուցներով։

Այգու մէջ մտան մի քանի մանուկներ. նրանք ջրի մէջ ձգում էին հացի կտորներ և հունդեր։ Մանուկներից մէկը գոչեց՝ «ահա և մի նոր կարապ»։ Միւս մանուկներն

ուրախանալով կրկնեցին՝ «այո, նոր է, նոր է»։ Նրանք ուրախութիւնից ծափ զարկեցին և ոստոստալով վազեցին իրանց ծնողաց մօտ։ Նրբանք շուտով վերադարձան և ջրի մէջ ածեցին զանազան ուտելիքներ, մինչև անգամ քաղցր կարկանդակներ։ Նրանց շատ էր դուր գալիս նոր կարապը։ Ասում էին՝ «նոր կարապն ամենից գեղեցիկ է, և շատ ջահիլ է, և շատ հրաշագեղ»։

Ծերունի կարապները գլուխները խոնարհեցրին նրա առաջ։ Նա շատ ամաչեց և գլուխը թաքցրեց թևի տակ։ Խեղճը չէր իմանում ինչ անէր, նա չափից դուրս էր բախտաւոր, բայց դրանով բնաւ չէր հպարտանում, որովհետև բարի սրտումը հպարտութիւն չի լինիլ։ Նա մտածում էր իր անցեալում քաջած նեղութիւնների մասին և միևնոյն ժամանակ լսում էր, թէ ինչպէս իրան հիմա անւանում էին գեղեցիկ թուշուներուց ամենից գեղեցիկ։ Մինչև անգամ թանթրւենին իր ճգները ցածրացնում էր նրա առջև, իսկ արեգակը իր լոյսը տալիս էր նրան մեղմ տաքութեամբ։ Փոփոացրեց նա իր թևերը, վեր քաշեց վայելչակազմ պարանոցը և ուրախալից սլտով ասաց. «Այս բախտաւորութիւնը երազումս անգամ չէի կարող տեսնել այն ժամանակ, երբ ես դեռ ևս մի Սնճոռնի Բաղիկ էի»։

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՏԱՐԻԱՅ ԶՈՐՍ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

ԳԻՒԼԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

69. Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

Տարին չորս եղանակ ունի, բայց ամենից սիրունը, ամենից գուրեկանը գարունն է։

Ինչ որ մեռած ու թմրած է լինում ձմեռը, զարնանը կենդանանում ու արթնանում է։

Սառած գետինը տաքանում է և սկսում է կանաչիլ։ Փէտացած ծառերը բացւում, փթըթում են։ Սար ու ձոր ծլում, ծաղկում է։

Երբոր տեսնում ես գոյն-գոյն ծաղիկները արևի տակ փայլելիս, կարծում ես թէ փոքրիկ մանուկներ են ժրպտում երեսիդ, ճիւղում, ճշում, խնդում, ծիծաղում։ Եւ երբ որ նորեկ երգեցիկ թուշուներն էլ ձայն ձայնի տւած, ծլըլում են, կարծում ես, թէ բոլոր արարածները ձեռք ձեռքի տըւած, պար են գալիս, ցնծում, զըլարճանում, զարնան գալը շնորհաւորում։

Ով ասես՝ որ անհամբեր չի սպասում գարնան գալուն։ Թէ մարդ, թէ գազան, թէ անասուն և թէ թուշուն՝

ամենքն էլ գարնան գալուն են սպասում, ամենքն էլ ուզում են, որ գարունը շուտով գայ և իրանց անուշ արև և քաղցր օրեր տայ:

Ձմեռւա վերջերին ամենի կերակուրը պակասում է. ընտանի կենդանիներին խոտ ու յարդ է պէտք—չկայ: Նրանք նիհարում են, և մինչև անգամ սովամահ են լինում: Թէպէտ լեզու չունին, որ մեզ նման պարզ ասեն. «քաղցած ենք, խոտ ենք ուզում», բայց ամեն անգամ իրանց տիրոջը տեսնելիս՝ այնպէս աղիողորմ ձայնով մայում, բառաչում են, որ տիրոջ սիրտը կտոր-կտոր է լինում:

Ի՞նչ անէ խեղճ տէրը: Էլ մարաքումը յարդ չի մնացել, էլ ամառւան դրած ահագին դէղը չըկայ:

Սրանից լաւ վիճակի մէջ չեն լինում և վայրենի աշատունները, գազաններն ու թռչունները, և ոչ էլ այն մարդիկը, որոնց ձմեռւա պաշարը հատած է լինում, էլ ոչ վառելու փայտ ու ածուխ են ունենում և ոչ ուտելու հաց:

Ահա ամենքի այս տեսակ յուսահատած ժամանակը գալիս է գարունը և իր հետ բերում նոր կեանք և ուրախութիւն:

Այնուհետև ձիւնը հալում է, կապած ճանապարհները բացւում են, գնալ գալը՝ թէ ձիով և թէ սայլով հեշտանում է:

Այնուհետև ով ինչ որ չի գտնում իր գիւղումը, գտնում է ուրիշ գիւղից է բերում: Ով որ քաղաք տանելու և վաճառելու բան ունի, հիմա կարողանում է տանել: Քաղաքումն էլ արժանանում է ապրուստի պաշարը:

Ահա թէ ինչո՞ւ գարունը սիրելի է բոլոր արարածներին համար, մանաւանդ մանր ու մրսկան երեխանց համար:

Գարունը մտնում է մարտի իննին և շարունակւում է երեք ամիս: Գարնան ամիսներն են—մարտ, ապրիլ և մայիս:

70. ՀՐԱԽԻՐ ԳԱՐՆԱՆ

Արի, գարուն,
Արի, սիրուն,
Բեր պարզ արև,
Առատ անձրև,
Խնորէ Տէրէն
Հաճար, ցորեն:
Ձմեռն էր մեծ,
Ողջ սպառեց,
Ամբար, մառան
Գատարկ դառան:

71. ԽՆԴԻՐ ԳԱՐՆԱՆ

Կարօտ ենք տեսքիդ, աննման գարուն,
Ձուտ արի մեզ մօտ, բեր ծաղիկ սիրուն.
Բեր պայծառ արև, բեր մեզ տաք օրեր,
Ճուրղող թռչուն, բեր կանաչ դաշտեր:
Բաց մեր դռները, բաց մեր պատուհան,
Թող բացւին, ծաղկին վարդ, մեխակ, շուշան.
Փակւած սենեակից ելնենք ազատւինք,
Կանաչ դաշտ երթանք, խաղանք, գըլորւինք:

72. Մ Ա Ն Ի Չ Ա Կ

Դեռ ո՞ւր է ծիծեռ, դեռ ո՞ւր է սոխակ,
Գարնան կաբալետ եկաւ մանիշակ.
Երկնային խունկը չորս կողմը բուրեց,
Նորածին աշխար նախ նա համբուրեց:

Երկինքն է անամպ, շողշողուն արև,
Տանը մանիշակին, երեխէք բարև,
Որ մեր դաշտերին բերաւ նոր դարուն,
Նախշուն հաւերով, ծաղկով զարդարուն:

73. ՏՈՒՆԸ ԿԱԹՈՒՄ Է

Գարունը նոր էր մտել: Մի քանի օր եղանակը շատ գեղեցիկ էր: Բայց մէկ էլ անձրևն այնպէս սկսեց, որ կարծես էլ դադարելու չէ:

Էլ տուն, գոմ, մարաք, մառան չըմնաց, որ չըկաթէր: Ամենից շատ կաթում էր Կիրակոսի տունը: Այդ խեղճի տանը էլ մի ցամաք անկիւն չըմնաց:

Հէնց այդ դառն օրերին գաւառապետը եկաւ մեր գիւղը: Նա ոչ մի ցամաք տուն չըգտնելով, մի վրան սարքեց, մտաւ մէջը: Գիւղացիներէրց ով ինչ գանգատ ունէր, գնաց գաւառապետին յայտնեց: Ամենից յետոյ գնաց Կիրակոսը:

Կիրակոսը մի զւարճախօս և ծաղրածու մարդ էր: Նըրան որ տեսաւ գաւառապետը, ժպտալով հարցրեց.

— Դու ի՞նչ գանգատ ունիս, Կիրակոս. ինչո՞ւ համար ես եկել:

— Աղա, գլխիդ արևիդ մատաղ, տունս կաթում է, ասաց Կիրակոսը:

— Յետո՞յ, ես ի՞նչ անեմ, որ քո տունը կաթում է:

— Աղա, ախր քո ասած չի կաթում: Ես ինձ համար նստած՝ հաց եմ ուտում, հէնց որ ուզում եմ գլալը տանեմ բերանս, մէկ էլ տեսնես — ծըլթ,— կաթեց գլալիս միջին: Էլ չի թողնում, որ հալալ հաց ուտեմ:

— Շատ լաւ, բայց ես ի՞նչ կարող եմ անել:

— Աղա, ախր ես քեզ ասում եմ, որ քո ասած չի

կաթում, սա մի ջուկ բան է: Ես ինձ համար պարկած քընած եմ լինում. գլուխս կարպետի տակիցը հանում եմ, որ տեսնեմ լուսացել է, թէ դեռ մութն է: Հէնց որ աչքս բաց եմ անում որ հերթին մտիկ տամ, մէկ էլ տեսնես — ծըլթ,— աչքիս միջին... բա սրան մի դատաստան չըկայ:

— Ինչու չըկայ, եթէ կըյօժարիս:

— Կըյօժարիմ, աղա, կըյօժարիմ. ինչ որ դու կըհրամայես, ես յօժար եմ:

— Շատ լաւ: Քո տունը կաթելու համար դու պէտք է այնքան օր բանտումը նստես, որքան օր որ կաթել է:

— Վո՞ւյ, աղա, այդ ի՞նչ ես հրամայում: Ես էլ հէնց իմացայ թէ մի լաւ բան պիտի ասես: Համ իմ տունը կաթի, համ ես բանտ նստեմ. այդ ի՞նչ դատաստան է:

— Շատ լաւ դատաստան է և շատ էլ արդար: Եթէ մի կծոտող շուն լինի և չըկապեն նրան, նա էլ սրան-նրան կծի, դրա համար ո՞ւմ կըպատժես դու, շանը, թէ տիրոջը:

— Ի հարկէ, տիրոջը. շանիցը խօմ ատգանք չե՞ս առնիլ, պէտք է տիրոջիցն առնես. շունն ի՞նչ գիտէ պատիժն ինչ է:

— Ողորմի քո հօրը: Ես էլ հէնց քո բերանովը կանեմ քո դատաստանը: Քո տունը խօմ ինքը չի իմանում, որ կաթում է. բայց դրա համար դու պատժի արժանի ես, որովհետեւ այն տեսակ հող չես ածում և այն ձևով չես շինում, որ չըկաթի:

— Հա... աղա, դու ինձ յաղթեցիր: Ես հէնց իմացայ, թէ քեզ կըկապեմ, բայց չեղաւ, լաւ տեղ չըմթնացրի, ասաց Կիրակոսը և գլուխը քորելով դուրս գնաց:

74. ԽՈՋԱՐԱՆԻ ԲԻՆԱ

Խիտ անտառի մուծ խորքումը
Մի տեսակ խուղ կայ շինած,
Անդուռ, անպատ, անպատուհան,
Գերաններ են թեք դրած:

Ցերեկն այնտեղ մարդ չի լինում,
Թէն լիքն է պաշարով.
Թուրքեր, քրդեր չեն մօտենում,
Խուղը մնում է ապահով:

Միակ շէնքն է, որ ազատ է
Գող թուրքերից, քրդերից,
Որովհետեւ խողի մսի
Հոտ է գալիս այնտեղից:

75. ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵՆԴԱՆԱԼԸ

Ա.

Մայիս ամիսն է. դարունը իր բոլոր փառաւորութիւն-
նով ամեն շնչաւորների վրա իր հրաշալի տպաւորութիւնն
է ներշնչել: Վարդահոտը՝ բարակ գեփիւռի շորհիւ ամեն
կոմը հետդ ման է գալիս. լեռ ու գաշտ կանաչներով,
սէզներով և սիրի-սիրի համեստ երեքթևեան խոտերով
զարդարւել են. հազարաւոր գոյնգոյն ծաղիկները երե-
սիդ ծիծաղում, խաղում են և առհասարակ մի բուռը հող
եղած տեղը բուսական թագաւորութիւնը իր գահն է դրել:

Քարափների ծերպերիցն էլ կեանք է արտադրում.
մի կտոր կոշտ ընկած տեղն էլ կանաչի գլուխ է դուրս
ցցւել. էլ ապառաժ ու մերկ գետին չի մնացել: Սքանչե-
լի է մայիսը: Թռչուններն իրանց աղւամազ ձագերի հա-

մար կերակուրներ են տանում: Ո՛ւր է վազվզում օդի մէջ
ծրւծրաւով ծիծեռնակը: Նայիր այն ճնճղուկի՝ փայտփո-
րի բներին. ինչպէս քնքուշիկ ձագուկները՝ դեղին երիզը
կտուցի չորս կողմը, բաց են անում իրանց բերանները և
լեզուկները հանած ճիչ ու ծրուց բարձրացրած՝ կերակուր
են խնդրում իրանց մօրից. ինչ քաղցը ճուղիւն են
բարձրացրել:

Սակայն այնպէս չէ կարգադրել բնութեան ամենա-
զէտ Արարիչը. թող ինչքան ուզում են սիրուն ճուղիկ-
ները միմեանց առաջը կտրեն. մայրը իր կարգը լաւ գի-
տէ. նա հերթը չի կորցնում, իր հաշւի մէջ չի սխալւում.
նա լաւ գիտէ, թէ առաջ կերակուրը ո՞րի բերանն է դը-
րել. նա դեռ այն էլ է հասկանում, թէ իր ընկեր արուն
ո՞րին է կերակրել: Նա ուրախանում է իր նախշունիկնե-
րի վրա. մի րոպէ էլ կանգ է առնում բնի մօտ, քրքը-
րում է կտուցիկով ձագերի դեղին, փափուկ բուրդը,
փափկացնում է նրանց անկողինն ու թռչում կրկին դէպի
դաշտ:

Բ.

Ինչ ախորժալուր է հովաական սրնգի ձայնը մայիս
ամսին, երբ նա մի քարի վրա նստած, կամ լեռան գլը-
խին թեկնած՝ սուլում է ինքնագոհ: Դուք չկարծէք, թէ
նա միայն իր սրտի ուրախութեան համար է ածում, ո՛չ,
նա դրանով հասկացնում է իր սիրելի հօտին, թէ ժա-
մանակ է ժողովւել իր չորս կողմը և գնացքն ուղղել դէ-
պի փարախը, ուր սիրունիկ գառներն սպասում են լսելու
իրանց մայրիկների մայիւնը:

Ո՛հ, ինչ հրաշալի տեսարան է, ինչ քաղցր րոպէ-
Պառնները լսում են հեռից մօր ձայնը և անհամբերութիւ-
նից ուզում են կոտրատել գլուկի¹⁾ դուռը, դուռը

¹⁾ Փարախ՝ ցանկով պատած:

Թափւել՝ դիմաւորելու ամենաթանգագին մօրը, որ իրանց համար կուրծը լի ակորժահամ կաթն է բերում: Մինչև որ հովիւը բաց կանէ գըլուկի դուռը, ուլերը՝ այդ ճարտիկ պատիկ սատանաները, քիչ է մնում որ բարձրանան նրա ուսերը:

Նախանձելի է հովւի դըռնիւնը հօտի վերադառնալու ժամանակ: Ուլերի ու զառների մկըկոցը, այժ ու ոչխարի հարայ-հրոցը նրա սրտի վրա անպատմելի տպաւորութիւն են գործում: Ոչ ոք չի կարող բոլոր ցաւերը չըմուռանալ այն միջոցին, երբ գառնուկներն իրանց փափրիկ դմակները շարժելով, և ուլերն իրանց անհանգիստ պոչիկները խաղացնելով՝ իրար գլխով են դիպչում:

Գառն ու ոչխարը իրար են խառնւում և նրանցից իւրաքանչիւրն աշխատում է գտնել իր մօրը կամ ձագին: Բաւական է, որ մաքին մի փոքր հոտոտէ, իսկոյն յետ է խփում իրան մօտեցող օտար գառանը և հոտոտելիքը դէպի վեր բռնած՝ ցատկում է դէպի այն կողմը, ուր իր սիրելի հարազատն է: Մօր անոյշ մայիւնը և խանդաղատական ակնարկը թափանցում է անմեղ գառնուկի սիրտը և վստահութիւն է տալիս նրան վազելու դէպի ինքը եկող ոչխարի կուրծը. իսկ վերջինս իսկոյն ոտքերը յետ է բաց անում և թոյլ է տալիս ամենասիրելի դաւակին փշիշալով ծծել մօր պտուկները: Եւ սրտի ուրախութիւնն ու մայրական քաղցը գգւանքն աւելացնելու համար՝ նա անդադար լիզում է փոքրիկ գառնուկի թաւշանման մորթը:

Անխիղճ են այդ միջոցին մարդիկ. նրանք իրանց կենսական պիտոյքը հայթայթելու համար, խլում են խեղճ գառան բերնից նրա մօր պտուկը և կաթնի մեծ մասն իրանք են կթում: Անբան անասունն ի հարկէ լաւ դիտէ մարդկանց անիրաւութիւնը. ինչքան էլ նրանք կթեն, նա իր գաւակի բաժինը թաքցնում է կուրծի մէջ:

Ուշադրութեան արժանի է նաև կթողներ իրարան-

ցումը: Գալիս են մանկահաս հարսները և մատաղահաս աղջիկները. նրանք լաւ դիտեն ձաշւայ կթի ժամանակը: Գիւղական փարախներն առհասարակ շինւած են լինում գիւղի մօտիկ, մի ձորամիջում կամ բլրի ստորոտում, քամուց և տօթակէզ արեգակից ապահով: Եւ անս մեր ամօթխածներն ուսում են կամ շալակում կովկիթն ու կճուճը, գլուխներին են դնում կաթ-քամիչն ու մաղը և գիւղից միասին դուրս գալիս՝ երեք-երեք չորս-չորս, խումբ-խումբ բաժանւած՝ խնդալով կատակներ անելով գալիս են փարախը և սպասում են հօտի վերադառնալուն արօտից:

76. ԳԱՐՆԱՆ ԳԱՆՈՒՍՏԸ

Անցաւ ձմեռը, եկաւ վառ դարուն,
Ձարթնեց իր քնից ամբողջ բնութիւն.
Ամեն առարկայ շունչ-հոգի առաւ,
Եւ սիրոյ ողջոյն դարնանը տըլաւ:

Օղը մարուր է, արեր պայծառ,
Կանաչ են դաշտեր, սար, հովիտ, անտառ.
Եւ սրլսրլալով զեփիւռը մեղմիկ,
Գալար բոյսերին ասում է նանիկ:

Անս արտոյտը զայլայլիկներով
ձեղբում է օղը քնքուշ թներով,
Եւ սիրով վառւած քաղցրաձայն սոխակ
Գտել է վարդին, երգում անուշակ:

Սարերի գլխի ձիւները յստակ
հալում են, կաղմում կարկաշուն առաւի.
Նրբա ափերին գոյն-գոյն ծաղիկներ
Ներկայացնում են հրաշալի պատկեր:

Ժայռի կատարին, բարին տւած թինկ,
նստած է հովին, սուլում է սրինդ,
Ու նրա չորս կողմ փռւած այծ, ոչխար,
Կարծես թէ բռնած լինին սիրուն պար:

Այսպէս ամեն տեղ խինդ ու ցնծութիւն,
Ուրախ են մարդիկ, ուրախ բնութիւն.
Գարունը բերաւ անուշ եղանակ,
Վանեց ծուլութիւն, շնչեց աշխատանք:

77. Ա.Ռ.Ա.Ի.Օ.Տ

Առաւօտ է: Ամենքը շարժողութեան մէջ են: Գիւղա-
ցիներն արդէն դարձել են այն փոքրիկ թռչնիկի ձայ-
նից, որ գալիս նստում է երդիքների վրայ ու կանչում.
«Լծէ, լծէ»: Նրանք արդէն լծել են իրանց եզներն ու գո-
մէշները և բաւական վարել են գետինը: Տների մէջ մա-
տակներն ու կովերը կթել են: Ոչխարների հօտն էլ դաշ-
տումը մատղաշ արօտներից արդէն մի քաղցր նախաճաշ է
արել: Տանտիկիներն էլ կովերն ու հորթուկներն է դուրս
հանում:

Գիւղի աղջկէքը խումբ-խումբ դնում են դէպի կա-
նաչ մարգագետինը, ծաղիկները կոխելով, ծաղիկներ քա-
ղելով և իրար վրայ ածելով, ծիծաղելով, խայտալով: Նը-
րանք հանդիպում են կաքաւների երամին, լորին, ար-
տուտիկին, որոնք խոտերի տակից թռչկոտում են թփից
թուփ, ուղեհալով իրար նմանելի. դու ասա՝ աղջկէքը
թեաւոր թռչուններին, թէ՞ թռչունները ոտնաթոռիկ աղ-
ջկանց: Նրանք անցնում գնում են առաջ՝ բանջարներ
ժողովելու և կանչելու, աղջկէքը՝ «քան, քան». կաքաւները՝
«գան, գան»:

Կռունկը երամով կարաւան է կազմել սլաքաձև, օդի

բարձր տեղերով անցնելով՝ «կռոկ—կռոկ» է կանչում:
Ծառայ եմ ձայնին:

Երկարասրունք արագիւր կտուցը սրած՝ բոյնից դուրս
է եկել, «հօդ—հօդ» ձայնելով դէպի դաշտն է վազում ջրի
ու ցամաքի օձերը բռնելու և սպանելու:

Ձկնկուլը գետերի ափերն է վազում ու «ձըկ—ձըկ»
կանչելով՝ ձուկ-մուկ է որոնում՝ կուլ տալու:

Բադն ու սագը ջրերի վրայ նստած՝ կայտառ նաւա-
վարների պէս թուրոտում են ու երգում:

Սանրակատար յոպոպը անհանգիստ ուստոստում է և
անդադար աղաղակում. «յոպ-յոպ»:

Դեղնապորտիկը փափուկ ու մաքուր, ձերմակ ու դե-
ղին շորեր հագած՝ փոքրիկ մացառների ու թանձր խո-
տերի միջիցը գլխիկը ցոյց տալով ու թաքցնելով՝ իր ձայ-
նը է լսեցնում:

Սոխակի ձայնն էլ լսում է բոլոր երգողների ձայ-
ների հետ և ամեն խողի ուշք ու միտքը վերացնում:

Բարբարոս բազէն որոտացող ձայնով վեր ու վայր է
սլանում՝ մի անմեղ ու անզգոյշ աղաւնի կամ տատրակ
պատառոտելու:

Անդհները, ձրի ապրող աւաղակների պէս, մի սպան-
ւածի հոտ առել, գնում են նրա դիակի մսերը կողոպտե-
լու: Ահա արծիւն էլ երևում է. նրա հզօր թևերի բախու-
մից օդը շառաչելով պատուում է. բոլոր թռչունները
միանգամից լուռ են, մինչև անցնի հեռանայ այդ անեղ
ու փառահեղ թագաւորը:

78. ԼՈՒՍԱԴԷՄԻՆ

Ազատ ծովը կաշկանդել է մառախուղ,
Քամին փրչեց—և նա ցրլեց, որպէս ծուխ.

Քամին ճանալին ասաց անշարժ նաւերին.
«Լուսադէմ է, առաքաստներդ թող բացւին»:
Եւ հասնելով ծովի եզերք, նա ուժգին՝
«Ելէք, ելէք»—գործի կանչեց ամենքին:

Անտառի խորը սրլանալով՝ շրջընջաց.
«Զարթիր, անտառ, կանաչ կուրծքդ շուտով բաց».
Թռչնիկներ աչքից խլելեց անուշ բուն.
«Երգէք»—հրնչեց նրա շունչը հովասուն.
Թռաւ նա գիւղ, գոչեց. «Վեր կաց, գիւղի մարդ,
Լոյսը բացւել, քեզ են մընում դաշտ ու արտ»:

Հասկին ասաց, սրլանալով արտի մօտ.
«Լըցւիր, լըցւիր, քեզ ժրպտում է առաւօտ».
Զանգակատան նա հասնելով՝ քաղցրալուր
Սուլեց. «Փամկոչ, առաւօտեան դանգը տո՛ւր».
Բայց երբ մըտաւ գերեզմանոցն անբարբառ՝
Խուլ հառաչեց ու ասաց.
«Քնէք հանգիստ, մեռեալ մարդիկ, բնի աշխար,
Ձեր ժամը դեռ չէ հասած»...

79. ՄԻ ՊԱՏԿԵՐ ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻՅ

Գարուն էր. տաքացել էին օրեր, բարձր սարերի հալ
ընկել ձիւներ, քըչքչան առուններ ու աղբիւրներ դաշտ ու
ձոր բռնել: Կանաչել էր խոտը, ծաղիկներ ծաղկել և ա-
նուշ բուրմունք ամեն տեղ սփռել: Մարդ և անասուն,
թիթեռ ու թռչուն ուրախ ու զրւարթ ամեն կողմ լցել...

Մաճկալը հանդում իր վարն էր անում, նախըրչին՝
դադտնակն ուսին՝ կով ու գոմշուկին արօտը տանում.
հորթթարածը իր հորթերն առած, խոզարածն իր խոզն
ու գոջին, գառնարածը՝ փափիլիկ ու նախշուն գառներն

առաջին, ինչպէս և հովիւր խուրջինը շալակած, բրդոտ
ոչխարներ առաջը ձգած, «հի, հէս, հօ, հա» բարձր բղա-
ւում, կանչում ու շրււում և կանաչ խոտում արածա-
ցընում:

Իսկ մեր թռչնիկներ, բմբուտ հաւիկներ, ծիծեռնակ,
սարեակ ու քաղցրիկ սոխակ, լոր ու մշահաւ, արտուտ
ու կարաւ, սիրուն ճըւղցով, անուշիկ նրզով, թփից ծառ
թռչում, ծառից դէպ ծաղկունք, ամենքի սիրտը իրանց
են պրաւում...

Բայց այն թիթեռներ, նախշուն բզէզներ, որ խոտե-
րի մէջ վեր վար են ցատկում, բրզզում ու տրզզում ու
յանկարծ խոտից մի այլ տեղ թռչում, դըռդռան ձայնով
թռչնոց երգերի դամբ լաւ պահում, ինչքան քաղցրու-
թիւն է մեզ պատճառում...

Բայց այս դեռ ոչինչ. ահա կէս օր է. արեւը վերե-
ւից կրակ է թափում, բաց դաշտավայրից ամենքին քը-
շում դէպ խոր խոր ձորեր և կամ տերեւոտ ու գով ան-
տառներ:

Հանդն ու արօտը պահ մի լուեցին, թռչկան հիւրե-
րից զրկւեցին, միայն դեռ հովտում, քըչքչան առւի վըշ-
ոցն է լսում: Ահա մեր մաճկալ իր մաճը թողեց, եղնե-
րի վզից սամիքն արձակեց, հոտաղ ու մշակ իր շուրջը
առած, թանէ սպասը մէջ տեղը քաշեց...

«Կերէք, տղէք ջան, ձեր ջանին դուրբան, այսօր լաւ
օր է, աջուկ է մեր բան»:

Բայց ահա հովտում մի ձայն է լսում. լուռ կացէք.
այդ հովին է իր սրինգը փչում, բրդոտ ոչխարներ ջրե-
լու տանում: Ահա ոչխարի տուտը երեաց, գլխները քարշ՝
գնում են գնում, մի-մի բառաչում, կամ թէ խոտ կծում
ու սաստիկ տաքից հազիւ հազ քայլում: Վերջապէս հա-
սան առւրի ափին, գլխներն իսկոյն ամենքը մեկնեցին ու
պաղուկ ջուրը անուշ փսսոցով իրանց քաշեցին: Սրանք

մայրերն են, բայց ուր են գառներ, սրանց զաւակներ: Նրանք քիչ հեռու մի բլրի վրա, կաթի փոխարէն խոտ են արածում, գլուխնին ծռում, դէս ու դէն նայում, անուշ մայրենով կանչում, բղաւում: Եւ ահա հասաւ կթելու ժամը. ոչխարը նստած տեղից վեր կացաւ. իսկ բլրից գառները խոնջիկ ու մուջիկ, առւի մօտ եկան... մայրը գառնուկին, գառը մայրիկին պտրում, պրտրտում է հարիւրի միջին... բառաչ ու մային ու իրարանցում, շարժում է ամենքի սիրտն ու հողին...

Տես, ահա ձայնով գտան մէկ մէկու, լռիկ ու մնջիկ կանգնեց մեր մաքին. դառնուկը առջի երկու ոտք ճկեց և մօր ստինքներ իր բերան բաշեց. անուշ մշշոցով ծրծում է ծծում, իր փոքրիկ դնչով մօր կուրծքին խփում, երբեմն էլ մօր ծիծը ատամների տակ ձգում ու կծում ու շատ ցաւեցնում, բայց ներող մայրը իր լեզուն հանած՝ սիրուն զաւակի դնչիկն է լիզում ու մի հրճանքով նրան գուրգուրում...

Անցաւ մի րոպէ. ահա կովկիթներ, կաւէ պտուկներ շրջակ ու թրջակ մէջ տեղ շարեցին և հարս ու աղջիկ՝ ձեռքերնին ծալած՝ հովիւների հետ-կիթն սկսեցին. խրժ, բրժ, խրժ, բրժ, լսում են ձայներ, փրփրում կաթնով լըցւում ամաններ, իսկ մեր հեղ մաքին միամիտ կանգնած է տիրոջ առաջին...

Երբ վերջացրին, հովիւներն իսկոյն մայրը իր որդուց նորից բաժնեցին, առաջւա կարգով արօտ քշեցին...

Սիրում եմ, այո, զարնան եղանակ,

Երբ որ ծաղկում են հանդ ու դաշտորայք,

Անցնում եմ յաճախ ես նրանց միջով,

Եւ միշտ հրճւում եմ բնութեան տեսքով...

80. Հ Ո Վ Ի Ի

Ծառի հովանին, տիւրի շրջին,
Տխուր ողբերգակ աղբիւրի շաշին,
Հաճելի դիրքը զմրուխտ կանաչով,
Մի սքանչելի գեղեցկութիւնով
Միշտ ասում են բեզ.—Ո՛վ դու անցաւոր,
Ո՛վ ինքնահաւան դու ճանապարհորդ,
Ինչո՞ւ չես գալիս այս հաղարաւոր
Բարութեան լինում մասնակից, կցորդ:
Եւ ահա հովտից մի բաղցր քամի
Բերում է իր հետ աննշան ձայներ:
Լաւ ականջ գիր դու... Այն խաշնարածի
Սրնդի երգն է: Եկել է գիշեր.
Կանչում է դառներին հանգչիլ խաղերից,
Եւ պատըսպարելի պատառող զայլից:

81. Մ Ի Յ Ր Գ Ի Ի Ղ Ո Ի Մ

Սիրելի բաղաբացի ընթերցող, թէև բեզ մի քիչ անախորժ կթելի ինձ հետ պտրտել գիւղի մէջ, ուր առաջին անգամ ոտք պիտի դնես և ուր չես գտնիլ այն մեծ-մեծ տներն իր կարքուսարքով, այն լայն-լայն փողոցներն իր դրաւիչ խանութներով, այն կոկիկ հագնւած մարդ ու կանայք, որ անգաղար չափչւրփում են վերուվար, մի խօսքով այն նիստուկացը, որին դու սովոր ես, սակայն արժէ զոնէ մի օր գիւղականի պարզ կեանքը տեսնել և նրա միտած կտուրի տակով անցնել...:

Ահա մօտեցանք. տեսնում ես այն քարաժայռին կըպած հարիւրաչափ տները, որոնց երդիկից ծուխ է բարձրանում և ուր լսում են շների հաչոցը, աքաղաղների

կուկլիկուն, եղան ու կովի բառաչք, գոմշուկի տըրլըն-գոցն ու ձիաների խըրխինջը. մի գիւղ է:

Կանգնիր մի ըռպէ. ահա մեր շինականը՝ մոթալ փա-փախը գլխին, տրեխները հաղած, խուրջինն ուսին՝ հան-դըն է շտապում եղներն առաջին:

Ահա նախըջին, պոռոգ հացերն իր մէջքին կապած, գիւղի մի ծայրում նախիրն է սպասում, իսկ զամփռ շու-նը պոչը վեր տնկած, դէսուղէն է նայում:

Տես այն փայտհատը չըւանն ուսովը, ցաքհատը դօտ-կում, ճախեր կտրելու անտառ է գնում. իսկ այն ծերու-նին՝ ցուպը դէմ տալով, պարկը շալակած՝ ջաղաց է տա-նում:

Ահա հնձուրը իրան մանգաղով, խոտհար, այգեպան գերանդով, բահով, ծիծաղ ու ժպիտ ամենքի գէմքին, գնում է մէկը գէպի իր արտը, միւսը իր արօտ, երրոր-դը այգին...

«Դը՛նգ, դը՛նգ, դը՛նգ»...

Այս առաւօտեան ժամի կոչնակն է. դէ, մտնենք գիւ-ղը: Նայիր, ինչպէս ծերեր ու պառաւներ փայտերը տըմ-տմբացնելով եկեղեցի են գնում, իսկ հարսները քըթկա-լով բերանները ծածկած, աղջիկները կարմիր աղլուխը գլխներին փաթաթած, կժերն ուտերին՝ գէպի աղբիւրն են վազում: Տես այն տանտիկինը՝ թոնրի մօտ նստած, հացհանը կողքին, տէփն իր ձեռքում, տան հացն է թը-խում, իսկ իր աղջիկը թաբախը գլխին պիւլերն է կրում:

Ահա մի ուրիշն աւիլը ձեռքին տան բակն է աւլում, իսկ նրա դրացին իր հաւ ու ճուրին կուտ է շրպրտում:

Տես այն կնիկը՝ կովկիթը ծնկան՝ կթում է կովեր, իսկ իրա մարդը, ուրաղը ձեռին՝ շինում է լուծեր...

Անցնենք միւս կողմը. նայիր այն տղաներին, որոնք գլխաբաց, ոտաբաց՝ որն այժն է տանում արածնցնելու, որը հորթի կապը բռնած՝ հտեից քաշ է տալիս, որն է-

շըն առաջին չո՛ւ-չու է անում, այնտեղ մի պառաւ ճախ-րակ է մանում, իսկ իր հարսները ոստայնը հինաժ՝ կար-պետ են գործում...

Սիրելի քաղաքացի, թողնենք մի ըռպէ փողոցներն ու սրահները և մտնենք տները: Կասկածում ես, որ քեզ չեն ընդունիլ. ո՛չ, գիւղացու դուռը բաց է ամենքի հա-մար, ուր որ գնաս, աչքի՛ վրայ տեղ ունիս. մտիր համար-ձակ...:

Տեսնո՞ւմ ես այս մխոտած մեծ տունը, որ չորս հըս-կայ սիւնների վրայ կռթնած մի դուռն ունի միայն ու մի երդիկ, որից թէ լոյսն է մտնում և թէ օջախի ծուխը բարձրանում: Այստեղ աչքի չեն ընկնում մեր աթոռներն ու սեղանները, հայելիքն ու կանթեղները, շողշողուն դար-դըն ու վարդարանքը. ։ Մաստաղը սե կոճերն են, յա-տակը՝ չոր հողը, կահկարասիքը՝ կարպետներն ու գորգե-րը, կաթսաներ ու կճուճներ, թաբախներ ու գուշեր, բո-խու, կոմգուկի, դանդուռի ու խիարի օջնակներ, պանրի մոթալը, եղի ու թանի կարասները, ալրի ամբարը, սի-սեռի ու լոբու չըւալները, սոխի ու սխտորի շարոցները, պատին քաշ արած ժանգոտ թուրն ու հրացանը, դռան մօտ ընկած խոփն ու ձևիչը, կացինն ու ցաքհատը:

Ահա այս կտուրի տակ է ապրում մեր գիւղացին իր եղբայրներով, որդիներով, հարսներով ու թոռներով, ո-րոնց թիւը հասնում է երեսնի, քառասնի:

Այս կտուրի տակ է անցնում և նրա ուրախութեան ու տխրութեան ժամերը...

Գուզես տեսնել ցորենի ու դարու հորերը, գոմանո-ցըն ու ախոռը, կալն ու մարաքը, բոստանն ու այգին, բայց այդ էլ մի ուրիշ անգամ...

Արդէն կէս օր է, հնձուրի ճաշի ժամանակն է. նա-յիր, տանտիկինը վեր կացաւ, կրակը թեժացրեց, կասկա-րանքն ուղղեց ու թանով լիբը կաթսան վրան դրեց... օ-

ջախը վրթվելը թու՞մ է, ծուխը քուլա-քուլա երգիկից բարձրանում և մեր տանտիկինը՝ աչքերը ջրակալած, շերեփը ձեռքին՝ կաթսան է խառնում... Ահա պլլթպլլթաց, եփ եկաւ... աղն ու բրինձը ձգեց... մի քանի պլլթպլլթոց էլ ու թանապուրը պատրաստ է...։ Տես, բոյը ու եղբայր դուրս եկան տանից, մէկը հացն ու պանիրը, սոխն ու մածնի բսակը շալակին, միւսը սաթլով թանապուրը ձեռքին, քրչփրչալով տանում են իրանց հօրը...։

Թողնենք տղաներին, աղջիկներին հանդի ու այգիների ճանապարհը բռնեն՝ հնձուրի, մշակի հացը տանեն, մենք դառնանք տանեցիկներին, որ ձեռքերը լրացած հստել են ճաշի։ Բայց այն ճաշը չէ, ինչ որ քաղաքում սփռոցի տեղը փայտէ թաքախն է, դանակ-չանգալի՝ իրանց հինգ մատները, սռւպ ու բուլիօնի՝ թանովն ու մախոխ, կատլետ-ժարկոյի՝ փիփերթն ու գունդ սոխ։

Ուտում է ախորժակով մեր գիւղացին, ցուրտ ջուրը գլխին խմում, փառք տալիս Աստծուն, երեսը խաչակրնքում ու նորից իր գործն սկսում...։

Երեկոյ է։ արեւ անցաւ սարի քամակը, գիւղը նորից կենդանութիւն առաւ. մի կողմից լսում է գզրի ճրղճրղոցը, որ կուտուրներին կանգնելով՝ յայտնում է տանուտէրի հրամանը. միւս կողմից մարդկանց հարայ-հրոցը, շների, ձիերի, կովերի խառն աղաղակը։ Հոտաղ, հնձուր, նախըջի, հովիւ, այգեպան, պարտիզպան ամենքն էլ դառնում են տուն, որը երգում է, որը շրշրւում, որը դուդուկը փչում կամ ձիւն, էշին դահ ու չու ասում...։

Ահա մեր գիւղացին իր տուն հասաւ, անասունները տեղաւորեց, գլխին հաւարեց ընտանիքը և լուսնի լուսով իր ընթրիքն է անում...։

Գիշեր է... բաց երկնքի տակ մի չոր անկողնում բընած է գիւղացին...։ ձայն-ձուն չըկայ, քնած է և բոլոր գիւղը. միայն գիշերային այգ լուլթեան մէջ երբեմն-եր-

բեմն լսում են ծծկեր երեխաների լացի ձայնը, գորտերի կռկռոցը, մթեղների տզտզալը և շների հաչոցը...։

Աստղերը վերևից պլպլում են, լուսինը ծառերի ճրղներից, տների երգիկներից թափանցելով՝ լուսաւորում է յոգնած մշակների սեացած դէմքերը...։

Բարի գիշեր ու հանգիստ բուն, չարքաշ գիւղացի-բեզ էլ բարի գիշեր, փափկասուն քաղաքացի...։

82. ԳԻԻՂԻ ԺԱՄՐ

Տան-դօ, տան-դօ... Նազլիւ, վեր կաց,
Արեն արդէն մայր է մտնում.

Տես, Խաթունն էլ գործը պրծած
Փողոցումն է, ժամ է շտապում։

Ժամը տըւին—տան-դօ, տան-դօ,

Տէր, փառքդ շատ. տան-դօ, տան-դօ...

Շուտով նախիրն հանդից կըզայ.

Գրնանք որ շուտ էլի յետ գանք,

Կովը կթենք, թը՛ւ-թը՛ւ կաթ տայ,

Կովը կթենք, մեր ցաւն հոգանք...

Ա՛խ, Նազլիւ ջան, չես իմանում—

էգուց էլի աղան կըզայ.

Նրա սիրտը միշտ անկշտում,

էլ ամպի պէս պիտի գողայ.

«Ջուտով, Գրիգոր, փողերը բեր...—

էլի չըկայ. կովըդ հանիր»...

Ա՛խ, Նազլու ջան, այն ինչ բան էր,

Միտդ է, հերու... Տէր, դու փրկիր։

Հայրիկդ արդէն գընացել է
Որ փող ճարի. երբ պիտի դայ,
Տեսնենք մէկը խղճացել է...
Ա՛խ, սե օրը Տէրն էլ չըտայ:

Շուտով, նազլու, գընանք ժամը,
Ազօթք անենք. բո ձայնն Աստուած
Չուտ կըլսի—այս անգամը
Մեզ չի թողնիլ անկով, անհայ...

Բարի մարդիկ միշտ կըլինին,
Հայրիկդ հետը փող կըբերէ.
Փողը կըտանք չար աղային,
Որ մեր հորթուկն էլ չըխըլէ...

Տան-դօ, տան-դօ... նազլու, գընանք.
Արեն արդէն մայր է մտնում,
Էդուց տեսնենք, որ վեր կենանք,
Ի՞նչ նոր արեւ է մեզ ծագում...

Ժամը տըլին—տան-դօ, տան-դօ.

Տէր, փառքըդ շատ, տան-դօ, տան-դօ:

83. ԳԱՐՈՒՆՔԻԱ ՄԵԾ ՏՕՆԵՐԸ

Մ Ե Ծ Պ Ա Ս

Մեծ պատն ու ձմեռը շատ նման են միմեանց:

Մեծ պատը ապաշխարութեան պատ է. ափսոս միայն,
որ աւելի նրանք են ապաշխարում, որոնք ոչինչ մեղք
չունին:

Մեծ պատին քաղցր կերակուրներից զրկում ենք և
ուտում թթու, կծու, դառը, աղի, տըտիպ և ամեն տե-
սակ անհամ ու անհիւթ բաներ:

Չատիկը որ գալիս է, պըծնում ենք այդ տեսակ կե-
րակուրներից:

Չատիկը որ կայ, Մեծ պատի Գարունն է: Կարծես
հարազատ եղբայրներ լինին—Չմեռն ու Մեծ պատը և Գա-
րունն ու Չատիկը:

Մեծ պատի վերջերին՝ դաշտային տեղերումը հասնում
են տեսակ-տեսակ կանաչեղէններ ու սուկեր, բայց դը-
րանք ամենն էլ միեւնոյն գաւառումը չեն լինում:

Մի տեղ լինում է փիփերթ և աւելուկ, մի տեղ
կըմզուկ, ձնեփակ և խաղաղ. մի ուրիշ տեղ՝ տոմբալան,
խնջող, շրէշ և ուրիշ կանաչեղէններ:

Այդ խոտերը եփում են դառը կամ քաղցր ձիթով և
կամ շոք շոք: Տաւարածները հանգումը եղինձ են ու-
տում, որ առաջ աղով տըրորում են բուռներումը. ուտում
են և կոթ խաշ տըլած ձնեփակ, որ շատ համեղ է
լինում:

Եթէ Մեծ պատը ձմեռաւ կարճ օրերին լինէր, շուտ
անց կըկենար, բայց մեծ պատին օրերը երկարում են:
Օրէնը հինգ անգամ հաց ենք ուտում, էլի չենք կշտանում:

Լորին ու սիսեռը, ոսպն ու մաշը, բակլան ու կար-
տոփիլը թէպէտ բարի պտուղներ չեն, բայց ամեն տեղ
չեն էլ գտնում, որ էլի, ինչ կուզի լինի, սոխ ու սըխ-
տորից, զոխ ու բոխից աւելի սնունդ կըտան մարդու:

84. ՕՐՕՐՈՅԻ ԵՐԳ

Արի, իմ սոխակ, թող պարտէզ, մէրին,
Տաղերով ըուն բեր տղիս աչերին.

Բայց նա լալիս է. դու, սոխակ, մի դալ,
Իմ որդին չուղէ տիրացու դառնալ:

Ե՛կ, արեղաձագ, թող արտ ու արօտ,
Օրօրէ տղիս, քնի է կարօտ.

Բայց նա լալիս է. դու, ձագուկ, մի գալ,

Իմ որդին չուզէ արեղայ դառնալ:

Թող դու, տատրակիկ, քու ձաղն ու բունը, Վուվույով տղիս բեր անուշ բունը.

Բայց նա լալիս է. տատրակիկ, մի գալ,

Իմ որդին չուզէ սգաւոր դառնալ:

Կաշաղակ ճարպիկ, դող, արծաթասէր,

Չահի զըուցով որդուս բունը բեր:

Բայց նա լալիս է. կաշաղակ, մի գալ,

Իմ որդին չուզէ սովազար դառնալ:

Թող որսըդ, արի, քաջասիրտ բազէ:

Քու երզը զուցէ իմ որդին կուզէ.

Բազէն որ եկաւ, որդիս լռեցաւ,

Ռազմի երգերի ձայնով քնեցաւ:

85. Ծ Ա Ղ Կ Ա Զ Ա Ր Դ

Մեծ պասը ամբողջ վեց շաբաթ տխուր ու բարկացած մնալուց յետոյ, յանկարծ սկսում է ծիծաղիլ, խնդալ, ուրախանալ:

Այդ լինում է ծաղկազարդին:

Ամբողջ աարւա մէջ եկեղեցին ոչ մէկ անգամ այնպէս լիքը չի լինում, ինչպէս Ծաղկազարդի գիշերը:

Մեծ ու փոքր, ծեր ու մանուկ, մարդ ու կին, նորահարսներ ու նորասիրեսէք, նշանած ու նշանւելու տղէք ու աղջկէք, հանդերից հաւաքւած տաւարածներ, հովիւներ, խոզարածներ,—մի խօսքով՝ ամենքը, ամենքը Ծաղկազարդի գիշերը ժամուռն են լինում.

Հէնց որ մտնում ես եկեղեցին, կարծում ես թէ մի հարսնքատուն ես մտել: Ամենքն էլ իրանց հին ու կեդտոտ հագուստը փոխած, նոր զարդարանքներով զարդարւած, մաքրւած, զեղեցկացած:

Եկեղեցու պատերի, սիւների, ջահերի, աշտանակների վրա էլ տեղ չի լինում, այնքան մոմեր են լինում վառած: Բացի դրանցից ամեն մի հոգի մէկ-երկու վառած մոմ էլ ձեռին է ունենում բռնած: Նշանած աղջկերանց ձեռքի մոմերը ոսկի վարադով նախշած են լինում:

Եկեղեցու մէջ այնպիսի աղմուկ ու աղաղակ է լինում, որ չի լսում, թէ տէրտէրն ինչ է ասում, տիրացուն ինչ:

Փոքր երեխաների ճիչն ու աղաղակը, հարսների քրչ-փրչոցը, տաւարածների քրքոցը, ծերերի հազալը, ժամհարի բարկանալը, այդ ամենն իրար խառնւած, եկեղեցին շինում են մի ճշմարիտ որ հարսնքատուն: Ճոռանն ու ճշանակն էլ միասին հարիւր երեխայի ձեռքում, մի այնպիսի աղմուկ ու աղաղակ են բարձրացնում, որ կարծես եկեղեցու պատերի բոլոր քարերը լեզու առած՝ դուռալիս լինին: Եւ շատ ճիշտ է կատարւում այն ասածը, թէ, «Եթէ մարդիկը լռեն, քարերը կաղաղակեն»:

Այդ խօսքը Քրիստոսի ասածն է: Նա որ Երուսաղէմ էր մտնում, քաղաքի բոլոր երեխայքն ու ծերերը գնում են նրա առաջը, ձեռքերին ձիթենու և արմաւենու թարմ ճիւղեր բռնած, և միաբերան կանչում են.

— Բարձր, հազար բարով ես գալիս Դու, օրհնեալ և բարի լինի Քո գալուստը, Քեզ Աստուծ է ուղարկել մեզ մօտ, որ մեզ ազատես գերութիւնից...

Այս որ լսում են քաղաքի իշխանները, սաստիկ բարկանում են և ասում են Քրիստոսին.

— Ասա այդ մանուկներին ու ծերերին, որ լռեն և քեզ այդքան փառք ու պատիւ չըտան:

Այդ ժամանակ Քրիստոս նրանց պատասխանում է.

«Եթէ սրանք լռեն, քարերը կաղաղակեն»:

Ծաղկազարդը իր այս կերպարանքով մեր այն տօներին է, որոնց մէջ մարդկայինը աստուծայինի հետ,

երկրայինը երկնայինի հետ, ազգայինը եկեղեցականի հետ
այսպէս հաշտ ու դեղեցիկ կերպով խառնւած, միացած է:

Այս փօնի մէջ մարդ աշխարհ տեսնում է, որ մեր
Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսը, Նա, որ այնքան սիրում էր
երեխաներին և գեղեցիկ խրատներ էր տալիս, — մտել է
մարդկանց մէջ և ուրախակից է նրանց ուրախութեանը:

Ահա ուռի ճղներէից մեծ-մեծ խուրձեր կապած՝ դը-
րած են եկեղեցու մէջտեղը:

Երբոր ժամանակը հասնում է, վրա են թափւում և
կոտորւում:

Պէտք է տեսնել, թէ ինչ ճրութճրութոց է բարձրա-
նում, ինչպէս շտապում են ամենքն էլ, որ մի-մի ճիւղն
ուռնեան ձեռներին և նրանով դիմաւորեն Քրիստոսին,
ինչպէս որ դիմաւորել են նրան երուսաղէմացիք արմա-
ւենու և ձիթենու ճղներով:

Երբոր ժամասացութիւնը վերջանում է, դեռ լոյսը
բացւած չի լինում: Ամենքն էլ դուրս են գալիս և տուն
գնում խումբ-խումբ, ճղները ձեռքներին, վրան մոմեր վա-
ռտած:

Այս ու այն կողմ ցրւելով, ամբողջ գիւղը լուսա-
ւորւում է: Ամեն դռան, ամեն կտրի, ամեն փողոցում
լոյս է երևում և ամեն կողմից ուրախութեան ձայներ են
լսւում:

Վերջապէս ամենքն էլ մտնում են իրանց տները,
ճղները խրում են պատերի արանքները և սուրբի պէս
պահում: Մոմերն էլ հանգցնում են, որ երբ, Աստուած մի
արասցէ, տան մէջ մի նեղութիւն պատահելու լինի, կամ
կարկուտ լինի գալիս, վառեն:

Այսպէս ամենքն էլ ուրախ են լինում այդ օրը, ամ-
ենքն էլ հաղորդւում են. բայց ամենից շատ ուրախ են
լինում այն նշանւած աղջկէքը, որոնք խնամոնց տանից
լաւ լաւ ընծաներ են լինում ստացած եկեղեցումը:

86. ՓՐԿՉԻ ԴԱԼՈՒՍՏԸ

Փրկիչն եկաւ, մրտաւ քաղաք,
Ցընծանք, եղբարք, միաբան,
Համբոյր իրար, ողջոյն կարգանք,
Չղաղրենք դոչել «ովսաննան»:

Փրկիչն եկաւ, քաղաք դողաց,

Չարժեց հիմքը տգիտութեան՝

Փարիսեցին է շրւարած,

Չինում է խաչ և դարան:

Խաչ, խաչ առէք, մի վախենաք

Եւ բարձրացէք Գողգոթա,

Խաչով կանգնի աւեր քաղաք,

Խաչի վրա մեզ կեանք կայ:

Դուք թափեցէք արիւն քրտինք,

Թող լան դրստերք Սիօնի,

Դուք զոհեցէք և ցընծացէք,

Չեզ յարութիւն կրկնի:

87. Չ Ա Տ Ի Կ

Ծաղկազարդից մի շաբաթ անցած՝ դալիս է Չատիկը:
Այդ վերջին շաբաթն այնքան երկարանում է երեխաների
համար, որ նրանց թւում է, թէ մեծ պասը էլի նոր մէ-
կանց սկսել է:

Երեխէքը մի-մի կարմիր ձու ձեռքերն առած, մտիկ
են տալիս վրան, բերանների շուրջ գնում է, բայց ուտե-
լու իրաւունք չունին: Պաշարչում են, դնում գրպաննե-
րումը, մէկ էլ հանում, մէկ էլ պաշարչորում, դնում ծոց-
ներումը, էլի հանում, էլի պաշարչում...

Խեղճ երեխէքն այսպէս տանջւում են, մինչև լսում են զանգի ձայնը, վազում են եկեղեցի, ձուռն կճպում, պատրաստ պահում, և հէնց որ տէրտէքն ասում է՝ «Առէք կերէք», իսկոյն բերաններն են ձգում:

Վերջապէս ժամը դուրս է գալիս, ամենքն էլ իրար Ձատիկը շնորհաւորում են՝ ասելով.

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Ձատիկը Քրիստոսի յարութեան յիշատակն է: Հրէաները Քրիստոսին խաչեցին խաչափայտի վրա այնպէս, ինչպէս որ տեսնում էք եկեղեցումը. յետոյ թաղեցին, բայց նա երեք օրից յետոյ կենդանացաւ, վերկացաւ գերեզմանիցը, զնաց իր աշակերտների մօտ և ասաց նրանց.

«Ահա տեսնում էք, որ ես կենդանի եմ: Դէ գնացէք այսուհետև ամեն երկրում և ամեն ազգի մէջ քարոզեցէք, որ ես կենդանի եմ և կենդանի կրմնամ միշտ այն մարդկանց աւտումը, որոնք կրհաւատան իմ ասածներին և կըկատարեն իմ պատւիրանները»:

Աշակերտներն էլ տարածեցին ամեն կողմ, ամեն աշխարհ և Քրիստոսի ասածները քարոզեցին:

Այդ քարոզութեան օրինակն է, որ Ձատիկին տէրտէքը պտըտում է ժողովրդի մէջ և ամենի տունն օրհնում:

88. Զ Ա Տ Կ Ի Ե Ր Դ Ը

Հողմը հնչեց ի հարաւէն,
Ազատեցան դաշտը ձիւներէն,
Բերկրութիւն է ամեն տղոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Առունները խոխոջացին,
Ծառերն բողբոջ արձակեցին,

Օդը լի է ձայնիւ թռչնոց.

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Տղայ, աղջիկ ուրախ, զըւարթ,
Փթթեցան գերդ մայիսի վարդ.

Ոխ, քէն չունի սիրտը մարդոց.

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Քրիստոս յարեաւ... կասկած չի կայ
Բնութիւնն համայն է մեզ վկայ...

89. ՀԱՅՐ ՅՈՎՍԷՓ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿ ՅԻՍՈՒՍ

«Հայրիկ, խնդրեմ ինձ ասես,

Այսօր ինչո՞ւ են այսպէս

Կարմիր հագնում ամենքը

Եւ կատարում մեծ հանդէս».

Հարցնում է Ձատիկի տօնին

Մանուկ Յիսուսն Յովսէփին,

Որ նստած էր տխրադէմ

Իր խրճիթի առաջին:

Յովսէփ տըւաւ պատասխան.

— «Կարմիր գոյնը, հոգի ջան,

Եթէ կուգես իմանալ,

Ուրախութեան է նշան.

Այսօր բոլոր աշխարհում

Ուրախութիւն է տիրում,

Արեգակն էլ երկնքից

Ուրախ զըւարթ է նայում.

Դաշտերն էլ են կարմրել,

Կարմիր ծաղկով զարդարել,

Այսօր է մեր պարտէզն էլ

Վարդի նման բաց էլել:

Տես՝ ծտերը պարտիզում
Ի՞նչ ուրախ են ճըճըւում,
Կարծես նրանք էլ մեզ պէս
Զատիկի տօն են կատարում»:

— Քսկ զո՛ւ, հայրիկ, դու միայն
ենթարկւած ես տխրութեան.
Դէմքիդ վրա չեմ տեսնում
Ուրախութեան մի նշան»:

— Այո՛, որդեակ, ուրախ չեմ,
Քեզանից ի՞նչ թաքցընեմ.
Ամեն Զատիկ լինելիս՝
Ինձ կրտսենես տխրաղէմ.

Զատիկ կարմիրն իմ աչքում
Արիւնի է փոխարկւում,
Արիւն անարատ դառին՝
Խաչ-կապ քսւած դռներին,
Որ անգրանիկ մանուկներ
Մահւան ձեռիցն ազատւին:

Մահն արիւնով է յաղթւում,
Արիւնն արնով լրացւում,
Եզիպտական ճանկերից
Արիւնով ենք ազատւում:

Այսօր կարմիր արեան տեղ
Գործ են ածում կորմրաղեղ,
Կարմիր գինի, կարմիր ձու,
Կարմիր հագուստ փառահեղ»...

Ասաց Յովսէփ և լռեց,
Դէմքն արեան պէս կարմրեց,
Որդու վրայ նայելով՝
Խոր հառաչանք արձակեց:

— Հայրիկ, հայրիկ, մի տխրիլ —

Ասաց հօրը Սուրբ Որդին, —

Ես արիւնքս չեմ խնայիլ,

Ձոհ կըլինիմ իմ ազգին:

90. Ա Մ Ա Ռ

Տարւա եղանակներն այնպէս են յաջորդում միմեանց,
ինչպէս մարդու հասակը:

Գարունը երեխայի նմանութիւն ունի: Գարունքին
ամեն ինչ նոր է ծլում, բողբոջում: Թռչնիկները դեռ ոչ
ձու ունին, ոչ ձագ: Նրանք աշխոյժ և ուրախ մանուկնե-
րի պէս անդադար թռնթռում, անդադար թռչկոտում են,
և նրանցից շատերը իբեց կեանքի մէջ առաջին անգամ
են բոյն շինում: Միւս բոլորն էլ, ինչ-որ տեսնում ենք
գարունքին — խոտ, ծառ, ծաղիկ, ճանձ, բղէղ, ամենքն էլ
երեխայի կերպարանք ու բնաւորութիւն ունին:

Երեխան քիչ-քիչ աճում, զարգանում է: Այդ աճման
շարժելիլ մենք չենք տեսնում, բայց մէկ էլ տեսնում ենք
մեծացած, հասակն առած: Գարունքն էլ այսպէս մեծա-
նալով, օրէցօր նորանոր գեղեցկութիւններ ցոյց տալով,
մտնում է իր երիտասարդութեան հասակը, այսինքն դառ-
նում է ամառն. յետոյ էլ աւելի չափահաս է դառնում,
այսինքն աշունքանում է և վերջապէս ծերանում է և սպի-
տակում, ինչպէս ձմեռը:

Ճշմարիտ որ՝ գարնանային օրերը քանի գնում, եր-
կարանում են և աւելի տաքանում: Ծաղկազարդ ծառերը
փոխում են իրանց ծաղկեայ բարուրն ու պատմուճանը և
զարգարւում աւելի խիտ ու պինդ հագուստով, այսինքն
լայն-լայն տերևներով և նրանց մէջ թաքցնում իրանց գոյն-
զոյն և անուշահոտ պտուղները: Քանի որ անմեղ երեխայ

էին, իրանց կիսամերկութիւնից չէին ամաչում, ինչպէս Ադամը, որ երբ արգելած պտուղը կերաւ, իր լուսեղէն և ծաղկեայ պատմութեանից էլ զրկեց, և ծածկեց լայն-լայն տերեւներով. որովհետեւ երեսայական անմեղութիւնը կորցրել էր և սկսել էր ամաչել իր մերկութիւնից:

Երեսանների բերանների շուրջ գնում է, երբ որ տեսնում են նորափթիթ պտուղները—շուրջ ու ծիրանը, տանձն ու խնձորը, հաղարձն ու կեռասը, դեղձն ու դամոնը:

Էլ այնքան համբերութիւն չունին, որ սպասեն մինչև նրանց լաւ հասունանալը:

Խակ-խակ ուտում են, բերաններն ուռցնում, այնպէս որ՝ էլ հաց ուտել չեն կարողանում՝ թէև փորները վեց-վեց է անում:

Եթէ մանուկներն իմանային, թէ որքան ֆլասակար են խակ պտուղները թէ ատամներին և թէ իրանց առողջութեանը, երբէք չէին ուտիլ: Ճաշակը նրանց իմաց է տալիս, ասում է՝ «խակ է, թթու է, դեռ ուտելու ժամանակ չէ, մի ուտէք», ատամներն աւելի են կրճրտում բարկանում, թէ «էլ չենք կարողանում կրծել, մեզ մի տանջէք». բայց կամակոր ու անմիտ մանուկներն ուտում են և պատիժն էլ կրում, թէպէտ իրանք չեն հասկանում, թէ այն ցաւը, այն ջերմն ու տենդը ինչից հանդիպեց իրանց:

Վերջապէս խակ պտուղները միմեանց ետևից հասունանում են: Կեռասը դեղնում կարմրում է և թուշերը պլպլացնում: Սև ու սպիտակ թութը ծածկում է ծառի յատակը: Կանաչ վարունգի հոտով ամբողջ բուրաստանը բուրում է: Նրա ետևից հասնում են և սեխն ու ձմերուկը, անուշահոտ ու նախշուն շամամը:

Ամառը երկրագործի աշխատանքի ամենաթուղ ժամանակն է: Երկրի բերքերն այնպէս շուտ-շուտ են հասնում իրար ետևից, որ եթէ տան մէջ աշխատող ձեռքերը շատ չլինին՝ մենակ մարդը կը շրջկլիւի, և ոչ մի բան էլ չի կարող անել:

Դեռ գարունքավարը, ցել անելը չըվերջացրած, խոտը գալիս հասնում է, որ եթէ շուտ չըհարւի, կըվաղանի, այսինքն հարելու ժամանակը կանցնի, կըփչանայ: Ձեռք է գարկում խոտին, միւս կողմից գարին է հասնում. եթէ թութն ունի, արագ պիտի բաշի, նա է թափւում ծառերիցը: Եթէ այգի ու բանջարանոց ունի, նրանք էլ այնտեղ են չորանում, ջրել են ուզում: Մինչ այս, մինչ այն, աշնանացանն է հասնում. նրան հետևում է գարնանացանը:

Եթէ դաշտային տեղ է գիւղը, պէտք է երեսէքը, տաւարը սար տանել. ամառւան շոքերին նրանց դաշտումը կարելի չէ պահել, բայց սարումն էլ նրանց պահող պահպանող է՝ պէտք:

Հունձն ընկնում է, մշակ չի ճարւում: Մենակ մարդն ի՞նչ կարող է անել, որ մէկին հասնէ: Մինչև մէկ արտը կըհնձի, միւսը կըկծղի:

Այսպէս՝ երկրագործի ամառնային աշխատութիւնն այնքան շատ է և բազմակողմանի, որ մի հոգին ամեն բանի հասնել չի կարող:

Այս հանգամանքը մէկ լաւ պատճառ է, որ ամենքն էլ ընկերովի աշխատեն, եղբայրները միմեանցից շուտ չըբաժանւին, մինչև որ հասած որդիք չունենան. դրացին դրացու հետ ամեն բանում հարաքաշ լինի, այսինքն աշխատակից, ընկերակից: Եւ առաջ հէնց այսպէս են եղել ամենքը: Բայց հիմա այդ ընկերութեան, եղբայրսիրութեան ոգին վերացել է մեր գիւղերից:

Ամառնային աշխատութեան շատ մեծ օգնութիւն են անում և մանր երեխէքը, թէ տղէք և թէ աղջկէք: Նըրանք եզները պահում են, խոտ ու խուրձ բարձելիս սայլի առջև կանգնում են, հոտաղութիւն են անում, բանւորներին հաց ու ջուր են տանում: Ամեն բանում թեթևաշարժ սուրհանդակի պաշտօն են կատարում, արագ-արագ ոստոստելով և ուրախ-ուրախ թռչկոտելով: Բայց լինում

են շատ ծոյլ, խլականջ, դանդաղ և անպէտք երեխէք էլ, որոնք ոչ մի բանի պէտք չեն դալիս: Ափսոս այդպիսինքնի կերած հացը:

Տղան ամեն բանում պէտք է քաջ և ճարպիկ լինի, աշխատելուց չըպիտի փախչի, բանից չըպիտի վախենայ, ամեն բան, ինչ-որ ձեռքիցը կըգայ, պիտի անի: Կարգալու ժամանակը պէտք է կարգալ, խաղալու ժամանակը՝ խաղալ, բայց բան ու գործի ժամանակն էլ պէտք է բանել, գործել: Դեռ լսած չէ, որ աշխատելուց մարդ վրնասած լինի, բայց չաշխատելու և ծուլանալու փաստը ամեն օր տեսնում ենք:

Ամառը մի գեղեցիկ պատկեր է ժրաշանութեան և աշխատասիրութեան: Ձմեռն ուսումնարանումն այնքան բան չի կարող սովորել երեխան, ինչքան ամառը դաշտումը, թէ աշխատելով և թէ իր չորս կողմի երևոյթների վրա նայելով:

Ամեն մի ծառ, ամեն մի թուփ, ամեն մի գետուն շարժման մէջ է, գործի, աշխատանքի վրայ է: Շերամը կամաց-կամաց իր մետաքսն է գործում սուս ու փուս, մեղուն իր բճիճներն է մեղրով լցնում, մըջիմն իր ձմեռայ պաշարն է տուն կրում, թռչուններն իրանց ձագուկներն են շահացնում:

Յիրաւի, ինչքան տեսնելու բաներ կան: Շերամի կերպարանափոխութիւնը, թրթուրների թևաւորելը, շերեփուկների գորտ դառնալը, մեղունների ձագ տալը, թռչունների բոյներն ու ձևները, տեսակ-տեսակ բզէզներ, գետուններ, սողուններ, ձկնիկներ, խոտեր, ծառեր, ծաղիկներ, բոլորն էլ իրանց կեանքի կայտառ ու երիտասարդ ժամանակ...

Իսկ ինձ (որովհետեւ ես հիմա երեխայ չեմ, որ թիթեռնիկների ետևից վազվզեմ, որ տեսնեմ որը որից աւելի նախշուն է)—ինձ ամեն բանից շատ դիւր է գալիս

այն, որ այդ ընդհանուր աշխատութեան, այդ ընդհանուր գործունէութեան մէջ տեսնում եմ մի շատ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն—միութիւն:

Ամեն բանի մէջ մի խմբակցութիւն, մի կապ, մի միութիւն կայ: Ի՞նչ բան է, օրինակ՝ արտը, եթէ ոչ մի խումբ անհամար ցողունների, որոնք իրար վրա յենւելով, իրար վրա շաք անելով, միասին աճում, միասին հասնում և մէկին վաթսուն և հարիւր պտուղ են տալիս:

Ի՞նչ գեղեցկութիւն կունենար մի ձմերուկ, եթէ նա մեն մենակ ընկած լինէր մի դաշտի մէջ: Բայց ուրիշ գեղեցկութիւն ունի բուրաստանը, ուր հարիւրաւոր ձմերուկներ կողք կողքի պառկած՝ իրար աւանջի քչփչում են, թէ այն օրը պարտիզպանը իրանցից քանի հատ պոկեց: Կարծես անհամբեր սպասում լինին, թէ երբ պիտի իրանք էլ կտրւին, բացւին ու մարդկանց երեսին ծիծաղելով՝ նրանց ծարաւը զովացնեն:

Ամառնային ամիսներն են—յունիս, յուլիս և օգոստոս:

91. ԱՄԱՌ

Ստեղծողն իր առատ ձեռքը բաց արեց, Արտեր, անտառներ հարստացրեց. Ծառեր ու թփեր զարդով ծածկեցան, Ամենայն կողմում ծաղկունք փայլեցան: Ազատ շրջում են հօտերը դաշտում, Ազատ լողում են ձկները ծովում. Արտերում հարուստ ցանքսերը հասան: Դաշտում գերանդին սկսաւ փայլել եւ անտառներում թռչնակներ երգել:

«Ինչքան սիրուն է այս սուերներում:
«Ե՛կ, հանդստացիր, մանկիկ, հովերում:
«Ականջ զիր, ինչպէս մենք երգ ենք երգում,
«Առատ ամառան փառք վերընծայում»:

—Ո՛չ թէ ամառան, ասաց փառք տըէք,
«Ով ամառ տըլաւ, նրան օրհնեցէր»:

92. ԱՂԱՍԻՆ ԴԱՇՏՈՒՄԸ

Աղասին որ հանդն էր դուրս գալիս, իր բերքն ու պտուղը, դաշտերի ծառն ու ծաղիկը, երկնքի, պայծառ արեգակի, լուսնի, աստղերի լոյսը տեսնելիս՝ նրա հոգին վերանում էր, խելքը թռչում, շատ անգամ աչքերը ծով դառած, տեղն ու տեղը մնում կանգնած, հէնց իմանում էր թէ իրան դրախտը տաքան:

Ձեռները կցում էր, գլուխը բաց անում, երեսը մէկ երկինքը, մէկ երկրի վրա դցում, յոգոց հանում ու ցանկանում էր որ կանչի...

—«Ա՛խ, ո՞վ ես դու, ո՞վ, հոգուդ մատաղ, Աստուած, որ այսքան բարիքը ստեղծել ես մեզ համար:

Ա՛խ, ինչի՞ չես քո սուրբ երեսը մէկ օր մեզ ցոյց տալիս, որ ոտներդ ընկնինք, մեր սիրտը, մեր հոգին քեզ մատաղ տանք:

Թէ ասեմ երկիրն է միայն գեղեցիկ, հազար ծաղիկներով, բոյսերով զարդարած, բա երկինքն ուր թողեմ, որ ցերեկն ինձ լոյս է տալիս, հանդիս պտուղը հասցնում, զիշերն էլ մութն իմ աչքիցս հեռացնում, ու այնպէս վրանի նման գլխիս կանգնած, անձրև, արև տալիս, որ ես ասլրիմ, որդիքս պահպանեմ, աշխարհին պէտքը դամ, որ մեռնելիս էլ՝ զան հողիս վրա կանգնեն, ինձ մէկ դադարի ո զորմի ասեն:

Ա՛խ, երկնային թագաւոր Աստուած, քանի աչքս բաց եմ անում Գո արարած աշխարհը տեսնում, սիրտս կրակ է դառնում, աչքս ծով, մնում եմ տաքացած, բայց, ա՛խ, ոչ այս կրակն է ինձ այրում, ոչ այս ջուրն է ինձ խեղդում:

Աչքս մոլորած, այս թուփից այն թուփը, այս սարից այն սարն է ընկնում, ծառի տակին ասես, սարի գլխին ասես, մտիկ անելով, աչքս շաղում, ջուր է կըտրում:

Հէնց իմանաւ մէկ ձայն, մէկ թև, մէկ աներևոյթ հոգի—տերևները խշշալիս, թռչունը թռչելիս, աղբւրը քըշքշալիս, բիւբիւր երգելիս, հովը փչելիս, շաղը երեսիս թափելիս, ամալը գոռալիս—ինձ ձայն ըլի տալիս, ինձ ձեռով ըլի անում, ինձ վրա խնդում, թէ «վայելիր էստոնք, հողածին մարդ, բարի կաց, բարութիւն արա: Սրարչիդ մեծութիւնն ու խնամքը ճանաչիր, ծառի պէս պտուղ տուր, ծաղիկի պէս հոտ, սարի պէս աղբւր, դաշտի պէս բերք, երկրի պէս հաց, երկնքի պէս լոյս: Վայելիր Աստուծոյ բարութիւնը, ուրիշին էլ բաժին տուր: Աղքատ տեսնելիս՝ ուտացրու, կշտացրու: Թռչունը վրովդ անց կենալիս՝ կանչիր կուտ տուր, դու առատ ձեռն ունեցիր, որ առատ առնես ու բախտաւոր լինիս»:

Ա՛խ բոլորը կանեմ, կեանքս ուզեն, չեմ խնայիլ, բայց ի՞նչ կըլինի, ով Տէր իմ Աստուած, որ այդ հոգին մէկ օր ինձ երևի, որ այսպէս կարօտ չըմնամ, չայրւիմ, չըմաշւիմ նրա սիրովը: Նրազումս էլ որ մէկ նրա պատկերը տեսնէի, էլ սրտումս ցաւ չէր մնալ, էլ այսքան չէի կարօտ լինիլ ու տանջւիլ: Թէ դու ես նրան ուղարկում, ով Տէր իմ Արարիչ, ինչի՞ չես հրամայում, որ մէկ օր, գոնէ մէկ բույս, աչքս բաց ու խուփ անելիս, նա մէկ աչքովս ընկնի, նրան տեսնեմ, սիրտս հովանայ, ու էլի նրա ասածն անեմ, բերնիս թիքէն հանեմ, ուրիշին ուտա-

ցընեմ, հազիս շորը հանեմ, ուրիշի լաշը ծածկեմ, որ իմ հօրն ու մօր սիրտն էլ ուրախանայ, ասեն թէ՝ Աստուած իրանց բարի դաւակ է պարգևել, որ իրանց խրատը գետինը չի գցում, իրանց բարի ճանալին է հետևում, իրանց ասածն անում:

93. Ե Ր Ա Շ Տ

Գարունը հետզհետեւ տաքացաւ: Մայիսի մէկին կասես օգոստոս ամիսը լինէր. երկինքը ամեն օր այնպէս պարզ էր լինում, որ դեղապէտի համար ամպի նշան չէիլի դտնի, արևի սաստկութիւնը մարդու գլուխ էր այրում. այն այգիները, որ մի փոքր ջրգլխի են, էլի ավերումը կանաչի ծեղ է երևում՝ ստերոտ տեղերումը. իսկ ցածի այգիները այնպէս են՝ չորացել, որ կարծես ամայի դաշտ լինին. կանաչ տեղ ամենևին չի երևում:

Երաշտը կարծես բաւական չէր՝ թրթուրն էլ միւս կողմիցն էր ծառերը փչացնում: «Տնաշէններ, ասում էին գիւղացիք, մեր քրիստոնէութիւնը վերացել է, հաւատներս բոլորովին պակասել է, ամեն տարի այս ժամանակ ս. Գէորգի Մասունքը, մեռնեմ նրա սուրբ զօրութեանը, երկու անգամ բերած էինք լինում, այս տարի սուրբն էլ ենք մոռացել, Աստուածն էլ հետը»:

Հետևեալ օրը արևը մի փոքր բարձրանալուց յետոյ զանգակները խփեցին. տիրացուները հազան ժամաշապիկները, որը քշոցը վեր առաւ, որը խաչվառը, որն էլ մոմերը բռնած՝ առաջ ընկան: Գարեգինն էլ նրանց կարգի ձգելուց յետոյ բուրվառն ու շապիկը վեր առաւ գրնաց. մի տիրացու էլ շարականը խորտեց տարաւ. տէրտէրներն էլ շուրջառնները ժամկոչի կռնատակը տըւած, որն էլ իր ուսին ձգած՝ գնացին գէպի Մողնի: Ժողովու

դըն էլ մայր ու մանուկ, տէրտէրներ իտեղ իրանց դարձարանքով, տիրացուներով առաջ ընկան գնացին Մողնի, այնտեղի վանահայր վարդապետի մօտ՝ Ժողովրդի կողմից խնդրեցին որ ս. Գէորգի մասունքն առնի զայ: Փառաւորւի Հայր սուրբը, իսկոյն պատրաստեց, գնացին եկեղեցու դուռը բաց արաւ, մասունքները խորանից հանեց, տէրտէրների հետ ինքն էլ շուրջառն առաւ ու ամենքը մի-մի մասունք վեր առան, ինքը բռնեց ս. Գէորգի արծաթի ոսկեջրած աջը, իսկ քահանաներից մէկը՝ գլխաքարը, միւսը զագաթը, երրորդը պահարանաւոր մասունքը՝ զգեստաւորւած, շարական երգելով՝ մեծ հանդիսով գնացին գէպի Աշտարակը:

Հէնց որ հասան «Պատաշարը»¹⁾, ջերմեռանդ Ժողովուրդը, որ այնտեղ սպասում էր՝ զառան նման բառաչելով գլխները բաց, արտասուքն աչքերին՝ թափեցին առաջը: Կանայքն էլ բոբիկ ոտքով, ճանապարհ քարին ու փշին, գետնի աքբութեանը չնայելով «Ով ս. Գէորգ են կանչում, քո զօրութեանը մատաղ, մեր տէրն ու պահապանը դու ես, այս տաք ջրին մի հով ջուր ածա, մեր լացն ու աղաղակը լսի՛ր, մեր երեխաներին խղճա»:

Հայր սուրբը կանգնեց այստեղ մինչև ողջ Ժողովուրդը համբուրեցին, ու մասունքի ետեղ ընկած՝ եկան Կարմրաւորի առաջը և այնտեղ թափօր արին: Թափօրից յետոյ դարձեալ շարական երգելով գնացին գիւղի ս. Մարիամ եկեղեցու թաղը: Շատերն էլ առաջը մատաղ արին: Երբ հասան գիւղի միւս ծայրը, այնտեղ էլ թափօր արին ու պտրտելով տարան Ամենափրկիչ եկեղեցու առաջը. այնտեղ էլ թափօր անելուց յետոյ, խաչըւայ արին առաւ Վրա, ս. Գէորգի աջը ջուրը ձգեցին, որ գնայ այգի-

¹⁾ Ճանապարհի մի յայտնի տեղ:

ները՝ թրթուրը ոչնչացնի: Յետոյ տարան եկեղեցի, սեղանի վրա բազմեցրին: Ժողովուրդը առատ սրտով գալիս՝ գանձանակ էր ձգում:

Երեք օր ս. Գէորգը մնաց Աշտարակ. աստուծապաշտ ժողովուրդը այնչափ մատաղ ու կարասներով զինի խոտացաւ, բացի տւած գանձանակից՝ որ եթէ Մողնու միաբանքը ութ ամիս ուտէին, չէր հատնիլ: Երեք օրից յետոյ ս. Գէորգի Մասունքը առաջւա հանդիսով յետ տարան: Երեխաներն էլ «Նուրին» շինեցին ու ման ածեցին. երկուսը կռներից բռնեցին, մէկն էլ տալրակ վեր առաւ, միւսն էլ մի փոքրիկ բղող, և սկսեցին ման գալ տները: Ամեն դռան առաջը կանգնում երգում էին.

«Նուրին Նուրին եկել է,
Աջրա հուրին եկել է.
Զիլա շապիկ հագել է,
Կարմիր գօտիկ կապել է:
Եղ բերէք, պորտին քսենք,
Ջուր բերէք, զլխին ածենք.
Մեր Նուրինի փայը տըւէք,
Ուտենք, խմենք, բեփ անենք»:

Կանայք էլ մի աման ջուր են բերում թափում Նուրինի զլխին, և երեխաներին բրինձ, իւղ կամ հաւկիթ տալիս, որ տանեն քեփ անեն:

94. ԱՆՁՐԵՒԻ ԿԱԹԻԼ

Փայլուն կաթիլը ամրան անձրևի
Մի օր հարց տըւաւ իր ընկերներին.
— «Ինչո՞ւ մենք այս հին, աղքատ խրճիթի
Լուսամուտն այսպէս բախում ենք ուժգին»—

Կաթիլներն իսկոյն տըւին պատասխան.
— Այստեղ երկրագործ մշակն է ապրում.
«Քաղցը աւետիք տալիս ենք նրան,
«Որ արտում ցորենն աճում է, ծաղկում»:

95. ՕՏԱՐԻ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆԸ

Լորը բուն էր դրել գիւղացու արտում և ձագեր հանել: Հնձի ժամանակ էր: Մի օր արտատէրը իր կնոջ հետ եկաւ արտի զլխին կանգնեց և ասաց. «Արդէն ժամանակն է հնձելու—հատիկները թափւում են. վաղը ես կը խնդրեմ հարևաններիս, որ գան ինձ օգնեն»:

Ճուտիկները լսեցին այս խօսքերը և սաստիկ վախեցան: «Հեռանանք այստեղից», — ասացին նրանք իրանց մօրը: Բայց մայրը պատասխանեց. «Մի վախենաք, վտանգը դեռ այնքան էլ մօտ չէ»:

Գիւղացին գնաց հարևաններին խնդրելու: Նրանք խոստացան առաւօտը գալ, բայց խաբեցին ու չեկան:

Միւս օրը երեկոյին գիւղացին դարձեալ եկաւ արտը և ասաց. «Վաղն իմ ազգականներին կըկանչեմ աշխատելու, նրանք անշուշտ ինձ չեն խաբիլ և կըգան»:

Ճուտիկներն այս անգամ աւելի ևս վախեցան: «Գնանք, գնանք շուտով», — կանչեցին միաբերան: Բայց փորձած մարին ասաց նրանց. «Մի վախենաք. դեռ տեղափոխւելու ժամանակը չի հասել»:

Գիւղացու ազգականներն էլ չեկան նրան օգնելու: Վերջապէս գիւղացին առում է կնոջը. «Ուրիշ ճար չկայ. մնում է, որ մենք ինքներս անենք մեր գործը. Աստուծոյ օգնութեամբ մենք էլ կարող ենք հնձել մեր արտը»:

Լորն այս խօսքերը որ լսեց, իսկոյն ձայն տըւաւ իր ճուտերին. «Զաւակներս, այժմ ահա այստեղից հեռանալու ժամանակն է. գիւղացին քանի դեռ իր յոյսն

օտարները վրայ էր դրել, ես չէի վախենում, իսկ այժմ,
երբ նա վճռել է անձամբ կատարել իր գործը, հաւանա-
կան է, որ շատ շուտով արտը հնձւի»:

Այս ասաց ու ձագերին առաւ, արտից հեռացաւ:

96. Հ Ո Ւ Ն Ձ

Ահա բանւորներն շարէշար կանգնած,
Մանգաղը ձեռքին, գոգնոցը կապած,
Մինչև դօտկատեղ բարձրացող արտում
Ժպիտն երեսին՝ ցորեն են հնձում:

Ընդարձակ դաշտը, որ ամիսուկէս
Մեղմ բամու դիմաց, կապոյտ ծովի պէս,
Ճկւում, թերւում էր ու հօրանց գնում,
Նորից յետ դառնում, իր տեղն էր բռնում,

Այժմ բաց-դեղին ոսկու գոյն առած,
Տիրոջ օգնութեամբ հասկերը լցրած,
Նրեի դիմաց փայլում է, խաղում,
Ամբողջ հովիտը հուր ու ծով ջինում:

Կարծես հրեշտակը Տիրոջ հրամանով
Ծիծաղ է սփռել իր առատ ձեռքով,
Ուրախ ու քրքիջ, խինդ ու բերկրութիւն
Դաշտը բռնած է, կասես, օրնիրուն:

Ահա բանւորներն շարէշար կանգնած,
Մանգաղը ձեռքին, գոգնոցը կապած,
Հնձում են ցորեն ու խուրձեր կապում,
Կապած խուրձերից տասնեակներ կազմում:

97. ԱՄԱՌՆ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ

Ճաշա շորն անց էր կացել: Մար ու ձոր գլխները
էլ ետ բարձրացնում էին, որ փոքր շունչ առնեն: Արե-
գակը Մասիսի բամակիցը հանդարտ աչքը բաց էր արել,
մունջ-մունջ երեսնու բերդին էր մտիկ տալիս և ուզում
էր, որ կամաց-կամաց մայր մտնի:

Թանձր խաւարը, սև մառախուղը եկել, բոլոր դաշ-
տերի, ձորերի երեսը բռնել, օդը ծանրացրել, կալել էր:

Թռչունը տեղից չէր ուզում շարժիլ, հաւը բնիցը գը-
լուխը հանի: Ամեն տեղից ոտքը խաղաղւել, ամեն տեղից
ձէն ու ձոր լուել, պապանձւել էր:

Ջուր ջրողը առւի վրայ էր թեք ընկել, բնած մնա-
ցել, ու ցանք անողը հանդումը, այգեպանը՝ իր ծառի
տակին՝ շաքումը բուն մտել, հանգստացել: Մարդ, ինս,
ջինս՝ գիւղերումը էլ չէին երևում: Բազի կոնդի ծայրից,
բազի սարի լանջից, բազի ճանպում, հանդում, մէկ սև
մագի չափ դարալթու սեին էր տալիս, ձիու բամակիցը
դէս ու դէն թերւում, երեսի, քամակի վրա շուռ գալիս,
էլ ետ գլուխը շրտկում, օրդանդուն ու դանթարդէն ժած
տալիս, ձիուն թափիկ տալիս, կամ մըտրակում, որ ոտ-
ները մի քիչ շուտ-շուտ փոխի, շուտ տեղ հասնի: Բա-
զինն էլ, ձեռն ալանջի քամակին դրած, տխուր, բարակ
ձայնով մէկ բայաթի էր բարձրացրել, բթի տակին, ձիու
սանձը գլխին գցած, ինքն իրան նղղում, գնում էր, որ
տուն հասնի, իր յոգեած, ջարդւած մարմինը կամ մի շա-
քի տակին հանգստացնի, կամ իրա տան դուռը, իր ըն-
տանիքի երեսը, քանի որ դեռ մութը վրա չէր հասել,
տեսնի ու սիրտը բացւի:

Հօտաղներն էլ իրանց գութանի լծկանը բաց էին
թողել, լուծը ետ արել ու մէկ քօլգի տակի գութանը

մէկ կողմը, եզնեքը միւս, ջրերի ափին վէր էին թափել, քաղցր բուն մտել: Նախիրը մէկ դաշտում, ոչխարի հօտը միւս, շւար տեղը նստել, ծնօտ ծնօտի էին քսում, փըն-չացնում, արոճ անում: Հովին էլ գլուխը մէկ քարի վը-րա դրած, նդդել, աչքը կպցրել էր, որ շորը քաշւի թէ չէ՝ վեր կենայ, հօտը իրիկնահովին մէկ լաւ խոտաւէտ տեղ տանի, արածացնի:

Արթուն շների մէկը այս ցցի վրա, մէկը միւս բլրի ծայրին, կամ հովի ոտի տակին՝ գլուխը դրել, նօթերը կիտել, մարաղ էր մտել, որ թէ գող, գայլ, գազան սիրտ անի մօտենայ, մէկէնիմէկ վրա թուշի պատառ-պատառ անի, իր տիրոջ ոչխարները պահի: Մէկ կանաչ խոտ, մէկ դալար թուփ, կամ մէկ ծաղիկ ոչ մէկ տեղ չէր երևում, որ մարդ հօտն առնի, կամ երեսին մտիկ տայ, սիրտը բացւի, ու իր ճանպի երկարութիւնը մոռանայ, կամ շորի ձեռիցն այրւած, խորովւած ջանին հովութիւն տայ,—այսպէս էր սար ու ձոր, դաշտ ու հանդ չորացել, խանձել, պապանձել: Միմիայն խոտերի ցողուններն ու թուփերի սուր-սուր ծայրերն էին այստեղ այնտեղ ցից-ցից գլուխ բարձրացրել, տխուր, տըտում, մոլորւած, պաշարւած կանգնել, մնացել:

Սև-սև դիշակեր ագուանները կամ վախլուկ տուլաշներն էին հէնց մենակ մնացել, որ այստեղ մէկ բարափի ծայրի կամ մէկ բուրջի գլխի, կամ թէ չէ՝ ճանպի միջում իրար գլխի հաւաքել էին, նստել, կամ պտոյտ էին դալիս, իրար կտցահարում, իրար թևերից քաշում, որ մէկի գտած որսը ձեռիցը խլեն, բաժին անեն, իրանց ձագերին էլ տան կամ հետները տանեն:

Օձ, կարիճ, խլէզ, բզեզ, ու ինչ կերպ գազան ասես, մորեխ, մօեզ, հանդէս էին բաց արել: Որը մէկ թուփի տակից, որը մէկ բարափի գլխից, որը խոտերի միջից՝ կամաց-կամաց ժաժ գալով, պոչ ու գլուխը իրանց քաշե-

լով, կամ ծլունդ լինելով, էլ ետ տաղ անելով, կամ գետնի, ապառաժի վրա սողալով, փշտացնելով, շացնելով, ծւալով, ծգրտալով, ոտն էին էլել, ուզում էին իրանց արեւի ձէնն ածեն:

Որն էլ իր բնի առաջին արեւկող անելով, գլխները հանել, մունջ-մունջ ականջ էին դրել, սուր-սուր աչքները ցցել, պելացել, շլացել, այս կողմ, այն կողմն էին մտիկ տալիս, որ ոտը խաղաղակիս դուրս գան, մի բիշ շունչ քաշեն, իրանց կերը ճանկեն, էլ ետ իրանց բունը մըտնեն, էլ ետ գնան քնեն, հանգստանան:

Բազի պատածակի արանքից, կամ քարի ծայրից էլ մէկ անճար բու, գլուխը վեր թողած, բիթ ու պռունկ կիտած, ծանրացած, գետնին էր նայում, իբ սև օրը ողբում: Հաւի թշնամի ուրուրն էլ՝ թևերը փռած, չանգե-րը սրելով, բաց ու խուփ անելով, կտուցը սրբելով, կամ կուրծքը բուջուջելով, երկնքի տակին, գլուխը կուրծքի տակին քաշ գցած, սուր աչքերը այս դէհն, այն դէհն էր գցում, պտըտում, պատրաստում, որ մէկէնիմէկ, ական թօթափել վայր Վազի մէկ լիպոր ճուտի գլխի—որ իր մօր թևերի տակին, կամ մօր գլուխը բորելով, թևը քաշելով, ծւժալով կտկրտալով, կամ կտուց կտցի տալով, մօր կրախալուն ականջ դնելով, սուս ու փուս նստում էին իրար հետ, կամ բջուջ էին անում—կամ մէկ խեղճ, անճար լորի քամակի խփի, ճւճացնելով՝ վեր քաշի, բրբրի, փետրի ու իր ազահ փորին մատաղ անի...

Այսպէս մեռել, լուել էր բնութիւնը ու ոչ մէկ շփըլ-թու մէկ տեղից չէր լսում: Միմիայն հեռու տեղից մէկ բարակ քամի, երբեմն-երբեմն փշում, ծառի տերևները սլալացնում, ժաժ էր գցում ու գոլ-գոլ մարդի երեսին, բերնին քնքուշ ձեռը քսում, շուտով անց կենում ու փշերի, խոտերի, քարափների, ձորերի մէջ մտնում:

Ինչպէս ծխի մէջը խրւած՝ հեռու տեղից դաշտի գե-

ղերը, հանդերը, փոսերը՝ մթնած, լուած, ինչպէս սև ամպի կտորներ, կամ այլուած, խանձուած տեղեր՝ այստեղից, այնտեղից սեփն էին տալիս ու խառնիխուռն երևում:

Արաքսը՝ ինչպէս մէկ նետ օձ, կամ արծաթի գօտի՝ արևմտեան կողմիցը, ձորերի միջիցը՝ իր սուր, լուսափայլ ճակատն ու գլուխը բաց էր արել, որ մրմունջ, լուռ, հանդարտ գալիս՝ Մասիսի փէշին մի բիշ խփում, շփում էր ու էլի խեթ-խեթ նայելով, նրան սպառնալիք տալով, ձէնըձոր անելով, գլուխը պտըտելով, գնում Ջանդուխն ու Գառնու գետն իր ծոցն առնում ու խաղալով, խայտալով, վշվշալով՝ հեռանում քրեւրտանց հետ ու պռունկ պռունկի լանջ լանջի, քամակ քամակի տըլած, իրար զըլխի, երեսի ձեռ քսելով, փաղաքշելով, հանաք անելով, աչքերը խփում, նղղում ու Չարուրի տափարակ ծոցումը ծեծւած, ջարդւած բուն մտնում:

98. Գ Ա Ր Տ Ի Զ Գ Ա Ն

Ամառն է: Կարծես կրակ է բարձրանում
Գետնի երեսից և հուրհրատում:

Ոչ շունն է հաչում, ոչ ճիճին երգում,
Գորտն էլ է լռել, էլ չի կրկնում:

Ամենքն էլ փախել, հով տեղ են գտել,
Իրանց բներում լուել, պապանձել,
Միայն մի հատիկ մարդ է երևում
Խորընկած դաշտում, առւի եզերքում:

Կանգնած է մարդը արևի տակին,
Ոտն ու ծունկը բաց, բահը դրած ուսին,
Մի շապիկ միայն ունի նա հագին
Եւ մի սպիտակ թասակ կայ գլխին:

— Բայց ինչ մարդ է նա և ինչ է շինում,
Արևի տակին ինչո՞ւ է այրւում:

— Նա պարտիղպան է, պարտէզ է ջրում,
Սեխն ու ձմերուկը նա է հասցնում:

99. ՄԱՐ ԳՆԱԼԸ

Ուղտնթալըցիք, ինչպէս և Ղաղախի կողմերի բոլոր գիւղացիք, սովորութիւն ունին ամառային ժամանակ իրանց անասուններով բարձրանալ դէպի մօտակայ սարերը: Այդ պաշտօնը կատարում են բացառապէս կանայք:

Ուղտնթալըցոց սարը մի բարձր գեղեցիկ տեղ է, Սրւեղից դէպի հարաւ: Մի օր ձիաներով գնացինք սար: Ի՛նչպիսի հրճանքով են անցնում էի այն խիտ անտառների միջով, ծուռ ճանապարհներով, ձորերի և աղբիւրների վրայով: Ահա անցանք Սրւեղի ջուրը, բարձրացանք դէպի «Մուլթը Զորը», ձեր առաջն է «Ծըւծըմանը», ահա «Գիւռ Աղբիւրը»:

Այս ի՛նչ հոյակապ անտառներ են, որ մեզ շրջապատել են, այս ի՛նչ ուղղահայեաց և բարձր հաճարի ծառեր են որ կլանել են արևի ճառագայթները: Գոյնզգոյն ծառակուտկուտները պինդ կպած ծառերին՝ կըտկըտացնելով կտցահարում են նրանց կեղեր՝ միջատներ կուլ տալու:

Դուրս եկանք «Գիւռ Աղբիւրի» հովիտը. ի՛նչ գեղեցիկ հարթավայր է նա. մէջտեղը բլիւում է մի վճիտ, սառնորակ աղբիւր, որ իր առատութեան համար ստացել է «գիւռ»¹⁾ կոչումը. նրա վրա շինած է մեծ փայտէ նաւ՝ անասուններին ջրելու համար:

¹⁾ Մեծ, վարար, յորդառատ:

Մենք կանգ առանք այս սքանչելի աղբիւրի վրա՝ ա-
տամնիս սեղմելով կուշտ խմեցինք, երեսներինս զարկեցինք
այդ անմահական ջուրը, զովացանք և զովացրինք մեր
ձիերին: Նորից նստելով ձիերի վրա, մենք մի փոքր էլ
շարունակեցինք մեր ճանապարհը դէպի վեր. և ահա դուրս
եկանք անտառից լոյս աշխարհ. և մեր առաջ սփռուեց լայ-
նանիստ, կանաչադարձ, ծաղկափթիթ տարածութիւն, որ,
տեղ բարձրանալով, տեղ ցածրանալով,՝ ստանում է ալե-
ծածան տեսք:

Ուղունթալըցոյ՝ ուռից հիւսած, եղէգնէ լաստերով
շրջապատած՝ զլուխը հաստ թաղիքով ծածկած դադեանե-
րը ¹⁾ շար ի շար կանգնած էին այս բլրի վրա, այն աղ-
բիւրի մօտ, միւս ձորի կամ անտառի բերանում:

Առաւօտ էր, արեգակը բաւական բարձրացել էր հո-
րիզոնի վրա. կանաչ խոտերի մարգարտափայլ ցօղը դեռ
ևս տեղ առ տեղ երևում էր: Մենք կոխելով այդ ցօղը,
շարունակում էինք մեր ճանապարհը:

Ես առանձին հետաքրքրութեամբ նայում էի այս վայ-
րենի դրախտի վրա իր վայրենի բնակիչներով: Նրիտա-
սարդ կանայք բոբիկ ոտքերով, չլւանները ձեռքներին,
վազվզում էին՝ հորթերը կապելու: Միւսները հարում էին
երեք ձողից կախած խնոցին: Տաւարածները Սոխ լան-
ջով, «Խրիցի Աղբիւրի» կողմից բերում էին կթի կովերը՝
կթելու:

Հորթերի ու կովերի բառաչը, կանանց խառը ձայնե-
րը, հովիւների երգն ու սրինգը, շների հաչոցը, ձիերի
խրխինջը, այդ բոլորը իրար խառնելով՝ մի նահապետա-
կան կենդանութիւն էին տալիս այդ կանաչ լեռներին:

Մենք իջանք դադեայի առաջ. ձիերն արձակեցինք
արածելու. դրացի հարսները բերին մեզ համար կարագ,

¹⁾ Վրան:

սեր, մածնի երես, թերթերուտ, դաթա և այլն՝ մեր գա-
լուստը շնորհաւերելու: Սյդպէս անցաւ ամբողջ օրը:

Նրեկոյեան ժամանակ տաւարը նորից եկաւ, և իւրա-
քանչիւրը կանգնելով իր տիրոջ դադեայի առաջ, ծանր
ու բարակ որոճում էր: Գիշերը շատ մթին էր: Իւրաքան-
չիւր դադեայի առաջ վառած էր մեծ խարոյկ. և ինչու
չըմառես, երբ շուրջդ անտառով պատած է և փայտը՝
ձրի: Խարոյկի շուրջը նստոտած էին կանայք, տաւարած,
շներ: Մի խարոյկի մօտ բարձր խօսում էին, միւսի մօտ
երգում, երրորդի մօտ սրինգ ածում: Սյդ էլ մի տեւակ
կենդանութիւն էր: Կարճ միջոցից յետոյ ամենքը պառկո-
տեցին քնելու:

Հետեւեալ առաւօտը, Աստւած իմ, ինչ թարմ օդ, ինչ
փայլուն ցօղ, ինչ պայծառ արեւ, ինչ գոյնզգոյն ծաղիկ-
ներ, ինչ մեղմիկ զեփիւռ, ախ կեանք, կեանք...

100. ԼԱԼԻԱՐ ՍԱՐԸ

Ծագում է մանուկ արեւը դարնան
Կովկաս լեռների ձիւնի պատնէշից,
Ջարթնում են մէկ-մէկ սարերն աննըման
Ձմրան անվրդով բնի մըշուշից. x
Ահա Լալարի ¹⁾ վիթխարի ուսին
Բազմում է արփին թարմացած ոյժով,
Սարեր ու ձորեր իրար երեսին
Նայում են, ժըպտում ամպի մշուշով...
Վերջին ձիւներն էլ ահա հալ ընկան,
Արտասւեց իսկոյն լեռների հըսկան.
Ամեն մի ձորից աղբիւր է հոսում,
Ամեն մի թփից բիւրբիւ է խօսում:

¹⁾ Լօռայ ամենաբարձր սարը:

Ե՛ւ դալար հովիտ, և՛ ժայռի կրծքեր,
Արձագանք տալով դարուն են հընչում.
Ջրմրան փարախից հովազան երգեր
Ձեփիւռի թևով սարերն են թռչում.
Ծաղկալից աշխար անվերջ ձորերի
Բացում է, ժրպտում կոկոնից զըւարթ,
Փարթամ գեղութեան ոգին Գուգարքի
Շընչում է դարնան բոյրով անարատ.
Ամպերն էլ իրար համբոյրներ տալով,
Չըւում են կայտառ, Լալարը զըրկում,
Առաջին անգամ թունդ որոտալով,
Գուգարք աշխարին ողջոյն են երգում.
Եւ հայրենիքում փայլակ-կայծակի
Դիշերւա դրոշմած գաղտնի համբոյրներ,
Երգում են երկրին սէրը երկնքի,
Դողում են սիրուց սարեր ու ձորեր.
Եւ խորհրդաւոր մի թովիչ ձայնով
Խօսում են նըրանք իրար հետ փարւում,
Երգում են, խնդում, հագար բերանով
Լալարի վիթխար հասակը գովում:

Անա՛ դարնան հետ և շարան-շարան
Դաշտավայրերից դէպի գով սարեր
Ձգեց սայլերի, ուղտերի քարւան—
Փախչում են շորից թէ՛ թուրք, թէ՛ հայեր.
Թընդում են ձորում զանգի հնչիւններ,
Ձիերի խրխինջ, պայտերի դոփիւն,
Մէկ-մէկի կըցած անվերջ քարւաններ
Քաշում է նաուր, ահեղ մռնչում.
Ո՛րը տանում է ալաշխի ¹⁾ բեշան,

¹⁾ Հովազան վրանի մեծ տեսակը:

Կուժն ու խնոցին, ճիպոտն ու չաթան ¹⁾.
Ո՛րն էլ զարգարւած գիր ²⁾ ու փնջերով՝
Օրօրւում, անցնում լեռան լանջերով.
Բայց նառն ինքնագոհ քայլում է հանդարտ,
Բոժոժ ու զանգեր վըզին ու կըրծքին,
Եւ օրօրելով կապերտներ ու զարդ,
Գեղեցիկ հարսն է նա տանում մէջքին.
Մերթ բարկանալով, կանգնում է հըպարտ,
Մերթ փրփուր թափում կատղած բերանով,
Մերթ երկար շուրթը կախելով բարդ-բարդ,
Նա պարծենում է գեղեցիկ բեռով,
Բռնել է ճանալէն թունդ իրարանցում,
Դոփում են ձիեր, սանձերը կըրծում—
Ազնիւ մետաքսից ոսկեթել զործած,—
Աղաջարիներ ³⁾ թամբերին զըցած,
Հուժկու կըրծքերից կապած թալիսման ⁴⁾,
Արեւելեան ճոխ արծաթն ու ոսկին,
Ճերմակ դաթիրան, քօղն ամալի նման
Փըռփուում են սիրուն հարսների դէմքին:
Լեռների տօնն է. մարդ և անասուն
Ուրախ երգելով դիմում են սարեր,
Մոռնալով ձմրան քաշած վայնասուն,
Ծաղիկ փնջելով անցնում են ձորեր.
Անցնում են արագ բոշ-բոշի միջով.
Գարնան արեւից փայլում են զէնքեր,
Եւ թարմ կենսաբոյր թաւիշ կանաչով
Բացում են, ժրպտում սարւորի դէմքեր.
Փոքրիկ երեխան պինդ մէջքին կապած՝

¹⁾ Բարակ ճիպոտներից հիւսած վրանի շրջապատ: ²⁾ Թղթե-
րում կարած՝ չար աչքից ապահովող աղօթքներ: ³⁾ Մետաքսից
զործւած ձիու ծածկոց: ⁴⁾ Թղթերում կարած՝ չար աչքի դէմ ա-
ղօթքներ:

Խեղճ հովւի կինն էլ վազում է ոտքով,
 Օգնում է մարդուն՝ դոհ և սրտաբաց
 Բախտի որոշած ծանր վիճակով.
 Մայում են, բայում դառն ու մաքին,
 Թընդում կովերի, հորթերի բառաչ.
 Իսկ տընգտընդալով գոմէշը ձագին
 Կանչում է դանդաղ վազելով առաջ.
 Վազում են յոգնած շները հօտի
 Եւ լեզուն հանած թանչին են տալիս.
 Լսում է յանկարծ ձայնը լակոտի,
 Որ քոչից ընկած՝ կալանչ է գալիս:

Քարւանի ծայրը սարերը հասաւ,
 Հասաւ ու ձուլեց թուխ ամպերի տակ.
 Վըրան-վըրանի ետեից բըսաւ
 Ծաղիկների մէջ գոյն-դոյն սիրաւէտ.
 Ալաչուխ, դադա ¹⁾, անվերջ վրաններ,
 Զըրջան կազմելով սառն աղբրի ափին,
 Ինչպէս ծեր արծւի կարկատած բըներ,
 Յենւեցին մէկ-մէկ բարձր քարափին.
 Գաշտեցի հայն էլ սառ ջրրի կարօտ՝
 Եկել է, դըրել բինէն այս՝ ամառ.
 Լօր ²⁾, Լալար, Լեջան ³⁾ աղբիւրների մօտ,
 Զորերից ազատ ապրելու համար:
 Գուգարք սարերի սիրաւէտ լանջին
 Բազմել են հայի. թուրքի բինաններ,
 Բայց դարձեալ խառնւած քոչ-քոչի միջին՝
 Գեռ երերում են ուղտի քարւաններ:
 Խըրխնջում է ձին, կովը բառաչում,
 Բոլորն էլ իրանց իւրտն են ճանաչում.

¹⁾ Հովաթան վրանի փոքր և հասարակ տեսակը:

²⁾ Լօռլայ սարերից մէկը: ³⁾ Լօռլայ սարերից մէկը:

Մայում է անուշ ամիկը ¹⁾ դառան,
 Սարեր ու ձորեր նորից կեանք առան:

Գիշերը հասաւ. մըթին է ճամբան.
 Մարում է կամաց աղմուկը քոչի.
 Առակի ափին քարւաններն իջան.
 Կանչում են՝ «տըղէք, ապրանք չըկորչի»:
 Սայլերի ճըռռոց, ոչխար ու տաւար
 Գըտնելով ձորում գիշերն իջևան,
 Հանդիստ են առնում միւս օրւան համար:
 Կըրակի վրա առակի ափին.
 Մի տեղ ընթրիք են շտապ պատրաստում,
 Մի տեղ էլ կորած դառանն ու հորթին
 Սար ու ձոր ընկած հովին է կանչում.
 Մի այլ տեղ ուրախ շըրջան բոլորած,
 Ուտում են նըրանք կաթն ու խորոված.
 Գիշերն էլ քարդէն մնջում է, լըռում,
 Յոգնած քոչւորին հանդիստ քուն բերում,
 Միայն մի կով է դարձեալ բառաչում
 Եւ քունը կըտրած հորթուկին կանչում.
 Լըսելով նըրան գիշերն անդադար,
 Հնում է տըխուր ծերունի անտառ:
 Ամպի փէշերը կախած մի ծայրին՝
 Լալարն էլ կարծես նոյն վիշտն է գգում,
 Ինչպէս վիրաւոր արծիւը ժալոխ,
 Թևերը փռած քոչւորին հսկում:
 Բայց Լօր սարերի կանաչ լանջերում
 Մի բինա էլ կայ, որ դեռ չի քընում.
 Այնտեղ խարոյկի շուրջը բոլորած՝
 Տեսած ու լսած արկածն են պատմում.

¹⁾ Մօր հետ անբաժան ապրող և ծծող դառը:

Եւ մեծ ու փոքրը ականջներ լարած՝
Աշուղ Գիբօյի երգերն են լրսում.
Պատմում է, երգում աշուղն անցեալից,
Չորերում տեսած հին իզիթներից.
Կըրակին գըցած կաղնի մեծ գերան՝
Սարւորն էլ արթուն լսում է նըրան:

101. ԳՈՒԳԱՐՔԻ ՍԱՐԵՐԸ

Ողջոյն, վեհափառ լեռներ երկնահուպ,
Ո՛վ հըաշալիք հօրը Արարչի,
Եւ, ահա, հողիս, ինչպէս մի ասուպ,
Թռած գալիս է ձեր գլխին հանգչի.—
Այդ գազաթներին, որ ձիւնապսակ
Փայլատակում են ընդդէմ աստղերին,
Այդ ամպերի մէջ, որ կուտակ-կուտակ
Ծանրանում են ձեր շքեղ ուսերին.
Ոյդ սառն ու յստակ աղբիւրների մօտ,
Որ ապառաժից յորդառատ բխողում
Աւազի վրա, կայտառ, ծիծաղկոտ
Երեխի նման կրկնում են, խաղում.
Պարզ առունների դալար ափերին,
Որ սահանքաւոր իջնում են փրփրած,
Ուր որ կենսաշունչ հովը լեռնային
Մերթ վաղվղում է, մերթ գըգւում կամաց.
Ուր որ համաափիւռ բուրմունքը ծաղկի
Եւ ծըծմբային հոտը կայծակի
Խառնւում իրար և տարածւում են,
Խոռոչ ու ծործոր բռնում, լցնում են:
Օրհնութեան վայրեր, ուր առոյգ կեանքի
Եւ զըւարթութեան շունչն է միշտ խաղում.

Հոյակապ երկիր, որ միայն երկնքի
Բարձրութեան մէջ ես խորհուրդդ խորհում:
Ուզում եմ պատմել, թէ ինչ եմ սիրել,—
Բարձրացնել փառքը քո վսեմ անւան,
Ուզում եմ երգել և քեզ մեծարել,
Արժանիք երգի և երանութեան.
Բայց թոթովանքը ապիկար լեզւի
Աստածայինը չէ կարող յայտնել,
Եւ նա մնում է, որ պիտի ասւի,
Որ միմիայն քեզ է երկինքը տըւել:
Ա՛խ, թէ քո տըւած հողուն ու սրտին
Տայիր և թարգման—հրաթափ լեզու,
Քեզ մտքից հանող քո թշւառ որդին
Քո վեհութեանը կըլինէր հասու:

102. Կ Ա Ր Կ Ո Ւ Տ

Ա.

Անցել էր դարուն՝ ամառը մտել, բիւր անթիւ բա-
րիք զիւզացուն բերել. կանաչ արտերի ցորենն ու գա-
րին, կորեկն ու հաճար ուռել ու լցւել, ոսկեգոյն ներկ-
ւել. և այգիների խնձորն ու տանձը, դամբուլն ու ծիրան
հասել, կարմրել, ծառերը բեռնւել. իսկ պարտէզների սեխն
ու ձմերուկ, դդումն ու գազար փորներն ուռցրել, մեղրի
համ առել...

Գետը պարզել էր, խոտը երկարել, հօտեր, նախիր-
ներ զաշտերը փուել. ծառերի գլխին և կամ արտերում
թռչունք բուն դրել ձագուկներ հանել...

Սողում էր օձը խոտերի միջից, մեղուն թռչկոտում
ծաղկից դէպ ծաղիկ. կրիան վիզը հանած պատեանից,
բաշւում, բաշկոտւում թփերի տակից...

Պայծառ էր օրը, պայծառ էր երկինք.

Ուրախ են թռչունք, անասուն մարդիկ...

Բ.

Բայց այն ինչ ամպ է, որ սարի տակից դալով դալիս է ու իրա ետքից՝ կարծես շղթայած քաշում է բերում մեծ ու սև ամպեր, ամեն տեղ փռում...

Մի բույլ էս. խորին մթուժինն ամեն ինչ պատեց. որոտաց երկինք, երկիր դղրդեց. փայլակն ու կայծակ իրարու խառնեց, մարդկանց սրտերը ահ ու դող ձգեց: Մռնչաց բամբին, շարժեցին ծառեր. կաթեց, կաթկաթեց, յորդ անձրև թափեց. անձրևի ետքից սառց է գընդակներ, չրը՛խկ հա շրը՛խկ երկիր գլորուեց: Թափուում է թափուում, սար ու ձոր ծածկում, ո՛չ դաշտ է հարցնում, ո՛չ այգիի ասում:

«Ա՛խ կարկոտ, կարկոտ, կանչում են մարդիկ,

Այս ինչ պատիժ է. խնայէ, երկինք...»

Գ.

Ծերը ծնկաչոր, արտասուքն աչքին, Աստուած է կանչում՝ խնայել երկրին. պառաւը՝ հանած երկթէ կասկարան՝ բակն է շարտում ու նզով կարդում. հարս ու աղջիկներ պատի տակ շարեւած, սուր դանակներով կարկուտ են կտրում՝ երկնքին նայում, իսկ նրանց մօտը մշակ—երկրադործ յուսահատ կանգնած՝ ձեռը դրած ծոցում, անվախ է քաշում, գլուխը շարժում...

Բայց հանդերի մէջ այս ինչ շփոթ է ու իրարանցում... Հօտը ցրել է, նախիրը փախել, ձիերը խրտնել, դէս ու դէն ընկել, հաւքերը թռել բունի մէջ պահել, հովիւ, հորթարած, փայտահատ, կովարած, ամենքն էլ իրանց գործերը թողած՝ թփերի տակին մնացել են սառած...

Դ.

Դադրեց կարկուտը. որոտը լռեց,—ամպերի ճեղքից արևը նայեց. երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց տիւր փայլ էր որ նա ստացաւ:

Այգեպանը վազեց իր այգին մտաւ, դէս ու դէն նայեց, մնաց քարացած.—ծառեր տերեթափ, ճիւղեր կոտորուած, բոլոր պտուղներ կարկտահար եղած—«վայ իմ աշխատանք, ափսոս իմ այգի», ասաց, հեռացաւ, աչքերը լցւած...

Արտատէրը գնաց իր արտը հասաւ,—թուլացան ոտներ, սևացան աչքեր, — երբ տեսաւ հասկը ջարդւած, փշրւած, հողին հաւսարած, անգուժ հեղեղից աւազով ծածկւած. «կորաւ իմ յոյսը, փչացաւ իմ արտ», ասաց ու գնաց սիրտը մորմորած...

Դրսում մնացած հաւքերն էլ թռան գտան իրանց բուն, բայց ան, ինչ տեսան. բունը աւերւած, ձագուկներն ընկած, չորսից միայն մինը ողջ էր մնացած. իսկ այն միւսները թափւած ցեխի մէջ, անշունչ ընկել են, աչքները փակել, որի գլուխը, որի թեկը կարկտից ջարդւել:

ձլււաց. թռչունը, սգաց իր ձագուկ.

Դէս ու դէն ընկաւ՝ արաւ ողբ ու սուգ...

Այսպէս ամեն տեղ, որ մի ժամ առաջ Տիրում էր յոյս, կեանք, ցնծութիւն անբաւ, Այժմ յաջորդեց կարկտի շնորհիւ Յուսահատութիւն տառապանք ու ցաւ...

103. ԱՅ ՍԵՒ ԱՄՊԵՐ...

Ա՛յ սև ամպեր, վայ սև ամպեր,
Միրտս պատեց սև ու մութ.
Արդեօք ինչ էր դուք ինձ բերում,
Դարնան անձրև՝ թէ կարկուտ...

Յուսով-լուսով արտ եմ ցանել,
Արիւն թափել ու բրտինք,

Ողջ սուրբերին մոմ եմ վառել,
Աղօթք արել, որ երկինք
Արտիս նայի, տունս խնայի,
Օր տայ, կեանք տայ իմ հացին.
Վայ բալէքիս... Աստուած չանի.
Թէ որ անհայ մընացին...

Այ սև ամպեր, ինչ էք գոռում.
Սիրտս պատեց սև ու մութ
Արդեօք ինչ էք արտիս բերում,
Գարնան անձրև, թէ կարկուտ...

104. ՎԱՐԳԱՎԱՌ

Քրիստոսի Պայծառակերպութեան տօնը, որ «Վարդավառ» է կոչւում, Ղարաբաղում և այնտեղից գաղթած գիւղերում շքեղութեամբ է կատարւում: Նաւակատիք շաբաթ երեկոյին համարեա բոլոր ժողովուրդը հաւաքւում է եկեղեցու բակը, զուգւած, զարդարւած: Այդ երեկոյին կը տեսնես ամենայետին աղքատի հագուստն էլ նոր: Ամբողջ տարւա մէջ չարչարւում, աշխատում են, հէնց կարծես այդ տօնի համար, որ միայն այդ օրերը իրանց հագուստը նոր լինի. իսկ մնացած ժամանակները հոգ չէ, եթէ հին, կեղտոտ ու պատառոտած հագուստներով լինին ապրում: Շաբաթ երեկոյին, ժամը վերջանալուց յետոյ, թէ մարդ, թէ կին գնում են տուն և ամեն ինչ պատրաստում են լոյս կիրակիի համար:

«Քրիստոսի Համբարձման» գիշերւա համար նրանք պատմում են հետեւեալ աւանդութիւնը. իբր թէ այդ գիշերը երկրիս բոլոր սուրբերը գնում են երկինք՝ իրանց «Հօրանց տուն», այսինքն ս. Աստուածածնի մօտ, ըստ ո-

րում նրանց մայրը նա է: Սուրբերի գնալու ժամանակ երկինքը բացւում է. ով որ տեսնի այդ ժամը, և ինչ որ խնդրի Աստուծուց, նրան կը տրուի: Մինչև անգամ պատահել են մարդիկ, որ այդ գիշերը անքուն են մնացել, և իբր այդ, երկինքը բացելու ժամը, տեսել են, ոմանք այդ բոպէին խնդրել են որդի՝ որ և ծնւել է, ոմանք հարստութիւն՝ և դարձել են շատ հարուստ, բայց անժառանգ, ըստ որում միայն տրւում է այն՝ ինչ որ ցանկանում ես. ուրեմն խնդրելու ժամանակ պէտք է մի այնպիսի խօսք ասել, որ ամեն ինչ իր մէջ պարունակի: Բայց մեր օրիորդներն այդ շատ լաւ գիտեն, և նրանք աշխատում են երկինքը բացելիս տեսնել: Դրա համար էլ հաւաքւում են միասին մի տեղ ու նոյն գիշերւա ուտելու պարէնն էլ հետները: Երբ փոքր ինչ մթնում է, սկսում են իրանց «Գիւլում հայ» սովորական երգը: Մի քանի աղջկէք կերակուրներ են եփում, պատրաստում. միւսները ծաղիկներ են քաղում, փնջում ու իրանց քնքոյշ ու բարակ ձայնով թնդացնում են օդը՝ և անյադ սպասում են երկնքի բացման: Երբ կերակուրները եփում են, դնում են մէջտեղը՝ և չորս բոլորը շարւում, որ ազապ պատանիներ չգողանան. եթէ նրանք կարողանան գողանալ, ուրեմն մրցանակը տարած կը լինին ու օրիորդների բախտը տղաներին կը լինի վիճակւած: Իսկ պատանիները տեսնելով, որ իրանց թաղի օրիորդները գիշերը անքուն «Գիւլումով» են անցկացնում, իրանք էլ հաւաքւում, աշխատում են օրիորդների պատրաստած կերակուրներն ու ծաղիկները գողանալ. պատահում է, որ տղաները գալիս են և բռնի կերպով ուզում են նրանց ձեռքից խլել. բայց այդ ժամանակ օրիորդները վրայ են թափւում, ծագում է կռիւ, տուր ու դմփոց, իրար քթ իրար պռնակ են արիւնոտում ու չեն տալիս: Իսկ երբ պատահում է, որ գողանալ են տալիս, այն ժամանակ վշտացած, տխուր տրտում օրիորդները

դառնում են տուն. այնուհետև գիշերը անքուն մնալն ու երկնքի բացւիլը և լոյս տեսնելը անհնար է: Մէկ էլ պէտք է «Համբարձմանից» մինչև «Վարդավառ» պաս պահել ու նորից խաղ անել. որովհետև այն գիշերը դարձեալ երկինքը բաց է լինում, սուրբերը «Հարանց տնից» վերադառնում են իրանց տեղերը:

105. Ա Ձ Ո Ւ Ն Ք

Ամառն իր բոլոր պտուղները հասցնելով՝ պահ է տալիս Աշունքին, որ ինքը հանգստանայ և միւս տարին էլ նոյնքան պտուղ տայ:

Շարունակ երկար աշխատութիւնը երկար էլ հանգստութիւն է պահանջում:

Պալիս է աշունքը՝ ոչ այնպէս ուրախ, ինչպէս գարունքը կամ ամառը և ոչ այնպէս տխուր, ինչպէս ձմեռը: Նա լուրջ, խոհեմ կերպով, փորձառու և խելօք մարդու նման հաշիւ է պահանջում իր կրակոտ երիտասարդ եղբօրից—Ամառնից, ներում է նրա թերութիւնները և ինչ-որ նա պակաս է լինում թողած, ինքն է լրացնում, որ երբ Ձմեռ պապը գայ, նրանից յանդիմանութիւն չըլսի, թէ այս չըկայ, այն պակաս է, այս ինչ կամ այն ինչ գործը դեռ չի լրացրած:

Աշունքը երբոր տեսնում է, թէ պակաս բաներ դեռ կան, փչում է իր փողը և ամենքին նոր գործի է հրաւիրում: Ինքն էլ պարապ չի մնում: Իր փողի ձայնի հետ նա փչում է ցրտաւուն քամին: Այդ քամին որ՝ դիպչում է ծառերին, նրանց վրա մնացած պտուղները բոլորը թափում են և յատակներին փռում, գիզում: Տերեւները այդ քամուց դեղնում, սփրթնում են երկիւղից և զողզողալով թափում, գետնին կուչ գալիս:

Թռչունները շուտով իրանց շահացրած ձագերը ժողովում են, իրար իմաց են տալիս և մեծ-մեծ կարաւաններով—խումբ-խումբ, երամ-երամ, շարան-շարան, բոյլ-բոյլ, կռկռալով, ծըծըռալով կընկընջալով թռչում, հեռանում դէպի աւելի տաք երկիրներ...

Այգեպանը շտապում է իր խաղողը քաղել, գինի քամել, տեղաւորել, պահուել մրգերից կախաններ շինել, դեղապէտի համար պահել:

Պարտիզպանն էլ իր սլարտէզի ու բուրաստանի մընացած բերքերն է ժողովում, ինչպէս—կարտոփիլը, կաղամբը, սոխը, բոդկը, տակը (ձակընդեղ), գազարը (ստեպղին) և միւս արմտիքը:

Երկրագործն էլ իր ցելերն է կեռափար անում, հազար աղօթքով ու մաղթանքով սերմը հողին պահ տալիս, ցանում, ցաքանում կամ սերմափար անում: Այնուհետև սկսում է փայտ կրել, եթէ փայտ է վառում և ոչ աթար, իր խոտի ու յարդի քանակութեանն է նայում, որ եթէ քիչ է, վաղօրօք մի կերպ պատրաստութիւն տեսնէ, կամ թէ չէ՝ իր տաւարն ուրիշին պահ տայ:

Գազաններն էլ իրանց բների, որջերի պատրաստութիւնն են տեսնում: Որը հին որջն է նորոգում, որը նորն է փորում, կամ մի յարմար ծառի խոռոչ ու քարայր ունենում:

Մի կողմից աշունքը շարունակում է իր փողը փչել՝ օրէցօր աւելի սաստիկ, աւելի ցուրտ: Գաշտերում եղեամն է դնում, սարերի գլխին՝ ձիւն, որ մարդիկ ձմեռւան պատկերը տեսնեն և աւելի շտապեն: Առաջ յորդ անձրեւներ են գալիս, դետերը վարարում, յետոյ գալիս են մանրամաղ անձրեւներ, որոնք ծըծւում են ամեն բանի մէջ և մինչև ներքին խաւերն են անցնում: Այդ տեսակ անձրեւներից թէպէտ կաթում են հողածածկ տները, բայց դրանք շատ օգտակար են նոր ցանած սերմերին:

Աշնանային օրերը քանի գնում, կարճանում և ցրտում են—գարնանային օրերի հակառակ, որոնք քանի գնում, երկարանում և տաքանում էին—մինչև հասնում է ձմեռը և սար ու ձոր ձիւնով ծածկում:

Աշնանային ամիսներն են—սեպտեմբեր, հոկտեմբեր և նոյեմբեր:

106. ՉԸՆՉԱԾ ԱՐՏ

Աշուն է խորին. ծիծառը թռաւ.

Անտառն է դատարկ. դաշտը մերկացաւ.

Միայն դաշտումը անհունձ մնացած

Տխուր ու տրտում մի արտ կայ կանգնած:

Կարծես հասկերը ասում են միմեանց.

—Ի՜նչպէս մրսում ենք մենք այս ցրտի տակ.

«Ձատ տխրալի է գետին խոնարհել

«Եւ ատօք պտուղդ հողում թաթախել»:

«Ամենայն գիշեր մեզ մօտ իջնում են

«Անցնող թռչուններն ու մեզ ուտում են.

«Գազանները տրորում, բամին մեզ ծեծում.

«Ո՞ր է մեր տէրը, ո՞ւմ է սպասում»:

Քամին տալիս է նրանց վատ համբաւ.

«Մահը ձեր տիրոջ երկրից վեր ագաւ»:

107. ՍԵՐՄՆԱՅԱՆ

Ահա եկան աշունքա թուխպ օրերը,

Մաղմրղում է մանրահատիկ անձրեր,

Ծառերն իրանց տերկներից մերկացան,

Կռունկները շարան-շարան անց կացան:

Սևացել է դաշտը անթիւ ցիւրիւրով,
Բայց մի կողմից դեռ վարում են կեռերով.
Սերմնացանը՝ դողնոցն ածած սերմացուն,
Սերմ է ձգում, աղաչելով Աստրծուն.

«Ով Տէր Աստուած, Դու իմ ցանքը պահպանես,
Առատ անձրեւ, կարմիր արև չխնայես,
Մէկ բունն ահա ես տալիս եմ մկներին,
Այս մէկ բունն էլ ազոսուններին, ծտերին.
Բայց մաքախը զոհ չի մնալ մէկ բունով,
Երկու կըտամ, թող կըշտանայ դրրանով.
Մէկ բան էլ կայ, որ անունը չեմ տալիս,
Այդ դու գիտես... վերեից է նա գալիս:
Դու զրանցից արտս պահիր անվնաս,
Ես տէրտէրից չեմ խնայիլ կալամաս.
Վանականներ, գործակալներ ինչքան դան.
Բոլորեքեանք առատ բաժին կտանան.
Կերթամ Մարաս խունկ ու մոմով, մատաղով,
Միայն արտըս Դու պահպանիր ապահով:
Էլ ինչ ասեմ, Աստուած, Ինքդ լաւ գիտես,
Թէ ինչ պարտքի, պատուհասի մէջ եմ ես.
Դող, աւաղակ մի կողմից են կողոպտում,
Պարտքատէրը միւս կողմից է ինձ խեղդում,
Դրանց ձեռքից եթէ մի բան է մնում,
Այն էլ գայլի կամ ցաւի է զոհ դառնում...
Մի տուն լիքը երեսէքս մերկ, քաղցած,
Տարին առատ, բայց ես չունիմ կորեկ հաց,
Յոյսս ահա ոտքիդ տակին փռած է,
Քո Սուրբ Աջը սրա վրա տարածէ...»

08. Ս Ե Ր Մ Ն Ա Յ Ա Ն

Փանօք և երանի՛ր քեզ, քան սերմնացան,
 Որ դաշտն հայրենի չես թողում խոպան,
 Որ ջերմ յոյսերով դու նրա գրկում
 Ապրում ես սիրով, և սիրով տանջւում:
 Փանօք քեզ, որ հզօր, անվհատ հոգով
 Թափում ես, մշակ, դու առատ քրտինք.
 Քո սուր քրտինքով բազում—բիւրաւոր
 Ապրում են մարդիկ խնայող, երջանիկ:
 Անխոնջ, ժրջան դու մեղւի նրման,
 Հանգիստ չըգիտես հայրենի երկրում.
 Վիշտ, ցաւ ես կրբում դու նրա կըրծքին,
 Միշտ ուրախերես, միշտ զըւարթագին:

Դու երգ ես երգում վաստակի ժամին,
 Ոգելից երգեր, սրտառնչ երգեր,
 Եւ քամին նրանց առնում է, տանում
 Սարեր ու ձորեր, անտառի խորքեր...
 Ծիծաղ ու հրճւանք, կեանքի վայելքներ,
 Լաց ու տառապանք, դառն զըկանքներ,
 Օրհնանք ու աղօթք—զարոյթ ու բողոք,
 Բոլորն էլ երգով, վառ զգացմունքով
 Պատմում ես միայն դու մայր բնութիւն...
 Եւ նա ձայնակից, ով ժիր սերմնացան,
 Սրտաբուխ երգիդ, քո ջերմ զգացման,
 Իր սրտի խորքից տալիս է քեզ միշտ
 Քաղցր արձագանգ, սիրող մօր նրման:

Վաղ առաւօտեան վառ արշալուսին,
 Օրը բացւելիս, արեւ գարնան
 Քեզ է առաջին ողջոյնը տալիս
 Իրիկնաղէմին, երկրի երեսին.

Երբ մութ է իջնում, քեզ է նա նորից
 Լեռան ետևից «մնաւ բարե» ասում.
 Քեզ է համբուրում, քո ղէմքը շոյում
 Իր հեզիկ շնչով զեփւոն հովասուն,
 Քեզ է կախարդում, քո ուշքը խըլում
 Անուշ կարկաջով անհանգիստ առուն.
 Գետակը ձորում, թռչունը օդում—
 Բոլորն էլ սիրով քեզ են ողջունում,
 Քո վաստակն օրհնում ներդաշնակ ձայնով...

Քո սէրն է երգում, անխոնջ սերմնացան,
 Եւ իմ հեզ մուսան, իր անկեղծ երգով.
 Քեզ եմ կեանք հայցում, քեզ կեանք բարեից
 Գըլթոտ երկնքից սրտիս աղօթքով.
 Ես աղօթում եմ, որ միշտ լի սիրով
 Քեզ ժպտայ երկինք քո վսեմ գործում.
 Որ միշտ երկնառաք արեւ-անձրևով
 Ծաղկի քո վաստակ հայրենի երկրում...
 Փանօք և երանի՛ր քեզ, քան սերմնացան,
 Որ դաշտն հայրենի չես թողնում խոպան,
 Որ վառ յոյսերով դու նրա գրկում
 Ապրում ես սիրով, և սիրով տանջւում...

109. Ա Յ Գ Ե Ք Ա Ղ

Սուրբ Խաչի պասից մէկ կամ երկու շաբաթ էր ան-
 ցել: Լաւ չէ միտս, որովհետեւ ես այդ ժամանակ դեռ ե-
 րեխայ էի:

Մէկ երեկոյ հայրս եկաւ այգուցը՝ խաղողով ու դեղ-
 ձով լիքը մի քաղցակ ձեռին, տըլաւ մօրս, թէ տուր ե-
 րեխաներին, յետոյ աւելացրեց.

— Խաղողը ձեռքից գնում է, չորս կողմի այգիքը քա-

դել են, միայն մերն է մնացել մէջտեղ լիքը: Ով ասես՝ ներս է մտնում: Այգեպանն էլ դողցնում է. խեղճը չի կարողանում գողերի հախիցը գալ: Անցեալ գիշերը թուրքի չորանները մտել են, ինչքան պոկել, տարել են, տասն այնքան էլ կոտորել, փչացրել են: Կարմիր խնձորին որ տեսնես, կասես արջեր են վրան կռիւս տըւել, այնպէս են կոտորել բոլոր ճղները: Իծապտիկ կարգումը էլ մի ճուրթ խաղող չես գտնիլ, այնպէս են սրբել, տարել:

—Այ կոտորւին դրանք, կուրանայ դրանց աչքերը— բացականչեց մայրս,—տեսնում ես դու՝ այդ անիծածներն ինչ են անում...

—Հիմա ինչ եղել է, եղել է, շարունակեց հայրս: Ես ասում էի՝ մի քիչ էլ մնայ, աւելի լաւ համախ, որ գինին թթու չլիինի, բայց որ չեն թողնում, ինչ արած... Գողին ի՛նչ դատաստան. մէկին բռնել ես տալիս, տեղը քրտանն է լոյս ընկնում. թէ որ առաջ խաղողդ էին գողացել, յետոյ գալիս են տաւարդ տանում, պոմէշներդ քշում: Դրանց պատիժն Աստուած պիտի տայ, մարդն ի՛նչ կարող է: Ինչ որ է, դու էգուց հաց թխիր, մեր բարեկամներին իմաց տուր, միւս օրն սկսենք քաղելը, թէ չէ՝ այս տարի ոչ թէ ծախելու, այլ մեր խմելու գինի էլ չենք ունենալ:

—Իէ որ այդպէս է, ասաց մայրս, էգուց մարդ ուղարկիր, երեխէքս գան: Կուրանամ ես... առանց նրանց ի՛նչպէս քաղենք բաղը:

«Երեխէք» ասելով՝ մայրս ակնարկում էր քոյրերիս, որոնք մարդու էին տըւած զանազան գիւղերում, բայց իրարից այնքան մօտիկ-մօտիկ էին, որ մէկ օրումը կարելի էր ամենքին էլ իմաց տալ: Միայն մէկը քաղաքումն էր, նրան էլ վաղուց էին ապսպրել որ գայ:

Երբոր քոյրերս եկան, յետոյ մայրս ինձ ուղարկեց իմ պապոնց տուն, որ նրանց էլ իմաց տամ: Նրանց տանն էլ այնքան հարսներ ու երեխէք կային, որ մի սուրու ոչխա-

րից շատ: Այնտեղից ուղարկեցին մօրաքրոջս մօտ. յետոյ մեր սանամայրերի, որ չըգիտեմ տասն էին—մեղայ քեզ Աստուած—թէ քսանը: Յետոյ գնացի մեր կնքաւորենց տուն, այնտեղից էլ հանդիպեցի Գիւլնազ տատին ու ասացի: «Տատի, մայրս ասեց՝ էգուց դու էլ, քո հարսներն ու թոռներն էլ համեցէք մեր բաղը, էգուց սկսում ենք քաղելը»: Նա էլ պատասխանեց.

—Շատ լաւ, չարըդ տանեմ. դէ արի քեզ մի սեր ուտացնեմ, շատ ժամանակ է մեր տուն չես եկել: Ասացի՝ շորհակալ եմ, պիտի գնամ ուրիշներին էլ իմաց տամ: Բայց սուտ ասացի, գիտէք. թէպէտ սուտ ասելը լաւ բան չէ, լաւ էլ ախորժակ ունէի սերի, բայց ինչ կանես, սաստիկ ամաչելուցս սուտ ասացի:

Հիմա պիտի ասէք, այդքան մարդկանցը որ կանչեցիր, հապա այդքանին ի՛նչպէս պիտի կերակրէք: Մի վախենաք, այդ շատ հեշտ է: Դրանք իրանց կերակուրներն էլ իրանց հետն են բերում, դեռ մի բան էլ աւելի:

Մենք արդէն երկու մեծ դօշ ունէինք, գիտութեամբ այգեքաղի համար գիրացրած, մի քանի էլ թոխլի ու այծ: Մայրս չորս թոնիր հաց թխեց, բաւականաչափ էլ գաթայ, նազուք: Պանիր էլ շատ ունէինք, խաղողն ու միւս մրգերն էլ այգին լիքը. էլ ուրիշ ի՛նչ էր հարկաւոր: Իսկ մեր հիւրերն էլ բերին ամեն մի տանից մի քանի եփած հաւ, բոլ գաթայ, բաղարջ կաթնահունց: Ամենից շատ մեր սանամայրերն էին բերել:

Հիմա էլ պիտի ասէք. այդ ի՛նչ այգեքաղ է. դա մի ուխտադնացութեան, սար գնալու, կամ հէնց, ուղիղն ասած, հարսանիքի պէս բան է.

—Այո, հէնց այդպէս է. դեռ դրանցից մի բան էլ աւելի համարեցէք:

Այգեքաղի օրը բոլոր երեխէքն ու կնանիքը, բոլոր հարսներն ու աղջկէքը գուգւել զարդարել էին իրանց

տօն օրւայ ամենանոր ու գեղեցիկ հագուստներովն ու զարդարանքներովը: Տղամարդիկն էին մնացել իրանց ամենօրեայ հագուստումը, միայն գգակներն էին նորը դրել: Տղամարդիկը չէին փոխել իրանց հագուստը, որովհետեւ նրանք քթոց պիտի շալակէին, շալակ տային, խաղողը կխճորէին,—կոխ տային, տակառները սարքէին: Էլ վաղուցւայ պէս հնձանում չէին կոխ տալիս, այլ նոր, եւրոպական ձևով ամեն սարքն ու կարգն ունէին, այսինքն մի քանի ահադին կիսատակառներ, նրանց վրայ դրած՝ յատակը ծակծկոտ մեծ չան և էլի ուրիշ մի քանի տեսակ չաներ: Խաղողն ածում են ծակծակոտ չանի մէջ, նրանում մէկը կանգնած, ոտները հանած, փողկերքը վեր կապած, կոխոտում է և թափում կիսատակառը, որի մէջ գինին մնում է մի քանի օր, մինչև եփ է գալիս, ճաճան (չեչը) երեսին կանգնում, գինին պարզւում, այնուհետև կիսատակառի վարի ծորակը բաց են անում, գինին թափում են, ածում տակառների մէջ ու յետոյ տանում գընում մառանումը: Բայց այս մանրամասնութիւնները հիմա թողնենք:

Առաւօտը վաղ-վաղ հասանք այգին: Ոչխարները մորթոտեցին, կրակ արին, պղնձները մրան դրին, շամփուրները շարեցին, գցեցին, որ նախաճաշիկի համար խորոված անեն: Յետոյ մի-մի թաս արաղ խմեցին, մի-մի թիքայ խորոված, մի-մի պատառ կաթնափուռ կերան և ըսկսեցին իրանց գործը:

Մեծերը՝ մի-մի քաղելակ վազան տակը դրած, սուր դանակները ձեռքերին՝ կտրտում էին խաղողի հասած ճութերը և գցում մէջը. փոքրերը այդ քաղակները տանում էին մեծ կթոցներն ածում, իսկ երիտասարդները կթոցները շալակում էին տանում ածում կիսատակառի վրայի չանը:

Ամբողջ այգին իր կեանքից զրկւելիս մի նոր կեանք էր ստացել: Չայն էր որ լսում էր ամեն մի թուփի տա-

կից, ամեն մի ծառի վրայից: Մէկը կանչում էր.—կթոցը լցւել է, եկէք տարէք. միւսը բղաւում էր.—քաղակները լցւել են, շուտ արէք քթոցը բերէք:

Մանր երեխքը փոքրիկ թռչունների պէս անգագար դէս ու դէն էին ընկնում, ամեն ճութից մի հատիկ պոկում, համը տեսնում, և որովհետև էլ ոչ ախորժակ ունէին և ոչ փորներումը տեղ, միւս մրգեղէնների ծառերի վրա էին մագլցում, կերածը մարսում, նրանց համա էլ տեսնում: Մէկը բարձրանում էր խնձորենու վրայ, միւսը՝ սերկելի, երրորդը՝ տանձի աւելի ճարպիկները բարձրանում էին ընկուզենու վրա և կապիկի պէս ճղնէ ճիւղն ուստոստալով՝ ուզում էին միմեանց բռնել:

Բարեսիրտ պտուղները ամենքն էլ ժպտում էին աղաջոց երեսին, ամենքն էլ ձեռով անում, կանչում երեխաներին, երբեմն էլ, կարծես գիտութեամբ, տերիւների տակին թաք էին կենում, մէկ էլ յանկարծ երեսները բաց անում, երեխաներին «ծիւկ» անում:

Ճաշի ժամանակը հասաւ: Ամենքն էլ հաւաքւեցին մեծ ընկուզենու տակը. հացը, խաչամէն փռեցին կանաչ խոտի վրայ և երկարումէկ բոլորեցին նրա շուրջը: Բայց ո՞վ ունէր ախորժակ հաց ուտելու: Ծիծաղ, խնդութիւն, զրւարճութիւն, հանաքներ անել—այս էր նրանց ճաշը:

Ճաշից յետոյ էլի մի քիչ քաղեցին և երեկոյին բոլոր քաղտոնները մի-մի քաղակ խաղողով լցրին, իրանց հետ տարան: Այսպէս շարունակեց երեք-չորս օր և ամեն օր մի նոր ուրախութիւն, մի նոր զրւարճութիւն էինք սարքում ..

Աշունը եկաւ, թափեցաւ սաղարթ,
էլ մի փնտրիլ դու մանուշակ ու վարդ.

Բնութիւնը տխուր, պարտէզը տրտում,
Ձմեռուայ հոգսն է մարդոցը սրտում:

Երեխան փակուած մենակ սենեակում,
Պատուհանիցը պարտէզ է նայում,
Միտքը բերում է զարնան օրերը
Մարգերի վրա զըլարթ խաղերը:

Մի տրտմիլ, տղայ, թող անցնի մարտը,
Նորից կըբացւին նարգիզն ու վարդը,
Նորից սոխակը պիտի դայ հանդէս,
Նորից խաղալու դու կերթաս պարտէզ:

111. Ն Ա Ի Ա Ս Ա Ր Դ

Նաւասարդը ոչ կըպատմւի, ոչ կըգրւի, հապա պէտք
է տեսնել, շօշափել քնքշութիւնը, ճաշակել քաղցրութիւ-
նը: Երանի՛ այն Հային, որ Նաւասարդի օրը իր օջախու-
մը կըգտնւի. երանի՛ նրան, որ Նաւասարդի անհուն քաղ-
ցրութիւնը, սրտաշարժ տեսարանը վայելելու բախտաւոր
և երջանիկ բոպէ է ունեցել իր կեանքում:

Ընթերցող, եթէ հայրենագրօս, գիւղագրօս մարդ ես,
գնանք հետս Հայի գիւղ, բայց այնպիսի գիւղ, որի բնա-
կիչները իսկ Գեանջու թոռներ լինին: Դեհ, շտապիր, որ
ուրբաթ երեկոյին գիւղում լինինք:—Տես, շաբաթապասին,
ուրբաթ օր է, և գիւղում մօտ տասը տաւար մորթած.
այնպիսի պարարտ մսեր, որ ճարպից տըքում են: Ամեն
մարդ էլ կրում է միս, արտալա և տանում իր տուն.
վայր դեց խօնչան, սինին, մսերը դարսեց, իհարկէ տան
մեծը, որ շնորհքով կոտորել գիտէ, սկսեց դարսել՝ խորո-
վածացուն առանձին, եփելուն առանձին: Արդէն մթնել է.
բերել տըւաւ չարխի ունկնաւոր պղինձը, մէջը մի շաքը
միս դարսեց, վրայից ձաւար (կորկոտ) շաղ տըւաւ, հետն
էլ աղ, էլի գէր միս կամ արտալի ծուծ. կրկին ձաւար ու

աղ ցանեց: Դռանը թոնիրը վառւում է. ցախը մի կողմից
են դարսում, որ շեղջ կանգնի. իսկ երեխայքը՝ տղայ, աղ-
ջիկ զարթուն, թոնրի չորս կողմը բռնած՝ ծիծաղում, խըն-
դում են, որ ահա ամին՝ հայրը՝ պղինձը կըգնի մէջը, որ
եփւի: Բերին պղինձը՝ երկու հոգի ունկներից բռնած:

Նանը գօտիկը յետ արեց, պղնձի ունկից կապեց, մի
ուրիշն էլ միւս ունկից: Կիսավառ ածխակոթերը հանե-
ցին, բակն ածեցին, կարմիր շեղջը յետ-յետ արին, պղին-
ձը կամաց կախեցին, գրին մէջը: Առաջ մի չափ ջուր ա-
ծեցին, յետոյ երկու, երեք՝ մինչև լցեց. կրակքաշով շեղ-
ջը պղնձի չորս կողմը պատեցին.—պղինձը թաղեցին կը-
բակի մէջ: Թոնրի բերանին խուփ դրին, որ բան չընկնի,
իրանք միամիտ տուն դնացին՝ միւս օրւայ պատրաստու-
թիւնը տեսնելու:

Միւս անուօտը տան մեծը բազմած սփռոցի վրա
ուստորով, դստրով, մեծով, փոքրով, եղբայրներով, զաւակ-
ներով: Դեռ բերանները մանանայ չեն դրել, նանը թոնրի
կշտին է, կերակուրը չի հանել. իսկ թոնրից մեծ պղինձը
հանելը հեշտ բան չէ. երկու ուժեղ տղայք, ամեն մինը
մի սահանի կեռ ձգում են պղնձի ունկը և կամաց-կամաց
թոնրի միջից բարձրացնում: Նանը կողքներին կանգնած՝
սիրտ է տալիս՝ «Բաշի կեան»: Ահա այդ պատճառով այդ
կերակրի անուներ կպցրել են՝ քաշիկեայ—իրը՝ քաշի, գայ:
Դեռ քաշիկեան դռանն է, նրա անուշ հոտն ընկել է տուն
և անուտիլ կշտացրել: Շատ տեղ սովորոյթ ունին՝ հարի-
սա են եփում. բայց հարիսան ինչ կարողէ քաշիկեայի
պատաւական համն ու հոտն ունենալ:

Լաւ, սուս, նանը եկաւ տուն, ամեն մէկը իր պատը
քաշիկեայով պէտք է բանայ: Բաժինները ածելուց յետոյ
առաջ պապն ու տատը մի-մի գդալ վերցնում են պուրնի-
ներին տանում—տեսած, տեսած, բարձրաձայն կանչում:—
«Ա՛յ խոխէք, այ բալէք, քաշիկեայի զօրութիւնը ձեզ պա-

հասլան ըլի, ծիծաղ երեսով, ուրախ սրտով մէկ էլ քաշ-
կեային ռաստ կեանք»:

Տառն էլ խօնչայի մէջ բերում է, իւրաքանչիւրի բա-
ժինը տալիս, գլխին, ճակատին կամ թշին համբուրում և
ասում՝ «քաղցը պառաւիս, բալա ջան, իմ տարսը հաս-
նես, ծլես, ծաղկես, շիւեր անես»: Նրանք էլ նանի ստին-
քն են համբուրում և մրգի բաժինն առնում: Պապը կամ
տան մեծը հայրը՝ գինու բաժակը ձեռքն առնելով՝ ասում
է. «Ա՛յ տղէք, ա՛յ բալէք, շնորհաւոր Նաւասարդ ըլի, հաս-
տատ մնայ մեր ազգի համար. սա մեր պապերի ազիզ
օրն ա ըլել, մեզ վրա պարտք են դրել՝ քանի շունչ ու-
նինք, կատարենք, էս սովորութիւնը մեր մտէն չգցենք.
մեր հայութիւնն էլ Նաւասարդի վրա ա, բալէն կծիմ.
դուք էլ անմոռ պահեցէք՝ թէկուզ խեղճ, թէկուզ հա-
րուստ ըլիք. դէ, ձեզ մատաղ ըլիմ, մեր պապերի, սուրբ
հայրապետների օրհնանքը ձեզ վրա կենայ. ամէն»:

— Շնորհաւոր Նաւասարդ ըլի. ազիզ, յաջողակ տա-
րի ըլի, ձայն տըւին, կրկնեցին միասին տղայ ու աղջիկ.
և հարսներից սկսած՝ եկան համբուրեցին պապի ու տա-
տի ձեռները:

112. ԱՋՆԱՆ ՏԵՐԵՒՆԵՐ

Աշնան ըսկզբին մի բարակ բամի
Սարիցը եկաւ դաշտերը իջաւ,
Վըսանց, փրսփըսաց մի բան ամենքին
Ու անցաւ զընաց անտառը մտաւ:

Խոտը չորացաւ, հողը ցամաքեց,
Այստեղ ու այնտեղ բացւեցին ճեղքեր,
Անտառը դողաց ու վախից իսկոյն
Դեղին գոյն առան կանաչ տերևներ:

Չատ օր չէր անցել, անա նոյն բամին
Սըլսլաց նորից, մըտաւ մերկ դաշտեր,
Բերաւ հաւաքեց, դէպի վեր բշեց
Աւազն ու փոշին ու չորցած խոտեր:

Մըտաւ անտառը, շողհարեց ծառեր,
Թափեց տերևը, աջ ու ձախ փրոեց.
Փըշեց ու ձգեց թէ սար և թէ ձոր
Ու իրանց բուսած տեղիցը զըրկեց:

113. Ձ Մ Ե Ռ Ն

Ձմեռը գալիս է թէ չէ, նրա առաջին ամեն ինչ դող-
դողում, սարսուռում է: Գթառատ ձիւնը միայն մերկացած
գետնին օգնութեան է հասնում, իր հաստ վերմակով
նրան ծածկում և այսպէս պաշտպանում նրան ձմեռայ
դառնաշունչ ցրտերից:

Կրակը դառնում է մի շատ սիրելի առարկայ և ա-
մեն բանից աւելի հարկաւոր: Ով որ դրսից տուն է մըտ-
նում, ամենից առաջ կրակին է բարեկում:

Չբաւորների ապրուստը տարւայ ոչ մի եղանակին
այնքան դժուար չի լինում, ինչպէս ձմեռը: Մէկի վառե-
լիքն է հատնում, միւսի ուտելիքը, մէկը տաք հագնելիք
չունի, միւսը ապահով բնակարան: Քուրսին ու մաղալը
թէպէտ տաքացնում են դրանց, բայց շատ անգամ էլ ի-
րանց ածխահոտովը գլխները շարունակ ցաւացնում են: Այո,
ածուխի կապոյտ ծխից պէտք է շատ և շատ գգոյշ կե-
նալ: Քանի քանի մարդիկ են մեռել հրանից, քանի ան-
գամ ամբողջ ընտանիքով, մի գիշերւայ մէջ, քնած ժա-
մանակը թմրել, կոտորւել են: Ածուխի կապոյտ ծուխը մար-
դասպան է, երբ ամեն կողմից փակւած տեղ է գտնւում:

Ձմեռուայ եղանակին պէտք է ունենորները յիշեն չու-
նեորներին և նրանց օգնեն ինչով որ կարող են:

Պինդ ձմեռը վայրենի անասուններին աւելի է վնաս
տալիս, քան թէ մարդկանցը. գիւղացիներն աւելի են նե-
ղութիւն քաշում, քան թէ քաղաքացիք. բայց եթէ գիւղա-
ցիք մի փոքր կըթւած ու աչքաբաց լինին, ձմեռը նրանց
ոչ մի վնաս չի տալ և նոյնքան օգտակար կըլինի, ինչքան
միւս եղանակները:

Թէպէտ ձմեռը համարւում է երեք ամիս, բայց լեռ-
նային տեղերում մինչև հինգ ամիս պինդ ձմեռն է լինում:

Ձմեռու ամիսներն են—դեկտեմբեր, յունւար և փե-
տրւար:

114. ԳՆԱՎ ՅՈՒՐՏ ՁՄԵՌ...

Գնահ, ցուրտ ձմեռ խստասիրտ ծերուկ,
Քո մէջ չըկայ սէր, չըկայ զգացմունք.
Քո մէջ չըկայ կեանք, կեանքի հըրապոյր,
Ցնծութիւն, տարփանք, ծիծաղ ու համբոյր:

Աշխարհ ես մտնում դու արհաւիրքով,
Աշխարհ կաշկանդում քո ցուրտ կապանքով.
Նայւածքդ դաժան, շունչդ մահաբեր,
Մարդկանց, բնութեան բերում են աւեր...
Լռում է գետակ անտառի խորքում,
Մարում սէր, փափաղ և՛ մարդու սրտում.
Ծաղիկն է թօշնում բլրուրի կրծքին,
Ժըպիտը սառչում մարդու շրթունքին...

Գնահ, ցուրտ ձմեռ, արի, ջերմ գարուն,
Բեր մեզ կեանք ու սէր, լոյս, եռանդ, աւիւն,
Բեր մեզ դու պայծառ արև ու աստղեր,
Յոյսերի աշխարհ, գարնան երազներ...

Բեր ծիծաղ անհոգ, անհոգ ըոպէներ,
Խանդ, յոյզ ու բորբոք, սիրաշունչ երգեր,
Բեր անոյշ գեփիւռ, անձրև գովարար,
Կարկաջիւն աղբիւր, սար ու դաշտ դալար...

115. ԶԻԻՆ

«Ա՛խ ինչո՛ւ—ինչո՛ւ կուգայ պաղ ձիւնը,
Նորից ամիսներ պիտ մնամ տունը.
Տեսնելու չեմ ես կանաչ ծառ, արօտ,
Հոտոտ ծաղիկին պիտ մնամ կարօտ»:
—Ձիւնը որ կուգայ երկնքէն ի վար,
Իմացիր մեծ բախտ է մարդու համար.
Վերմակի պէս տաք կըծածկէ գետնին,
Որ բոյսի արմատն զիմանայ ցրտին:
Նա հողին կուտայ հիւթ, պարարտութիւն,
Դաշտին ու արտին մեծ առատութիւն:
Մի՛ տրտնջար, մարդ, դու բնութենէն,
Թէ տաք և թէ ցուրտ՝ մեզ միշտ օգուտ են:

* *
*

116. ԶԳԻՏԵՄ ԻՆՁՈՒ

Զըգիտեմ՝ ինչո՛ւ ձմեռու օրը
Յիշում եմ ես միշտ իմ խեղճ եղբօրը,—
Ասում եմ՝ արդեօք չունի նա կարիք,
Հաց, միս, եղ ու փայտ ունի նա մուշտակ,
Ամօր է տունը, կտուրը չէ ծակ...
Ու այսպէս ես միշտ ձմեռու օրը
Միտս եմ բերում իմ խեղճ եղբօրը:

117. ՁՄԵՌԸ ԵՐԵՒԱՆԱՅ ԳԻՒՂԵՐՈՒՄ

Բարեկենդան էր: Ձիւնը եկել զիգւել, սար ու ձոր բռնել էր: Պարզըկայ գիշերը այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մէկ ոտը կոխելիս՝ հազար տեղից տրաքտրաքում, ճռճռում, ճքճքում էր ու մարդի մարմինը սըռտացնում:

Ամեն մէկ ծառի ճղքերից, ամեն մի տան կտրից հազար տեսակ սառցի լուլա, հազար տեսակ ձնի քուլա կախ էր էլել ու բիզ-բիզ իրար վրա սառել:

Հէնց գիտենաս սար ու ձոր կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել, մահւան դուռն ընկել, շունչն էր մնացել, որ տայ ու աշխարքին մնաս բարով ասի:

Թռչուն, գազան, անասուն, սողուն՝ որը փէտացել, այստեղ այնտեղ վայր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ, բունը մտել, ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում:

Գետերի, առուների երեսները սառոյցը մէկ գազ եկել, հաստացել, իրար վրա դիգւել, այնպէս էր ջրի, աղ-բիւրի բերնին հոսի տըւել, որ մօտներին կանգնողը միմիայն նրանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառցի տակին տխուր, տրտում քլքլում էր ու էլ ետ այստեղ, այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կտրում, պապանձում, սառչում:

Այս առաւօտ արեգակը որ իր գլուխը բարձրացրեց ու աչքն աշխարի վրա գցեց, շողքը սարերի գագաթին, դաշտերի երեսին այնպէս էր պէծին պէծին տալիս, պըսպղում, փայլում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս, որ հէնց իմանառ, թէ ալմաստ, գումրուխա, եաղութ ու հազար տեսակ անգին քարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, լանջին փռած:

Սարերի սառը բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին

այնպէս էր մէյդան բաց արել, գոռում, փչում, հոսան առնում, ձնի թեփը իրար դիւռով տալիս, որ ճանպուղի քիթ ու պոռնկը կպցնում, ճաքացնում էր, երեսը պատում, գլխին, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերան լցնում, շատին կամ ձորերն էր գցում, խեղդում, կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փէտացած՝ ճանպից խոկում, սար ու ձոր գցում, խեղդում, կամ քարէքար տալիս:

Այսպէս մէկ խիստ ձմեռւան օրի լոյսն ու մութը որ բաժանւեց, աղօթարանը բացւեց, մեր գիւղացիք բնից վեր կացան, տան երթիկները բաց արին, երեսները լւաացին, մէկ երկու խաչ հանեցին, բարի լոյս ասեցին իրար, մանր երեխանցը ծածկեցին, ու ամեն մարդ գնաց իր բանին:

Մեծ մարդիկը միրուքները սանդղելով, պառաւ կրնանիքը՝ չարսաւը կոնատակներին՝ կամաց-կամաց դուրս եկան, գնացին ժամ:

Երիտասարդներն էլ՝ ամառւա պէս խառ հնձելու, կալ կասելու, այգի փորելու, էտելու, թաղելու, դարման կրելու հոգս չունենալով՝ աչքները ձմեռեցին, ճլրսկոտալով ու քնաթաթախ մտան գոմը, որ տաւարին, ձիանոցը խոտ տան, տակները սրբեն, ջուրը տանեն, ձիանը թիմարեն ու հետը խաղ ասելով՝ էլ ետ կապեն ու գնան տուն:

Յարգևոր հարսները՝ ասղարոյր, ոսկեկար օշմաղը մինչև քթների կէսը խոր գցած, քօղ ու լաչակի ծայրը մինչև աչքների տակը խոր քաշած, որ էլ երեսները չէր երևում, մէկ դարիայի կամ դադակ միթանա հագներին՝ մովի կամ կտաւի շապկով զարդարած, մէկ մեծ գօտկով մէջքները չորս տակ, հինգ տակ կապած—թռչնիկի պէս կուփ-կուփ վեր թռան, երեսներին մի քիչ ջուր քսեցին, փէշով սրբեցին, ու որն սկսեց տունն աւելի, որը դուրս

սրբել, որն էլ չախմախին տըլաւ, կըրակ արաւ, որ թոնիրը վառի, կերակուր պատրաստի:

Տան նորահարսը, աղջկէքն էլ գլխները սանդրեցին, մազները հիւսած, քամակներին գցած, կարմրագագաթ մորթէ գդակը գլխներին՝ ականջները կապեցին՝ դաստամախ ուններին զցեցին, կուժը վրան դրին, բերանը կալան ու զնացին, որ տան համար ջուր բերեն. ջրի վրա էլ երկար ժամանակ իրար հետ խօսելով, ծիծաղելով, մէկն իրանց տուն զնաց, միւսն իրանց:

Արեգակի շողքն ընկաւ տունը: Բորեազը մէկ կողմից էր շաքնում, բզզում, հոսանք միւս կողմից վզզում, ձիւնը պատուհաններովն ու երթկովը ներս ածում, աչք ու ականջ լցնում: Երեխէքն էլ քնաթաթախ վեր կացած, թոնրի չորս կողմովը բոլորւած, շարւած, ու դեռ անլրւայ, ոտները քարին, դեմնին էին ծեծում, մօրըները խփում, որ հաց առնեն ուտեն: Աթարի սև, թանձր ծուխը դուռն ու երթիկը կալել, տունը մխի ծով էր շինել, այնպէս որ մարդի աչքը առաջը չէր կարում ջոկի:

Երեխաների սուգն ու շիւանը գլուխ էր տանում: Որն օրօրոցումն էր լալիս, որը դեռ վերմակի տակին աչք ու բերան ծխով լիքը՝ գոռում, հարայ տալիս, հաց ուզում, որն էլ տըլած հացովը հերիք չէր, էլի ժնգժնգում, ուզում էր, որ էլի տան, որ ձայնը կտրի:

Խեղճ տանտիկինը չէր իմանում, թէ ձեռը որի բերնին դնի, որի աչքը կշտացնի, ու իր բերանն ու աչքը հօշատ բաց ու խուփ անելով, համարեա թէ մեռել էր:

Վերջապէս Աստըծու ողորմութիւնը հասաւ, ծուխը յետ քաշեց, քամին դադարեց, ջրի գնացողները եկան, աղէքն էլ հաւաքեցին: Արեգակը մէկ նիզակաչափ եկաւ բարձրացաւ, բայց դեռ ժամաւորները չեկած, «ողորմի Աստուած» չըլսած, ո՞վ էր կարող բերանը նշխարք դնել...

Չմեռն է, ձմեռ, սիրուն երեսէք,
Չմեռն է, և՛ դուք դողում, մըսում էք,
Բայց դուք մենակ չէք, ես էլ եմ մըսում,
Ես էլ եմ ձեզ պէս դողում, սարսուռում:
Բայց գիտէք արդեօք ինչ է ձմեռը,
Այդ պատկառելի համարւած ծերը.
Ո՛հ, մի հարցնէք, դուք կըսարսափէք,
Երբ դրա բարբը պատմեմ ձեզ մէկ-մէկ:
Այդ անիրաւը ուր ոտք է դնում,
Առանց խղճալու մահ է տարածում:
Երեսին առած ըսպիտակ դիմակ,
Մեզնից ծածկում է սև զէմքն այլանդակ:

Չատ ժամանակ չէ, ինչ որ դա եկաւ,
Եւ դուք լաւ տեսաք, թէ ինչեր արաւ.
Դըրա երկիւղից ջուրը քար կտրեց,
Քչրըչան առուն լուեց, պապանձեց,
Դալար բոյսերը սառան, փէտացան,
Նախշուն հաւքերը թռան հեռացան,
Բայց էլի շատին իր ճանկը ձրգեց,
Բուք-բորան արաւ, բոլորին խեղդեց,
Սիրուն վարդենու թուփը չորցրեց,
Սոխակի լեզուն տակիցը կտրեց:

Ով դու կեղծաւոր փարիսեցի ծեր,
Դու ունիս, գիտենք, շողորթթներ էլ,
Որոնք բորանըդ, թիփիդ չեն տեսնում,
Ոչ բուք-բորեազիդ տակ ցրտահարում.
Սառցեղէն սրտին ինչ բուք, ինչ բորան
Կարէ ներգործել, կամ ինչ ցուրտ, ինչ բան.

Նըրանք սըղղում են, ինչպէս անգգայ,
 Զիւնով պատանած զոհերիդ վրա,
 Եւ դու, երեսպաշտ, լաւ ես որոշում
 Հարըստին խեղճից և ջոկ-ջոկ որսում:
 Մէկին տալիս ես կճեայ վառարան:
 Միւսին և ոչ մի խեցեայ կրակարան.
 Մէկին թանգագին մագեղէն մուշտակ,
 Միւսին և ոչ մի ցնցոտի մաշկեակ.
 Մէկին տալիս ես մի սիրտ սառցեղէն,
 Միւսի թորերը հանում ես տեղէն.
 Մէկին տալիս ես միջոց զւարճութեան,
 Միւսին դառն օրեր, օրեր հեծութեան,
 Մէկին տանում ես դէպի մոլորթիւն,
 Իսկ միւսին դէպի դառն ստրկութիւն.
 Մէկին կաշառով, միւսին երկիւղով
 Թակարդ ես ձգում դիւական ցանցով ..

Անմեղ պատանիք, սիրուն երեխէք,
 Փոքր ինչ հեռացայ, դուք ինձ կընեքէք.
 Եթէ իմանաք, թէ այս ըռպէիս
 Ի՞նչ պատկերներ են առաջըս դալիս.
 Տեսե՛լ էք արդեօք խախուտ խրճիթներ,
 Բորիկ, գլխաբաց, տկլոր մանուկներ,
 Դատարկ ամբարներ, հորեր, մարաքներ,
 Աղի պէս լիզած երկայն մսուրներ,
 Աչքերը պլըշած՝ քաղցած տաւարներ,
 Սիրտ պատըռտորոզ մայեր, բառանչներ...

Ջրաղաց չըկայ,—ջուրը սառել է.
 Ճանապարհ չըկայ, — ձիւնը կապել է.
 Թէ մարդ, թէ տաւար միակերպ քաղցած,
 Ողբում, լալիս են, մահւան դուռն ընկած:

Օրը կարճացել, գիշերն երկարել,
 Լոյսը նըւաճել, խաւարն է տիրել,
 Երկինքն ամպապատ, գետինքը սառած,
 Գարունը հեռու, ցուրտը կատաղած—
 Այսպէս է ահա սոսկալի ձմրան
 Ալիքով ծածկած պատկերը դաժան...

Ցուրտ է, սաստիկ ցուրտ, սիրուն երեխէք,
 Եթէ ինձ նման դուք էլ մըսում էք,
 Եկէք միասին մի հնար գտնենք,
 Զմռան ճանկերից մեր գլուխն ազատենք:
 Դուք ձեր մանկական անարատ մտքով,
 Ես իմ հասակիս բաղմամեայ փորձով,
 Եթէ կամենանք, խելք խելքի կրտանք,
 Եւ ինչից ասես՝ կրակ կըստանանք,—
 Կրակ լուսատու, պայծառ, անսուեր,
 Որ տաքացնէ սառցեղէն սրտեր,
 Որ կենդանացնէ դօսացած ձեռներ,
 Որ հալեցնէ սառցապատ լեռներ —
 Օրինակ առնենք մեզ կիզ-ապակին, ✓
 Եւ մենք կըհասնենք մեր նպատակին:

119. ԱՂՔԱՏ ԿԻՆ

Ցուրտը փրչեց, ձրմեռ սաստիկ,
 Զիւնը ծածկեց գետինը,
 Ամենայն մարդ մտաւ իր տուն,
 Պատըսպարւիլ ցրտիցը:
 Ժամի դռանը դողդողալով,
 Կանգնած է մի աղքատ կին,
 Նըրա հանդերձ պատառ-պատառ,
 Զունի շապիկ իր հագին:

Անհամարձակ նա իր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին—
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ձեզ, սիրելիք, ասեմ ո՛վ էր
Այս խղճալի աղքատը,
Այն ցրտումը ոտաբոբիկ
Կանգնած ժամի դռանը:
Շատ ժամանակ դեռ չէ անցել,
Երբ նա փառքով ու պատուով
Ման էր գալիս փողոցներում
Իր սեփական կառքերով:
Այժմ վախով նա իր ձեռքը
Պարզում է անց կացողին—
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր նրա դռանը
Կանգնած էին շատ կառքեր,
Միշտ հացկերոյթ, ընթրիք, զինի,
Նրազարան ու տաղեր.
Ամենայն ոք ցանկանում էր
Լինել նրան բարեկամ:
Այժմ զըրկւած ամեն բանից՝
Չունի անգամ հացի զին:
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ամենայն օր իր մարմինը
Անուշահոտ ջրերով

Լըւանում էր, մազը սանրում
Կըրիայի նուրբ սանդղով.
Նա հազնում էր բեհեզ, կերպաս,
Դիպակ, թաւիշ թանգաղին.
Նա չըզիտէր ինչ ասել է
Կարօտութիւնն արծաթին,
Այժմ անլըւայ, մազերն արձակ,
Չունի հազուստ, թէ և հին:
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

Ժամի դռանը նա կանգնած է,
Աչքերը կոր, վիզը ճուկ.
Նորա նախկին բարեկամքը
Չեն ասում նրան «Խըղճուկ,
Ե՛կ դու մեզ մօտ, մենք կամօքենք
Քո վիճակի դառնութիւն,
Կըթուկացնենք ճակատագրիդ
Խիստ հարւածի սաստկութիւն»:
Նա տանում է տառապելով
Այս սոսկալի վըշտերին,
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»:

120. «Փ Շ Ո Ւ Ր Ը Մ Խ Ա Յ»

Յունւարի մի ցուրտ, շատ ցուրտ օր էր. թքէիլ՝ գետին չէր ընկնիլ: Սպիտակ էր գետինը, սպիտակ էին արների պատերն ու կտուրները, սպիտակ էին մանաւանդ փողոցների և պարտէզների ծառերը. ձիւնի միատեսակ ճերմակ սաւանը փուած էր ամեն տեղ, պատել էր ամեն ինչ: Դիշերը խիստ պարզկայ էր, և այժմ սառած ձիւնը

անցուղարձ անողներին ոտներին տակ անախորժ ճռճոց էր հանում, որ մարդու մարմինը փշաքաղուում էր: Արև չըկար. մառախլապատ էր երկինքը. սաստիկ ցրտից յանկարծ խտացած գոլորշիները բարակ եղեամներ դարձած՝ խաղում էին օդի մէջ: Ագռաւներն ու աներես ճնճղուկներն անգամ այսօր, սովորականին հակառակ, ճիշ ու աղմուկով չէին թռչկոտում կտրից կտուր, բակից բակ՝ պաշար թռցնելու. նրանք նստոտել էին այս ու այն պատի վրա, այս ու այն ծառի ճիւղերին լուռ, խղճուկ, կծկւած. սաստիկ ցուրտը սրանց էլ էր նեղել: Ամեն մի անկիւնից, ամեն մի բնից, ամեն մի սաքուից, ուր որ կենդանի շունչ կար՝ ծուխ էր բարձրանում. մարդիկ կուռում էին ցրտի դէմ, ինչով և ինչպէս կարող էին՝ տաքանում էին:

Թէև արդէն առաւօտ էր, բայց Ա...ի փողոցները դատարկ էին և անկենդան. ո՞վ էր գժւել այս կատաղի ցրտին գլուխ դուրս հանել տնից. հազիւ երբեք փողոցների այս ու այն ծայրում սոււերների պէս երևում էին մուշտակների, եափուկների կամ վերարկուների մէջ կոլորւած մարդիկ, քիթ ու պոռնոզը փաթաթած, եղեամով ծածկւած. սրանք էլ, ո՞վ գիտէ, որպիսի անհրաժեշտ կարիքից ստիպւած էին թողնել իրանց փափուկ բնակարանները, այն էլ ոչ թէ քայլում էին, այլ ակամայից վազում էին համարեա հեալով:

Այդ ժամին փողոցի հեռաւոր ծայրում յանկարծ անսպասելի կերպով երևացին երկու փոքրիկ մանուկներ, եօթը և տասը տարեկան: Խեղճերն այնքան վտիտ էին, որ ասես գերեզմանից դուրս քաշած մեռելներ լինէին. դժւար էր առանց սոսկումի նայել նրանց վրա: Երկուսն էլ զըլխաբաց, զգզւած մազերով, որոնց վրա առատօրէն թափւել էին եղեամների թերթիկներ. յօնքերի և աչքերի թերթերունքների վրա նոյնպէս նստել էին եղեամներ, տալով մանուկներին մի անօրինակ, մի խղճալի տեսք: Նրանց

մարմիններին մերկութիւնը հազիւ հազ ծածկւել էր ինչոր կախկիսւած ծէններով, անհասարին էր նոյն-իսկ որոշել, թէ ինչ է նրանց հագինը, կամ որն է վարտիքը, շապիկը կամ արխալուխը: Տեղացի չէին նրանք, այլ գաղթականներ հեռու տեղից, տաքաբախտ, արիւնոտ երկրից էին եկել, անհայր, անմայր, անտէր... կատարեալ որբիկներ... Սրի և կրակի ճարակ դարձած իրանց խեղճ հայրենիքի մասին այս փոքրիկ թշուառները շատ քիչ գիտէին, կամ գուցէ և շատ բան գիտէին, բայց քիչ էին պատմում:

Խեղճերը գիշերները քնում են մի աստածասիրի գոմում. այնտեղ շատ անասուններ կան, տաք է... Առաջ փորձեցին մեծ գոմէշների մսուրի մէջ քնել. բայց նրանք այս տարօրինակ մարմինները տեսնելով՝ խրտնեցին, փրնչացրին. թշուառները վախեցան և փախան մտան մի փոքրիկ, խղճուկ հորթիկի մսուրը, որ նոյնպէս նիհար էր, նոյնպէս տխուր, նոյնպէս թշուառ՝ որպէս երկու որբիկները: Խեղճի մայրը հէնց նոր էր մեռել. նրան ծիծ տուող չկար, ուստի կերակրում էին չոր խոտով. բայց նա դեռ ուտել չէր կարողանում, սովոր չէր. մէկ-մէկ ծիւ վերցնում էր, ծամըմօրում և վեր ածում. նա միշտ սոված էր, միշտ էլ տխուր, դուռնը կախած, օր աւուր նիհարում էր ու նիհարում:

«Թշուառին թշուառն է միշտ մխիթար». որը հորթուկը սիրով հիւրընկալեց որբ մանուկներին. նրանք բարեկամացան և սիրեցին իրար. և երբ գիշերները երկու որբիկները ճիւղ-ճիւղ արած, իրար պինդ խոտած քնում էին մսուրի մէջ՝ հորթուկն էլ իր փոքրիկ դուռնը դնում էր նոյն մսուրի շրթին, քնում էր, իր տաք շունչը մանուկների երեսին փչելով: Գոհ էին մանուկները. միայն փոքրիկ որբը գիշերները շուտ-շուտ վեր էր թռչում, ճրւում, ճչում, լաց լինում, ասլա զարթելով, գանգատւում էր մեծին, թէ զալիս են... տանում են... մորթում են... գոմի

խաւարի մէջ սարսափում էր դեերից, չարքերից: Եղբայրն այդ ժամանակ աւելի պինդ էր գրկում նրան, հանգստացնում էր, և նրանք կրկին քնում էին:

Լաւ էր գոմը նրանց համար, շատ լաւ. տաք էր... Առաւօտները վաղ զարթնում էին և իրանց վայելած հիւրընկալութեան փոխարէն նախ աւելում, մաքրում, չորացնում էին հորթուկի տակը, գուրգուրում էին նրան, ապա կրում թափում էին մնացած անասունների աղբը և գուրս էին վազում՝ փողոցներում թափառելու... հաց հաւաքելու... Այսպէս էին ապրում նրանք, և դո՛հ էին—«գուլում» չըկար:

Սրանից առաջ էլ համարեա ամեն օր նրանք շրջում էին փողոցներում. տեղացիք տեսնում էին նրանց նոյն ցնցոտիների մէջ, նոյնպէս ոտաբոբիկ, նոյնպէս գլխաբաց, դգգզած, որպէս այսօր, և ոչ ոքի խիղճը չէր վրդովւում: Դէ եղանակը տաք էր, «եթիմն էլ աներես կլինի, հաց հաւաքելով կապրեն, էլի», մտածում էին նրանք և խիղճը հանգստացնում: Բայց այսօր... Որբերը դարձեալ փողոցումն են: Այս լաւ չէ, անտանելի ցուրտ է. օձի ձուտն էլ այս ցրտին թող դրսում չըմնայ, մեղք է, մտածում էին անցորդներ... ախր այս ինչպէս են բոբիկ, դողալով վազում և ինչ կարիք կար այսօր էլ անպատճառ դուրս գալ... Ա՛խ, աներես լակոտներ...

—Վայ, վայ, սրանց մտիկ տուր, սրանց,—ասաց մի մուշտակաւոր պարարտ մարմին իր հետ գնացողին՝ երկու վազող որբերի վրա ցոյց տալով. օՖ, հոգիս մղկտաց, կըրակ մազւեց գլխիս, կըակ... ինչպէս են դողում, Աստուած իմ. ախր այս ցրտին ո՛ւր էին դուրս գալիս իրանց բնից... Եւ նա ի սրտէ ցանկացաւ, որ այդ որբերն այսօր գոնէ դուրս եկած չլինէին կամ գոնէ ինքը չըտեսներ նրանց դողդողալիս, հանաք չէ, մարդու հացը հարամ ե-

ղաւ...—Եթէ ճաշին միտս ընկնին՝ դժւարութեամբ կըճաշեմ,—մտածեց նա և դէմքը կնճռեց:

Խօսակիցը հասկացաւ ընկերոջ խղճին հասած վիրաւորանքը և կամեցաւ նրան դուրս հանել այդ անախորժ վիճակից:

—Է՛հ, իզուր ես այդքան անհանգիստ լինում նրանց մասին, բարեկամ. նրանք սովոր են, կրտանեն. այ, այլ բան է, Աստուած չանէ, եթէ իմ և քո երեխաներին մի այդալիսի բան պատահի. գիտե՞ս, իմ Օսիկին որ եօրդանով էլ հիմա դուրս հանեմ՝ տեղն ու տեղը կըսառի, հաւատա, կըսառի. սրանց բանն ուրիշ է, սրանք կրտանեն...

Փաստաբանութիւնը խելացի էր, պարարտ մարմինն ու խօսակիցն անցան...

Իսկ որբերը... Նրանք շարունակեցին առաջ գնալ փողոցով և ամենակն չէին էլ զարմանում, որ իրանք այս անտանելի ցրտին փողոցումն են, մինչդեռ իրանց հասակակից ո՛չ մի ուրիշ երեխայ չի երևում. նրանք մի բան միայն դիտէին, որ թէև սառտիկ ցուրտ է, թէև իրանք էլ մերկ են, ոտաբոբիկ, գլխաբաց դողդողում են՝ բայց և այնպէս պէտք է դռներն ընկնին, որ հաց ճարեն. շատ են սոված, երեկ ճաշից սկսած բան չեն կերել...

—Վախ, Գալօ. էս իմա՛յ ցուրտ ա, եաման,—ասաց փոքրիկը ձեռները իր կապտած շրթունքներին մօտեցնելով և ոտները խշշացող ձիւնի վրա վերև ներքև տնելով:

—Խն, Մրտօ, շատ ցուրտ ա, մըմուռ մարդու ջիգեար կուտայ, շուտ արի:

—Ախր վազեալը (գոմ) տաք էր,—շարունակեց փոքրիկը լացակումած. արցունքների խղճուկ կաթիլները կախւեցին արտահանունքներից, բայց առանց ընկնելու սառան:

—Տար էր, ապա որ անօթի ենք, ինչ էնինք... Փոք-

րիկը լռեց, կծեց շրթունքները, փչեց մատներին— փո՛ւ, փո՛ւ, փո՛ւ...

Ահա նրանք կանգ առան մի մեծ դաշպասի առաջ, որ բացւած էր: Բակի ներսում սաստիկ ցրտից կծկւած քնած էր մի մեծ դամբու. նա չէր նկատում մանուկներին, որոնք վախվիսելով, ձեռք ձեռքի տրւած, անվստահ քայլերով ներս մտան բակը և մի փոքր առաջ դնալով՝ տեսան ահաւոր շանը: Մեծը կանգ առաւ, չըհամարձակւելով աւելի առաջ գնալ:

— Մըտօ, շունը... կըկծի, դառնանք:

— Ախր անօթի եմ, մսիմ, էլ դո՞ր երթանք, — մըմնջաց փոքրիկը. էս տուն ճո՛ղ ի, փշուր ըմ խաց ուղենք, էլման վագենք փագեախ. ցուրտ ա, փէտացանք...

Նրանք մի փոքր էլ առաջացան, յուսալով անձայն, անշշուկ անցնել շան մօտից և տանը հասնել: Բայց ձիւնի ճռճոցը զարթեցրեց շանը. նա գլուխը բարձրացնելով տեսաւ երկու գզգզած մանուկներին, մի կատաղի ուտիւն գործեց և վրաները յարձակեց: Վտանգն զգալով՝ խեղճ մանուկները ճչացին, իրար գրկեցին և վայրկենապէս նստեցին ձիւնի վրա: Այսպէս են պաշտպանուում շների յարձակումից մուրացիկ մանուկներն ու կանայք: Ասես իրանց յաղթահարւած ցոյց տալով՝ այդ թոյլ արարածներն ուղղում են գաղանի սրտում գուլթ զարթեցնել: Եւ արդարեւ, շունը կանգ առաւ, կենդանու կատաղութիւնը զսպեց որբերի անպաշտպանութեան առաջ. նա մի փոքր հեռու պառկեց, գլուխը թաթերի վրա դրած, ասես հսկելով երկու թշուառների վրա, որ չըլինի թէ վեր կենան փախչին: Սրտածմլիկ, արտասուելի տեսարան էր. երկու ոտաբոբիկ, գլխաբաց, ցնցոտիների մէջ դողդողացող մանուկներ, կապտած շրթունքներով, իրար կպած, կծկւել, նստել էին ձիւնի վրա և լալիս էին. եղեամի թերթիկները խաղում էին ցուրտ օդի մէջ և պտըտւելով թափւում էին նրանց

գզգզւած մազերի վրա: Կատաղած շունը շնթուկել¹⁾ էր նրանց կողքին մոմալով, կարծես սպասում էր, որ թըշւառները վեր կենան թէ չէ՝ վրա պըծնի, կտոր-կտոր անէ: Բակում ոչ ոք չըկար: Մանուկները շարունակում էին յուսահատ լալ ու ճչալ, սարսափած աչքերով նրանք նայում էին մէկ շանը, մէկ էլ տան դռանը, այնտեղից օգնութիւն սպասելով: Ահա վերջապէս տան դռուը ճռռալով բացեց և շէմքի վրա երևաց մի կին:

«Փշուր ըմ խաց».— պոռացին մանուկները միասին դողդոջուն ձայնով:

— Աներես լակոտներ... ասում էի սրանք կըլինին, — մըրթմըրթաց նա և ներս մտնելով բերաւ մի կտոր հաց տըլաւ սարսափած մանուկներին, իսկ ինքը յետ դարձաւ:

Մանուկները խլեցին հացի պատառը և մինչ պատրաստուում էին շտապով դուրս թռչել դռնից՝ շունը վեր թռաւ նրանց ետեից, վրա պըծաւ, փոքրիկ որբի ոտքից բռնեց, քաշեց կատաղի հուփոցով: Սարսափած մանուկը ճչաց և երեսի վրա ընկաւ հացը ձեռքին, մինչդեռ մեծը շշլլւած՝ չդիտենալով օգնութեան վագել, թէ փախչել՝ կանգնած մնաց և լաց էր լինում: Տանտիկինը վագեց, հալածեց կատաղած շանը ու երբ ձեռքից բռնելով վեր կացրեց որբիկին՝ երեսան ծանր տնքաց: Գաղանի սուր ժանիքները պատուել էին նրա փոքրիկ ոտքը, կաթ-կաթ ալիւնը ծորում էր նրա վէրքից և թափւում ձիւնի վրա: Երեսան ձեռք տրւաւ ոտքին. ձեռքը ներկեց արիւնով. նա զարհուրած յետ քաշեց ձեռքը, նայեց ափին, նայեց վիրաւոր ոտքին և էլ աւելի բարձր ձայնով լալ սկսեց: Այնուամենայնիւ նա կռացաւ, վերցրեց հացի պատառը, և կաղալով ու տնքալով հետեւեց իր եղբօրը: Արիւնը շարուն-

¹⁾ նստել էր:

նախում էր կաթել նրա ոտքից, և երկուսով էլ լալիս էին,
տեսնելով կարմիր կաթիլները...

Բայց և այնպէս՝ քաղցած, դողդողացող մանուկները
կիսեցին հացի արվանդոտ պատառը և մի կտոր կրծելով՝ ա-
ռաջ գնացին:

Դեռ երբէք հացի մի պատառն այսքան թանգ չէր
գնւել...

121. ՈՂՈՐՄԱՆԻ ԵՂԻՔ

Երբ ձեր հոյակապ, շքեղ տներում
Անթիւ զարդարանք ձեզ շրջապատած—
Դոհար, աղամանդ, դիպակ, արբեշում,
Դուր ծիծաղում էք՝ կեանքից լիացած.
Եւ այդքան գանձերն առատ ու անբաւ
Ձեռն էլ շլացնում ձեր աչքը բընաւ.

Երբ դուք բախտաւոր, «կենաց բաժակներ»
Ուրախ պարպում էք փարթամ խնջոյքում,
Ասացէք դուք ինձ, ո՞վ մեծատուններ,
Այդ զըւարթ ժամին, դուրսը, փողոցում
Դուք նկատում էք անճար աղքատին,
Հալով նայելիս ձեր լուսամուտին.

Խղճուկը քաշած փողոցի անկիւն,
Քաղցած նայում է նա ձեր խնջոյքին
Եւ խուլ մըմնջում. «Ահա լիութիւն,
Առատ բարիքներ, ահա խնդադին
Եւ պայծառ օրեր, և՛ վիճակ խաղաղ,
Ահա ամեն ինչ—կեանք, վայելք, ծիծաղ...»

«Իսկ ես... ես թշւառ, ես մերկ, անօթի,
Իմ օթեանը խարխուլ ու մըթին,

Վայ ինձ... ես մի այլ դառն վիճակի
Դատապարտւած եմ երկրիս երեսին.
Կինս թոքախտում, տանս հոգս ու ցաւ,
Խեղճ զաւակներս քաղցած ու ծարաւ...

«Եւ շատ քչերին տըւած է կեանքում
Վայելիլ օրեր լի՛ երջանկութեան.
Անարդար բախտը կեանքի խնջոյքում
«Ապրիր»—ասում է հարուստ մեծատան.
Իսկ ինձ—«դու հեռո՛ւ, դու բախտին օտար,
Անվերջ երազիւր բախտալից աշխար...»:

Օ՛հ, նա, միայն նա կարող է ըզզալ,
Թէ ինչ ասել են այս դաժան խօսքեր,
Ով ինքն է եղել թշւառ, տառապեալ...
Բայց դուք, դուք, բախտի հարուստ ընտրեալներ,
Ձեզ ինչ փոյթ... Ձեր կեանքն առատ է, լեցուն.
Ողորմած եղէք, Աստուծոյ սիրուն:

Ողորմածութիւնն մայր է որբերին,
Մայր նոցա, որոնք իրանց սև բախտին
Խորթ մայր են կոչում: Եւ այնտեղ, ուր միշտ
Տիրում է տանջանք, ցաւ, կարիք ու վիշտ,
Այնտեղ է նա միշտ թռչում, սլանում
Եւ մարդկանց աչքից արտասուք սրբում:

Աղերսում եմ ձեզ յանուն որբերի,
Հալածւած բախտի անողոր վճռով,
Թո՛ղ մարդս բարի, ողորմած լինի,
Թո՛ղ նա զթառատ, սիրաբուխ սրտով
Իր ճով գանձերից և՛ հէք թշւառին
Ջերմ կարեկցութեամբ միշտ հանէ բաժին.

Ողորմած եղէք: Ահա գործ վսեմ...
Երբ անտէր մի որբ կամ ծեր մուրացկան
Ձեր զրուան առաջ ահով, տխրաղէմ,
Լուռ սպասում է ձեր ողորմութեան,
Եւ դուք մընում էք անհոգ, անտարբեր—
Դուք Տիրոջ սիրտն էք խոցում, հարուստներ.

Ողորմած եղէք, որ հզօր Աստուած
Ձեզ և ձեր որդոց լինի պահապան,
Որ ձեր ամբարներ ցորենով լցւած՝
Նրբա օրհնութեամբ անսպառ մընան.
Ողորմէք... և ձեզ ամենայն զիշեր
Կայցեկեն պայծառ, սիրուն երազներ...

Ողորմած եղէք, որ մահւան ժամին
Որբին, անճարին ձեր տըւած տուրքից
Հանդերձեալ աշխար դուք տանէք բաժին.
Որ նա, ում այստեղ կեանքն էր ողբալից,
Նա կարողանայ ձեր զրուան մօտով
Անցնել աննախանձ և խաղաղ հողով:

Ողորմած եղէք, որ ապրէք զըւարթ,
Որ Տիրոջ սիրտն լինիք արժանի,
Ողորմէք անվերջ, ողորմէք առատ...
Ջերմ աղօթքները տառապեալների
Թռչում են այնտեղ, այն սուրբ օթեան,
Ուր աղբատութեամբ հզօր ենք միայն...

122. ԻՄ ՊԱՆԱՐԱՄԸ

Ա

Ես մի ծեր մարդ եմ, սիրելի մանուկներ, իմ ընթեր-
ցողներ. պտըտել եմ շատ զիւղ ու քաղաքներ, անցկա-

ցել գետեր ու ծովեր, շատ բաներ տեսել ու շատ բան
լսել, երբեմն տրտմել, երբեմն ուրախացել, այժմ ուզում
եմ պանարամիս մէջ փորրիկ պատկերով տեսածս ցուց-
նել...

Դէհ, շուտով այստեղ, դուք ժիր մանուկներ.
Մեծ ու պատիկներ, խելօք ու շարեր,
Կարգ-կարգ շարեցէք, ինչ որ կըլսէք
Եւ կամ կըտեսնէք, ձեր մտքում ամուր,
ամուր պահեցէք...

Սկսւում է. ահա մի պատկեր: Մի մեծ բաղար է,
մեծ-մեծ տներով, լայն լայն բուլէքով, ուր պտտում են
մարդիկ ոտով ու կառքով, տաք-տաք մուշտակներ ուսե-
րին ձգած, սիգար, պապիրոս բերանները զրած՝ ֆիռ, ֆիռ,
ծծում, փչում են մուխը թանձրացած:

Թոյ ծըծեն, փրչեն, փորներն ուռցնեն,
Ի՞նչ ունին պակաս, որ ինչ հոգս անեն...

Ահա մի պատկեր դարձեալ նոյն տեղից. մի խուլ
փողոց է. ցխոտ ու կեղտոտ, խարխուլ տնակներ աջ ու
ձախ շինած, երկու զրկիցներ դրան առաջին զրոյց են
անում քիթ քիթ տըւած: Եւ հեռուն կանգնած մի աղ-
քատ կնիկ, շորերը պատըռտած, ոտքերը բոբիկ, մի հի-
ւանդ մանուկ բռնած իր զրկում, եկող գնացողին ձեռք
է դէմ անում...

Այժմ ձեզ ցոյց տամ մի այլ տեսարան.
Դարձեալ նոյն քաղաքում մի լայն փողոց է,
Եղևնու ճիւղեր աջ ու ձախ փռած,
Մի մեծ բազմութիւն առաջ է անցնում
Դիակառքի չորս կողմը լըցւած:

Առջից գնում են քահանաները, ծաղկեայ փիլոններ
ուսերին ձրգած և նրանց հետ էլ շատ տիրացուներ, մոմ
ու խաչվառներ ձեռքներին բռնած. իսկ վերջից, տեսէք,
ինչքան կառքեր կան, սևազգեստ կանայք մէջը նստոտած.

ախ, ինչպէս տխուր, ինչպէս վշտալից, հետևում են սրբանք մեռելի ետքից:

Դարձեալ մի պատկեր. քաղաքի ծայրում հինգ—վեց մշակներ ուսերի վրա տանում են անբախտ ընկերին դիակ, որ քանի տարի իր երկրից հեռու, ծանր բեռի տակ մաշել է իր կեանք... չրկան յուզարկներ — ոչ քոյր, ոչ եղբայր, չեն տեսնում նաև ոչ հայր և ոչ մայր. լուռ է փողոցը, լուռ են և մարդիկ, տեսնում է այս բոլոր միայն պարզ երկինք...

Ահա ձեզ մի այլ պատկեր. բարեկենդան է. մի մեծ զարդարուն սենեակ ձեր առաջ, կանթեղ ու լամպա վառած ձախ ու աջ, մեծ-մեծ հայելիք կախած պատերին, աթոռ, բազկաթոռ ամեն տեղ շարած, իսկ մէջտեղ երկայն սեղանը ձգած, տասնեակ մարդ ու կին ընթրիքի նստած. ախ, ինչեր չըկան նրանց առաջը, զրած.

Ջամպայն ու մադէր, անուշ գինիներ,
Խաշած ու խորած լաւ ձկնեղէններ,
Խաւեար ու պանիր, տապակած հաւեր
Ու քանի տեսակ բաղցրաւենիքներ...
Ուտում են, խմում, քահ քահ ծիծաղում,
Բարեկենդանը լաւ անցկացնում...
Ես էլ մաղթում եմ բարի վայելում...

Ահա նոյն տան կից փոքրիկ խրճիթում, մի թոյլ ու աղօտ ճրագի լուսում, չոր թախտի վրա մայրը որդոց հետ բարեկենդանի ընթրիքն է անում: Չըկայ ոչ սեղան, ոչ համեղ ընթրիք, չըկան գինիներ ու քաղցրաւենիք, այլ մի հին, մաշած սփռոց առաջները, հացի կտորտանք նրա մէջ զրած ու մի ամանով պանրի փշրտանք. ուտում են անձայն, գլուխ քաշ ձգած...

Տխուր է խրճիթը, խոնաւ և անշուք, տխուր են դէմքերը մօրն ու որդոց. միայն չար փիսոն նրանց մօտ պըպզած, շարժում է պոչը, աչքերը պըլշած...

Այժմ ծերուկիս թողէք որ գնամ,

Եկող անգամը շատ բան ցոյց կըտամ.

Դէհ, մնաք բարեաւ, դուր, ժիր մանուկներ,
Մեծ ու պստիկներ, խելօք ու չարեր:

Բ

Անցան ամիսներ, բոլորեց տարին, ահա խեղճ ծերուկս կայ ձեր առաջին. եկէք մանուկներ, իմ աչքի լոյսեր, դառնացած սրտիս դուք միակ յոյսեր. դարձեալ բերի ձեզ ես իմ պանարամ, մի քանի պատկեր նորից ձեզ ցոյց տամ.

Պատկեր լաւ ու վատ երբոր կը տեսնէք:

Աղաչում եմ ձեզ, մտքից մի հանէք:

Դէհ, սկսում է.

1.

«Ամառը սարում»:

Տեսէք այս սարը կանաչով պատած, այստեղ ու այնտեղ վրաններ թողած, վրանի դիմաց հայ, թուրք գիւղական մի-մի գործ ձեռին բանի է նստած, որը տաշում է, որը սրում է որը կար կարում, տղին օրօրում, որը հաց կամ կաթ տաքացնում, կարագ ու պանիր, մածուն պատրաստում:

Ահա քիչ հեռի նրանց տաւարը, ոչխարի հօտեր, ձիանց բօլուկներ, մինչև փորի տակ խոտերում ծածկւած կամ գլգլան ջրի ափը հաւաքւած, տկզած կանգնել են չեն շարժւում տեղից, ինչու-որ կուշտ են ու զոհ վիճակից:

Եւ գիտէք ո՞վ է մոթալ փափախով,

Հաստավիզ մարդը իր զագանակով,

Որ աչքը տնկած սարի լանջերին,

Մի բան է երգում գիւղ-գիւ խոտերին՝

Դա է նախրապանը—տէրը տաւարի,

Որ սար է գալիս ամենայն տարի:

2.

Ահա նոյն նախիր, նոյն հօտն ու ձիեր, բայց ոչ թէ ամառը սարի խոտերում և ոչ քրքրեւան ջրի ափերին, այլ ցուրտ ձմեռը գիւղի դոմերում:

Հալել է միսը, ոսկրներ ցցել, տկզած փորերնին մէջքներին կսկել, բաղցած է տաւարը՝ խոտ չըկայ տալու, սառել են դաշտեր՝ դարունն է հեռու.

Կրծում են սովից մսուրի փայտեր,

Դոփում կճղակով, պլըշում աչեր,

Մայում, բառաչում, վիզներին ծռում,

Թուլացած ընկնում, բաղցից սատակում:

Իսկ մեր գիւղացին, ո՛հ, ինչպէս խղճով

Կանգնած նայում է ու թափում արցունք...

Մեծ է նրա վիշտ, մեծ է նրա ցաւ,

Երբ մի անասուն իր ձեռքից անցաւ:

3.

Ահա ձեզ մի ուրիշ պատկեր:

«Գարնան սկզբում գիւղացու յոյսեր».

Գարուն է, զարնն, ինչ բաղցրիկ անուն: Արտերը կանաչել են, ծառերը ծաղկել, ծաղկունքը բացել, ջրերը փուլել, գեղջուկ մշակը յոյսերով լցել:

Կըլայ ամառը՝ կըղեղնի ցորեն, հունձը կըհնձէ կը-
ժողվէ ամբար, կըհասնեն պտուղը՝ թափ կըտայ, կըլցնէ
կթոյց, կըկախէ շաւեր:

Խոտ կայ տաւարին, դարման ձիերին,

Ծաղկունք մեղուն, մեղր մանուկներին.

Ո՛հ, մեր գիւղացին ինչպէս երջանիկ

Կանցնէ այդ տարին...

4.

Պատկերը փոխւեց:

Ահա նոյն գեղջուկ ամառ ժամանակ, տխուր նստած

է իրան կտրի տակ. ո՛ր է նրա յոյս, իր արտն ու այգին,
ինչու է ժանգոտ մանգաղ, գերանդին:

Մարախը եկաւ արտերը կերաւ,

Մարախից պրծածը՝ կարկուտը տարաւ.

Թրթուր խժոյց ծառերի տերև,

Պտուղ չըմնաց՝ ողջ այրեց արև:

Սոված մեղուններ թռան փեթակից,

Բճիճը մնաց դուրկ ծորան մեղրից.

Դաշտը չորացաւ՝ խոտ չըկայ կովին,

Ամբարն է դատարկ՝ մահ է գեղջուկին.

Ո՛հ, ինչպէս թշուառ, ինչպէս յուսահատ

Կանցնի այդ տարին...

5.

Նայեցէք հովտի փոքրիկ քաղաքին, ուր սև սև ամ-
պերը սարերի նման կանգնել են գլխին: Բնութիւնը խաղաղ
է, խաղաղ է և գետը, որ սարի կողմից իջնում է քաղաք,
ջրում պարտէզներ, պտըտում ջաղացք, վշշալով անցնում,
կորչում ձորերում, ամենայն տարի յոյս և կեանք բերում:

Ահա ամբոխը կանգնած գետափին, ուրախ է հողով,
երկնից ամպերին, որ անձրև կըտայ, կըջրէ երկիր, կեանք
կառնէ մարդը, դաշտն ու այգին...

Իսկ փոքրիկ տղայք տես ինչպէս անհող

Խաղում, վազվզում են, «անձրևը» երգում,

Որ ցած գայ ջրէ, բսնէ կանաչ խոտ,

Աւել փոշիներ ու մաքրէ վատ օդ:

6.

Ահա նոյն քաղաք, նոյն սև-սև ամպեր, որից թռչում
են կրակէ նետեր, անձրևի տեղակ կարկուտ է թափւում,
որոտում երկինք, երկիրը դղրդում:

Մարդիկ հաւաքւած իրանց տները, քարացած նա-
յում են այդ ահեղ պատժին, որ փշրում է, ջարդում,
տուն ու տեղ աւրում, այգի ու պարտէզ խլում, հետը
տանում:

Լացում է մանուկը մօր վզին փաթթւած,
Բառաչում է տաւարը դրսում մնացած,
Գոռում գոչում է գետը կատաղի,
Ահ, սարսափ պատում ամեն սրտերի...

Նւ ահա յանկարծ մի ձայն է լսում,
Մի ձայն գուժաբեր ամենքին հասնում.
«Հեղեղ, հեղեղ, կանչում են մարդիկ,
Ա՛խ, մեռանք, կորանք, խնայէ, երկիրք...»:

7.

Հեղեղը եկաւ, հեղեղը գնաց,
Բայց տեսէք ահա տեղը ինչ մնաց:

Ահա մի ծերուկ խտտած մի դիակ, կիսամեռ ընկել
է իր փլած տան տակ. նրանից հեռի գետնին տարածւել
տասնամեայ մանուկ՝ մօր հատիկ դաւակ:

Ահա քոյր, եղբայր միմեանց զրկած, ընկել են իրանց
ծնողաց կրծքին, իսկ այնտեղ խեղդւել սկեսուրն ու հարս
օրօցում կապած մանուկը կողքին...

Սգում է քաղաքը, սգում են ամենքը, որը իր հայրը,
որը իր որդին, քոյրը իր միակ եղբայր թանգազին:

Որբի լացի ձայն երկիրք է հասնում, մեծ ու փոքրի
սիրտ շարժում, մղկտում...

Ա՛խ, թողէք ծածկեմ այս տխուր պատկեր,
Պատկեր սոսկալի արիւնով ներկւած,
Որի ժանտ տեսիլ դեռ մինչև այսօր
Սարսափ է ազդում դժբաղդ բնակչաց.

«Կաղանդի», այսինքն Նոր տարւայ տօնը հայ ժողո-
վրդի ամենաուրախ օրերից մէկն է: Այդ օրը ամեն դա-
սակարդի, ամեն վիճակի ու ամեն հասակի մարդիկ՝ բո-
լորն էլ մի նոր տեսակ հոգեկան ուրախութեամբ լցւած՝
«Շնորհաւոր Նոր տարի» քաղցր խօսքն են ասում ու լը-
սում: Այդ օրւան յատուկ գանազան երկրներում սովորու-
թիւններ կան. բայց ամենից նշանաւորները Տաճկահայաս-
տանում մինչև օրս պահպանւած սովորութիւններն են, ո-
րոնք կատարւում են ամենայն ճշտութեամբ:

Արդէն գեկտեմբերի 30-ին տան հասակաւոր կանայք
պատրաստութիւն են տեսնում «Կաղանդի սեղանը» վայե-
լուչ ու ճոխ կերպով սարքելու: Ջրնայելով որ օրը պահոց
օր է, այստեղ ամենայնիւ սեղանը պատրաստում են շատ
սիրուն: Ջանազան մրգեղէն, ընկոյզ, մեղր, ձիթապտուղ,
սունկ և այլ պատի վերաբերեալ կերակուրներով ճոխ զար-
դարում են սեղանը, որի վրա փայլում են գլինին ու օղին՝
Հայաստանի այդ սիրելի ըմպելիքները, որ այդ օրը շատ
առատ է լինում:

Դեկտեմբերի 31-ին թիսում են բաղարջ: Կաղանդի բա-
ղարջը սովորական բաղարջներից ու գաթաներից տարբեր
է: Այդ բաղարջը շաղւում են ալիւրից, ձիթից ու մեղրից
և շինում են արևի ու լուսնի ձևով: Բայց բաղարջների
մէջ իր մեծութեամբ որոշւում է «Տարին»: Տարին շինում
են բոլորաձև ութ վերջով լայնութեամբ: Դա շաղւած է լի-
նում ալիւրից, իւղից, հաւկիթից ու մեղրից: Խմորի մէջ
դնում են մի մեծ արծաթեայ դրամ. «տարին» նախշում
են եղէգնով ու ընկուղով. նրա վրա գանազան նկարների
հետ գրում են նաև թրւակաւ: Թխելուց յետոյ «տարին»
պահում են մինչև Ծննդեան տօնը՝ յունւարի 6-ը:

Այդ օրը սովորաբար քահանայք տնօրհնէք են ման

գալիս: Տան հետ օրհնել են տալիս նաև «տարին»: Յետոյ օրհնած «տարին» բաժանում են այնքան մասների, որքան տանը անդամներ կան: Ո՛ւմ բաժնից որ դուրս է գալիս արծաթեայ դրամը, նա համարում է «տարևա տէրը». նրան առանձին յարգանք են ցոյց տալիս:

Դեկտեմբերի 31-ին, դիշերը 10 ժամից լսելի է լինում «Ալելու» ասող մարդկանց ձայնը: Նրանք այդ դիշերը աւետում են Նոր տարին. կարգով այցելում են ամենքի երգիկը ու երգում հետևեալ երգը.—

✓ Ալելուա, ալելուա,
Հինը կերթայ, նորը կուգայ.
Հինը ուրախ ճանապարհէր,
Նորի համար պատրաստուցէր:
Դուռ, լուսամուտ բացէք,
Ինչ որ կամիր՝ խնդրեցէք,
Թէ կեանք, թէ խելք, թէ մալ,
Ամենքիդ մուրազն ալ
Կուտայ, միամիտ եղէք.
Աղաներ ու խաթուններ,
Ձեզ շնորհաւոր նոր տարի.
Ապրիք շատ ու շատ տարի:

Տան տիկիները երգը լսելուն պէս պատրաստում են դոհացներու մանուկներին: Նրանք տալիս են միրգ կամ դրամ, երբեմն էլ հաւկիթ: Երգող տղայոց ձայնին հետևում է հրացանաձգութիւն, որ մեծ բաւականութեամբ կատարում են երիտասարդները:

Նոր տարի օրը ամեն ոք պարտաւոր է իրանից մեծի ձեռքը համբուրել: Ո՛րքան ուրախալի է, երբ տեսնում ես, որ յիսնամեայ տղամարդը, որպէս մի փոքրիկ մանուկ, չոգում, համբուրում է իր գառամեալ հօր կամ մօր ձեռքը, ասելով՝ «Շնորհաւոր նոր տարի»: Իսկ ծերունիք օրհ-

նում են նրանց և բարեմաղթում են երկար կեանք ու գործերին յաջողութիւն:

Նոր տարի օրը սովորութիւն կայ նըւիրաբերութիւն անելու: Այդ նըւէրները լինում են ամեն տեսակից. բայց այդ նըւէրը ծանրագին է լինում, երբ սկեսուրը հարսնացըւին տես է գնում:

Նոր տարևա հետևեալ օրը «Բախտփորձում» են ասում. այդ օրը կանանց է պատկանում: Կանայք փոխադարձաբար գնում են միմեանց տարին շնորհաւորելու: Բախտփորձումի օրը կանանց ամենաերջանիկ օրն է: Նրանք այդ ամբողջ օրը երգելով ու պարելով են անցկացնում:

124. Հ Ո Ն Ի Կ Ո Ր Ի Զ Ը

Տարեմուտի երեկոյին
Մայրըս թխեց կարկանդակ,
Մէջը դրաւ հոնի կորիզ,
Իբրև բախտի նշանակ:
Կորիզն, ասաց, ում որ ընկնի,
Դովլաթաւոր կըդառնայ,
Ուր որ գնայ, ինչ գործ բռնէ,
Փառք ու պատիւ կ'ստանայ:
Կարկանդակը բաժանեցինք,
Կորիզն ընկաւ ինձ բաժին,
Եղբայրներս սրտնեղելով՝
Նախանձեցին իմ բախտին:
«Կոյր է բախտը», սուտ չէ ասած,
Մեծ եղբայրս փրկեց ինձ թաց,
«Միթէ սա է ամենիս մէջ
Աշխատաւոր, բանիմաց»...

Մէկէնքն ել հաւանեցին
Մեծ եղբօրս ասածին.—

«Իրաւ, իրաւ, չէր արժանի»,
Միաբերան ձայնեցին...

Մայրըս ասաց. «խելօք կացէք,
Ահա կըզայ նոր ծարին,
Նա որ տեսնէ ձեզ կուելիս՝
Պարզե չի տալ ոչ մէկին».

Բայց որ տեսնէ՝ դուք սիրով էք
Եւ խռով չէք իրարից,
Այնուհետեւ ինչ որ ուզէք,
2ի խնայիլ ձեզանից»:

Այս ասելով՝ նա մեզ տըլաւ
Տեսակ տեսակ մրգեղէն,
2իր ու չամիչ, տանձ ու խնձոր
Եւ զանազան քաղցրեղէն:

Քաղցրը կերանք ու քաղցրացանք
Եւ խնդացինք շատ ու շատ,
2արագ արինք նուռ, սերկեկիլ,
Ունաք, սալոր, թուզ, փշառ,
«Հոնի կորիզն» այնուհետեւ
Բոլորովին մոռացանք,
Եւ շատ սիրով, իրար զրկած,
Պառկոտեցանք, քնեցանք...

125. ԶՐՕՐՀՆԵՔ

Ամեն տարի յունւարի 6-ին՝ Զրօրհնէքին ամենքն ու-
րախութիւնով շտապում են եկեղեցի կամ գետի ափը
«խաչը ջուրը ձգելու» հրաշափառ հանդիսին մասնակցե-

լու, որը յատուկ շքեղութիւնով է կատարւում մեր եկե-
ղեցում: Այդ օրւա խիստ ցուրտն ու սառնամանիքը յաղ-
թահարւում են ու կարծես չքանում ջերմ փափազի, հա-
ւատի ու սիրոյ առաջ: Եւ յիրաւի, ով է այդ օրը վախե-
նում մրսելուց: Այդ օրը մեր հոգին ու սիրտը տիրում է
կատարելապէս մեր մարմնին և ընկճում նրան: «Հոգի ա-
ռաւել է քան զմարմին», ասել է Տէր Յիսուսը, Որը այ-
սօր մկրտւելով՝ պարզեց մեզ նոր քաղցր կեանք, փրկեց
մեզ խաւարի ճանկերից, շնորհեց լոյս և ազատութիւն
մեր մտքին, սէր, դուրս, խղճմտանք՝ մեր սրտին: Ինչպէս
է կատարւում մեր եկեղեցին այժմ այդ հանդէսը՝ ձեզ ա-
մենքիդ յայտնի է: Անշուշտ շատ հետաքրքրական կրկնի
ձեզ, փոքրիկ ընթերցողներ, իմանալ թէ ինչպէս էր կա-
տարւում այդ հանդէսը մի քանի հարիւր տարի առաջ,
մեր պապերի ժամանակ:

Մի եւրոպացի ճանապարհորդ Արեւելքում՝ Հաննովե-
րի Հելտենայմ քաղաքացի, կրօնաւոր Վիլհելմ անու-
նով՝ 693 տարի առաջ իր ուղևորութեան ժամանակ՝ գրա-
նւում էր Կիլիկիայում, ուր երկու ամսի չափ հիւրասի-
րեց նրան մեր Լևոն Ա. թագաւորը:

Վիլհելմ փարպապետը Միա քաղաքում 1211 թւին
ներկայ լինելով Հայոց Զրօրհնէք հանդիսին, ահա ինչպէս
է նրան նկարագրում, որը մէջ ենք բերում, Հայր Ալիշա-
նի «Յուշիկը» պատւական գրքից քաղելով:

«Միա քաղաքը՝ տէր թագաւորի մայրաքաղաքն է, բը-
նակիչները անթիւ են և հարուստ. պարիսպ չունի, ուս-
տի նրան աւելի քաղաքաւան կըկոչէի, եթէ մէջը չըլինէր
Հայոց կաթողիկոսարանը: Սակայն ունի մի ամուր բերդ
լեռան զագաթի վրա, որի ոտքից սկսւում է քաղաքը աս-
տիճանաբար դարիվայր տարածւիլ: Զրօրհնէքի հանդէսը
հայերը այս կերպով են կատարում. ծննդեան տօնից
տասներկու օր առաջ՝ որ մենք լատիններս խնդումով, կե-

բուխումով ենք անցկացնում, նրանք ապաշխարութիւնով և պատով են անցկացնում, հրաժարելով մսից, գինուց, իւղից: Իսկ բուն խթման օրը՝ բոլորովին ծոմ են պահում, որպէս զի վերջալուսից յետոյ պատարագ մատուցանեն: Իսկ երկրորդ օրը Քրիստոսի ծննդեան տօնն են կատարում, ասելով՝ Յիսուս նոյն օրը ծնաւ և 30 տարուց յետոյ նոյն օրը մկրտւեց: Առաւօտուն ամենքն շտապում էին քաղաքի մօտի գետեղերը գնալ, ուր որ թագաւոր տէրն էլ գնում էր՝ այս կարգով. ինքը թագաւորը զարմանահրաշճոյս պճնւած՝ բարձրահասակ ձիու վրա հեծած էր, նրա կողքից գնում էին Ալեման ասպետների կարգապետը, իրանց կրօնակից հաղար ընկերներով. յետոյ գալիս է տէր Ռուբէն թագաւորագնը, նրա ետևից Հայոց երկրի ազնւ-լականները, իշխանները, և զօրականների բազմութիւնը գեղեցկազարդ հագնւած, որոնց մարդիկ ամեն մէկ զօրա-խմբի զօշները և վառերը տանում էին ձեռներին բարձ-րացրած և նրանց տարած ձիերի սանձից բռնած՝ մեծ թա-գաւորի առաջից գնում էին: Նրա և այդ խմբի միջով գը-նում էին շատ զինակիրներ իբրև անձնապահներ թագա-ւորի, իսկ ժողովրդի բազմութիւնը չորս կողմից ողջունում էր նրան սաստիկաձայն աղաղակելով. «ՍՈՒՐԲ ԹԱՅԱՌՈՐ»: Այսպիսի մեծ հանդէսով թագաւորը եկաւ իջաւ գետեղեր-քում սարքած վրանի տակ. ապա եկան յոյներն իրանց սրբազանով, շատ սրբազան սպաներով, և ապա այնչափ փողերի և երաժշտական նրւագների ձայներ էին լսում, որ աւելի մի հանդէս քան թէ մի թափօր էր ձևանում: Արանք էլ եկան իրանց որոշած տեղը կանգնեցին, և ամենքը սպասում էին Հայոց եկեղեցական ուխտին, որ գա-լիս էր խաչերով, խաչվառներով, ոսկեհոն զգեստաւոր-ւած, ակնախաղ ծանրագին սպաներով, իրանց կաթողի-կոսով, խոնարհական կերպով վայելչակարգ թափօր կաղ-մած: Երբոր բոլոր թափօրը մէկ տեղ եկաւ, սկսեցին քաղց-

րածայն երգել, գրքեր, աւետարաններ և աղօթքներ կար-գալ. օրհնեցին ջուրը, մկրտեցին սուրբ խաչը, հեղմամբ սրբալոյս միւռոնի: Այն ժամանակ մէկը գետի մէջ մտաւ և շաքարաբերան կանչեց. «Կեցցէ թագաւոր մեր յաւի-տեան». բոլոր բազմութիւնը պատասխանեց. «Ամէն»: Յե-տոյ թագաւորը և ուրիշները օրհնած ջրով իրանց ցօղե-ցին, իսկ ասորիները մերկացած ընկան ջուրը:

«Այս արարողութիւնն աւարտելուց յետոյ եկեղեցա-կանները յետ դարձան իրանց տեղը, իսկ թագաւորը և զինւորականները փութացին դէպի դաշտերը, և պալատա-կանները երիվարները վագեցնելով, նիզակներ նետելով՝ զինւորական խաղեր արին, ամբողջ օրը մեծ ուրախու-թիւններով անցուցին:

«Այս էլ գիտցէք, որ տէր թագաւորը այդ Սիւ քաղա-քի մօտ իրան զբօսանքի մի պարտէզ է պատրաստել, որի սրանչելի փափկութիւնները նկարագրելը, խոստովանում եմ, որ իմ կարողութիւնիցս վեր է»:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՀԷՔԻԱԹՆԵՐ ՆԻ ԶՐՈՅՑՆԵՐ

125. ՕՁԱՄԱՆՈՒԿ ԵՒ ԱՐԵՒԱՀԱՏ

Ձմեռն էր։ Հասակաւոր մարդիկը հաւաքւել էին օդէ-քը, այնտեղ էին զրոյց անում, հէքիաթ ասում և իրանց առօրեայ հոգսերի մասին խօսում, խորհրդածում։ Գիւլնազ տատի թոռներն էլ՝ քուրսու չորս կողմովը բոլորած՝ իրանց տատին էին հէքիաթ ասել տալիս՝ ականջ դնում։

Մի երեկոյ Գիւլնազ տատը մի քիչ «չեմ-չեմ» անելուց յետոյ՝ սկսեց Օձամանուկի և Արեւահատի հէքիաթը, որ երեխէքը դեռ չէին լսած, և աչքները չորս արած, ականջ էին դնում։

Ա

— Դէ, լսեցէք, երեխէք, սկսեց Գիւլնազ տատը։

Շատ հին ժամանակներում, մի հեռու երկրում, Մասիա սարի միւս երեսիցն էլ դեռ շատ դէնը մի թագաւոր էր կենում։ Այդ թագաւորը շատ հարուստ էր. ոսկին ու արծաթը անհամբարք, զօրքն անթիւ, շատ ու շատ քաղաքների տէր. բայց զաւակ չունէր, այդ պատճառով իր ունեցած անթիւ գանձն ու հարստութիւնը աչքին չէր երևում։

Ինչքան հէքիւմ, ինչքան ջառահ, ինչքան բժիշկներ են գալիս, դեղ ու դուղ անում, ոչինչ չի լինում։ Յետոյ՝ էլ

զրբաց ասես, փալչի ասես, դերւիշ, ջադուքեար, ջինգար, ոչով ոչինչ չի կարողանում անել։

Թագաւորը տեսնում է, որ մարդկանցից օգուտ չըկայ, յոյսը դնում է Աստուծոյ վրա։ Ամենայն օր մատաղ է անում, աղքատներին առատ ողորմութիւն է բաժանում, օրը եօթն անգամ աղօթք է անում, ծուներ դնում, աղաչանք անում Աստուծուն—չի լինում, չի լինում, չի լինում։

Մէկ օր էլ՝ իրա մտքի խորն ընկած, յոյսը կորցրած, այդ թագաւորը մահ էր գալիս իրա պարտէզումը տխուր ու տրտում, մէկ էլ տեսնում է՝ հրէս մի սիրուն շահմար օձ, իր ճուտերը գլխին հաւաքած, ինքն ապառաժի վրա մեկնւել, արեգուն է արել, ճուտերն էլ խաղ են անում իրանով.—որը մօր վզովն է փաթաթւում, որը փորի տակը մանում, որը գլուխն է նրա բերանը կոխում կամ հոտոտում, լրպտում։

Թագաւորն այդ որ տեսնում է, մնում է տեղն ու տեղը սառած, փէտացած։ Մտիկ է տալիս մտիկ, յետոյ մի յոգոց քաշելով ասում է.

«Փառքդ շատ լինի, Արարիչ Աստուած, օձի սիրտն էլ ես սէր դցել, որ իրա ձագերին սիրի, գուրգուրի, բայց ինձանում, դու էլ զիտես, որ քո տըւած սէրդիկայ ու կայ. ինչո՞ւ չես ինձ էլ մի օձի ձագ տալիս, որ ես էլ նրան սիրեմ, նրան գուրգուրեմ, նրանով մխիթարւիմ»։

Դու մի ասիւ, Աստուծոյ դռները՝ հէնց այդ խօսքն ասելիս՝ բացւած են լինում։ Թագաւորի այդ խօսքը Աստուծոյ ականջն է հասնում։

Մրա վրա մի տարի անցած չանցած, թագաւորի կնիկը ծնում է ու բերում—ինչ էք կարծում, ինչ,—մի օձի ճուտ։

—Ի՞նչ ես ասում, տատի, բացականչեցին մանուկները։

—Հապա, երեխէք, մի օձի ճուտ, բայց ինչ ճուտ։ Այդ ճուտը լինում է թէ չէ՝ ամեն մի շունչն առնելիս,

մեծանում է, դառնում մի աժդահա, մի ահագին վիշապ։ Ծննդկանը, տատմայրը և միւսները ահ ու դողի մէջ ընկած՝ փախչում են, նրան թողում տեղն ու տեղը վէր ընկած։

Օձի ճուտը երբոր տեսնում է որ մենակ է մնացել, սկսում է լաց լինել։ Բայց ի՞նչ լաց, այնպէս է ծրւում, ծկլթում, որ թագաւորի բոլոր պալատը դրդում է։

Թագաւորին չէին իմաց տալիս, թէ կինը օձ է ծնել, բայց երբ օձի ձայնը թագաւորի ականջն է հասնում, և նա սկսում է հարց ու փորձ անել, նոր ընկնում են ոտներն ու յայտնում, թէ՛ թագաւորն ապրած կենայ, բա չես ասիլ, թագուհին մի օձի ճուտ է ծնել, որ հիմա ահագին վիշապ է դառել, ու նա է, որ այդպէս ծրւում, ծղրտում է։

Թագաւորը իսկոյն միտն է բերում իր խնդիրքը ու մատը կծում է. «Հը՛մ, ասում է, ես ինչ որ ուզել եմ Աստուածանից, նա էլ այն է տրւել»։ Յետոյ իր մարդկանցըն ասում է.—Այդ վիշապն ի՞նչ մեծութեան կըլինի, մի մարդու չափ կըլինի։ Ասում են՝ դեռ չըկայ մի մարդու չափ, բայց այնպէս է մեծանում, որ մարդու մեծութիւնիցն էլ կանցնի շուտով։ Յետոյ թագաւորն ասում է.—Հիմա ի՞նչ անենք, ինչ կայ, կայ։ Աստծու տրւածն այդ է։ Օձ է, թէ վիշապ, իմ զաւակն է. պէտք է պահենք, պէտք է բան տանք ուտելու, որ քաղցած չըմեռնի։

Մարդիկը գնում են երթկովը ուտելու բաներ են գրցում առաջը, բայց օձը չի մօտենում ոչ մէկ բանի, այլ հէնց մի բերան ծրւում է։

Այդ որ իմանում է թագաւորը, ժողովում է իր գիտուն մարդկանցն ու հարցնում նրանց, թէ ինչ պէտի տանք այս օձին, որ ուտի. ես չեմ ուզում, որ դա քաղցած մեռնի։ Նրանցից մինը, որ ամենից իմաստունն է լինում, ասում է՝ դա ոչ մի բան չի ուտիլ, բացի աղջկանից։ Փորձեցէք, և կըտեսնէք որ իմ ասածը ճշմարիտ է։

Թագաւորն ասում է.—Ո՞ւմ վրա փորձենք։ Դէ բեր առաջ քո աղջիկդ տանք, յետոյ ուրիշներիցը կուղենք։

Դրա վրա՝ միւս խելօքներն ասում են.—Թագաւորն ապրած կենայ, թէպէտ դուք ուղիղ դատեցիք, որ վճռեցիք ամենից առաջ այդ խօսքն ասողի աղջիկը գցել վիշապի բերանը, բայց դրա հետեանքը շատ վատ կըլինի քեզ համար։ Մենք ամենքս էլ չենք խնայիլ մեր աղջկէքը, կըտանք, բայց երբոր հերթը հասնի ժողովրդին, բանըն ուրիշ տեսակ կըփոխուի։ Նրանք որ իմանան, թէ իրանց աղջկէքը պիտի վիշապին տանք, մէջները խռովութիւն կընկնի, ամենքն էլ ոտքի կըկանգնեն ու քեզ թագաւորութիւնից կըգցեն։ Լաւն այն է, որ մարդիկ ուղարկենք ուրիշ երկիրներ, որ գնան նրանցից աղջկէք փախցնեն բերեն։

Թագաւորը տեսնում է, որ դրանց ասածն ուղիղ է, մարդիկ է ուղարկում Մասիսի այս երեսը, որ գան այստեղից աղջկէք փախցնեն, տանեն։

Դէ հիմա թողնենք վիշապին, որ դեռ մի քանի օր քաղցած մնայ, մենք էլ այն մարդկանց հետ գանք Մասիսի այս երեսը։

Բ.

Մասիսի այս կողմումը մի մեծ գիւղ է լինում, անունը Արեւան։ Գիւղի բնակիչները բոլորն էլ հայեր են լինում, ինչպէս հիմա մենք ենք։

Այդ գիւղումը մի մարդ ու կնիկ են լինում, երկու էլ աղջիկ են ունենում։ Աղջկանց մէկը մարդի առաջւայ կընովիցն է լինում, իսկ միւսը՝ երկրորդ կնոջ հետ բերովի։

Մարդը իր հարազատ աղջկանը շատ էր սիրում, բայց խորթ աղջկանն էլ չէր ատում. իսկ ինչ-որ կնիկն էր, նա ուրիշ տեսակ բնութիւն ունէր. շատ չար ու նախանձոտ սրտի տէր էր։ Նա իր աղջկանն էր սիրում, իսկ միւսին

ատելով առում էր, նրա լոյս արևը խաւարացրել էր:

Կնոջ խորթ աղջկայ անունը Արեւհատ էր, հարազատինը՝ Մամխի: Արեւհատը հէնց ուղիղ Արեւհատ էր, նրա երեսը արևի նման շափաղ-շափաղ էր անում, այնքան սիրուն էր. միւսն էլ հէնց ուղիղ մամխի էր—մամուխի պէս սև, նրա թփի նման փշփշոտ:

Մօր բարկութիւնը շատ էր գալիս, թէ ինչի իր աղջիկը այնքան տգեղ ու գէշ էր, իսկ Արեւհատը այնքան սիրուն, այնքան գեղեցիկ: Ամբողջ օրերով աշխատեցնում էր Արեւհատին—աթար էր շինել տալիս, կով կթել տալիս, հաց էր թխել տալիս, աման էր լրլանալ տալիս, խոտ ու դարման էր կրել տալիս, որ նրա սպիտակ ձեռները կնճռնուէին, նրա շարմաղ երեսն այրւի, սեանայ, նրա շիմշատ մէջքը կորանայ, որ նրա ուժը պակասի, գուհաթափւի, թառամի. բայց ընդհակառակն, նա Եւելի էր ուժովանում ու գեղեցկանում, իսկ միւս աղջիկը, որ աղջիկ-պարնի պէս էր մեծանում, օրէցօր աւելի էր նիհարում ու գէշանում:

Արեւհատը աշխատելուց չէր նեղանում. նա այնպէս էր սովորել աշխատանքին, որ առանց ստիպելու էլ ինքը մի րոպէ հանգիստ չէր նստում: Հէնց որ ծանր աշխատանքը վերջացնում էր, տղամարդի անելիքներն էլ ինքն անում, պրծնում, այնուհետև ձեռք էր զարկում իր մանածին ու գործքին: Տանը ջանքա էր մանում, ջուր գնալիս էլ՝ իրիկը կամ սկսած գուլբան էր հետը տանում, որ աղբրին, մինչև հերթն իրան կրհատնի, մինչև կուժը կըլցնւի, ինքը պարապ չըկանգնի, իր իրիկը մանի կամ գուլբան գործի:

Ամեն բան Արեւհատի ձեռիցը գալիս էր—հորագործ, գետնագործ, ոստայնագործ, կար, ձև, եփել, թխել, կըթել, հարել, շինել, սուրքել: Մի խօսքով՝ մի աղջիկ էր, որ հատը չըկար. բայց ի՞նչ կանես, որ խորթ մօր ձեռք

էր ընկել, իր արած բանը ինչքան լաւ էր լինում, այնքան վատ էր թւում անգութ կնկանը: Ամեն անգամ, չար գայլի նման, մի պատճառ էր պարում, ու անմեղ Արեւհատին ոտի տակը դցում, տրորում, մագերից քաշքշում, քիթ ու պոռնակը արունլըւա անում, մարդուն էլ հաւատացնում, թէ քո աղջիկը հոգիս բուկս է հաացնում իր չարութիւնովն ու կամակորութիւնովը: Արեւհատը չէր կարողանում իրան արդարացնել. ուզում էր մի խօսք ասել, արտասուքը խեղդում էր նրան. հայրն էլ հաւատում էր կնոջ խօսքին ու բարկանում հարազատ աղջկամ վրա:

Արեւհատը իր սրտի ցաւերը միշտ իր մօր գերեզմանի վրա էր թափում: Շատ անգամ գնում էր գերեզմանատուն, մօր գերեզմանի վրա չոքում, աղի արցունք թափում, զանգաւում, սիրտը հանդըստացնում, էլ ետ գալիս տուն: Շատ անգամ մօր գերեզմանի վրա էր գնում գլուխն ու քընում, երազումը մօրը տեսնում, վզովն ընկնում, փաթաթւում. նա էլ միթիթարում էր նրան ու խըրատ էր տալիս, որ բարի լինի, բարի կենայ, ամեն նեղութեան համբերի: «Աստուած չի կորցնիլ անմեղին, ասում էր նա, միայն դու այնպէս կ'աց, որ Աստուած քեզ հաւանի, քեզ սիրի, այնուհետև նա իր պաշտպանութիւնը քեզանից չի խնայիլ, քեզ այդ նեղութիւնիցը կազատի»: Այս խօսքերը լսելով՝ Արեւհատը նոր ուժ, նոր հոգի էր ստանում, միթիթարում էր, ցաւերը մոռանում, օրէցօր վարդի նման բացւում, մանիշակի պէս փնջւում:

Այնքան արդար ու անմեղ էր նրա հոգին, որ ամեն առաւօտ երեկոյ աղօթք անելիս՝ նրան այնպէս էր թւում, թէ իր հոգին թռչում, վերանում էր մինչև երկինքը, հաւնում Աստուծոյ աթոռին, այնտեղ նրա հրեշտակներէ հետ փառաբանում նրա անունը:

Ողորմութիւնն այնպէս էր տալիս, որ նրա տըւած

շատ քիչն էլ աղքատի աչքումը այնքան շատ էր երևում, որ խեղճ մարդը աչքերը երկինքն էր գցում ու արտասուքն աչքերին՝ Արևահատի համար արեշատութիւն խնդրում

Թէ Աստուած էլ շատ էր սիրում Արևահատին, այդ մասին ի՞նչ կասկած: Երբոր մի մարդու Աստուած չըսիրի, չարը նրան չի ատիլ, ու բարին նրան չի սիրիլ: Բնորը անմեղ արարածները նրան տեսնելիս՝ ցնծում, խնդում էին, այնքան էին սիրում: Իրանց տանու բոլոր կենդանիները, կովը թէ եղը, ոչխարը թէ այծը, շունը թէ կատուն՝ տանտիկնոջը տեսնելիս՝ փախչում էին կամ վրան խէթ-խէթ մտիկ տալիս,— շունը հաչում էր վրան, կատուն չանգոռում էր, կովը չէր թողնում իրան կթի, քացի-քացի էր անում, ձին խրտնում էր, եղը պլըշում, այծն ու ոչխարը փախչում էին.— բայց այդ միկնոյն կենդանիները, այդ անմեղ անասունները երբ Արևահատին էին տեսնում, շրջապատում էին նրան, փաղաքշում, լիզ տալիս, մէկ-մէկու հարու տալով՝ իրար ձեռքից խլում: Կովը կթեւելիս՝ երբ որ տեսնում էր թէ Արևահատը լաւ չի նստած՝ ինքն այնպէս էր կանգնում, որ կթելը յարմար լինի: Ջուրը կամ այգի գնալիս՝ շունը կշտիցը չէր հեռանում, որ նրան ամեն շարից, փորձանքից պահպանի, նրա հրամանին միշտ արթուն, միշտ պատրաստ լինի:

Ահա այսքան գեղեցիկ, այսքան բարի ու այսքան սիրելի էր Արևահատը. բայց ինչ կանես որ խորթ մօր սիրտը քարացել էր, խղճմտանքը մեռել, ամօթը կորել, խեղճ Արևահատի համար նոր-նոր տանջանքներ էր հնարում:

Հէնց այդ օրերումը գիւղումը լուր է տարածւում, թէ հանդ գնացող աղջկէքը էլ յետ չեն գալիս, մի վիշապ է լոյս ընկել, նրանց կուլ է տալիս:

Այս լուրը շատ ուրախացնում է խորթ մօրը:

Ասում է՝ այս լաւ եղաւ. այս յիմար աղջկանը կու-

ղարկեմ հանդ, թող գնա վիշապի բերանն ընկնի:

Մի օր կով ու ոչխար Արևահատի առաջն է անում, թէ տար հանդումն արածացրու: Մի հաց էլ տալիս է, թէ այս էլ կլտանես հետդ ման կածես, երեկոյին էլի յետ կըբերես, որ ես ուտեմ: (Որովհետև հանդումը մանածած հացը խիստ համով է լինում, ուզում է որ այն համով հացը ինքն ուտի): Շատ էլ բուրդ է տալիս, թէ՛ այս էլ մինչև երեկոյ բոլորը բարակ կըմանես, հետդ կըբերես:

Արևահատը՝ կով ու ոչխար առաջն արած, քշում է նրանց, առանց իմանալու, թէ մինչև ուր պիտի տանի: Վերջապէս՝ երբոր հասնում է մի լաւ կանաչկոտ տեղի, որ դեռ արածացրած չէր, այնտեղ նստում է, իլիկը մանում, իր դառն օրը լալիս, անմեղ անասուններն էլ՝ մըշմշալով արածում են:

Իրիկնապահին, արևի մարէմար ժամանակը, հէնց ուզում էր թէ վեր կենայ, տաւարն առաջն անի, գնայ տուն, մէկ էլ տեսնում է, որ ահա մի պառաւ կնիկ կայ կշտին կանգնած: Վեր է կենում, որ շան առաջին կանգնի, որ պառաւին չըկծի, պառաւն ասում է. «Մի վախենար Արևահատ, շունն ինձ չի կծիլ, նա էլ է իմանում, որ ես չար պառաւ չեմ. տեսնում ես՝ ինչպէս ուրախ է, ինչպէս պոչը շարժում է:

— Բայց դու ո՞վ ես նանի, ես քեզ չեմ տեսած, դու մեր գեղիցը չես, հարցնում է Արևահատը:

— Ես ոչ մի գեղից չեմ, հոգիս, ես այս երկրիցը չեմ. ես Արևի մայրն եմ. եթէ լսել ես «Արևամայր» որ ասում են՝ ես եմ: Քո դառն օրերը, քո անմեղութիւնն իմ գութս շարժեցին, ես եկել եմ, որ քո տարաբախտութեանը վերջ տամ: Չոքիր առաջևս, ես քեզ պիտի օրհնեմ, որ դու գընաս քո մուրազին հասնես»:

Պառաւի այս խօսքերը շատ զարմացնում են Արևա-

հատին: Մէկ էլ լաւ մտիկ է տալիս, տեսնում է, որ իր ծանօթ կանանց նման չէ: Այնպէս է շողշողում նրա ամբողջ հագուստը, որ կասես ոսկուց էր ձուլած և ոչ թէ սովորական պատտառներից կարած: Նրա աչքերն այնպէս էին ցոլցում, փայլում, ինչպէս արևի ճառագայթները: Նրա խօսելու ձևն այնքան քնքուշ էր, ձայնն այնքան անուշ, որ Արևահատին թւում էր, թէ իր հարազատ մայրն է խօսում հետը: Հէնց որ պառան ասում է՝ չոքիր, նրա ծնկները թուլանում են. ընկնում է առաջը, ուզում է Արևամօր ոտները համբուրի. բայց նա Արևահատի գլուխը բարձրացնում է, ձեռքը դնում է վրան և հետեալ օրհնանքը տալիս.

«Ոտքիդ տակին վարդեր բացւին,
2որս կողմըդ փութի մանիշակ,
Բարով հասնես քո մուրազին,
Գլխիդ տեսնեմ թաղ ու պսակ:

Քո ժպիտը վարդի նման,
Արտասուքդ մարդարիտի,
Ուր որ գնաս Աստուած քեզ հետ,
Յձ ու կարիճ քեզ չըխայթի:

Քո խրճիթը պալատ դառնայ,
Ողջ սիւները անդին քարից,
Պատ ու յատակ ոսկի, արծաթ,
Առաստաղը գոհարներից»...

Այնպէս օրհնում է Արևամայրը և էլի ուրիշ շատ բաներ է ասում, խրատներ է տալիս, գուշակում է նրա ապագան, ամեն բան առաջուց ասում է և զգուշացնում: Յետոյ ասում է՝ դէ, վեր կաց, սիրուն Արևահատ, ես քեզ

սիրեցի, ես քեզ օրհնեցի, ես քեզ աղօթեցի, որ էլ այսուհետև քեզ մի փառ չըլինի, քո մէկ մազը չըպակասի: Յետոյ համբուրում է Արևահատին ու ասում.— այս համբուրովս ես քո գեղեցիկութեան վրայ իմն էլ եմ աւելացնում. յետոյ տալիս է մի փոքրիկ կապոց: Այդ կապոցի մէջ լինում է մի ձեռք հագուստ: Բայց ի՞նչ հագուստ... բոլորն անգին քարերով զարդարւած ու այնքան էլ նուրբ, այնքան բարակ է լինում, որ հէնց իմանաս, ոչ բամբակից է, ոչ մետաքսից, այլ արևի ճառագայթներից է գործած: Ասում է՝ այս կապոցը ծոցումդ կըպահես, մինչև քո հարսանիքի օրը, միայն այն օրը կըհագնես: Ես հիմա գնում եմ, իմ որդին ինձ է սպասում: Այս էլ ասելուց յետոյ՝ աներևութանում է, արևն էլ մայր է մանում:

Այս անցքն այնպէս զարմացնում է Արևահատին, որ չի իմանում, քնած է, թէ արթուն, երազումն է տեսնում, թէ ճշգրիտ: Ձեռը ծոցն է տանում, տեսնում է, որ կապոցը տեղն է. ուրեմն երազումն չեմ, ասում է ինքն իրան, և այնքան ուրախանում է, որ բոլոր տխրութիւնը փարատւում է, ունքերը բացւում, երեսը զւարթանում, քաղցածութիւնն անցնում:

Վեր է կենում իրա կով ու ոչխարը առաջն անում, ճանապարհին նրանց ջուկ-ջուկ շոյելով, իր ուրախութիւնը նրանց պատմելով գնում:

Գնում է գնում, մէկ էլ տեսնում է որ ահա մի քանի ձիաւոր են գալիս, զէնք ու զրահում կողուած: Արևահատի սիրտն իմանում է, որ լաւ մարդիկ չըպիտի լինին. այդ բանը շունն էլ է իմանում և զանազան շարժումներով իր վախն իմաց է տալիս Արևահատին: Տեսնում է, որ դրանց ձեռքիցը փախչել չի կարող, իսկոյն ցեխ է քրտում երեսին, որ իր սիրունութիւնը նրանց աչքումը չերկայ, որ իր վրա ուշադրութիւն չըդարձնեն:

Մարդիկը գալիս հասնում են և տեսնում մի գէշ աղ-

Ղիկ: Յետոյ մէկ-մէկու իրանց լեզուովն ասում են՝ մեզ համար մէկ է, սիրուն եղած, գէշ եղած, երկուսն էլ վիշապի փորը պիտի մանեն:

Հիմա դուք իմացաք, կարծեմ, թէ դրանք ինչ մարդիկ պիտի լինին: Ասում են՝ «անղշիկ, էլ դէս ու դէն չըփախչես, արի մեզանից մէկի գաւակին նստիր, քեզ պիտի տանենք»:

Արեւահատը մնում է շրւարած: Մտքումն ասում է՝ «էլ ի՞նչ կարող եմ անել, ուր տանում են՝ թող տանեն. մեր տանից խօսմ վատ տեղ չեն տանելու»: Իրա կովի, ոչխարների աչքիցը պաշտջում է, նրանց մնաս բարով ասում ու նստում մէկի գաւակին: Խեղճ անասունները կարծես իմանում են բանի էութիւնը, սկսում են ետեիցը բռնաչել ու մայել. իսկ շունը չի բաժանում նրանից, այլ վազըստալով ու սնդանդալով գնում է նրանց ետեիցը:

Այդ աւագակները գնում են մի քարափի դէմ ընկնում, այնտեղ վեր են գալիս, Արեւահատին ներս տանում մի մաղարա: Հէնց որ ներս է մտնում, տեսնում է որ ի՞նչ, մինչև երեսուն-քառասուն աղջկանից աւելի կան, շրջակայ գիւղերից հաւաքած այնտեղ: Այդ խեղճ աղջկէքն այնպէս էին հեծկլտում, որ տեսնողի մտքերը փշաքաղւում էր: Վախենում էին, թէ բարձր ձայնով լաց լինին. ձայները փորներն էին գցել ու արտասուքի հեղեղ էր, որ թափում էին հեկեկալով:

Արեւահատը նրանց սիրտ է տալիս, թէ՛ մի վախենաք, մեզ կրտանեն կրծախեն, մենք էլ կըփախչինք կըգանք էլի մեր աշխարը: Բայց շատերն իմանում էին, որ նրանց պիտի տանեն վիշապին տան, որովհետեւ նրա համբաւը տարածւել էր ամեն տեղ:

Մութը որ վրա է հասնում, դրանց դուրս են բերում քարափիցը, ու առաջներն արած՝ սարով ձորով քշում տանում են օձահայր թագաւորի մօտ:

Այստեղ Գիւլնազ տառն ասում է՝ «Երեխէք, ես բեզարեցի, քոնս տանում է, մնացածն էլ էգուց իրիկուն կտոնեմ». բայց երեխէքը վրա են թափւում, քունը փախցնում, թէ՛ չի լինիլ, պէտք է վերջացնես, որ տեսնենք վերջն ինչպէս է լինում: Գիւլնազ տատը ճարահատած շարունակում է. բայց որովհետեւ քունը տանում էր, էլ շատ չի երկարացնում:

Գ

«Աղջկէքը տեղ են հասնում: Քաղաքի մեծ ու փոքրը հաւաքւում են, որ տեսնեն ինչ աղջկէք են եկողները, ու տեսնում են որ ի՞նչ, բոլորն էլ հայ աղջկէք, մինը քան զմիւսը գեղեցիկ: Շատ ափսոսում են, որ այդ խեղճերը պիտի վիշապի կերակուր դառնան: Նրանց միջին միայն Արեւահատն է ամենից տղեղ երևում, որովհետեւ երեսին ցեխ ու մուր էր քսել, սիրունութիւնը չէր երևում: Թագաւորը հրամայում է, որ դրանց լաւ տան մէջ պահեն, լաւ հագցնեն, լաւ ուտեցնեն, զիրացնեն և օրէնը մէկը տան օձին: Առաջին օրը ընտրում են Արեւահատին, թէ՛ սա ամենից տղեղն է, և չի էլ վախենում. առաջ սրան տանենք, որ միւսներն էլ սիրտ առնեն:

Բռնում են Արեւահատի կունիցը, թէ՛ դէ արի գնանք, քեզ պիտի մարդու տանք, քո փեսացուն թագաւորի որդին է, դու թագուհի կըդառնաս: Այսպէս խաբելով, կրոնից բռնած, տանում են օձի բնակարանը, որ թագաւորական պալատումը մի ընդարձակ տեղ էր բռնում իր առաջի պարտէզովն ու նրա միջի գեղեցիկ հաւուզներովը:

Նրբոր մտնում են պարտէզ և այնտեղից ուզում են դուռ բաց անեն, ներս գցեն, Արեւահատն ասում է. — Որովհետեւ ինձ տանում էք թագաւորի որդու մօտ, թողէք առաջ այս հաւուզումը երես լրւանամ, հագուստս շտկեմ, մազերս սանդրեմ, թէ չէ՛ ամօթ է: Ասում են՝ շատ լաւ.

ինչ անում ես՝ արա, մենք կըհեռանանք կշտիցդ, որ դու չամաչէս մեզանից:

Արեհատը որ մենակ է մնում, երեսը լրանում է, գլուխը սանդղում, Արեհատը տըլած հագուստը հագնում է: Այսպէս զուգլած, զարդարւած որ դուրս չի գալիս, նրա տանող մարդիկը մնում են ապշած, այնպէս են կարծում, թէ մի նոր արեգակ դուրս եկաւ պարտէզիցը. չեն հաւատում, որ նա իրանց տարած աղջիկն է, որ նա մի հողեղէն է. ասում են սա երկնքից կըլինի եկած՝ խեղճ աղջկայ կերպարանքով, բայց հիմա փոխւեց, իր պատկերն առաւ:

Արեհատը մօտենում է նրանց, ու էլ խեղճ-խեղճ չի խօսում, այլ հրամայում է, թէ ինչ էք պըլշել տաւարի պէս, ցոյց տըլէք ինձ ճանապարհը, ռւր պիտի գնամ: Այսպէս որ հրամայում է նրանց, նրանք դողում, սարսափում են. չորքում են առաջին, մեղայ գալիս, խնդրում են որ իրանց յանցանքը ների: Ասում են՝ քեզ բերել ենք ոչ թէ մարդու տալու, այլ վիշապին, որ անա այս տան մէջն է: Նթէ ուզում ես, մենք քեզ կազատենք, թէկուզ թագաւորը դրա համար մեզ խեղդել տայ:

Արեհատն ասում է՝ հարկաւոր չէ. տըլէք ինձ այս դռների բանալիքը, դուք գնացէք, ես վիշապից չեմ վախենում:

Բանալիներն առնում է, բաց է անում դուռը, սենեակից սենեակ անցնելով՝ մտնում է մի մեծ դարբազ. տեսնում է որ անա այստեղ, տախտի վրա մի անագին վիշապ է մեկնած: Արեհատը մի քիչ հեռու կանգնում է ու ասում.— Բարով քեզ, թագաւորի որդի: Ես Արեհատը կշտիցն եմ գալիս. նա շնորհաւորում է քո ծնունդը ու քեզ արեւատուծիւն է ցանկանում:

Վիշապը գլուխը բարձրացնում է ու սուր աչքերով մօտիկ է տալիս Արեհատին: Արեհատը սկսում է դող-

դողալ, բոլոր ջանը սարսռում է, մագերը փշաքաղում: Օձը տեսնում է, որ Արեհատը վախենում է, գլուխը շուռ է տալիս՝ տանում պոչի մօտ, բայց մէկ էլ էլի յետ է դառնում մօտիկ տալիս. այսպէս կըլնում է մի քանի անգամ և խեղճ աղջկանը հալ ու մաշ է անում: Յետոյ Արեհատի միտն է ընկնում Արեհատը տըլած խրատը. նոր սիրտ է առնում ու ասում է:— «Թագաւորի որդի, եթէ ինձ ուտելու ես, մի անգամից կուլ տուր, ես պըրծնեմ, էլ ինչո՞ւ ես ինձ այսպէս տանջում. իսկ եթէ ոչ՝ Արեհատը անուշու՛ր ես քեզ հրամայում եմ՝ դուրս արի բոխորիցը»:

Այս խօսքի ասելն ու վիշապի կծկւելը մին է դառնում: Կծկւում է կծկւում, կոլորում, դողդողում, ոլորում ու մէկ էլ որ չի տըլաքւում, նրա ձայնից բոլոր պալատն այնպէս է լինդում, որ թագաւորն ինքը տեղիցը վեր է թռչում:

Ամեն կողմից վազում գալիս են, որ տեսնեն ինչ պատահեց. ու գալիս տեսնում են որ ինչ—վիշապի խորխը մի կողմ ընկած, ու նրա տեղ՝ սպիտակ սաւանում փաթաթւած մի սիրուն տղայ, մօտն էլ խաս ու դումաշում ծփալիս, արևի նման շարմաղ մի աղջիկ նստած՝ իրար հետ խօսում, ծիծաղում են: Իսկոյն վազում են թագաւորին տկանջաբռնուկ. նրան աչքալոյս են տալիս ու ասում՝ «բա չես ասիլ, օձը մի սիրուն, շարմաղ տղայ է դառել»:
Թագաւորը, թագուհին վազում են, իրանց որդուն ջուկ, Արեհատին ջուկ գրկում, համբուրում: Տղային հազցնում են, զուգում, զարդարում, անունն էլ դնում են Օձամանուկ: Յետոյ Օձամանուկին ու Արեհատին եօթն օր, եօթը գիշեր հարսանիք են անում: Նրանք հասնում են իրանց մուրազին, դուք էլ հասնէք ձեր մուրազին»:

126. ԼՈՅՍ ԵՒ ՄՈՒԹ ԱՂԽԱՐՆԵՐԸ

(Մանկական աշխարհայեացք)

«Երեխեք, նայեցէք այս վայր ընկած չինարի ծառին, տեսէք ինչպէս մեկնւել է, և արգէն սկսել է փթիլ: Մի ժամանակ սա դալար է եղել և ձեզ նման փոքր: Բայց երբ որ սկսել է բարձրանալ, շատ դողողացել է: Պտուղ չի ունեցել, որ ճղները կռացնէր, գլուխը խոնարհեցնէր: Աստուած սրան բարձրանալու շնորհք է եղել տրւած, բայց սա իր գլխի պատիւը չի իմացել, Աստուծու ողորմութիւնը չի հասկացել: Այս յիմարն ուղեցել է այնքան բարձրանալ, որ գլուխը երկինք հասցնէ և իր ճղներով երկնքի սիրտը ծակծկէ: Աստուած բարկացել է սրա դողող մտածութեան վրա և անագին բարձրութիւնից տապալել է»:

Այս խօսքն ասողը Գիւլնաղ տատն էր, որի անունը դուք, իմ փոքրիկ ընթերցողներ, պէտք է որ լսած լինիք: Լուսահոգին ամեն բան գիացող մի պառաւ էր և շատ երեխայասէր: Օրը ցերեկով բոլոր երեխեքս հաւաքւել էինք մօտը, յոգնած լինելով շատ խաղալուց, որ տատիկը մի բան պատմի մեզ, որ մենք համ լսենք, համ հանգստանանք: Դուրսը, կանաչ խոտի վրա, մի տանձենու շաքում էինք նստտել: Եղանակը գարնանային էր:

— Մենակ ծառերը չեն, որ յիմարանալ, դողողանալ գիտեն. մի ժամանակ մարդիկն էլ են այդպէս եղել: Նրանք էլ մի աշտարակ են շինել այն մտքով, որ նրա ծայրը երկինք հասցնեն և այնտեղից Աստուծու հետ կռիւ սկսեն: Աստուած համբերել է մի առ ժամանակ, մինչև նրանք աշտարակի ծայրը մօտեցրել են երկնքին և սկսել են աւելի դողողանալ: Դրա վրա Աստուծու համբերութիւնը հատել է. նրանց աղմուկից ու աղաղակներից ձանձրացած, սաստիկ քամի է բարձրացրել և աշտարակի ա-

մեն մի քարը, ամեն մի քարփիշը ուրիշ-ուրիշ աշխարք է գցել...

— Ո՛հ, ինչքան բարձր է եղել այդ աշտարակը, որ ծայրը մինչև երկինք է հասել, բացականչեց երեխաներից մէկը:

— Աշտարակը չի եղել բարձր, ծաղրեց նրան մի ուրիշը, այլ երկինքն է եղել ցածր: Այնպէս չէ, տատիկ, որ երկինքն առաջ շատ մօտիկ է եղել:

— Այո, երկինքը մեզանից մօտիկ է եղել, բայց այդ եղել է աշտարակը շինելուց առաջ: Աշտարակը շինելիս երկինքը բարձր է եղել, և աշտարակն էլ այնքան բարձրացրած են եղել, որ նրա գլուխը գետնքից երևալիս չի եղել. այնքան բարձր է եղել, որ ձմեռը նրա վրա բարձրացողը մինչև ամառը հազիւ է եղել ցած գալիս... Բայց դրանից առաջ, ճշմարիտ է, երկինքը շատ մօտիկ է եղել մեզանից, այնքան մօտիկ, որ երեխեքը գնդակ խաղալիս շատ անգամ երկնքին է եղել դիպչում գնդակը և այնտեղ էլ մնում:

— Ինչո՞ւ էր այնտեղ մնում գնդակը, տատիկ. թող դիպչէր ու էլ յետ վայր ընկնէր— հարցնում էինք մենք և մի և նոյն ժամանակ աւելի մօտենում տատիկին, որ լաւ լսենք նրա պատմութիւնը երկնքի մօտիկութեան մասին:

— Նրա համար էր այնտեղ մնում, որ երեխեքը միւս անգամ երկնքին չըլսիւն և Աստուծուն անհանգիստ չանեն: Հապա չէ՞ք լսել, որ մէկ անգամ Արեւամանուկը պատահմամբ իր նետը դիպցրել էր Արեգին, նա էլ անիծել էր Արեւամանուկին դրա համար և ասել. «Այսուհետեւ ցերեկները չապրիս դու, որ իմ երեսը չըտեսնես» Այնուհետեւ խեղճ Արեւամանուկը ցերեկները մեռնում է եղել և գիշերը կենդանանում: Նրան այդ պատժից ազատում է Արեւահատը՝ Օձամանուկի նշանածը: Բայց Արեւահատի վերջը ձեզ չեմ պատմել կարծեմ:

—Հիմա պատմիր, տատիկ, հիմա պատմիր, աղաղակեցին երեխաներից մի բանիսը, իսկ միւսները զանազան հարցումներ արին երկնքի մօտիկութեան մասին...

Գիւլնազը մի բան պատմելիս պարապ չէր նստում, նա կամ գուլբայ էր անում, կամ ակնոցը քթին դրած՝ երեխաների պատուած շորերն էր կարկատում, երբեմն էլ՝ ձեռքի գործը մի կողմ էր դնում և երեխաներից մէկի կամ միւսի գլուխը քաշում դնում ծնկան վրա, որ տեսնի՝ հարսները լաւ են լուացել երեխի գլուխը և մաքրել թէ ոչ։ Նա մի և նոյն ժամանակ առանց ուշադրութեան չէր թողում տան հոգսը. շատ անգամ միջահատում էր իր պատմութիւնը և զանազան հրամաններ էր տալիս այս և այն հարսին։ Երեխէքս գիտէինք այդ և ամենայն զգուշութեամբ փաղաքշում էինք նրան, փայփայում, որ նա ուրիշ ոչ մի բանի վրա ուշադրութիւն չըդարձնէ, այլ միայն մեզանով զբաղւի, մեր հետաքրքրութիւնը լցնէ։

—Այո, մի ժամանակ երկինքը շատ մօտիկ էր երկրից—շարունակեց տատիկը։—Երկնքից լսում էր Աստուծո՛ւ ձայնը. նա այնտեղից խօսում էր մարդոց հետ և յայտնում էր նրանց իր կամքն ու հրամանը. պատուէրներ էր տալիս և հասկացնում էր, թէ ինչ պէտք է անեն և ինչ չըպէտք է անեն։

«Ուղիղ կէս գիշերին լսում էին հրեշտակների քաղցր մեղեդիքը։ Աքաղաղներն ամենից առաջ էին լսում նրանց ձայնը և իրանց միաձայն կանչիւնով զարթեցնում էին մարդկանցը, որ վեր կենան և հրեշտակների հետ միասին փառաբանեն Աստուծո՛ւ հազար ու մէկ անունը...»

«Աքաղաղները հիմա էլ են լսում հրեշտակների ձայնը», աւելացնում էր տատիկը և խոր յոգոց քաշում մի այնպիսի ձևով, որ կարծես ինքն ապրած լինէր այն հին ժամանակումը, իր ականջովը լսած լինէր Աստուծո՛ւ ձայնը և հրեշտակների մեղեդիքը, և այժմ զրկւած այն երջանկութիւնից։

—245—

Ձարմանալի մի աշխար է մանկական աշխարը. ափսոս որ մարդ խելահաս եղած ժամանակ՝ էլ չի կարողանում մտնել այդ աշխարը, որ իր առաջնան լսածները մէկ անգամ էլ լսէ։ Ամենայն ինչ, որ մանկութեան ժամանակ մօտիկ էր, մեծացած ժամանակ հեռանում է. ինչ որ հեշտ էր, դժւարանում. ինչ որ պարզ և հասկանալի էր, խաւարում է և անըմբռնելի դառնում։ Ինչքան հիմա ես յիշում եմ, մանկութեանս ժամանակ մեզ համար ոչ մի վերացական բան չըկար, ամենայն ինչ տեսանելի և շոշափելի էր։

—Առաջ Մութ աշխարն էլ է եղել մեզանից մօտիկ, ասում էր Գիւլնազ տատը։ Պատահել է, որ աղջկէքն իլիկ մանելիս՝ յանկարծ թելը կտրւել է և իլիկը մի հորի միջով ընկել է Մութ աշխարը։ Եթէ իլիկ մանող աղջիկը մի բարի աղջիկ է եղել, Ներքի աշխարի բարի պառաւանքը նրա իլիկը վեր նետելով՝ յետ են դարձրել նրան։ Բայց հիմա Ներքի աշխարն էլ է հեռացել մեզանից։

Գիւլնազ տատը մի երկար հէքիաթ էր պատմում, որի մէջ Մութ կամ Ներքի աշխարի մասին մի այնպիսի կտոր կար—

... Անտես-Աննամանին դէւը փախցրեց։ Թագաւորազն Գուրգէնը, որ Աննամանի փեսացուն էր, վեր առաւ իր երկու եղբայրներին և դէւի հետքովը գնաց և գտաւ նրան հորի մէջ։ Դէւը մրափած էր։ Այդ երևում էր նրանից, որ հորի բերանից ծուխ ու բոց էր բղխում։ Այդ դէւի արտաշնչութիւնն էր։ Մեծ եղբօրը կախեցին հորի մէջ, որ երթայ աղատէ Աննամանին. նա չըկարողացաւ կրակին դիմանալ և աղաղակեց—«վայ, այրւեցի, այրւեցի»... Նրան դուրս քաշեցին և միջնակին կախեցին. նա էլ աղաղակեց—վայ, այրւեցի։ Նրան էլ դուրս հանեցին։ Յետոյ

Գուրգէնն ասաց. «Հիմա ինձ կախեցէք, և ինչքան էլ ազադակելու լինիմ, թէ այրւեցի, վեր չըհանէք: Եւ ճշմարիտ՝ Գուրգէնը գնաց մինչև հորի յատակը, առանց ձայն հանելու: Այնտեղ նա գտաւ Անտես-Աննամանին: Նրա ծընկան վրա էր դրել հրէշ դէւն իր գլուխը և քառասուն օրով մրափել: Այնտեղ կախած էր դէւի թուրը: Միայն այն թրովը կարելի էր կտրել նրա գլուխը և այն էլ մէկ զարկովը միայն. եթէ երկրորդ անգամ զարկէին, նա կրկին կրկենգանանար:

Աննամանը ծուռիւր դուրս քաշեց թէ չէ՝ դէւը զարթեց և իսկոյն ոտքի կանգնեց, բայց մի և նոյն ժամանակ թուրը պապղաց և դէւի գլուխն ընկաւ գետին:— «Մէկ էլ զարկիր, մէկ էլ, մէկ էլ»... Ղլլլացրեց գլուխը, բայց Գուրգէնը չըզարկեց և ասաց. «Ես մէկ անգամ եմ ծնւել իմ մօրից և ոչ թէ երկու անգամ»:

Հրէշ դէւին սպանելուց յետոյ Գուրգէնն ու Աննամանը պտրտեցին դէւի ստորերկրեայ ընդարձակ բնակարանը և ինչ որ գանձ ու հարստութիւն ունէր, բոլորն էլ ժողովեցին և վեր բարձրացնել տրւին: Երբ որ մնացին միայն իրանք, սկսեցին երկար վիճել, թէ ով իրանցից առաջ բարձրանայ: Աղջիկը տեսաւ որ Գուրգէնը յամառութեամբ չի ուզում ինքն առաջ բարձրանալ, ասաց նրան. — Ես շատ կասկածում եմ, թէ մի գուցէ քո եղբայրներդ քեզ վեր չըհանեն և դու մնաս հորի մէջ: Եթէ իմ նախազգացմունքը կատարւելու լինի, դու կերթաս դէւի գոմը, այնտեղ քո առաջդ կըգան մի սև այծ և մի սպիտակ ոչխար. եթէ կարողանաս ոչխարի վրա նստել, նա քեզ վեր կըհանէ Լոյս աշխարհ, իսկ եթէ չըկարողանաս, և այծն ընկնի տակդ, նա քեզ կըտանէ Մութ աշխար, որտեղից դու այլ ևս Լոյս աշխար ընկնիլ չես կարող: Այս ասելուց յետոյ Աննամանը վեր բարձրացաւ, իսկ Գուրգէնին նրա անիրաւ և անգութ եղբայրները թողեցին հորի մէջ...

Գուրգէնը շատ աղաչեց, պաղատեց և տեսաւ որ իր եղբայրների սիրտը քարացել է, ճարը կտրած՝ գնաց դէպի դէւի գոմը, որ փորձէ իր բախտը—նստէ ոչխարի վրա: Բայց անիրաւ այծը այնքան ճարպիկ էր, որ ոչխարին պողահարելով մի կողմ ձգեց և ինքն ընկաւ Գուրգէնի տակը և տարաւ ձգեց Մութ աշխարը:

Այդ աշխարն էլ մեր աշխարի նման քաղաքներ և գիւղեր ունէր և մինչև անգամ գիշեր ու ցերեկ կար, թէև ասւում էր Մութ: Նա մի քաղաքում իջևանեց մի պառաւի տան և նրանից իմացաւ, որ քաղաքացիք ջրի պակասութեան համար շատ նեղութեան մէջ են: «Ամբողջ քաղաքում մի աղբիւր կայ միայն, բայց նրանում էլ բոյն է դրել մի ահագին վիշապ և ամենայն օր մէկ աղջիկ են տանում զցում նրա երախը, որ ապա թոյլ է տալիս ջուր վերցնել: Էգուց էլ հերթը մեր թագաւորի միամօր աղջկանընէ. նրան պիտի տանեն ահուկի գաղանի բերանը ձրգեն», ասաց պառաւը և սկսեց լալ:

Գուրգէնը շատ ծարաւած էր, այս որ լսեց նրա ծարաւն աւելի սաստկացաւ: Միւս առաւօտ, դեռ լոյսը չըբացւած, վեր կացաւ նա և պառաւին էլ զարթեցրեց, որ տանէ աղբիւրի տեղը ցոյց տայ իրան: Պառաւը տարաւ նրան և հեռւից ցոյց տրւաւ աղբիւրը: Գուրգէնը դէւի թուրը ձեռին՝ մօտեցաւ և տեսաւ մի լիճ, որի մէջ մեկնւել էր վիշապը մի ահագին լեռնակղզու պէս: Ամբողջ լիճը ժահահոտութիւնով և ապականութիւնով թունաւորւած էր: Վիշապի գլուխը գտնւում էր աղբիւրի ակնումը, որ բխում էր մի լայնաբերան քարայրից: Նա անշարժ էր, կարծես թմրած լինէր կամ մրափած:

Վիշապի գլխավերևը նոր արդէն մի ծառից կապել էին թագաւորի աղջկանը, որին պիտի կուլ տար վիշապը մի քանի բոպէից յետոյ: Աղջկին արդէն մեռելի գոյն էր ստացել: Գուրգէնը մօտեցաւ նրան, կապերն արձակեց և

սիրտ տըւաւ, որ չը վախենայ: Թուրը ձեռին մօտեցաւ վիշապին և այնպիսի մի հարւած տըւաւ նրա վզին, որ վիշապը երկու ահագին կտոր դարձաւ, իսկ լիճն արիւնի ծով: Թագաւորի աղջիկը ձեռքը թաթախեց արիւնի մէջ և Գուրգէնի մէջքին նշան դնելով, ինքը վաղեց տուն, որ թագաւորին յայտնէ եղելութիւնը: Հաւաքեցին բոլոր քաղաքացիք և քառասուն շուխտ գոմշով հաղիւ կարողացան ամենի գազանի լէշը դուրս քաշել այնտեղից և մաքրել աղբիւրը:

Թագաւորն ուղեց վարձատրել Գուրգէնին, և մունետիկ ձգեց քաղաքի մէջ, որ գտնեն նրան և բերեն, և գըւսան նրան թագաւորի աղջկայ դրած նշանով:

Թագաւորն ասաց Գուրգէնին. «Ռու որ փրկեցիր ինձ և իմ ժողովրդին չար վիշապի գերութիւնից, այսօր դու ես մեր տէրը և թագաւորը. ուղիւր իմ աղջիկս և իմ տեղ թագաւոր եղիր»:

Գուրգէնը պատասխանեց. «Ես այս երկրիցը չեմ. ես Լոյս աշխարհիցն եմ ընկել այստեղ». և սկսեց պատմել իր գլխի անցքը և յետոյ աւելացրեց. «Եթէ կարողանաք ինձ Լոյս աշխարհ գցել կրկին, ես ուրիշ բան չեմ ուղիւ ձգանից»:

Թագաւորն ասաց. «Այդ անհնարին բան է. Լոյս աշխարհը շատ և շատ բարձր է մեզանից. ո՞վ կարող է քեզ վեր թռցնել և տանել այնտեղ»:

Գուրգէնն ասաց. «Ինչպէս լինի, ես պէտք է վեր բարձրանամ. քո առաջարկութիւնը ես ընդունել կարող չեմ»:

Թագաւորն ասաց. «Ռու գիտես, բայց որ չըկարծես, թէ ես ընդգէմ եմ քո գնալուն, ես կըժողովեմ իմ աշխարհի բոլոր գիտուններին, թող նրանք մեզ ասեն, թէ արդեօք մի հնար կայ վեր բարձրանալու: Եւ մինչև այդ, իմ իշխանութիւնը և բոլոր հրատուրութիւնս քեզ եմ յանձնում...»

Թագաւորը ժողովեց իր բոլոր աստղաբաշխներին, իմաստուններին և յայտնեց նրանց Գուրգէնի ցանկութիւնը: Նրանք ասացին, թէ հին ժամանակներում, ճշմարիտ է, ներքին և վերին աշխարհների մէջ սերտ յարաբերութիւն է եղել, բայց յետոյ՝ մեր մեղքիցն է եղել, թէ պատահմամբ, մեր աշխարհը ցածրացել է, առաջ քիչ և յետոյ շատ: Լսած ենք, որ մեր հեռացած ժամանակն էլ մի սանդուխք է եղել և այդ սանդուխքով արդար մարգիքը վեր բարձրանալիս և վայր իջնելիս են եղել, բայց հիմա այդ սանդուխքն աներևոյթացել է, էլ չի երևում...»

Այսպէս Գուրգէնը մնաց Մութ աշխարհում մոլորւած: Սկսեց պտըտել զանազան տեղեր, հարց ու փորձ անել և ոչ մի տեղից մի դուռը չըգտաւ վեր բարձրանալու:

Մէկ օր դուրս էր եկել որսորդութեան: Շատ ման գալուց յոգնելով՝ նստեց մի հսկայական ծառի տակ, որ փոքր ինչ հանգստանա, մէկ էլ մի ծըծըռուց լսեց ծառի վրայից, նայեց, և... ի՞նչ տեսնի... Ծառի վրայով սողում էր մի ահուկ սև վիշապ գէպի մի մեծ բոյն, որի մէջ լիքն էին մեծ-մեծ թռչուններով, բայց դեռ չէին թռուում: Երևում էր, որ դրանք ձագուկներ էին մի հրակայական թռչունի: Այդ ձագուկները օձին տեսնելով սարսափի մէջ էին ընկել և սկսել էին ծըծըռալ: Այս որ տեսաւ Գուրգէնը, առաւ իր նետաղեղը և ուղղակի շեշտեց վիշապի գլխին և վայր կործանեց: Յետոյ հանեց դէպ թուրը և վիշապին կտոր-կտոր անելով, մի ահագին բլուր շինեց: Այս բարեգործութիւնից և քաջութիւնից սիրտը մխիթարւած, պառկեց ծառի ստերումը և խոր քնի մէջ մտաւ:

Այս անցքից մի քիչ յետոյ թռչունների մայրը թռած եկաւ և Գուրգէնին տեսնելով այնտեղ պառկած, կարծեց, թէ նա է իր թշնամին, որ ամենայն տարի կոտորում է իր ձագերին: Նա իսկոյն յետ դարձաւ և ճանկերով մի ջա-

դացաքարի չափ ժայռ վերցրած՝ բերաւ, որ ձգէ Գուրգէնի վրա: Այս որ տեսան ձագուկները, մի սարսափելի ծըւծըւոցով և աղաղակով զգուշացրին իրանց մօրը և հասկացրին, որ Գուրգէնը ոչ թէ նրանց թշնամին, այլ նրանց ազատարարն է:

«Նայիր, ասացին, մայրիկ, այդ բլրի վրա և տես ինչ գազան է. դա գալիս էր, որ մեզ ուտի, և այդ մարդն էր, որ սպանեց դրան և մաս-մաս արաւ»: Այս որ լսեց մայր թռչունը, երախտագիտական զգացմունքով լցւած, ժայռը տարաւ առաջւան տեղը դրաւ և վերադարձաւ իր ձագուկների մօտ:

Գուրգէնը դեռ քնած էր: Ծառի ստերն անցել էր միւս կողմը և արեն ընկել էր Գուրգէնի վրա: Օրը շատ շոգ էր: Մայր թռչունը, որ ասւում էր Զումրութ, չուղեց Գուրգէնին զարթեցնել. նա իր հսկայական թևերը փռեց ամպնովանու պէս և շրւաք արաւ Գուրգէնի վրա, որ նա հով-հով քնէ: Վերջը, Գուրգէնը որ զարթեց, կարծեց, թէ մթնել է արդէն, բայց թռչունը որ թևերը յետքաշեց, կրկին լուսացաւ և Գուրգէնը տեսաւ հսկայ Զումրութին, որ խօսեց Գուրգէնի հետ և ասաց.

— Ով ազնիւ երիտասարդ, դու իմ փրկիչն ես երկնքից իջած. դու այնպիսի մի բարերարութիւն ես արել ինձ, որ չբզիտեմ ինչով կարող եմ վարձատրել քեզ: Ահա ուղիղ հարիւր տարի է, որ ես չէի կարողանում ազատել իմ ձագերին այդ անգութ գազանի երախից: Այսօր դու փրկեցիր ինձ զրանից, ազատեցիր իմ ամբողջ սերունդը: Օ՛... եթէ դա զողի պէս չըհետամտէր, եթէ ես կարողանայի գոնէ մէկ անգամ տեսնել դրան, դրա գլուխը կըջախջախէի... «Ո՛վ պատւական և քաջ երիտասարդ, ի՞նչ ես կամենում, որ ես քեզ համար ձեռք բերեմ. ո՞ր թագաւորութիւնն ես ուզում, որ քեզ տամ. ո՞ր թագաւորի աղջիկն ես ուզում, որ գնամ բերեմ. ի՞նչ փառք ու

պատիւ ես ուզում, որ քեզ տամ. որքան հարստութիւն ես ուզում, որ աշխարիս ամեն ծայրից հաւաքեմ բերեմ քեզ համար. ասա ինձ, ամենայն ինչ մի ակնթարթի մէջ կըկատարեմ ես:

— Ես ոչինչ չեմ ուզում, պատասխանեց Գուրգէնը քնաթաթախ, աչքերը տրորելով... Ես ոչինչ չեմ ուզում, այլ միայն Լոյս, Լոյս-Աշխարհ. կարո՞ղ ես տանել ինձ Լոյս-Աշխարհ...

— Լոյս-Աշխարհ... բացականչեց Զումրութը: Ուրեմն դու այնտեղից ես ընկել մեր աշխարհ, և ի՞նչ հրաշքով:

Գուրգէնը պատմեց իր գլխի անցքը:

— Շատ լաւ, ասաց Զումրութը, ես քեզ կըտանեմ Լոյս-Աշխարհ, թէպէտ դա մի շատ դժւար ճանապարհորդութիւն է թէ ինձ համար և թէ քեզ համար: Քառասուն օր հազիւ կարող ենք հասնիլ: Միշտ թռած պիտի գնամ. իջնելու տեղ չըկայ: Մեզ հարկաւոր է քառասուն օրւան պաշար վերցնել հետներս. քառասուն ոչխար և քառասուն տիկ ջուր: Դու կերթաս այդ տիկերն ու ոչխարները կըբերես թագաւորից և մենք ճանապարհընկնինք տաան օրից յետոյ, երբ որ ձագուկներս թոցրած կըլինին:

Գուրգէնը՝ ճանապարհընկնելու օրը՝ քառասուն ոչխար մորթեց և ամեն մէկը չորս կտոր արաւ և դարսեց պարկերումը, տիկերն էլ ջրով լցրեց, բոլորը դարսեց Զումրութի վրա և ինքն էլ նստեց վրան: Զումրութն ասաց. «Եթէ գլուխս աջ կողմդ մեկնեմ, մի կտոր միս կըգցես բերանս, իսկ եթէ ձախ՝ տիկ բերանը կըգնես բերանումը»: Այս ասաց Զումրութն ու թռաւ և ամպերը ճեղքելով՝ բարձրացաւ դէպի Լոյս-Աշխարհ:

Քառասուն օրը լրացաւ, բայց նրանք դեռ տեղ չէին հասել: Մսի պաշարը հատել էր, Զումրութը գլուխը մեկնեց դէպի աջ. Գուրգէնը այլ ևս միս չունէր, որ գցեր բերանը: Հանեց թուրը և իր ոտքից մի կտոր միս կտրեց

և գցեց Զուժրութի բերանը: Սրանից յետոյ մի ժամ չանցած, Զմրութն իջաւ Լոյս-Աշխարքի վրա: Գուրգէնը վայր իջաւ արիւնթաթախ և չրկարաց ոտքի վրա ուղիղ կանգնել, ոտքի ջլերը կտրատել էր: Զուժրութն ասաց. «Գուրգէն, ես քո միտը չրկեցայ. հանիր, ահա բերանուժս է, դիր տեղը և իմ թևս քսիր վրան, իսկոյն կառողջանայ»: Գուրգէնն էլ այնպէս արաւ և իսկոյն առողջացաւ:

Յետոյ Զուժրութը Գուրգէնին մի քանի խրատներ տրւաւ, թէ որտեղ պիտի գտնէ Աննամանին, իսկ ինքը, նոր պաշարով բեռնաւորւած՝ մնաս բարով ասաց Գուրգէնին և դարձաւ կրկին դէպի Ներքի աշխարհը...

Ահա թէ ինչ էր պատմում Գիւլնազ տատը Մութ կամ Ներքի աշխարի մասին: Երկինք գնալը այսքան դժւարութիւն չունէր: Արեահատը Արեամանուկին ցերեկայ մահից ազատելու համար, մի շուխտ երկաթէ տրեխ է հագնում և մի երկաթէ գաւազան է բռնում ձեռին և ճանապարհ է ընկնում դէպի արեւմուտք: (Այսպէս էին անում առհասարակ, որոնք որ ուզում էին Աստըծու մօտ գնալ: Այնքան գնում էին, որ տրեխները մաշւում էր, գաւազանի ծայրը կոտրւում: Այդ նշան էր, որ արդէն աշխարի ծայրն են հասել): Արեահատի տրեխները որ մաշւում են, նրա արջն բացւում է մի հրեղէն պալատ: Ներս է գնում և տեսնում է այնտեղ նստած Արեամօրը, այսինքն Արեգակի մօրը, որ մի շատ սիրուն պառաւ է լինում: Արեամայրը նրան սիրով ընդունում է, իմանում է գնալու պատճառը և թաքցնում է նրան, որ տղան՝ Արեգակը՝ չրտեսնէ նրան: Երեկոյին տղան ներս է մտնում, շատ շոգած ու քրտնած... մայրը նրան աղաչում է, որ խնայէ Արեամանուկին և ազատ է նրան մահից: Տղան մօր խօսքը չի կոտրում. վեր է առնում մի կտոր բամբակ, իր քրտինքը սրբում է նրանով և ասում է. ահա այս է նրա դեղը. եթէ իմ քրտինքը քսեն նրա երեսին, նա կառող-

ջանայ, բայց ո՛վ կըտանէ: Այստեղ մայրը յայտնում է Արեահատի գալը, դուրս է բերում նրան թաքցրած տեղից: Արեգակը նրան սիրով ընդունում է և կարճ ճանապարհ է ցոյց տալիս կրկին իր տեղը գնալու:

Գիւլնազ տատը, որ այս հէքիաթում Արևի համար ասում էր, որ տղայ է, նա ուրիշ անգամ ասում էր՝ Արեգակն ու Լուսինը քոյր ու եղբայր են: Մօր մասին խօսք չրկար: Նա ասում էր. որովհետեւ Արեգակն աղջիկ էր, գիշերը վախենում էր ման գալ, իսկ ցերեկը՝ ամաչում: Լուսինը նրան մի բուռը լիքն ասեղ տրւաւ և ասաց. «Ո՞վ որ քեզ մտիկ տայ, դու այս ասեղներով կըծակծկես նրա աչքերը: Այնուհետեւ քոյրն սկսեց ցերեկը ման գալ, իսկ եղբայրը՝ գիշերը:

Գիւլնազը չէր ասում, որ ցերեկի պատճառը Արեգակն է, որ առանց արեգակի ցերեկ չի լինիլ. ոչ. ցերեկն ինքն իր համար մի ջոկ բան է, գիշերը ջոկ: Արեգակ լինի, չըլինի, ցերեկ պիտի լինի: Նա ասում էր՝ ցերեկն ու գիշերը մի ծեր մարդու ձեռքում են գտնուում: Ծերունին նստած է մի բարձր սարի վրա և երկու կծիկ ունի ձեռին, մինը սև և միւսն սպիտակ: Երբ որ գլորում է սև կծիկը, աշխարքը մթնում է, և երբ որ սպիտակն է գլորում, լուսանում է և ցերեկ դառնում: Այդ ծերունին՝ էլ մի ուրիշ բան չունի... շարունակ սպիտակը կծկում է, սևը բաց թողում, սևը կծկում է, սպիտակը բաց թողում:

Գիւլնազ տատիկը շատ անգամ խոր յոգոց քաշելով ասում էր.

— Էէէյ, հէյ... դուք հէնց կարծում էք, թէ մեր աշխարքն առաջ էլ այսպէս է եղել... Ո՛չ: Հին ժամանակները, երբ որ Աստուած մօտիկ է եղել մեզանից, նրա ոգորմութիւնն էլ անպակաս է եղել: Ամեն ձմեռ երկինքը ձիւնի տեղ ալիւր է եղել թափելիս, ձիւնի պէս սպիտակ, նրա պէս մաքուր: Մարդիկ հաւաքւում են եղել երկնքի

ալիւրը և իրանց ամբարները լցնում այնքան, որ բաւականարար մինչև միւս ձմեռը...

Մէկ անգամ, երբ տատիկն արդէն սկսել էր պատմել, թէ հին ժամանակներումը մարդիկ ինչպէս են եղել ապրելիս, երեխաներից մէկը, որ գլուխը տատիկի ծնկանը դրած քնել էր, յանկարծ դարթեց, և պատմութիւնը միջատելով, հարցրեց տատիկին.

— Յետո՞յ, տատիկ, յետո՞յ...

— Ի՞նչ յետոյ, հոգիս, հարցրեց տատիկը...

— Դու չասացիր, որ երկինքն առաջ շատ մօտիկ էր մեզանից... յետոյ ի՞նչպէս եղաւ, որ նա այսքան բարձրացաւ:

— Այնպէս եղաւ, որ երեխէքը երբ որ սկսեցին շատ չարութիւն անել, անդադար վազվզում, թռչկոտում էին և Աստծուն չէին թողում հանգիստ քնել, նա էլ բարձրացրեց երկինքը, հեռացաւ, առանձնացաւ, որ երեխէքն իր քունը չըխանգարեն:

— Այդպէս չէ, տատիկ, այդպէս չէ, մէջ ընկաւ մի սրամիտ երեխայ, որ ուրիշ կերպ էր լսել այդ անցքը:

— Հապա ի՞նչպէս է եղել, հարցրինք ամենքս միաբերան:

— Թող տատիկն ասի... Աստրծուն խռովեցնողը ոչ թէ երեխէքն են եղել, այլ մի անգէտ պառաւ է եղել, որ երեխի...

— Այդ սուտ է, այդ սուտ է... խնդալով ընդհատեց Գիւլնազ տատը, չուզենալով՝ որ պատճառը պառաւները լինին եղած:

Այստեղ երեխէքս պաշտպան հանդիսացանք տատիկին և բարկացանք նոր դարձած երեխայի վրա, որ միջատեց տատիկի պատմութիւնը: Գիտէինք առաջուց, որ եթէ տատիկի պատմութեան թելը կտրէինք, էլ միւս

անգամ նա իր ասելիքի ծայրը չէր գտնիլ, այնպէս էլ կը խափանէր գործը: Եւ ճշմարիտ այնպէս էլ եղաւ:

Տեսնելով որ տատիկը էլ նոր բան պատմելու տրամադրութիւն չունի, սկսեցինք խառնիխուռն շատ հարցեր առաջարկել: Աղջկէքը հարցնում էին, թէ՛ այնպէս չէ՞, տատիկ, որ եթէ աղջիկը Կանաչ-Կարմրի տակովն անց կենայ, աղայ կը դառնայ. աղէքը հարցնում էին, թէ՛ այնպէս չէ՞, տատիկ, որ եթէ մէկը կարենայ իր արմունկիցը պաչել, ծիտ կը դառնայ, և ուրիշ այս տեսակ հարցումներ: Իսկ ես էլ, որ պակաս հետաքրքիր երեխայ չէի, հարցրի տատիկին, թէ՛ պապ Ուխայն իր աշակերտին ինչպէս էր աղունակ, կաշաղակ, ծիտ և ուրիշ թռչուններ շինում:

— «Ահա այսպէս», ասաց տատիկը և փոքրիկներին մէկին ծնկան վրա կանգնեցրեց, ձեռքերից բռնեց և վեր ու վայր թափ տալով, երգեց—

ՂՈՒ—ՂՈՒ—ՂՈՒՄՈՒ...

Ա՛ ՂՈՒ—ՂՈՒՄՈՒ...

Նանակ, նանակ,

Ա—ՂՈՒ—Նանկ...

Թռռռռռ...

Այս ասելուց յետոյ երեխան թռաւ դետնի վրա կանգնեց և ծիծաղելով ասաց.— Ո՛ւր է, տատիկ, ես աղունակ չը դառայ...

— Վնաս չունի, հոգիս, պատասխանեց տատիկը, դեռ փոքր ճնճղուկ ես, երբ որ կը մեծանաս, աղունակ կը դառնաս...

— Տատիկ ջան, տատիկ, ինձ էլ մի կաշաղակ շինես... ասաց մի ուրիշը: Տատիկը նրան էլ դրաւ իր ծնկներին և առաջւան ձեռք երգեց—

Չան—չան—չանանան...

Յան—չան—չանանան...

Ղանակ, զանակ

Կան—չան—ղանկ

Թռռռռռ...

—Տատիկ ջան, տատի, ինձ էլ մի ծիտիկ շինե՛ս, ա-
սաց ամենից փոքրիկը: Տատիկը նրան էլ վեր առաւ և
վեր ու վայր թռցնելով՝ երգեց—

Ծիտ եմ, ծիտ եմ, ծլւլւում եմ,

Ճիիկ, ճիիկ, ճիիկ...

Ոստոստում եմ, թռչկոտում եմ,

Տիիկ, տիիկ, տիիկ...

Ըրի, թնիկ, անի, փնտրիկ,

Որ ես դառնամ փոքրիկ ծիտիկ,

Փոքրիկ ծիտիկ,

Պիծիկ միծիկ,

Թռռռռռ...

Այսպէս բոլոր երեխայքս մի-մի թռչուն դառնալով
թռանք, և տատիկից խօսք առնելով, որ նա միւս անգամ
կըպատմէ մեզ պատմ Ուխտայի հէքիաթը, գնացինք մեր
ընդհատած խաղը շարունակելու...

127. ԱՐԵՒԱՄԱՆՈՒԿ

1.

Մի գեղեցիկ գարնանային առաւօտ էր:

Արեւը նոր էր դուրս եկել ու իր բարի լոյսը տրեւ
Մասիսի գաղաթին:

Մասիսի ձիւնապատ գաղաթը սկսել էր այնպէս փայ-
լիլ, փայլփլիլ, այնպէս կանաչ-կարմրին տալ, որ տեսնողի
խելքը գնում էր:

Մի ժամից յետոյ սարի զանազան մասերից քուլա-

քուլա ամպեր բարձրացան, ու աջ ձախ, վեր ու վայր
շարժվելով, մեծանալով ու փոքրանալով, փռւելով ու
խմբւելով, զանազան ձևեր ստացան:

Այս հիանալի պատկերներն ամենայն առաւօտ նկար-
ւում էին Մասիսի վրա, բայց ոչ ոքի ուշադրութիւն չէին
գրաւում:

Ոչ ոք ժամանակ չունէր նայելու. ոչ ոք ճաշակ չու-
նէր հիանալու: Դա մի սովորական երևոյթ էր ամենքի
համար, մի հասարակ արեաբաց էր, որ շողշողալով՝ ա-
մենքին իմաց էր տալիս, որ վեր կենան, իրանց գործին
կենան, իրանց բանին գնան:

Այգեպանն շտապում էր, որ շուտով այգին գնայ ու
անցած օրւայ կիսատ թողածն աւարտի, տաւարածը տա-
ւարն էր արօտ տանում, աղջկէքն ու հարսները դէպի
աղբիւրն էին վազում, պառաւները կերակուրի պատրաս-
տութիւնն էին տեսնում:

Բայց այս անգամ մէկը կար, որ Մասիսին էր նա-
յում, նրա փայլուն տեսքից հիանում ու զըւարճանում:

Այգ մէկը մի մանուկ էր:

Մի առոյգ զւարթ ու սիրուն մանուկ:

Մի ոսկեթել մեզերով, նախշուն աչքերով մանուկ:

Նրա երեսն արևի նման լոյս էր տալիս, ձիւնի նման
փայլում:

Նրա աչքերը արեգակի նման ճառագայթներ էին ար-
ձակում:

Նա կարծես հողեղէն չէր, այլ հրեղէն: Նա հէնց ի-
մանաւ Արեգակի ծնունդը լինէր, Արևի որդին:

Եւ հէնց անունն էլ Արեամանուկ էր:

2.

Ամեն առաւօտ, երբ արևի շողքն ընկնում էր Մա-
սիսի վրա, Արեամանուկը պէտք է վեր կացած լինէր, որ

մայր արևի առաջին ողջոյնը, առաջին բարի լոյսն ընդունէր:

Նա շատ էր սիրում ամպեղէն երևոյթները, ամպեղէն ձևերը վրա նայել:

Առաւօտեան արշալոյսը, թէ երեկոյեան վերջալոյսը — որ կրակէ գոյնով ներկում, նկարում են հորիզոնի վրա կուտակւած ամպերը — հազարաւոր պատկերներ էին ցոյց տալիս նրան:

Ամպերի շարժումները, նրանց ձևափոխութիւնները գրաւում, յափշտակում էին նրա ուշքն ու միտքը:

Առաւօտ էր լինում՝ թէ երեկոյ, խաղաղ էր լինում երկինքը՝ թէ փոթորկալից, կուտակւած էին լինում ամպերը՝ թէ ցրւած, մի ուղղութեամբ էին շարժւում՝ թէ զանազան, — նա այդ ամեն ձևերին ու շարժումներին մի միտք, մի նշանակութիւն էր տալիս, ու ամեն ինչ, որ լըսել էր հեքիաթներումը, տեսնում էր նրանց մէջ:

Այդ ամպերը շատ անգամ նրա աչքումը վիշապների կերպարանք էին ստանում և մէկմէկու կուլ տալիս:

Նրբեմն գազաններ էին դառնում ու իրար հետ կռւում:

Նրբեմն դառնում էին ոչխարի հօտեր՝ ու մի լեռնաշափ հովիւ էլ՝ գերանաշափ մի սրինգ բերնին դրած՝ ածում էր:

Նրբեմն դառնում էին մեծ-մեծ վրաններ ու նրանց մէջ ներս ու դուրս էին անում վիթխարի հսկաններ:

Նրբեմն դառնում էին զօրախումբեր ու իրար դէմ պատերազմում: Այդ լինում էր աւելի փոթորկի ժամանակ, երբ որոտում էր երկինքը, փայլատակում կայծակը ու ամպերը իրար էին խփում:

Արեամանուկը ոչ միայն չէր վախենում այդ որոտմունքներից, այլ բարձրանում էր մի քարի վրա ու ամպերին հրամաններ էր տալիս, գոչելով՝ — առաջ, ետ, աջ, ձախ, միասին, կարգով, արագ...

Այսպէս բղաւում էր հեռից, մինչև կարկուտը կամ տարափը վրա էր տալիս ու մեր մանուկ զօրապետին փախցնում, ձգում քարայրերի ու ծառախոռոչների մէջ:

Ինչպէս տեսնում էք, մեր Արեամանուկը թէպէտ փոքր էր, հազիւ տասը կամ տասներկու տարեկան կըլինէր, բայց շատ սրտոտ էր ու սրամիտ:

Նրեում էր որ ժամանակով մեծ ու երևելի մարդ պէտք է դառնայ: Այդպէս էին ասում բախտ գուշակողները, այդպէս հաւատացած էին ամենքը:

Բայց նա այժմ դեռ մի դառնարած էր:

3.

Այս՝ ինչ որ ասում եմ, ով է իմանում, թէ մեզանից քանի-քանի տարի առաջ է եղել: Նթէ ասեմ հազար տարի, երկու հազար տարի, երեք հազար տարի, էլի քիչ կըլինի:

Այդ հին ժամանակներումը Մասիսի ու Արագածի արանքումը, ուր որ հիմա Արարատեան մեծ դաշտն է, ուր որ մեր Սուրբ Էջմիածինն է, Նրեան քաղաքն է, Նրասիս գետն է, Գեղամայ ծովն է, ահա այդ դաւառումը մի մեծ դիւղ է լինում, Արեան, թէ՛ Արմաւան անտունով, հաստատը չըզիտեմ, և յատուկ տեղն էլ չեմ կարող ձեզ ասել:

Արմաւանի օդն ու ջուրը շատ մաքուր էր ու առողջարար: Նրա աղբիւրը քառասուն ակն ունէր, քառասուն տեղից բղխում էր ու յետոյ միանում, դառնում մի այնպիսի գետ, որ եօթը ջրաղաց էր պտըտեցնում: Բացի դրանից գիւղի հանդերն էլ լիքն էին անմահական աղբիւրներով: Այդ աղբիւրներն ամենքն էլ մի-մի անուն ունէին՝ իրանց յատկութեանը յարմար տւած, որին ասում էին «կաթնաղբիւր», որին «սառնաղբիւր», որին «տղաբերուկ», որին «պարկակերի», որին «գառնակերի» և ուրիշ անուններ:

Լաւ աղբիւրը շատ սիրելի բան է: Նա իր խմողի ե-

բեռնին խնդում, ծիծաղում է, քըչփրչում, թաքուն բաներ ասում, մօտը պառկողի միտքն օրօրում է ու վրան անուշ քուն բերում: Նրանի՛, հազար երանի այն մարդուն, որ իր մանկութեան ժամանակ այգավիտի տեղերում է անց կացցել իր կեանքը, անմահական աղբիւրների ու ծաղկունքների ծոցումն է մեծացել...

Արմաւանի հայերը, թէ մարդիկ և թէ կանայք, բոլորն էլ գեղեցկադէմ, վայելչակազմ, ուժեղ ու բարձրահասակ էին: Գլխացաւ, փորացաւ, սրտացաւ, բկացաւ, ծաղիկ, կարմրուկ և ուրիշ բոլոր մեր տեսած ցաւերի անունը նրանք չէին լսած: Մարդիկը հիւանդ էին լինում միայն այն ժամանակ, երբ վիրաւորւած էին լինում գազանից կամ թշնամուց և կամ ծառից վայր ընկած: Նրանց կեանքը շատ երկար էր. շատ էին ապրում: Այնքան ապրում էին, որ շատ ապրելուց բեղարում էին: Շատ քիչ ապրողը հարիւր տարի էր ապրում, բայց սովորաբար երկու և երեք հարիւր տարի էին ապրում ու մի քանի անգամ ատամները փոխում, նոր ուժ ստանում:

Ծերացած հայրն ունենում էր քսան, երեսուն զաւակ, երեք չորս այդչափ էլ թոռներ, մի այնքան էլ ծոռներ: Մի գերդաստանի, ընտանիքի մէջ մինչև երեք-չորս հարիւր հոգի էին լինում, բոլորն էլ իրար հնազանդ՝ ամեն փոքրը իրանից մեծին, և ամենքն ի միասին՝ մեծ հօրը:

Մեծ հայրը միւս բոլոր հայրերի գլխաւորն էր, գլուխն էր, և այդ պատճառով ասում էր հայրապետ, այսինքն հայրերի գլուխ, կամ նահապետ, որ մի և նոյն նշանակութիւնն ունի:

Գերդաստանի բոլոր անդամները մի յարկի, մի ծածկարանի տակ չէին մնում, այլ ջոկ-ջոկ յարկերի ու ծածկոցների: Ամեն անգամ, երբոր մէկին պատկում էին, նրա համար առաջուց մի վրան էին գործում բրդէ կամ մազէ թելից: Այսպէսով տարէցտարի շատանում էր վրանների

թիւը: Վրաններն այն յարմարութիւնն ունէին, որ շարժական էին, և ուր ուզում էին, տանում էին, ամառն աւելի բարձր ու լեռնային տեղեր, ձմեռը՝ ցածր ու դաշտային: Քարաշէն տներ էլ ունէին, բայց հասարակ: Դրանք մի տեսակ ձմեռանոցներ էին, աւելի անասունների համար, քան թէ մարդկանց: Միայն մեծ նահապետն էր ունենում լաւ քարաշէն տուն:

Մեծ նահապետը որ վախճանւում էր, նրա մեծ որդիքը հեռանում էին միմեանցից, և դառնում էին ջոկ-ջոկ նահապետներ: Նրանք երկիրն էլ էին բաժանում իրանց մէջ և ամեն մէկը մի ջոկ գաւառում էր բնակում:

Իմ ասած ժամանակը նահապետներ շատ կային, բայց ամբողջ Արարատեան դաշտը, Երասխի ափերը, Արագածի արեւմտեան և Մասիսի հիւսիսային երեսները, Գեղամայ ծովի արեւմտեան ափերը, Փառնու և Հրազդան գետերի հովիտներն իրանց շրջակայ լեռներով մի նահապետի ձեռքին էին, և այդ նահապետն էր մեր Արեւամանուկի հայրը:

Արեւամանուկի հօր անունն էր Արեւամանեակ, բայց նրա որդիքն ու թոռները դժւարանում էին ասել «Հայր-Արեւամանեակ», որովհետեւ շատ էր երկար, այդ պատճառով ասում էին «Հայր-Մանեակ» կամ «Հայրմա». իսկ նրա մօր անունն էր «Արեւամատ», բայց նրան էլ փոխանակ ասելու «Մայր-Արեւամատ», ասում էին «Մայր-մա» կամ «Մամար»: Նոյն իսկ Արեւամանուկին չէին ասում «Արեւամանուկ», այլ «Արմիկ» կամ «Արամիկ»:

Բայց թէ ինչո՞ւ ամենի անունն մէջ էլ «արեւ» կայ, այդ ես չըզիտեմ, միայն շատերն ասում են՝ այդ նրանից է որ մենք՝ հայերս մի ժամանակ արեւապաշտ ենք եղել, մեր նահապետն էլ համարւում է եղել արեւի փոխանորդ, նրա ազգական, ցեղ, ծնունդ. ահա այս պատճառով նրանց մեծ մասի անունն էլ արեւով էր սկսւում: Բայց այս տե-

սակ մութ բաները մենք յետոյ կիմանանք, հիմա մենք դառնանք մեր Արեամանուկին:

4

Ահա այսպէս՝ մեր սիրելի Արեամանուկը Արեամանեակ նահապետի որդին էր:

Դեռ եօթը տարեկան հասակում՝ նրա թիկունքն ու կուրծքն այնքան լայն էին ու մէջքն այնքան բարակ, որ ից երևում էր, որ նա մի փոքր առիւծ էր, որի պէսին մեր հէքիաթներումը ասում են աւլան բաւասի, այսինքն՝ «առիւծի ձագ», կորիւն առիւծի: Նրա աչքերը խոշոր-խոշոր և կրակոտ էին, երկայն թերթիկները մինչև վարի կոպերն էին հասնում, գլխի մազերը խիտ ու երկայն:

Հին ժամանակները մազ ածիլելու սովորութիւն չունէին, բայց խուզում էին ուսերի հաւասարութեամբ, սանդրում էին դէպի յետ ու կապում վարսակալով, այսինքն մի մազակապ ժապաւէնով: Արեամանուկի մազերի գոյնը հրաշէկ էր, այսինքն կրակի գոյն ունէր և փայլում էր ջուհարի նման: Նա համարւում էր «հրահեր» այսինքն կրակէ մազեր ունեցող: Այդ տեսակ մազեր ունեցողին մեր հէքիաթներումը ասում են ոսկեքաքուլ, ոսկեքոշոր:

Արեամանուկի մազերը չէին խուզում: Այդ տեսակ մազեր ում վրա էլ լինում էր, չէին կտրում: Նա իր մազերը երկու հիւս էր անում և աջ բաժինը դէպի ձախ, ձախինը դէպի աջ տանում, բիովը երկու անգամ պտտ տալիս, վզին կապում ու ծայրերը կախ գցում մէջքին: Նրա համար էր այսպէս անում, որ խաղալիս ու վազվզելիս մազերն իրան չըխանգարեն:

Երբոր Արեամանուկը ծնւում է, նրանից յետոյ նրա մայրը երկար ժամանակ երեխայ չի բերում, այս պատճառով նրան եօթը տարի շարունակ ծիծ է տալիս և ծծից չի կտրում: Ամբողջ օրը խաղում էր Արեամանուկը,

բայց հէնց որ ճաշելու ժամանակը գալիս էր, նա առաջ մի նախաճաշիկ էր անում մօր ծծովը ու յետոյ ճաշն ուտում. մէկ էլ ճաշելուց յետոյ էր վրա ընկնում մօր ծծին ու բերանը քաղցրացնում, գիշերն էլ մօր ծոցումն էր քնում և ամեն անգամ զարթնելիս՝ ծիծը բերանն էր առնում:

— Բաւական է, որդի, էլ ի՞նչ կայ, որ ի՞նչ ծծես, ծծերս ցամաքել են,— ասում էր շատ անգամ մայրը, բայց էլի ծիծը դնում էր բերանը, և գլուխը շփելով՝ քնացնում: Արեամանուկը սիրում էր և կովի ծիծը ծծել:

Շատ անգամ երբ որ հարսները կովերը կթելիս էին լինում, նա անցնում էր միւս կողմը և կովի ծծերից մէկը բերանն առնում, ծծում: Հարսները քթին էին խփում, որ յետ քաշի, բայց նա էլ ջգրու արձակում էր հորթի կապը, խփում էր կովին և այսպէսով ինքը յաղթում էր հարսներին և ազածի չափ ծծում: Պատահում էր, որ մինչև կովի կթելը՝ ինքն արդէն ցամաքեցրած էր լինում ծծերը և խեղճ հորթին էլ չէր լինում բաժին թողած:

Կերակուրներից նա ամենից շատ սիրում էր իւղըն ու մեղրը: Իւղը նա կաթի պէս էր խմում, իսկ մեղրաբլիթը գաթի պէս ձեռքն էր առնում կծոտում:

Էլ ի՞նչ ասել կուզի ուրեմն, որ ով տարով կրմեծանայ, մեր Արեամանուկը օրով էր մեծանում ու զօրանում: Դեռ տասը տարեկան հազիւ կրլինէր, այնպէս էր աճել, զարգացել, որ տեսնողը կարծում էր, թէ առ նրազն տասնըհինգ կամ տասնըվեց տարեկան կրլինի, բայց երբ դառաւ տասնըհինգ տարեկան, արդէն մի կատարեալ չինարի ծառ էր և էլ իր հասակին վայել չէր համարում իր տարիքն ունեցող մանուկների հետ խաղալ, այլ քսան, երեսուն տարեկանների հետ էր խաղում, նրանց հետ մրցում և ամեն տեսակ մարզմունքների մէջ յաղթում էր ամենքին:

Միշտ յաղթելը և ոչ մի անգամ չըյաղթւելը մեր Արեւամանուկի համար դառաւ մի այնպիսի յատկութիւն, որ յաղթւելն ու մեռնելը—նրա համար միեւնոյն էր: Այդ բանը նկատել էին նրա խաղընկերները և երբ պատահում էր իրանից աւելի ուժեղներէ, նրանք խնայում էին Արեւամանուկին և չէին ուզում յաղթել, որ նրա սիրտը չկոտորւի: Այս տեսակ վեհանձնական սովորութիւն ունէին Արմաւանցիք. նրանք նշանաւոր քաջին և ուժեղին միշտ խնայում էին, նրան սիրում, պաշտում և իրանց պարծանքն էին համարում:

5.

Արեւամանուկն արդէն դառել էր տառնհինգ տարեկան, բայց իր ծնողներէ հսկողութիւնիցը դեռ չէր ազատւել: Նրա ընկերներից որը տաւարած էր, որը հովիւ, որը եզնարած էր, որը հօտաղ, բայց նրան միայն դառններն էին պահ տալիս, այն էլ միայն դարունքը, իսկ մնացած ժամանակ տանիցը չէին դուրս թողում: Չէին դուրս թողում որովհետեւ գիտէին որ նա ոչ մի տեղ հանգիստ չի մնալ, իր ուժը կըփորձի ամեն բանի վրա ու փորձանքի մէջ կընկնի:

Բայց որքան շատ էին զսպում նրան ու հսկում վրան, նա այնքան աւելի էր ցանկանում վազել ընկնել անտառները, ձորերը, բան տեսնել, բան շինել, իր պարսատիկն ու նետաղեղը փորձել:

—Մայրիկ, ինձ ուղարկեցէք տաւար,—աղաչեց նա մէկ անգամ իր մօրը:—Ես աւելի լաւ տեղեր կըտանեմ արածացնելու, կովերն էլ աւելի կաթ կըտան և շուտ չեն ցամաքիլ:

—Ի՞նչ հարկաւոր է, որդի, պատասխանում է մայրը, —մենք այնքան տաւար չունինք, որքան պահողներ ունինք. նրանք էլ լաւ գիտեն, թէ որտեղ պէտք է արածացնեն:

—Բայց ես, մայրիկ, մինչև երբ պէտք է տանը պարապ մնամ ու երեխանց հետ խաղամ: Աղջիկ էլ չեմ, որ բուրդ գզեմ, գուլբա գործեմ, իլիկ մանեմ: Չէ որ ես տղայ եմ: Իմ ընկեր տղայքը բոլորն էլ տաւար են գնում, ես ինչո՞ւ չըգնամ:

—Տաւարածութիւնը հեշտ բան չէ, հոգիս: Տաւարը շատ հեռու տեղեր են աանում: Գող է, գազան է, ամեն ինչ պատահում է տաւարածներին:

—Ես էլ հէնց դրա համար եմ ուզում տաւար գնամ, որ մի քիչ հեռու տեղեր տեսնեմ: Ինձ ինչ պիտի անեն գողերն ու գազանները: Բա մեր շներն ինչացո՞ւ են: մեր կտրանն ու խեղդանը որ մօտս լինին, էլ ի՞նչ գող, ի՞նչ գազան կըմօտենայ մեր տաւարին: Չէ, մայրիկ, ես պիտի գնամ տաւար: Բայց եթէ չըթողնէք, ես կըփախչիմ կընկնիմ Մասիսի ձորերը. կերթամ քաջերին կըգտնեմ, կասեմ՝ «Եկել եմ ձեզ մօտ, որ ինձ սովըցնէք լաւ ձի հեծնել, նետ ձգել, թուր ու նիզակ գործ անել»:

—Արմիկ, Մասիսի քաջերը սուր ու թուր չունին, ոչ ձի հեծնել գիտեն: ոչ նետ ձգել:

—Բա էլ ինչի՞ քաջեր են, մայրիկ:

—Հէնց նրա համար չունին, որ շատ քաջ են: Նրանք այնքան քաջ են, որ կարիք չունին դէնք ու զրահի: Այնքան ուժով են, որ ահագին կաղնի ծառը արմատահան կանեն, և այդ կըլինի նրանց համար ինչպէս մի թեթեւ մահակ. բայց այդ մահակով նրանք հազար ձիաւորի պատասխան կըտան: Նրանք ի՞նչ կանեն նետաղեղը, քանի որ Մասիսի ստորոտից բլրաչափ ժայռերն այնպէս են շրպուտում, որ սարի գլխովն անց են կացնում միւս կողմը գցում:

—Այդ ի՞նչքան ուժով են, մայրիկ. ով գիտէ իրանք էլ ինչ ահագին հսկաներ են:

—Իհարկէ, այնքան մեծ-մեծ են, որ նրանց տակին

ոչ թէ ձի, այլ ոչ ուղտ և ոչ փիղ կը կարենայ դիմանալ: Ամեն մինը մի սարի չափ կայ: Երբոր նրանք դուրս են գալիս իրանց խոր ու մութ այրերից ու որսի ետևից ընկնում, Մասիսի ձորերը դմբդմբում են ու դաշտերը դողդողում: Երբոր նրանք կրակ են անում, որ ճաշ եփեն, ով գիտէ քանի քանի գերան են դարսում իրար վրա: Նրանց խարոյկի ծուխն ու ալիքը Մասիսի գագաթիցն է դուրս գալիս ու վրան ամպանում:

— Եթէ այդպէս է, մայրիկ, նրանց մօտ գնալ չի լինիլ, նրանք ով գիտէ մարդ են ուտում:

— Չէ, հոգիս, նրանք մարդակեր չեն: Իմ պապը մէկ անգամ գնացել է նրանց մօտ: Ես այդ ժամանակը շատ փոքր եմ եղել, ինձ յետոյ են պատմել: Ասում են իմ պապը որ գնացել է նրանց մօտ, առաջ հարցրել են, թէ դու ով ես, նա էլ ասել է՝ ես Արևազանց ցեղիցն եմ: Այդ որ լսել են, ասել են. «Որովհետեւ դու Արևազանց ցեղիցն ես, քեզ փնտա չենք տալ, բայց եթէ Վիշապազանց ցեղիցը լինէիր, մեծ կտորդ ականջդ կըթողնէինք»:

— Ուրեմն նրանք մեր ցեղին սիրում են, մայրիկ, իսկ Վիշապազանց ցեղին ատում:

— Այո, մեր ու դրանց մէջ կարծեմ մի տեսակ ազգականութիւն կայ: Այժմեան քաջերի մայրը մեր ցեղիցն է եղել:

— Որ այդպէս է, ես կերթամ նրանց մօտ, կասեմ ես ձեր պապոնց երեխան եմ, նրանք էլ ինձ լաւ պատիւ կըտան:

— Դու այդպէս ես կարծում, բայց ով գիտէ, վայ թէ քեզ այնտեղ պահեն, ու էլ բաց չըթողնեն: Կըզցեն մի խոր ու մութ այրի մէջ, մի ահագին ժայռով էլ բերանը կըփակեն, յետոյ գնա կաց այնտեղ ու սպասիր, թէ քեզ երբ պէտք է ազատեն:

— Դէ որ այդպէս է, ես էլ չեմ գնալ նրանց մօտ, բայց տաւար պիտի գնամ, ինչ կուզէ՞ արեք:

— Իհարկէ, որդի, էլի լաւ է տաւար գնաս, քան թէ քաջերի մօտ: Բայց, գիտե՞ս, սիրելի Արմիկ, քո հայրը քեզ ուրիշ տեսակ է ուզում պահել: Նա ուզում է, որ դու տուն պահել, տուն կառավարել սովորես, գնացող եկողի հանդիպես, նրանցից խելք ու շնորհք վերցնես, մարդավարութիւն սովորես և ոչ թէ ընկնիս ձորերն ու վայրենանաս: Ահա պատճառը, որ հայրդ քեզ տաւար չի ուղարկում: Բայց նա ընդդէմ չի լինիլ, որ դու լաւ գիտենաս՝ ձի նստել, նետ ձգել, նիզակ ու վահան գործածել: Հասկացա՞ր. բայց որովհետեւ սիրտդ շատ է ուզում տաւար գնալը, վնաս չունի, մի քանի ժամանակ էլ տաւար գնա: Այդ քո առաջին փափագն է, թող կատարւի. թող կողքդ ու մէջքդ մի քիչ էլ տաւարումը հաստանան:

6.

Արմաւանի երեխայքը շատ ուշ էին սկսում տնական հոգսերին մասնակցել: Մանուկները դառնում էին տասնըհինգ, քսան տարեկան, բայց դեռ էլի համարւում էին տղայ, այսինք երեխայ: Մինչև տասնըչորս տասնըհինգ տարեկան դառնալը ոչ մի պարագամունք չէին ունենում, բացի ուտելուց ու խաղալուց:

Նրանց սկզբնական ուսումնաւորումն էլ խաղն էր: Եւ պէտք է ասենք, որ պակաս ուսում չէր և շատ էլ լաւ էր: Լաւ էր նրանով, որ մեղ նման վաղօրօք չորս պատի մէջ չէին փակւում ու կորցնում իրանց առողջութիւնը, մէկ էլ նրանով որ նրանց խաղերն անմիտ ու անօգուտ խաղեր չէին: Նրանք իրանց խաղերով աւելի լաւ էին պատրաստւում իրանց ապագայ գործունէութեան, ապագայ պարագամունքների համար, քան թէ հիմա մենք:

Նրանց հարկաւար էր լինել ուժեղ, ճարպիկ, սրամիտ, հնարաւէտ, առաքինի. պէտք է իմանային լաւ ձի

հեծնել, լաւ վագել, լաւ լողալ, ծառերի վրա մագլցել, պառակները ու ժայռերի վրա բարձրանալ, մեծ ուստիւններով ցատկել, սուր ու նիզակ գործածել, վահանով պաշտպանել, ուղիղ պարսատիկ ու նետ ձգել,—պէտք է իմանային անասնապահութիւն, վար ու ցանք, փայտտաշուէթիւն, քարտաշուէթիւն, դարբնութիւն... և այս բոլորը այն ժամանակեայ երեխէքը սովորում էին խաղալով:

Մեծերը նրանց չէին ասում, թէ այս արէք և այն շինեցէք. այս խաղացէք և այն մի խաղաք: Երեխէքն իրանց կամքովն էին անում, ինչ որ անում էին—փոքրերը փոքրն ու հեշտը, մեծերը մեծն ու դժւարը, և այնքան սիրով և ուրախութեամբ, այնքան ոգևորւած ու տաքացած, որ շատ անգամ հացն էլ էին մոռանում:

Նրանց զիշերւայ խաղերն ուրիշ էին, ցերեկանը ուրիշ, ամառանը ուրիշ, ձմեռանը ուրիշ. ուրիշ էր տղաների խաղը և ուրիշ՝ աղջիկներինը: Ամեն տեղի, ամեն դէպքի, ամեն ժամանակի յարմար խաղեր ունէին:

Խաղում էին ամենախիստ կարգապահութիւնով: Եթէ խաղացողները լինում էին մինչև հարիւր հոգի, էլի այնպէս կարգով էին խաղում, որ ոչ մի անկարգութիւն չէր պատահում և եթէ պատահում էլ էր երբեմն, մեղաւոր երեխային խնայն հեռացնում էին իրանցից, որ մեծ պատիժ էր համարւում:

Խաղերի մեծ մասը երկու խմբով էին խաղում: Առաջ երկուսին մայր էին նստեցնում, միւսները ձագեր դառնում: Զագերը զոյգ-զոյգ էին դառնում և վիճակով ընկնում մէկը մէկ և միւսը՝ միւս մօրը: Այսպիսով բոլոր խաղացողները դառնում կին երկու խումբ, ամեն մէկը իր մօր հովանաւորութեան և պաշտպանութեան տակ:

Մայրը իր ձագերից ամեն մէկի պաշտօնն իրան հասկացնում էր, և նրանք պիտի կատարէին իրանց մօր պատ-

ւէրը ամենայն ճշտութեամբ և ճարպիկութեամբ: Այս խաղերի մէջ շատ լաւ սովորում էին պաշտպանելու և յարձակւելու կերպերը. սովորում էին շարքով կանգնել, շրջան կազմել, խմբել, ցրւել, մէջք մէջքի տալ, վայր թափւել, չորեքթաթ վագել, փորսող տալ, մի ոտքով վագել, ծեծի դիմանալ, հակառակ խմբի բոլոր շարժումները դիտել, նրա մտադրութիւնը նախագուշակել:

Այս խաղերի մասին էլ ես չեմ ուզում երկարացնել խօսքս: Դուք ինքներդ, եթէ դիւղի երեխայք էք, կարող էք ասել, թէ ինչ տեսակ խաղեր գիտէք, միայն պէտք է գիտենաք, որ իմ ասած հին խաղերի կէսի կէսն էլ չըկայ հիմա, և ինչ էլ որ կայ, այն ժամանակեայ եղածի միմիայն ստւերն է և ոչ իսկականը: Բայց ինչ որ լինին, դրանք էլ են հարկաւոր և շատ բաւական են մեզ:

Մեր Արեւամանուկը խաղալ շատ էր սիրում: Պառաւներն ասում էին, որ նա մօր արգանդումն էլ խաղալիս է եղել, և սուտ չէին ասում: Բոլոր խաղերի մէջ նա այնպէս շուտ ճարպիկացաւ, որ էլ ձագ չէր դառնում, այլ իրանից մեծերի վրա էր մայր նստում և ամեն երեխայ աշխատում էր, որ նրան վիճակի, նրան ընկնի, նրա ձագը դառնայ, նրա զօրեղ պաշտպանութեան տակը դռնի:

7.

Ահա այս աստիճան զօրացած էր մեր Արեւամանուկը, երբ որ սկսեց տաւար գնալ: Տաւարումն էլ երկու թէ երեք օր միայն փոքրութիւն արաւ, շուտով տաւարածապետ դառաւ, այսինքն տաւարածների գլխաւոր: Տաւարածապետ լինելը հեշտ բան չէ: Նա պէտք է ամենից զօրեղը լինի և ամենից ճարպիկն ու սրտոտը: Ճշմարիտ է, նրա գործը հեշտ էր նրանով, որ պիտի նստէր սառն աղբիւրների մօտ, հով ու զով տեղերումը և միւսներին հրամայէր, որ տաւարը մակաղից դուրս անեն, գոմէշները՝ ցեխերից, այս կողմ քշեն, այն կողմ տանեն, ետ ժողովեն,

ականեն, բայց և դժար էր նրանով, որ եթէ տաւարներէց մինը կորչէր, նա պիտի ման գար գտնէր, գող ու գազանի ճանկերէց նա պիտի փրկէր: Իսկ գազաններ այն ժամանակ շատ ու շատ կային: Կիմա այնքան դայլ ու աղւէս չըկայ, ինչքան որ այն ժամանակ քաւթառներ ու փալանգներ (վագրեր) կային: Արեւամանուկը մի քանի շաբաթ շարունակ շատ լաւ պահեց տաւարը, այնպէս որ ոչ մէկի քիթը չառնեց, բայց ասած է՝ «Տառն տմեն օր գաթա չի թխիլ»:

Մէկ անգամ մի եղ կորցրեց. շատ ման եկաւ, վերջը մի գոռոցի ձայն հասաւ ականջը: Մինչև ինքը ականջ կըգնէր, որ տեսնէր սրտեղից է գալիս ձայնը, իր քաջ շրները—Պեղդանն ու Կտրանը—աւելի շուտ իմացան տեղը և նետի պէս թռան դէպի ձայնը: Գոռոցը հասարակ բառանչ չէ. այդ ձայնը հանում են միայն գազանների ճանկընկած ժամանակը, և այդ դիտեն՝ ինչպէս տաւարներն ու մարդիկը, նոյնպէս և շները:

Արեւամանուկը ոչ մի գէնք չունէր, բացի մի հաստա-գլուխ մահակից: Մահակը ձեռին՝ վագրեց շների ետևից և նրանց գտաւ մի ձորակի մէջ հաչելիս: Հեռից նկատեց, որ մի գազան վայր է ձգել ահագին եղանը, թանթուկները դրել նրա մէջքին, իսկ գլուխը դէպի շները ծռած՝ այնպէս կատաղի կերպով նայում է, որ աչքերից կրակ է թափւում: Շները հաչում էին հեռից, պոչները ներս քաշած, և սիրտ չէին անում գազանին մօտենալ:

Արեւամանուկը՝ էլ չըմտածելով թէ ինչ պէտք է անէր արդեօք, սաստիկ բարկացաւ շների վրա և գոռաց. «Պեղդան, խեղդիր, Կտրան, կտրիր», ու ինքը մի ճարպիկ ոստիւնով թռաւ ընկաւ գազանի մէջքի վրա ու բըռնեց նրա վզիցը: Այդ տեսնելով՝ շները սիրտ առան ու հախռեցին գազանի ետևից: Գազանը բարկացաւ և ցատկեց տեղիցը, բայց նրանից պոկ չեկան ոչ Արեւամանուկը

և ոչ շները: Գազանն աւելի կատաղեց. երեսը շրջեց, բաց արաւ ահագին ըռելքը, և ուզում էր Արեւամանուկի գլուխը հախռել ու փշրել, բայց նա իսկոյն ձեռքը ձգեց գազանի բերանն ու լեզւի տակիցը այնպէս պինդ բռնեց քաշեց, որ գազանի թանթուկները թուլացան և նա սկսեց խոխոացնել: Գազանը որ խեղճացաւ, թուլացաւ, Արեւամանուկը նրան իր տակն առաւ, աջ ոտքը նոյնպէս կոխեց գազանի բերանը և երկու ձեռքով քաշեց նրա լեզուիցը: Այդ միջոցին Պեղդանը հախռեց նրա բկիցը, Կտրանն էլ փորատակերից: Այսպէս միացած ուժով գազանին անշնչացրին, սատկեցրին:

Քափ ու քրտնքի մէջ կորած՝ յետ քաշեց Արեւամանուկը, և նոր տեսաւ, թէ ինչ վիշապ էր սպանածը: Վագր էր, մի ահագին ու քաւթառ վագր, որ բոլոր շրջակայքի վրա իշխում էր: Նրա երկիւղից ոչ ոք չէր համարձակւում տաւար կամ ոչխար տանել այն տեղերը, ուր որ տարել էր Արեւամանուկը: Ամբողջ գիւղերով աշխատում էին նրան սպանել, բայց չէին կարողանում:

Նզը վաղուց արդէն շունչը փչել էր: Անիրաւ գազանը մի հատ հարւածով կոտորել էր նրա մէջքի սէռը և մի ծըւէն կաշի էր հանել:

Արեւամանուկը մաշկեց գազանը ու մորթին քաշ տալով՝ գնաց տուն: Նրա այս քաջագործութեան համբաւը շուտով տարածեց ամեն տեղ: Տասնըհինգ տարեկան հասակում վագր խեղդել,—հեշտ բան չէ: Բայց ով իմանում էր, թէ այդ քաջութիւնը Արեւամանուկն է արել, չէր զարմանում. ասում էին՝ նա կարող է առիւծի բերան էլ ձղել մեն մենակ, առանց շների օգնութեան:

Արմաւանցիք սովորութիւն ունէին, որ երբ մէկը մի քաջութիւն էր անում, նրա վրա գովասանական երգ էին շինում ու երգում ամեն տօնի օր: Երգում էին տղէքն ու աղջկէքը ձեռք ձեռքից բռնած, խմբով ու պարելով:

Այս անցքից յետոյ Արևամանուկի վրա էլ շինեցին մի գո-
վասանական երգ, որ ասում էին տղէքն ու աղջրկէքը փոխ
առ փոխ: Ահա այդ երգը.

—Աղջրկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի երես գովեցէք.
Այ երես, շարմաղ երես,
Գու մեզ չըթողնես սևերես:

«Բարձր սարէն պաղ ջուր կուգայ,
Արմիկի երես կըլլայ.
Այ երես, արև երես,
Քո շափաղով մեր սիրտ կերես»:

—Աղջրկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի աչեր գովեցէք.
Այ աչեր, սիրուն աչեր,
Արևի պէս փայլուն աչեր:

«Արմիկի աչերն արեգակ,
Մեզի կուտայ լոյս ու կրակ.
Այ աչեր, վառ-վառ աչեր,
Մանուշակի թառ-թառ աչեր»:

—Աղջրկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի կոներ գովեցէք.
Այ կոներ, ուժեղ կոներ,
Գուր կըշարժէք մեծ-մեծ լեռներ:

«Արմիկի կոներն է գերան,
Կըպատառի վազրի բերան.
Այ կոներ, զթոտ կոներ,
Գուր կըբանաք մեր փակ դռներ»:

—Աղջրկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի հասակ գովեցէք.

Այ հասակ, բարձր հասակ,
Քեզ կըվայլէ դափնեայ պսակ:

«Արմիկի հասակն է սօսի,
Ջուրը մեզնից չըպակասի.
Այ հասակ, չինար հասակ,
Ո՞վ չի տար քեզ դափնեայ պսակ:

(Միասին և թռչկոտելով)

Ո՞վ պատառեց վազրի բերան,
Արմիկ պատռեց վազրի բերան.
Վազրի բերան—ահա այսքան—
Ժանիքները մէկ-մէկ գերան.
Ապրի Արմիկ, ապրի շատ օր,
Իր թշնամին ընկնի գլոր ..

128. ՍԱՍՈՒՆՅՈՒ ԴԱԽԹԻ ԲԱԶԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԵԸ

Ա

Մսրա Մէլիքը անհամար զօրքով,
Եկաւ ու նստեց Բաթման գետի քով.
Ով եկաւ—խրմեց,
Գետը ցամաքեց.

Սասմայ քաղաքում մընացին ծարաւ:
Չէնով Օհանին զարմանքը տարաւ.
Քուրքը վեր առաւ, սարը բարձրացաւ,
Սարը բարձրացաւ, տեսաւ, ինչ տեսաւ,
Ճերմակ վըրանից դաշտը ճերմակել,
Ասես էն գիշեր ձըմեռը եկել,
Ըսպիտակ ձիւնով ծածկել էր Սասուն:
Լեզին ջուր կտրեց, կապ ընկաւ լեզուն.

Հարայ կանչելով՝ փախաւ, տուն ընկաւ.
 — Վայ, փախէք, եկաւ... հայ, հարայ, եկաւ:
 Մըսրայ թագաւոր ելել է, եկել,
 եկել մեր դաշտին բանակ է դարկել,
 Թիւ կայ աստղերին, թիւ չըկայ զօրքին...
 Վայ մեր արեին, վայ մեր աշխարքին...
 Եկ, ոսկի տանենք, աղջիկներ տանենք,
 Չորենք առաջին, պաղատանք անենք,
 Գուցէ մեզ զթայ,
 Մեզ սըրի չըտայ...
 — Գու կայ, հօրեղբայր, դու դարդ մի անիր.
 Գընա, բու օդում դու հանդիստ քընիր:
 Ասաց Դաւիթը. ես կեղնեմ կերթամ,
 Մըսրայ Մելիքին պատասխան կըտամ:
 Դաւիթը թողեց ձէնով Յանին,
 Գընաց ախոռից դուրս քաշեց հօր ձին,
 Ջրահր հագաւ, զէնքերը կապեց,
 Ձին հեծաւ, կանգնեց ու ձէնով երգեց.
 «Սասմայ քոյրեր, բարձր մնար,
 Քուրութին էք արել ինձ.
 Սասմայ մայրեր, բարձր մնար,
 Մօր նըման էք սիրել ինձ:
 Կըռիւ կերթամ, դուշմանը ձեզ
 Չըկայ, գերի չըտանի.
 Ո՛վ խմանայ—մին էլ էսպէս
 Ինձ չըտեսնէք կենդանի...
 Խընդում անէք, թէ դաշտ գընար,
 Չըմոռանա՞ր ձեր Դաւթին.
 Բարձր մնար, բարձր կենար
 Մեր աշխարքին, մեր հանդին»:
 Երգեց Դաւիթ ու ձին քշեց,
 Ելաւ Սասմայ սարի գլուխ,

Նայեց ներքեւ,—դաշտը խիտ-խիտ
 Կոխած փոշին, կըրակ ու ծուխ:
 Տեսաւ, կանգնեց ամպի տակին,
 Ու էն անծայր ծովի վըրա
 Գողաց ձէնովն իր ահագին՝
 Տալածելով սարսափ ու ահ.

— Ով բընած էք—արթուն կացէք,
 Ով արթուն էք—եկէք, կեցէք,
 Ով կեցեք էք—զէնք կապեցէք,
 Ձէնք էք կապել—ձի թամբեցէք,
 Ձի էք թամբել—եկէք, հեծէք,
 Յետոյ չասէք, թէ մենք քընած,
 Դաւիթ գող-գող եկաւ, գընաց...»

Էսպէս գողաց, ասպանդակեց
 Ու, ինչ ամպից կայծակ զարկի,
 Մըսրայ զօրքի մէջ տեղ դարկեց,
 Հողացնելով թուր—կայծակի:

Ջարդեց, փըշրեց մինչև կէսօր:
 Կէս օր արիւնն ելաւ հեղեղ,
 Քըշեց, տարաւ հազարաւոր
 Մարդ ու զիակ ողջ միատեղ:

Կար զօրքի մէջ մի ալեոր,
 Աշխարք տեսած ու բանաղետ,
 — Տղէք, ասաւ, ճանալայ տըւէք,
 Գընամ, խօսեմ ես Դաւթի հետ:

Գընաց, կանգնեց Դաւթի առաջ,
 Էսպէս խօսեց էն ծերունին.
 — Դաւա՛ր կենայ կուռըդ, ո՛վ քաջ,
 Թուրըդ կտրուկ միշտ քո ձեռին:

Մի ծերունուս խօսքին մըտիկ,
Տես՝ քու խելքը ինչ է կտրում,
Ի՞նչ են արել քեզ էս մարդիկ,
Հէ՛ր ես սրանց դու կոտորում:

Ամեն մինը մի մօր որդի,
Ամեն մինը մի տան ճըրագ,
Որը կինն է թողել էստեղ՝
Աչքը՝ ճանալին, խեղճ ու կրակ,

Որը մի տուն լիք մանուկներ,
Որը ծընող աղքատ ու ծեր,
Որը լացով, բոցն երեսին,
Նորապըսակ ջահէլ հարսին...

Թագաւորը զօրով-թըրով
Հաւաքել է, էստեղ բերել,
Խեղճ մարդիկ ենք պակաս օրով,
Մենք քեզ վնաս ի՞նչ ենք արել:

Թագաւորն է քու թըշնամին,
Կըռիւ ունիս, իր հետ արա.
Հէ՛ր ես քաշում թուր-կայծակին
էս անճարակ խալիսի վըրա:

— Լաւ ես ասում դու, ծերունի,
Ասալ Դաւիթն ալեորին,
Բայց թագաւորն ո՞ւր է հիմի,
Որ սե կապեմ նրա օրին:

— Մեծ վըրանում քընած է նա,
Է՛ն, որ միջից ծուխը կ'ելինի.
Էն ծուխն էլ հօ ծուխ չի որ կայ,—
Դուրընին է իր բերանի,

Ասին. դէպի մեծ վըրանը
Ասպանդակեց Դաւիթն իր ձին,
Քըշեց, գընաց ու գըռանը
Դուռաց կանգնած արաբներին.

— Ո՞ւր է, ասաւ, ի՞նչ է կորել,
Դուրս կանչեցէք, գայ ասպարէզ.
Թէ մահ չունի — մահ եմ բերել,
Դըրող չունի — գըրողն եմ ես:

Մեղիքն, ասին, քուն է մըտել,
Օխտը օրով պէտք է քընի.
Երեք օրն է դեռ անց կացել,
Չորս օր էլ կայ — քունը առնի:

— Ի՞նչ, բերել է աղքատ ու խեղճ
Խալիսին լցրել ծովն արիւնի,
Ինքը մտել վըրանի մէջ,
Օխտը օրով հանգիստ քընի...

Քընել-մընել չեմ հասկանում.
Վեր կացրէք շուտ, դուրս գայ մէյդան.
Էնպէս դըրան ես քընացնեմ,
Որ չըզարթնի էլ յաւիտեան...

Ելան մարդիկ, ճարահատւած՝
Շամփուր դըրին թէժ կըրակին
Ու զարկեցին խոր մըրափած
Մըսրա-Մեղքի բաց կըրընկին:

«Օ՛ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
էս անիծւած լըւի ձեռից»,
Խոր մըռընչաց հըսկան հանդարտ
Ու շուռ եկաւ, քընեց նորից:

Ելան, բերին մեծ գութանի
Խուփը, դրին թէժ կըրակին
Ու կաս-կարմիր, կէծկըծալի,
Ձիկցած դրին մերկ թիկունքին:

«Օ՜ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
էս անիրաւ մոծակներից».
Աչքը բացաւ հըսկան հանդարտ,
Ուզում էր ետ քընել նորից.

Տեսաւ Դաւիթին, գլուխն անհղ
Վեր բարձրացրեց մըռնչալով,
Փըչեց վըրէն, որ թըռցընի
էն ափըհին մի փըչելով.

Տեսաւ, տեղից ժած չի գալի,
Ջարմանք ու ահ պատեց հողին:
Անոտ աչքերն ըսպառնալի
Յառեց խոժոռ Դաւիթի աչքին:

Նայեց թէ չէ—ըզգաց՝ իր մէջ
Տասը գոմշի ուժ պակասեց.
Պառկած տեղից վրա նստեց
Ու ժպտալով՝ հետը խօսեց:

—Բարո՛ւ, Դաւիթ, յոգնած ես դեռ,
Եկ, մի նստիր, խօսենք կարգին,
Յետոյ դարձեալ կռիւ կանենք,
Եթէ կըռիւ կուգես կըրկին...

Իր վըրանում բըռնակալը
Քառսուն գազ խօր հոր էր փորել,
Ցանցով փակել մութ բերանը,
Վըրէն փափուկ խալի փըռել:

Ում որ յաղթել չէր կարենում,
Չողումելով կանչում էր նա,
Նըստեցնում էր իր վըրանում
էն կորստեան հորի վրա:

Իջաւ Դաւիթ ձիուցը ցած,
Գընաց, նըստեց... ընկաւ հորը:
—Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, վերից խընդաց
Մարայ դաժան թաղաւորը:

—Դէ, թող հիմի դընայ, խաւար
Հորում փըթի, էնքան մընայ.
Ու ահագին մի ջաղցաբար
Բերաւ, դըրաւ հորի վըրա:

Բ.

Քընեց էն զիշեր Ձէնով Օհանը:
Գիշերն երազում երևաց ծերին՝
Մըսրայ երկընքում արև ճառագած,
Սև ամպ էր պատել Սասմայ սարերին:
Սաստիկ վախեցած՝ վեր թռաւ տեղից.
—Վայ, կնիկ, ասաւ, մի ճըրնդ արա.
Գընաց մեր մանուկ Դաւիթը ձեռից,
Սև ամպ էր իջել Սասունի վրա:
—Տունըդ չըբանդի, ասաւ կընիկը,
Ով գիտէ Դաւիթն ուր է քէֆ անում...
Դաւ էլ քեզ համար քու տանդ քնած՝
Ուրիշի համար երազ ես տեսնում:
Քընեց Օհանը: Վեր կացաւ դարձեալ.
—Կնիկ, Դաւիթը նեղ տեղն է ընկած.—
Մըսրայ վառ աստղը շողում էր պայծառ,
Մեր աստղը հագիւ ցոլքում դալկացած:

— Ի՞նչ եղաւ քեզ, մօրդ, գիշերւան կիսին,
 Բարկացաւ վըրէն կընիկն աղմուկով.
 Խաչ քաշեց էլ ետ Օհանն երեսին,
 Չուռ եկաւ, բընեց խըռոված հողով:
 Մի ուրիշ պատկեր աւելի անեղ.—
 Տեսաւ երկնքի բարձըր կամարում
 Վառւում էր Մըսրայ աստղը փառահեղ,
 Սասմայ աստղիկը սուգւեց խաւարում:
 Զարթնեց վախեցած:—Տունըդ քանդւի, կին,
 Ես վճնեց լսեցի քու էդ կարճ խելքին.
 Կորաւ մենմենակ մեր ջահէլն անտէր.
 Վեր կաց, շուտ արա, զէնքերըս մի բեր...

Գ.

Ելաւ Օհան, դոմը մտաւ,
 Զարկեց ձերմակ ձիու մէջքին.
 —Է՛յ ձերմակ ձի, մինչ երբ, ասաւ,
 Կը հասցընես Դաւթի կուին:
 —Մինչև լուսը կըհասցընեմ,
 Ու ձին տըւաւ փորը գետին:
 —Մէջքըդ կոտրի, լուսն ի՞նչ անեմ,
 Լաշին հասնեմ ես, թէ՛ նաշին:
 Կարմիր ձիու մէջքին զարկեց.
 Սա էլ էրետ փորը գետին:
 —Ջան Կարմիր ձի, մինչ երբ, ասաւ,
 Կը հասցընես Դաւթի կուին:
 —Մի ժամի մէջ, Կարմիրն ասաւ,
 Կը հասցընեմ Դաւթի կուին:
 —Լեղի դառնայ, սև ու մահ ցաւ,
 Ինչ տըւել եմ քեզ էն զարին:

Հերթը եկաւ, Սեին հասաւ:
 Գետին չէրետ փորը սև ձին:
 —Է՛յ, ջան սևուկ, մինչ երբ, ասաւ,
 Կը հասցընես Դաւթի կուին:

—Եթէ ամուր մէջքիս մընաս,
 Ոտըդ դընես ասպանդակին,
 Մինչև մէկ էլ ոտըդ շուռ տաս—
 Կըհասցնեմ, ասաւ Սև ձին:

Դ.

Սև ձին քաշեց ձէնով Օհան,
 Չախը դըրաւ ասպանդակին,
 Աջն էլ մինչև շուռ տար վըրան՝
 Կանգնեց Սասմայ սարի գլխին:

Տեսաւ Դաւթի նըժոյզն անտէր
 Սարերն ընկած խըրխընջալով,
 Ներքև Մըսրայ դօրքը ծըփում,
 Ինչպէս անծայր, ծըփուն մի ծով:

Օխտը զոմշի կաշի հագաւ,
 Որ չը պատուի իրեն դօռից,
 Կանգնեց Օհան ու ամպի պէս
 Դռուաց Սասմայ սարի ծէրից:

—Դաւիթ, դռաց, ճրտեղ ես դու.
 Յիշիր խաչը պատարագի,
 Սուրը Տիրամօր անունը տո՛ւր,—
 Լոյսը դուրս եկ արեգակի...

Ձէնը գընաց դըմբդըմբալով՝
 Դաւթի ականջն ընկաւ հորում:

—Հայ-հայ, ասաւ, հօրեղբայրս է,
Սասմայ սարից ինձ է գոռում:

—Ո՛վ Մարութա Աստուածածին,
Ո՛վ անմահ խաչ պատարադի,—
Ձեզ եմ կանչել,—հասէք Դաւիթին...
Կանչեց, տեղից կանգնեց ոտքի,

Ենպէս զարկեց ջաղցաքարին,
Քարը եղաւ հազար կըտոր,
Կտորները երկինք թըռան,
Ու գընում են մինչև էսօր:

Ելաւ հորից, կանգնեց ահեղ.
Սարսափ կալաւ դէ Մելիքին:
—Դաւիթ, ասաւ, եկ դեռ էստեղ,
Սեղան նստենք... խօսենք կարգին...

—Էլ չեմ նստիլ ես քու հացին,
Դու տըմարդի, վախկոտ ու նենգ.
Չո՛ւտ գէնքըդ ա՛ռ, հեծի՛ր քու ձին.
Դո՛ւրս եկ մէյդան, կըռիւ անենք:

—Կըռիւ անենք, ասաւ Մելիք,
Իմն է միայն զարկն առաջին:
—Քոնն է, զարկիր, կանչեց Դաւիթ,
Գընաց, կեցաւ դաշտի միջին:

Ելաւ, կանգնեց Մըսրա-Մելիք:
Իր գուրզն առաւ, հեծաւ իր ձին,
Քըշեց, գնաց մինչ Դիարբէք
Ու էնտեղից եկաւ կըրկին:

Երեք հազար լիդր էր քաշում
Հըսկայական իր մըկունդը:

Եկաւ, զարկեց, կտրաւ փոշում
Ու երեւաց երկրի գունդը:

—Երկիր քանդեց, կամ ժածք եղաւ,
Ասին մարդիկ շատ աշխարհում:
—2է, ասացին արնի ծառաւ
Հըսկաներն են իրար զարկում:

—Մեռաւ Դաւիթ էս մի զարկից,
Ասաւ Մելիք իրեն զօրքին:
—Կենդանի եմ. ամպի տակից
Գոռաց Դաւիթ Մըսրա-Մելքին:

—Հայ-հայ, մօտիկ տեղից եկայ.
Տես, սրտեղից հիմի կը գամ:
Ու վեր կացաւ, կանգնեց հըսկան,
Իր ձին հեծաւ երկրորդ անգամ:

Երկրորդ անգամ քըշեց Հալար
Ու բաց թողեց ձին Հալարից:
Բուք վերկացաւ, տեղ ու տարափ,
Արար աշխար դողաց թափից:

Եկաւ զարկեց, զարկի ձէնից
Մօտիկ մարդիկ ողջ խըլացան:
—Գընաց Դաւիթ Սասմայ տանից,
Գուժեց գոռոգ Մըսրայ արբան:

—Կենդանի եմ, գոռաց Դաւիթ.
Մին էլ արի—հերթն ինձ հասաւ:
—Հայ-հայ, մօտիկ տեղից եկայ,
Կանչեց Մելիք ու վեր կացաւ:

Երրորդ անգամ հեծաւ իր ձին,
Գընաց մինչև հողը Մըսրայ,

Ու էնտեղից՝ գուրզը ձեռին՝
Քրշեց, եկաւ Դաւթի վրըա:

Եկաւ, զարկեց բոլոր ուժով.
Ծանր զարկով հըսկայական,
Փռչին ելաւ Սասմայ դաշտից,
Բըռնեց երեսն արեգական:

Երեք գիշեր ու երեք օր
Կանգնեց փռչին ամպի նման,
Երեք գիշեր ու երեք օր
Բօթը տըւին Դաւթի մահւան:

Երբոր անցաւ երեք օրը,
էն ամպի պէս կանգնած փռչում
Կանգնեց Դաւթ, ինչպէս սարը,
Գըրգուռ սարը մէդ-մըշուշում:

Մեկիւր, ասաւ, ումն է հերթը...
Սարսափ կալաւ գոռ Մեկիւրին,
Մահւան դողը ընկաւ սիրտը,
Ու տապ արաւ գոռոգ հողին:

Գընաց, խորունկ մի հոր փորեց,
Իջաւ, մըտաւ վիհն էն խաւար,
Վըրէն բաշեց քառսուն կաշի
Ու քառասուն ջաղացի քար:

Մըռնչալով՝ ելաւ տեղից
էն առիւծի առիւծ որդին,
Իր ձին հեծաւ, ու փոթորկեց,
Խաղաց, շողաց թուր-կայծակին:

Առաջ վաղեց՝ մագերն արձակ՝
Մեկիւր պառաւ մայրը ջաղու.

—Դաւիթ, մաղըս առ ոտիդ տակ,
Եդ մի զարկը ինձ բաշխիր դու...

Երկրորդ անգամ թուրը բաշեց,
էս անգամ էլ վաղեց քուրը.
—Դաւիթ, եթէ կուգես, կանչեց.
Իմ սրտին զարկ երկրորդ թուրը...

Վերջին զարկի ժամը հասաւ,
Ելաւ Դաւիթ երրորդ անգամ.
—էս մի զարկն ու Աստուած, ասաւ.
էլ մարդ չըգայ, պէտք է որ տամ:

Ասաւ, ելաւ ու փոթորկեց,
Թըռաւ, ցոլաց Դաւթի հուր ձին,
Ձին փոթորկեց, փայլատակեց,
Ու ցած իջաւ թուր-կայծակին:

Անցաւ քառսուն դոմշի կաշին,
Անցաւ քառսուն բարերը ցած,
Միջից կըտրեց ժանտ հըրէշին,
Օխտը դադ էլ զէնը գընաց:

—Կենդանի եմ, մին էլ արի,
Դոռաց Մեկիւր հորի տակից.
Լսեց Դաւիթն ու զարմացաւ
Իրեն զարկից, թուր-կայծակից...

—Մեկիւր, ասաւ, թափ տուր մի քեզ...
Ու թափ տըւաւ Մեկիւրն իրեն,
Միջից եղաւ ճիշտ երկու կէս,
Մէկն ընկաւ զէսն ու միւսը զէն...

129. Ե Ր Կ Ո Ւ Հ Ս Կ Ա

(Հին զրոյց)

Ա

Ո՞վ է այդ հսկան, ինչ ուժի տէր է,
Որ ամբողջ աշխարհը իր ձեռքն է առել.
Երկրի մի ծայրում ինքը նստել է,
Չորս ծայրն աշխարհի իր ստրուկ դարձրել:

Ո՞վ է, ո՞վ դա որ թագաւորների
Վրա տղւգանք ու հարկեր է դնում,
Ինչու էի գալիս այց իմ աշխարհի,
Ինչո՞ւ էի գալիս Ռոստոմիս տեսնում—

«Իմ սարի նման Ռոստոմին տեսնում,—
Թէ սիրտ չի անում նրա հետ կռել,
Հապա ինչո՞ւ է հեռից սպառնում,
Հապա ինչո՞ւ է ողջ երկրին տիրել:

«Ո՛չ, նա թոյլ մարդ չէ, նա էլ է հսկայ,
Պիտի անպատճառ տեսնեմ ես նրան.
Տեսնեմ Ռոստոմիս չափ ոյժ նրա մէջ՝ կայ,
Տեսնեմ ինչ մարդ է, ո՞վ է այդ հսկան»:

Բ

Այս ասաց Ջալը, նժոյգը հեծաւ,
Մնաս բարով ասեց իրա աշխարհին,
Ձիուն մտրակեց, սար ու ձոր ընկաւ,
Գնաց պրտրելու հսկայ Սալմանին:

Էհ, Աստուծո՛ւ գիտէ— շատ գնաց թէ քիչ,
Յոգնած էր, իջաւ, ծառի տակ նստեց,
Տեսաւ, հեռւում մի ինչ որ տեղից
Ծուխ է բարձրանում, ձին այն կողմ քշեց:

Տեսաւ, ինչ տեսաւ, ո՛հ, դու չըտեսնես,
Տեսաւ, ինչ տեսաւ, էն ինչ էր Աստուծո՛ւ,
Տեսաւ մի հսկայ, հսկայ լեռան պէս,
Մի իրան յարմար ձիու վրա նստած:

Բերանն էր դրել չիբուխ անագին,
Չիբխի բերանը— ինչպէս մաղարա,
Դուրս փչած ծուխը նման թուխ ամպին.
(Լուլէն ինչ կըլէր,— էն էլ դու ասա)

Բայց չըփախեցաւ Ջալ փահլեանը.
Մօտեցաւ, բարե հսկային տըւաւ.
Հսկան չընդունեց նորա բարեր,
Ոչ էլ Ջալի կողմ երես դարձրաւ:

Սիրտը կոտրեց Ջալ փահլեանի,
«Ես Ջալը լինիմ, Ռոստոմն իմ որդին,
Ու սա ինձ վրայ ուշք էլ չըդարձնի».
Եւ հսկայի վրա քշեց նա իր ձին:

Քշեց նա իր ձին և ուժգին դռաց,
Հսկայի մէջքին մղրախը զարկեց.
Հսկան յետ նայեց հիմա ու ժպտաց,
Ապա նա Ջալի վզիցը բռնեց.

Բռնեց ու հաւի վառեկի նման
Ոլորեց, ձիու փորի տակ կապեց—
Իբր թէ ոչինչ— կրկին իր ճանպան
Անհոգ ու հանդարտ նա շարունակեց:

Գնաց աղբրի մօտ մի վրան տեսաւ,
Տեսաւ մի վրան, և այնտեղ իջաւ,
Ջալի ականջը մի սիւնից մեխեց,
Որ չըփախչի նա, ու ինքը բնեց:

Դ.

Արթնացաւ: «Ո՛վ ես, ո՞վ դու փահլեան,
Որ յանդգնեցիր խիզախել իմ դէմ»:
— Աղա՛, բո դուլն եմ, արեւիդ մեռնեմ,
Զալի երկրից եմ,— խեղճ օտարական:

«Զալի երկրից» .. Հսկան ազատեց
Զալ փահլեանին. «Ազատ ես, զընա՛,
Գնա՛, Զալի տղայ Ռոստոմին ասա՛
Սալմանը քեզի կուի հրաւիրեց:

Գնա՛, Զալի տղայ Ռոստոմին ասա,
Բա՛ւ է, ինչ հեռից իրար սպառնացինք,
Եկ, այժմ կուենք, հերիք է հերիք,
Աշխարհ երկու տէր պիտի չունենայ:

«Գնա՛, Զալի տղա Ռոստոմին ասա,
Որ դուրս գայ շուտով, կուենք իրար դէմ.
Կամ նա կըյաղթէ. կամ ես կըյաղթեմ.
Թող աշխարհի տէրը յաղթողը դառնայ:

«Գնա՛, Զալի տղայ Ռոստոմին ասա,
Որ դուրս գայ շուտով, իրան եմ սպասում—
Գնա՛, քեզ իբրեւ դեսպան եմ զրկում,
Քեզ ազատում եմ, դէհ, շուտով գնա՛:

Դ.

— Հայրիկ, ինձ պատմիր, ինչո՞ւ ես տխուր,
Ի՞նչդ է ցաւում, ո՞վ է վշտացրել:
«Որդի՛, ցաւերս, աւա՞ղ, շատ են խոր—
Զալ փահլեանին մարդ է անպատեւել»:

— Բա՛, դու Զալն ըլես, Ռոստոմ բո որդին,
Եւ մարդ անպատեւել քեզ համարձակեց:

«Այո՛, ես Զալն եմ, Ռոստոմ իմ որդին,
Բայց կայ մի Սալման, և նա այդ արեց:

«Այո՛, կայ Սալման, որ Ռոստոմի հօր
Տըւած բարեկին չըպատասխանեց.
Այո՛, կայ Սալման, որ Ռոստոմի հօր
Չանն էլ անվայել կերպով շղթայեց:

«Դէհ, զնա՛, զնա՛, էլ մի սպասիր,
Գնա՛, անպատեւած հօրըդ վրէժն առ,
Գնա՛, թէ՛ մարդ ես, Սալմանին յաղթիր,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի դառնար:

«Գնա՛, Սալմանը քեզ կուի կանչեց,
Գնա՛, անպատեւած հօրըդ վրէժն առ.
Յոյց տո՛ւր Սալմանին, որ դու Ռոստոմն ես,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի դառնար:

«Գնա՛, քաջ կացիր, բայց ազնիւ վարւիր,
Գնա՛, որդեակ իմ, հօրըդ վրէժն առ,
Գնա՛, Ռոստոմ ջան, քաջի պէս կուիր,
Ապա եթէ ոչ, ո՛հ, յետ մի դառնար...»:

Ե.

Ռոստոմն ախոռից կանչեց իր ձիուն,
Մօտեցաւ նրան ձին խրխրնջալով.
«Հէյ, նշխեբալաք, հեռու եմ գնում,
Քեզնից բաժնուում եմ, դէհ, մնաս բարով»:

«Դէհ, մնաս բարով, բայց չըմոռանաս,
Մէկ է ճանապարհ, հազար նեղութիւն...
Երբ նեղ տեղն ընկնիմ, ինքդ կիմանաս,—
Թո՛ւր սար ու ձոր, հասիր ինձ իսկոյն»:

Ապա կենդանու ջուխտ աչքից պաչեց.
Բայց նշխեբալաքն աշխոյժը կտրցրեց,

Պաշած աշերից ջուխտ արցունք թափեց,
Եւ տխուր դէմքով Ռոստոմին նայեց...

2.

«Հայր, մնաս բարով, ահա գնում եմ,
Ընկած պատիւըդ պիտի յետ բերեմ,
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես:

«Մի՛ յուսահատուիր, դու գեռ չես ընկել,
Ողջ է Ռոստոմը, գեռ նա չի մեռել.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես:

«Դէհ, մնաս բարով, սիրտըդ մի՛ կոտրիր,
Կուրի եմ գնում, մի՛ յուսահատուիր.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես:

«Բայց նայիր ձիուս, նա կըզգայ իսկոյն.
Երբ հասնի շարիք ինձ կամ նեղութիւն,
Կիմանայ, ոտքով գետին կըզոփի,
Սանձը կըկտրի, դէս ու դէն կընկնի,

«Իմացիր, որ ես նեղ տեղն եմ ընկել.
Առ այն ժամանակ իմ բոլոր զէնքեր,
Կապիր ձիուս վրայ, թող արձակ դաշտում,
Կըզայ, ուր լինիմ, կըզտնի իսկոյն»:

Ապա նա առաւ իր քեռու տղան՝
Սրտոտ ու ձայնեղ, անունն էր Վըժան.
Մէկ որ դռում էր, թռչուն ու գեռուն
Սարսափում էին մարդ և անասուն:

Երկուսն էլ հազան դէրուշի շորեր,
Ուսին ձգեցին մի-մի թմբուկ էլ

Ու ճանապ ընկան թմբուկ զարկելով,
Դէրուշի նման խաղեր կանչելով:

3.

Չատ չար ու բարու ճանալին ռաստ եկան,
Չատ անձանօթ տեղ, ողիններ տեսան,
Տեսան նրանք Քիններ, Դէւեր, Զանգիններ,
Հուրի-Փէրիններ, Քաջքեր ու Չարեր:

Բայց ով խիզախեց կտրել նրանց առաջ,
Նա իր արեին մնաս բարով ասաց,—
Նըրա մէկ կէսը ընկաւ Հնդկաստան,
Մէկը Զինամաչին, մէկը Փռանդստան:

Բայց խմբով դէւեր կարկտի նման
Յարձակում էին և կտրում ճանապան,
Մէկ դէւի ոտից բռնում էր Ռոստոմ,
Նրանով միւսների զլխները ջարդում:

Այսպիսով նրանք բաւական գնացին,
Էհ, դարիք էին, ցաւեր բաշեցին,
Չատ բաղց ու ծարաւ, շատ ցրտեր կերան,
Բայց ամենեկին չըվըհատեցան:

4.

Մի օր նրանք տեսան, որ ամպերի մէջ,
Մի ինչ որ սև բան արագ թռչում էր.
Թռչուն չէր լինիլ—թռւում էր շատ մեծ,
Մարդ էլ չէր լինիլ,—նա թևեր ունէր:

Երկար նայեցին, տեսան, որ դէւ էր,
Մի թևաւոր դէւ զարհուրելի բան,
Ոտքերով բռնած մի աղջիկ ունէր—
Մի հրեղէն աղջիկ,—փախցնում էր նըրան:

«Է հէյ», որոտաց Վրժանը ուժգին,
Դէւը սարսըռաց, բայց դեռ թռչում էր,—
Ռոստոմը վերցրեց մի լեառ ահագին
եւ այն է՝ նըրան ուզում էր խփել,

Յանկարծ աղջկան դէւը վայր ձգեց,
Ինքն էլ թուլացած ընկնում էր հետը,
Բայց ուշքի եկաւ, ոյժը հաւարեց
եւ ապա թափով ճեղքեց ամպերը:

Թ.

«Ո՞վ ես դու, ո՞վ ես, ինչ տեղից, ասա,
Ո՞վ է քո հայրը, աննման խաթուն.
—Աստուած քո բազկին աւելի ոյժ տայ,
Հայրս է թագաւոր այս ինչ աշխարհում:

«Ո՞ւր էր զըզւելի դէւը փախցնում քեզ,
Զոռով էր տանում, թէ քո կամքով էր.
—Ուր էր տանում ինձ,—այդ չըգիտեմ ես,
Դէնն ինձ մեր տանից ուժով փախցրել էր:

«Դէհ, գնանք գտնենք սրա հօրը, Վրժան,
Կորած աղջիկը իր տիրոջ դարձնենք,
Ապա մենք բռնենք կրկին մեր ճանապան,
Հսկայ Սալմանին գնանք որոնենք»:

Աղջկայ հօրը նրանք գտան շուտ,
Հայրը մեծ պատուով նրանց ընդունեց,
Յոյսն աղջկանից կտրել էր վաղուց,
Դտաւ կորուստը և նա արտասուեց:

Եւ յետոյ նստան մի ճոխ խնջոյքի,
Ուրախանում էին երկար ու խնդում,
Ապա խոնջացած, յոգնած Ռոստոմի
Աչքը բուն առաւ, բաղցր և անուշ քուն:

Ժ.

Յանկարծ մի տհեղ որոտ լսեցաւ,
Թնդացին ուժգին սարեր ու ձորեր,
Մարդիկ վայր ընկան. ձայնը զոռում էր.
«Ռոստոմ, հասի՛ր շուտ, Սալմանն ինձ տարաւ»:

Վեր թռաւ քնից շփոթւած Ռոստոմ,
Նայեց իր կողքին, բայց չըկար Վրժան,
Նըրա տեղ կանգնած իր ձին աննման
Նշխեբալաքն էր տիրոջը նայում:

Արին ու բրտինք կտրած փրփրում,
Ոտքով դոփում էր գետնին անհամբեր,
Թամբի վրայ առած Ռոստոմի գէնքեր,
Տիրոջ հրամանին պատրաստ սպասում:

Եւ ձիու մէջքին Ռոստոմը թռաւ.

«Դէհ, գնա՛ թուր,
«Դէհ գնա՛ վազիր,
«Սալմանին գտիր,
«Սալմանին հասի՛ր»:

ԺԱ.

Սալմանը տարաւ Վրժանին կապեց,
Մութը զնդանում ամուր շղթայեց,
Ապա յետ դարձաւ, տեսաւ, որ հեռում
Ռոստոմ կրակի պէս իրան է վազում:

Հեծաւ կրկին ձի, ընդառաջ անցաւ,—
Ռոստոմ Սալմանին ահա մօտեցաւ.
Հսկաներն իրար խոր ողջունեցին,
Ապա ձիաներն յետ-յետ քաշեցին:

Ձէնքերն աջ ձեռին, վահաններ ձախին,
Հրապարակի վրա նրանք պըտտեցին.
Ապա լախտերը ձեռքերին առած,
Իրար վրա ընկան վառւած, կատաղած:

Յանկարծ երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռներ քանդւեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր,
Իսկ մութ գնդանում Վրժան գոռում էր:

Բայց հսկաները կռւում են կրկին,
Դուրդերը առան, լախտը ձգեցին,
Բայց գուրզն էլ ջարդւեց, վահանն էլ ճայթեց,
Սրերն էլ կտորտւեց, բայց ոչ որ չըյաղթեց:

Կրկին ձիաներն յետ ու յետ տարան,
Ապա հսկաներն հանգչելու իջան:
Մէկ տարի անցաւ, թէ երկու, կրկին
Հսկաներն իրար վրա արշաւեցին:

Կրկին երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռներ քանդւեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր,
Իսկ մութ գնդանում Վրժան գոռում էր...

Այսպէս անցկացան երկար տարիներ,
Բայց նրանց կռիւը դեռ չի վերջացել:

ԺԲ.

Ռոստոմ ու Սալման, աշխարի ծայրում
Դեռ մինչև հիմա կռւում են կռւում...

Ահա դրանից է, որ երբեմնապէս
Տարին կամ երկու տարին մի անգամ

երկիրը շարժւում է ծովի ջրի պէս,
Ջատ տեղ ճարում է, լսւում է խուլ ձայն—

Այդ հին կռիւն են Ռոստոմ ու Սալման
Կրկին ու կրկին վերանորոգում,
Ջարդում են իրար գէնքեր ու վահան,
Իսկ մութ գնդանում Վրժանն է գոռում:

✓ 130. Ա Մ Ի Ր Ա Ն

1.

Մեզնից ոչ հեռու, Վրբաց աշխարում,
Կովկաս լեռների լանջերից մէկում,
Ուր Լեախւա գետն է հոսում փրփրած,
Քարափի գլխին հովիւ էր նստած:
Հովիւն ածում էր իր սալամուրին ¹⁾
Ու հանգիստ տալիս իր ոչխարներին:
Քաղցր հնչիւնը սալամուրիի
Եւ կարկաջիւնը արծաթ ջրերի,
Իրար խառնելով բընութեան ծոցում.
Մի կախարդական երգ էին կազմում:
Անուշ գեղգեղից ձորեր, սար ու քար
Բզմայլում էին, ձայն տալիս իրար:
Ջահէլ վրացին երգից տաքացաւ
Ու իր խաշներին խալառ մոռացաւ:
Հօտի առաջնորդ երկու այծերը
Քաշւեցին հեռու, դէպի լեռները..
Ոչխարներին էլ իրանց հետ տարան,
Հովիւի աչքից հեռացան, կորան:

¹⁾ Սրինգ:

2.

Եւ հրրապուրւած հովիւն ըսթափւեց,
Թողեց սրինգը, իր շուրջը նայեց,
Բայց հօտը չը կար... Իսկոյն նա իջաւ
Քարափի զլխից, մահակը առաւ,
Դէպի լեռները գնաց վազէվազ,
Յիրուցան հօտը ժողեց հագիւ հագ:
Բայց չարաճրճի երկու այծերը,
Տըմբտըմբայնելով ձիգ մօրուքները,
Երկայն պողերը օդում շարժեցին,
Կամակօր ձայնով պինդ մըկըկացին.
Ապա թռչելով քարափից-քարափ,
Վազեցին, հասան Լեախւայի դետափ:
Հովիւը յօգնած՝ վազում էր, վազում—
Ճարպիկ այծերին հասնել չէր կարում:
Գետի եզերքից այծերը փախան,
Վազեցին ձորը ու աչքից կորան:
Հովիւը քրտնած՝ վազում էր, վազում—
Ըմբոստ այծերին գտնել չէր կարում:

3.

Եւ մեր հովիւը յօգնած, շնչասպառ,
Ահա բարձրացաւ մի սարի կառար:
Երկար աչք ածեց, նայեց իր չորս դին,
Փախած այծերը դարձեալ չը կային,
Եւ անդնդախոր ձորերից յանկարծ
Մի անեղազոչ գոռիւն որոտաց:
Ահ ու սարսափից հովիւը ցնցւեց
Եւ արձան կտրած՝ ականջը լարեց:
Այդ զաբհուրելի ձայնիցը դաժան,
(Որ ոչ որոտ էր և ոչ էլ գազան)

Լեռներ ու ձորեր էին դղրդում,
Եւ դղրդոցը երկինք հասցնում:
Իրան սիրտ տալով՝ հովիւը ջահէլ
Դէպի այդ ձայնը ըսկըսեց քայլել:
Քանի հովիւը առաջ էր գնում,
Այնքան այդ ձայնը հուժկու էր դառնում:

4

Եւ նա պատեանից դաշոյնը հանեց,
Մի մեծ քարայրի առջևում կանգնեց:
Ապա երեսը խաչակնքելով՝
Ներս մտաւ այրը ահ ու սարսափով:
Եւ ինչ է տեսնում—Յատակի վրա
Պառկած՝ գոչում է մի մարդ աժդահա...
Հովիւի ծնկները ահից դողացին,
Դլխի մազերը բիզ-բիզ ցցւեցին...
Հաստ շղթաներով կապւած, կաշկանդւած,
Հսկան փուած էր, գետնին ամրացած:
Նա մոնչում էր, ուժգին հառաչում,
Ահաբկու ձայնով այրը տատանում.
Ճգնում էր փշրել շղթան աւրակուռ,
Բայց նըրա ջանքը անցնում էր ի գուր:
Նըրա մի կողքին մի թուր էր ընկած,
Իսկ միւս կողքին էլ դրած էր չոր հաց:
Ըղթայած ձեռքը թըրին էր մեկնում,
Բայց նա հեռու էր, ձեռքը չէր հասնում.
Ամուր կապանքը ձգում էր կրկին,
Յուսահատ գոչում, հառաչում ուժգին:

5

Հովիւը շրջեց և ուզեց փախչել,
Բայց հսկան յետքից ըսկըսեց կանչել.

«Մի վախիր ինձնից, դու, ով բարի մարդ,
 Եկ, ինձ մօտեցիր անվախ ու հանդարտ»:
 — «Ասա ինձ, հով ես, վիթխարի հսկայ,
 Չար ողբի ես դու, թէ մի բրիստոնեայ»
 «Ես նա եմ, որը ճեղքեց ամպերը,
 Սլացաւ վերեւ, դէպի աստղերը.
 Ես նա եմ, որը երկինք վերացաւ,
 Եւ աստղերի մէջ փառքով բազմեցաւ.
 Ես նա եմ, որը շրհնազանդւեց,
 Տիրոջ պատւէրը ոտնատակ տրւեց.
 Ես նա եմ, որը երկնքից խլեց,
 Անշէջ կրակը ու բերաւ աշխարհ—
 Ինձ արգելւած էր, բայց ես զոգացայ,
 Այդ պատճառով էլ այս օրին հասայ.
 Ես նա եմ, որին ամբողջ Վրբաստան
 Վաղուց յիշում է, կոչում Ամիրան»...

6,

Հէնց Ամիրանի անունը լսեց,
 Հովիւը իսկոյն երկիւղից ցնցւեց.
 Նրա աչքերը յանկարծ մթնեցին,
 Նա տատանւեցաւ ու փուկեց գետնին:
 Իսկ Ամիրանը առաջւայ նրման,
 Ուժգին գոչում էր, ձրգձրգում շղթան:
 Երկար դարերով հսկան բանտարկւած,
 Իր մթին այրում, շղթայով կապւած:
 Արցունք էր թափում, դառն հեկեկում,
 Աստրծու տըւած պատիժը կրում:
 Եւ հրեշտակը երկնից ամեն օր
 Բերում էր այրը մի հացի կտոր.
 Իսկ եօթը տարին հազիւ մի անգամ
 Քարայրի պատը բացւում էր առժամ,

Արևի շողքը քիչ ներս էր մտնում
 Ու դարձեալ փախչում, բանտը մթնացնում,
 Այսպէս Ամիրան իր մեղքի համար
 Գետնին շղթայւած՝ տանջւում էր երկար:

7.

Երբ որ հովիւը քիչ ուշքի եկաւ,
 Հսկան խրախուսեց, նրան սիրտ տըւաւ:
 Տեսնելով նրա դառը տանջանքը,
 Հովիւը յայտնեց իր համակրանքը.
 «Թէ ես կարենամ, թէ ձեռքովս գայ,
 Անշուշտ քեզ կօղնեմ, տառապեալ հսկայ»:
 — «Սուրբ մօտեցրու... Սուրբս թէ ինձ տաս—
 Ես կըխորտակեմ այս ծանր շղթաս»:
 Բարի հովիւը երկար չարչարւեց,
 Բայց սուրը ծանր էր, տեղից չըշարժւեց:
 — «Յ, աղաչում եմ, շուտով տուն վազիր,
 Պարան կամ շղթայ բեր, սըրիս կապիր,
 Ես այն պարանով սուրբս կըբաշեմ,
 Կըմօտեցնեմ ինձ, շղթաս կըփշրեմ.
 Եւ երբ ազատւեմ իմ կապանքներից,
 Թանգազին փրկանք կըստանաս ինձնից:
 Սակայն զգոյշ կաց, որ վերադարձին
 Չըխօսես բնաւ, չըխօսես ճանալին...»:

8.

Հովիւը իսկոյն ճանապարհ ընկաւ,
 Վաղէվազ գնաց, իրանց տուն հասաւ:
 Նա առաւ իր հետ հաստ-հաստ պարաններ
 Ու մի բանի հատ ամուր շղթաներ.
 Անխօս, լուռ ու մունջ դուրս ելաւ տանից,
 Դէպի բարայրը ըշտապեց նորից:

Նա ղեռ չէր հասել հսկայի բանտին,
 Երբ որսորդները նրան բռնեցին.
 «Է՛յ, ո՞ւր ես տանում շղթան, պարանը,
 Ջուտ ասա, թէ չէ՝ բճուրղ է քո բանը»:
 Հովիւը լուռ էր, ոչինչ չէր խօսում:
 Բայց որսորդները նրան չարչարում,
 Քաշքշում էին, ծեծում անխնայ,
 Որ հարց ու փորձին նա պատասխան տայ:
 Համբերութիւնից հովիւը ելած,
 Դաշոյնը հանեց, գոչեց կատաղած.
 «Փու՛ն, քրիկաներ, ինձ հանգիստ թողէք,
 Թէ քեզ ի՞նչ կը մորթեմ մէկ-մէկ...»

9.

Յոնկտը՝ երկինքը ուժգին որոտաց,
 Ամբոլձ աշխարհը թնդաց, զրդաց.
 Լեռան գագաթից պոկեց մեծ ժայռը,
 Գլորեց ներքե, դէպի բարայրը,
 Եւ որսորդները երկիւղից փախան,
 Նապաստակի պէս ձորում կուչ եկան:
 Վազեց հովիւը, վազեց շնչասպառ,
 Հասաւ այրի մօտ... բայց ճանապոյ չըկար—
 Վիթխարի ժայռը անյողոզող կուրծքը
 Թերել էր այրին ու փակել մուտքը:
 Եւ յուսահատւած հովիւը լացեց,
 Երկար հեկեկաց, հսկային կանչեց.
 Բայց ժայռի տակից պատասխան չըկար:
 Լեռներն էին լոկ ձայն տալիս իրար,
 Միանում հովւի սրտառուչ ողբին,
 Անդրադարձնում նոյն ողբը կրկին...

Եւ Ամիրանի տխուր վախճանը
 Այժմ էլ յիշում է ողջ Վրաստանը.
 Մինչև հիմա էլ Կովկաս լեռներում,
 Որտեղ Կազբեկն է երկինք բարձրանում,
 Մեր հովւի տարած պարանն ու շղթան
 Գետնին թափթրփած՝ կան ու կըմնան:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ա Ռ Ա Զ Ի Ն Մ Ա Ս Ն

Հնտանեկան կեանքից առած յօդածներ, արձակ եւ ըսնաստեղծական, ղերըմբունելի եւ ըստոյակըթական

1. *Հրաւեր. 3
2. Զանաւեր մանուկը. 4
3. *Ժրաջան տղայ. Ռ. Պատ. 5
4. Հրաշալի խոտ. 5
5. *Նամուս ու Ղէյրաթ. Յակ. 6
6. Հայրը եւ որդիքը. թարգ. Յ.Ա. 6
7. Կարգան. Ա. Ծատ. 7
8. Պապը եւ թուանիկը. Դրիմ. 9
9. *Մանկանը. Ս. Ղ. 7
10. Մեծն ու փոքրը. Յ. Ա. 10
11. *Որբիկ. Աղ. Ծատ. 11
12. Եղբայրութիւն Ս. Ն. 11
13. *Երկրի Մշակն. Աղ. Ծատ. 12
14. Բարեխղճութիւն Գ. ք. Ղուկասեան. 14
15. *Անլոյս Խաւարը Յով. Յով. 14
16. Վեհանձնութիւն. Մայր Խօսքից. 15
18. Գամին եւ արեւ. թարգ. Գ. ք. Ղուկասեան. 16
29. *Կանաչ տերեւով. Յակոբ. 17
20. Ազահութիւն. Գ. ք. Ղուկ. 17
21. *Բաժանութիւն. Կրիլով. 19
22. Մայրասէր որդի. թարգ. մանեց Յ. Ա. 20
23. *Կեանքը սիրոյ մէջ է՝ Մ. Մամիկոնեան. 21
24. *Մանուկին. Զ. Բալուդեան 22
25. Արցունք. թարգ. Աղ. Ծատ. 23 ✓
26. *Մանուկին. Կրասիլնիկ. 26
27. Ուսումնաժարաւ մանուկը. Ե. ք. Գեղ. 27
28. *Անգրագէտ. թարգ. Յով-հաննէս Յովհաննիսեան. 31
29. Կոյրը եւ կաթը. Լ. Տօլստոյ. 32
30. *Կոյրերի կուր. փոխ. Ղ.Ա. 33
31. Հարստութիւն. Գ. ք. Ղուկ. 34
32. *Արութիւնի աղօթքը. Ղ.Ա. 35
33. Ուշկալ ծառայ. Գ. ք. Ղուկ. 36
34. *Էշ եւ սոխակ. թ. Ղ. Ա. 37
35. Կիրակոսն ու վարժապետը. Ղ. Ա. 39
36. *Անվնաս հազուատ. Ղ. Ա. 40
37. Երկու խոփ. թ. Գ. ք. Ղուկասեանց. 41
38. *Գուքիկ հաւատա. Լ. Մ. 42
39. Անբախտ նազիկը. Ն. Զ. 42
40. *Երգչի անէժքը. թ. Յով. Յովհաննիսեան. 47
41. Հազար եւ Իսմայէլ. Մէլիք. 40
42. *Բոյրը մարդիկ եղբայրներ են. թարգ. Աղ. Ծատ. 54 ✓
- Աղասի 55
- Ազատու մօր երգը Ռ. Պ. 57

Ե Ր Կ Ը Ո Ր Դ Մ Ա Ս Ն

Կենդանիների կեանքից. կենսագրական եւ առակաւոր.

43. *Մեր Դուրսունը. Ղ. Ա. 59
44. *Խոզն ու եղը. Խ. Ար. 68
45. Էշը եւրոպայում եւ Կովկասում. Կ. Մ. Ղ. 70

46. *Էշն ու գիւղացին. Կրիլով 78
47. Վանայ կատու. Վ. Փափաղ. 79
48. *Առիւծն ու մոծակը . 81
49. Սոխակ բաղմովէպից . 83
50. *Սոխակներ. Կրիլովից Ղ.Ա. 84
51. Հաւատարիմ շունը . 85
52. *Իմ շնիկ 87
53. Արծիւն ու հայրը 88
54. *Արծիւն ու ճիւղն. Աղ. Դուկասեանց 103
- Ծատուրեան 89
55. *Արծիւն ու կաղնին. Յով. հաննէս Թումանեան. 90
56. Ժնճղուկ. Տուրգենեւից. 91
57. *Թռչուն Բարկաս: 92
58. Աղանիներ. Տուրգենեւից. Բաֆֆի 93
59. Նենդ աղու. Ս. Քամալ. 95
60. *Գառն ու Գայլը. Կրիլովից. Ղ. Աղ. 99
61. *Լուսնահաշ. Ղ. Ա. 101
62. Ծիծեռնակների վրէժը. թարգ. Յ. Ա. 102
63. *Թռչնիկներ. Հիւլօից Բաֆ. 102
64. Թութակն ու սոխակը. Գ. ք. Ղուկասեանց 103
65. *Գերի թութակը. Բաֆֆի 104
66. Թութաքան. Բարկաս. 104
67. *Անբախտ վաճառականներ. Յովհ. Թումանեան 106
58. Անճոռնի բաղիկը. Անգէր-սէնից Ղ. Ա. 104

Ե Ր Ը Ո Ր Դ Մ Ա Ս Ն

Տարւայ չորս եղանակները. գիւղական կեանք եւ պարապմունք

69. Գարուն. Ղ. Ա. 125
70. *Հրաւեր դարնան. Գամ. Բ. 127
71. *Խնդիր դարնան. Գամ. Բ. 127
72. *Մանիշակ Գամ. Բաթ. 127
73. Տունը կաթում է. Ղ. Ա. 128
74. *Խոզարածի բինա. Ղ. Ա. 130
75. Բնութեան կենդանանալը. Պռօշեանց 130
76. *Գարնան գայուստը. Յ. Ղ. 133
77. Առաւօտը. 134
78. *Լուսաղէմին. 135
79. Մի պատկեր գարնանային կեանքից. Կ. Մ. Ղ. 136
80. *Հովիւ. Ս. Զահաղիկ. 139
81. Մի օր գիւղումը. Կ. Մ. Ղ. 139
82. *Գիւղի ժամը. Յով. Յովհ. 143
83. Գարունայ մեծ տօները. 144
84. *Օրօրօցի երգ. Գամ. Բաթ. 145
85. Ծաղկաղաղ. Ղ. Ա. 146
86. *Փրկչի գայուստը. Ն. Տ. Ա-ւետիքեան 149
87. Զատիկ Ղ. Ա. 149
88. *Զատիկ երգը. Գամ. Բ. 150
89. *Հայր Յովսէփ եւ Մանուկ Յիսուս. Ղ. Ա. 151
90. Ամառ. Ղ. Ա. 153
91. *Ամառ. 157
92. Աղասին դաշտումը. Խաշա-տուր Արովեան 158
93. Երաշա. Պ. Պռօշեան 160
94. *Անձրի կաթ. Ա. Ծատ. 162 ✓

95. Օտարի օգնութիւնը. թարգմանեց Յ. Ա.	163	110. *Աշուն Գամ. Քաթ. . .	191
96. *Հունձ.	164	111. Նաւասարդ.	192
97. Ամառն Երեանում. Խաչատուր Աբովեան.	165	112. *Աշնան տերէն. Կ. Մ. Զ. . .	194
98. *Պարտիզական. / Ղ. Աղ. . .	168	113. *Զմեռ. Ղ. Ա.	196
99. Սար զնալը. Գար. Յովհ. . .	169	114. *Գին ցնւրա ձմեռ. Ա. Ծ. .	196
100. *Լալար սարը. Ս. Միր. . . .	171	115. *Զին. Գամ. Քաթ.	197
101. *Գուգարքի սարերը. Յով. Թումանեան.	176	116. *Զրդիտեմ ինչ՞նչ. Գամ. Քաթիպա.	197
102. Կարկուտ. Կ. Մ. Զ.	177	117. *Զմեռը Երեանայ գիւղերում. Խ. Ա.	193
103. *Այ սե ամպեր. Ա. Ծատ. . .	179	118. *Զմեռն է. Ղ. Ա.	201
104. Վարդավառ. Ուտիացի . . .	180	119. *Աղքատ կին. Մ. Նալը. . .	203
105. *Աշունք. Ղ. Ա.	182	120. «Փշուրըմ խանց». Ա. Ա. Գ. .	205
106. *Զրհնձած արտ.	184	121. *Ողորմած հղէք. Ա. Ծ. . . .	212
107. *Սերմնացան. Ղ. Ա.	184	122. Իմ պանարամը. Կ. Մ. Զ. .	214
108. *Սերմնացան. Աղ. Ծատ. . .	186	123. Տարեմուտ. Չիլրակեցի . . .	221
109. Այգեքաղ. Ղ. Ա.	187	124. *Հոնի կորիզը. Ղ. Ա. . . .	223
		125. Զրօրհնէք. Պատմակ.	224

Զ Ո Ր Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս Ն

Հէքիաթներ եւ զրոյցներ

125. Օձամանուկ եւ Արեհատ. Ղ. Աղայեան	228	129. *Սասունցի Դաւթի քաջագործ. Յով. Թում.	273
126. Մանկական աշխարհ-հայր. Ղ. Ա.	242	129. *Երկու հսկայ. Գ. Աստ. . .	286
127. Արեամանուկ. Ղ. Ա.	256	130. *Ամիրան. Յար. Թում. . . .	295

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0585944

